

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 341.64:347(37):341.322.5

Пилипенко Володимир Пилипович

**ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ЗА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ
МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

В. П. Пилипенко

Науковий консультант

Бехруз Хашматулла

доктор юридичних наук, професор,

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Пилипенко В. П. *Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики.* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – Міжнародне право. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2024.

Дисертаційне дослідження присвячене теоретичним та практичним аспектам реалізації норм щодо воєнних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду. У роботі простежується формування кримінально-правових норм про відповідальність за воєнні злочини в міжнародному кримінальному праві. Окреслюється періодизація формування норм міжнародного кримінального права, що складається з п'яти етапів, найновіший з яких розпочався з початком роботи Міжнародного кримінального суду, та характеризуються все більш широким визнанням державами необхідності імплементації норм міжнародного кримінального права до їхніх національних законодавств. Наголошується, що міжнародне кримінальне право сформувалося під впливом міжнародного гуманітарного права, і наразі обидві ці сфери (міжнародне гуманітарне та міжнародне кримінальне право) поширюються на всі збройні конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру. Наголошується, що в основі сучасної концепції воєнних злочинів лежить понятійний апарат міжнародного гуманітарного права. Водночас підкреслюється, що ці дві області не є тотожними, і концепція міжнародних злочинів має своє коріння не тільки в міжнародному гуманітарному праві, але й в національних правових системах, звідки були запозичені основні категорії, в яких описується злочинна поведінка. Підкреслюється, що концепція міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, не походить напряду з міжнародного гуманітарного права, і що ці сфери розвивалося паралельно.

Розглянуто особливості індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини за міжнародним правом. Доводиться, що такі злочини є багатооб'єктними, оскільки виражаються в порушеннях встановлених міжнародним гуманітарним правом правил ведення бойових дій, що можуть бути закріплені як в міжнародному праві так і в національному законодавстві держав. Подібні злочини становлять собою зазіхання на міжнародний правопорядок, бути частиною політики держави чи збройної групи, носити масштабний та системний характер. Водночас, окремі воєнні злочини можуть здійснюватися і фізичними особами за своєю власною ініціативою, що виводить на перший план значущість концепцій індивідуальної та командної відповідальності. Підкреслюється необхідність розрізнення воєнних злочинів з іншими типами міжнародних злочинів, зокрема злочинами проти людяності та злочином агресії, що дозволить конкретизувати моделі індивідуальної кримінальної відповідальності за скоєння кожного з таких типів злочинів.

Досліджено питання впливу діяльності міжнародних воєнних трибуналів, що були створені після Другої світової війни для кримінального переслідування та покарання ключових воєнних злочинців. Робиться висновок, що діяльність цих трибуналів суттєво вплинула на поняття державного суверенітету, обмеживши дискрецію держав у тому що можна визнавати злочинною поведінкою. Злочинність того чи іншого діяння стала визначатися не тільки бажанням держави криміналізувати це діяння, але й вимогами міжнародного права щодо криміналізації найбільш серйозних злочинів, що викликають занепокоєння всієї міжнародної спільноти. Саме діяльність цих трибуналів дала початок розвитку сучасного поняття міжнародного злочину. Хоча ідея про засудження певної поведінки під час ведення бойових дій як злочинної існувала і до того, вирішальне значення для формування підвалин сучасного міжнародного кримінального права мало саме засудження певних конкретних діянь органами міжнародної кримінальної юстиції. З розгляду окремих справ сформувалося цілісне вчення про міжнародні злочини, в тому числі, про воєнні злочини. Таким

чином, вчення про воєнні злочини є продуктом діяльності міжнародних органів кримінальної юстиції.

Розглянуто подальший розвиток концепції міжнародних злочинів, що мав місце в практиці Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Зокрема, цими трибуналами було привнесене розуміння, що будь-яке порушення міжнародного гуманітарного права потенційно може розглядатися як міжнародний злочин в значенні міжнародного кримінального права, що активно формувалося в ці роки. Також трибунали підтвердили застосовність поняття міжнародних злочинів, зокрема і воєнних злочинів, у збройних конфліктах неміжнародного характеру. З'явилося поняття спільної злочинної діяльності як форми співучасті у скоєнні міжнародних злочинів. Простежено розвиток цих та інших концепцій в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Цілковитою новацією стали передбачені Римським статутом норми щодо захисту потерпілих та свідків міжнародних злочинів, що підвищило якість судових проваджень в аспекті дотримання прав всіх учасників процесу.

Дисертаційне дослідження виходить з того, що воєнний злочин може бути скоєний лише в умовах збройного конфлікту, і сама можливість скоєння злочину є похідною від дії міжнародного гуманітарного права в збройному конфлікті. Відповідно, в роботі значну увагу приділено виявленню часових та просторових рамок застосування міжнародного гуманітарного права у збройних конфліктах. Розглядаються часові рамки дії МГП, що починає діяти з початком збройного конфлікту та припиняє дію з його завершенням, за виключенням окремих положень, що можуть стосуватися подолання наслідків конфлікту, таких як повернення військовополонених. Розглянуто просторову дію міжнародного гуманітарного права, що охоплює всю територію держав, які залучені до збройного конфлікту та будь-які території, яких торкається неміжнародний збройний конфлікт. Особливу увагу в роботі приділено визначенню сфери застосування міжнародного гуманітарного

права в збройних конфліктах неміжнародного характеру. Саме чітке виявлення сфери застосування МГП в таких конфліктах дозволяє відділити воєнні злочини від загальнокримінальних злочинів, що можуть бути вчинені в ситуації внутрішнього напруження, народних хвилювань, спорадичних актів насильства, терористичної діяльності, тощо. Відзначається однотайність практики міжнародних органів кримінальної юстиції в тому, що міжнародне гуманітарне право застосовне до збройних конфліктів неміжнародного характеру в повному обсязі, і що будь-який воєнний злочин може бути скоєний в обстановці збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Наведено визначення складу воєнного злочину як сукупності встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як злочинне. Наводиться класифікація складів воєнних злочинів з точки зору їхньої об'єктивної сторони на формальні, тобто такі, для завершення яких немає необхідності в настанні злочинного результату, достатньо самого діяння, та матеріальні, що потребують обов'язкового настання злочинного наслідку в результаті злочинного діяння.

Розглянуто проблематику індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві, що може бути реалізована в рамках національної або міжнародної кримінальної юрисдикції, причому остання носить компліментарний характер по відношенню до національної, тобто застосовується у випадках коли держава не може або не бажає здійснити кримінальне переслідування винних у міжнародних злочинах, зокрема через відсутність відповідного складу злочину в національному законодавстві, нездатність застосувати таку норму, або неієздатність самої держави та її органів. Окремо наголошується на важливості не тільки механічного запровадження окремих матеріально-правових складів міжнародних злочинів до національних законодавств, але й на потребі у введенні в законодавство держав цілих концепцій міжнародного кримінального права таких як доктрина командної відповідальності. Відсутність останньої в законодавстві

держави не дозволяє останній повноцінно переслідувати винних в воєнних злочинах та може дати підстави говорити про нездатність держави здійснити переслідування командирів аж до вищих посадових осіб збройних сил, що можуть нести відповідальність за злочини своїх підлеглих.

Досліджено правовий статус потерпілих та їхніх представників в Міжнародному кримінальному суді, а також розглядаються питання відшкодування шкоди потерпілим від міжнародних злочинів. Наголошується, що МКС надав потерпілим можливість рівноправної участі в кримінальних провадженнях в якості сторони. При цьому, в керівних документах Суду враховуються особливі потреби окремих категорій осіб, таких як діти, літні люди, жертви сексуального та гендерно обумовленого насильства, наводяться і інші гарантії прав потерпілих. Саме МКС надав потерпілим можливість самим звертатися до Суду з заявами про визнання себе потерпілими самостійно або через законних представників. Досліджуються правила відшкодування шкоди потерпілим від міжнародних злочинів, що були вперше встановлені МКС. Зокрема зазначається щодо права претендувати на відповідне відшкодування як фізичних, так і юридичних осіб. Розглядаються правила процедури слухання справ щодо відшкодування шкоди потерпілим у палатах та регламентації рівня їхньої публічності. Досліджується правова основа та порядок діяльності Цільового фонду, що діє в інтересах відшкодування шкоди потерпілим та поповнюється за рахунок добровільних внесків держави-учасниць Римського статуту МКС.

Значну увагу в дисертаційному дослідженні приділено механізмам імплементації норм міжнародного кримінального права щодо воєнних злочинів до національного законодавства України. Наголошується на тому, що система міжнародних договорів та міжнародних організацій сприяє імплементації положень міжнародного права до національних законодавств. Підкреслюється, що національні механізми імплементації в кожній державі мають свої особливості, що закріплені в національних правопорядках та діють завдяки системі державних органів, уповноважених на реалізацію

міжнародно-правових зобов'язань через їхню імплементацію до національного законодавства та практики правозастосування. Відзначається, що наявні в Україні механізми імплементації міжнародно-правових норм щодо воєнних злочинів дозволяють імплементувати ці норми до законодавства України, в той час як діяльність судових органів може дозволити імплементацію до законодавства України практики міжнародних судових органів у справах про воєнні злочини. Відзначається, що визнання неконституційним Римського статуту Міжнародного кримінального суду саме по собі не може стати на заваді імплементації до законодавства України норм про міжнародні злочини. Виявлено та обгрунтовано шляхи подолання проблеми неконституційності Статуту та досліджено альтернативні шляхи імплементації його положень до законодавства України.

Обгрунтовано позицію, що основне зобов'язання з переслідування винних у міжнародних злочинах покладається на державу, у зв'язку з чим особливого значення набуває криміналізація міжнародних злочинів на національному рівні. Розглядаються різні моделі імплементації обов'язку з криміналізації міжнародних злочинів, зокрема інкорпорація, трансформація, відсилка. Досліджуються переваги та недоліки кожної з таких моделей на прикладі національного законодавства окремих держав.

Розглянуто питання взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом в аспекті гармонізації українського законодавства з Римським статутом та взаємодією з МКС у переслідуванні винних у міжнародних злочинах, вчинених на території України з 2013 року під час Революції Гідності, та з 2014 року в рамках російської агресії проти України, включаючи повномасштабне російське вторгнення, що розпочалося в 2022 році. Робиться висновок про неповну відповідність чинного кримінального кодексу України Римському статуту, що не дозволяє здійснювати повноцінне переслідування міжнародних злочинців силами української національної правоохоронної та судової системи. У будь-якому випадку, таке переслідування може розглядатися МКС як недостатньо

ефективне, що може призвести до висновку про нездатність нашої держави здійснити відповідне кримінальне переслідування та визнання МКС необхідності здійснити компліментарну юрисдикцію в справах міжнародних злочинців в Україні. Розглядається проблематика ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду в історичному аспекті та в аспекті сучасності, робиться висновок про те, що така ратифікація є невідворотною, і питання полягає лише в створенні для цього достатніх передумов в рамках національної правової системи України. Робляться пропозиції щодо доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями, що дозволили б більш повноцінно взаємодіяти з МКС. Наводяте пропозиції щодо доповнення Кримінального кодексу України матеріально-правовими нормами щодо деяких складів злочинів, наприклад, захоплення заручників як воєнного злочину та примусу мешканців окупованих територій до вступу до громадянства держави-агресора.

Ключові слова: міжнародний кримінальний суд, міжнародні злочини, воєнні злочини, злочини проти людяності, міжнародні злочинці, міжнародні кримінальні трибунали, імплементація міжнародного кримінального права, боротьба з безкарністю, компліментарність, механізми компліментарності, Римський статут Міжнародного кримінального суду, ратифікація Римського статуту, переслідування винних у міжнародних злочинах в Україні, жертви міжнародних злочинів, відшкодування жертвам міжнародних злочинів.

SUMMARY

Pylypenko V. War crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: the issues of theory and practice. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences on the specialty 12.00.11 – International law. – International Humanitarian University, Odesa, 2024.

The dissertation study is devoted to the theoretical and practical aspects of the implementation of norms regarding war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court. The work traces the formation of criminal law norms on responsibility for war crimes in international criminal law. The periodization of the formation of norms of international criminal law is outlined, which consists of five stages, the most recent of which began with the beginning of the work of the International Criminal Court, and is characterized by the increasingly widespread recognition by states of the need to implement the norms of international criminal law into their national legislation. The work emphasizes that international criminal law was formed under the influence of international humanitarian law, and currently both of these areas (international humanitarian and international criminal law) apply to all armed conflicts of an international and non-international nature. It is emphasized that the modern concept of war crimes is based on the conceptual apparatus of international humanitarian law. At the same time, it is emphasized that these two areas are not identical, and the concept of international crimes has its roots not only in international humanitarian law, but also in national legal systems, from where the main categories describing criminal behavior were borrowed. It is emphasized that the concept of international crimes, in particular war crimes, does not come directly from international humanitarian law, and that these areas developed in parallel.

The work examines the peculiarities of individual criminal responsibility for war crimes under international law. It is proven that such crimes are multiobjective, as they are expressed in violations of the rules of hostilities established by international humanitarian law, which can be enshrined both in international law and in the national legislation of states. Such crimes constitute an encroachment on the international legal order, be part of the policy of the state or an armed group, and have a large-scale and systemic nature. At the same time, individual war crimes can be committed by individuals on their own initiative, which highlights the importance of the concepts of individual and team responsibility. The work emphasizes the need to distinguish between war crimes and other types of international crimes, in particular crimes against humanity and the crime of aggression, which will allow specifying the models of individual criminal responsibility for committing each of these types of crimes.

The work examines the impact of the activities of international military tribunals, which were created after the Second World War to prosecute and punish key war criminals. It is concluded that the activity of these tribunals significantly affected the concept of state sovereignty, limiting the discretion of states in what can be recognized as criminal behavior. The criminality of this or that act began to be determined not only by the state's desire to criminalize this act, but also by the requirements of international law regarding the criminalization of the most serious crimes that cause concern to the entire international community. It was the activity of these tribunals that gave rise to the development of the modern concept of international crime. Although the idea of condemning certain behavior during hostilities as criminal existed even before that, the condemnation of certain specific actions by the bodies of international criminal justice was of decisive importance for the formation of the foundations of modern international criminal law. From the consideration of individual cases, a coherent doctrine of international crimes, including war crimes, was formed. Thus, the doctrine of war crimes is a product of the activities of international criminal justice bodies.

The study examines in detail the further development of the concept of international crimes, which took place in the practice of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Tribunal for Rwanda. In particular, these tribunals brought the understanding that any violation of international humanitarian law can potentially be considered an international crime in the sense of international criminal law, which was actively formed in those years. The tribunals also confirmed the applicability of the concept of international crimes, including war crimes, in armed conflicts of a non-international nature. The concept of joint criminal activity as a form of complicity in the commission of international crimes appeared. The study traces the development of these and other concepts in the Rome Statute of the International Criminal Court. The norms for the protection of victims and witnesses of international crimes provided by the Rome Statute became a complete innovation, which increased the quality of court proceedings in the aspect of observing the rights of all participants in the process.

The work proceeds from the fact that a war crime can be committed only in the conditions of an armed conflict, and the very possibility of committing a crime is derived from the operation of international humanitarian law in an armed conflict. Accordingly, in the work, considerable attention is paid to identifying the temporal and spatial framework of the application of international humanitarian law in armed conflicts. The time frame of the IHL, which comes into effect at the beginning of an armed conflict and ceases at its end, is considered, with the exception of certain provisions that may relate to overcoming the consequences of the conflict, such as the return of prisoners of war. The spatial effect of international humanitarian law is considered, covering the entire territory of states that are involved in an armed conflict and any territories affected by a non-international armed conflict. Particular attention is paid to the definition of the scope of application of international humanitarian law in armed conflicts of a non-international nature. It is precisely the clear identification of the scope of application of IHL in such conflicts that allows us to separate war crimes from general criminal crimes that may be committed in a situation of internal tension,

popular unrest, sporadic acts of violence, terrorist activity, etc. The unanimity of the practice of international criminal justice bodies is noted in that international humanitarian law is applicable to armed conflicts of a non-international nature in full, and that any war crime can be committed in the context of an armed conflict of a non-international nature.

The work defines the composition of a war crime as a set of objective and subjective features established by the sources of international criminal law that characterize the act as criminal. The classification of the components of war crimes from the point of view of their objective side is given into formal ones, that is, those for the completion of which there is no need for the occurrence of a criminal result, the act itself is enough, and material ones, which require the mandatory occurrence of a criminal consequence as a result of a criminal act.

The issue of individual criminal responsibility in international law is considered, which can be implemented within the framework of national or international criminal jurisdiction, and the latter has a complementary nature in relation to the national one, that is, it is used in cases when the state cannot or does not want to carry out criminal prosecution of those guilty of international crimes, in particular, due to the lack of a corresponding composition of the crime in national legislation, the inability to apply such a norm, or the incapacity of the state itself and its bodies. The importance of not only the mechanical introduction of separate material and legal components of international crimes into national legislation is emphasized, but also the need for the introduction of entire concepts of international criminal law, such as the doctrine of command responsibility, into the legislation of states. The absence of the latter in the legislation of the state does not allow the latter to fully prosecute those guilty of war crimes and may give grounds to talk about the inability of the state to prosecute commanders up to the highest officials of the armed forces who may be responsible for the crimes of their subordinates.

The work examines the legal status of the victims and their representatives at the International Criminal Court, and also examines the issue of compensation to

victims of international crimes. It is emphasized that the International Criminal Court gave victims the opportunity to participate equally in criminal proceedings as a party. At the same time, the guiding documents of the Court take into account the special needs of certain categories of persons, such as children, the elderly, victims of sexual and gender-based violence, and provide other guarantees of the rights of victims. It was the ICC that gave the victims the opportunity to apply to the Court themselves with statements about recognizing themselves as victims independently or through legal representatives. The rules for compensating victims of international crimes, which were first established by the ICC, are being studied. In particular, it is noted about the right to claim appropriate compensation for both individuals and legal entities. The rules of the procedure for hearing cases regarding compensation for damages to victims in chambers and regulation of the level of their publicity are being considered. The legal basis and procedure for the operation of the Trust Fund, which operates in the interests of compensation for the victims and is replenished by voluntary contributions from the states that are parties to the Rome Statute of the ICC, are being investigated.

Considerable attention is paid in the dissertation study to the mechanisms of implementation of the norms of international criminal law regarding war crimes into the national legislation of Ukraine. It is emphasized that the system of international treaties and international organizations contributes to the implementation of the provisions of international law into national legislation. It is emphasized that the national implementation mechanisms in each state have their own characteristics, which are enshrined in national legal systems and operate thanks to the system of state bodies authorized to implement international legal obligations through their implementation into national legislation and law enforcement practice. It is noted that the mechanisms of implementation of international legal norms regarding war crimes available in Ukraine allow the implementation of these norms into the legislation of Ukraine, while the activity of judicial bodies can allow the implementation of the practice of international judicial bodies in cases of war crimes into the legislation of Ukraine. It is noted

that the recognition of the Rome Statute of the International Criminal Court as unconstitutional in itself cannot stand in the way of the implementation of norms on international crimes into the legislation of Ukraine. Ways to overcome the problem of unconstitutionality of the Charter are identified and alternative ways of implementing its provisions into the legislation of Ukraine are explored.

The paper advocates the position that the main obligation to prosecute those guilty of international crimes rests with the state, which is why the criminalization of international crimes at the national level is of particular importance. Different models of implementation of the obligation to criminalize international crimes are considered, in particular incorporation, transformation, deportation. The advantages and disadvantages of each of these models are studied using the example of the national legislation of individual states.

The work concludes with a study of Ukraine's interaction with the International Criminal Court in the aspect of harmonizing Ukrainian legislation with the Rome Statute and interaction with the ICC in prosecuting those guilty of international crimes committed on the territory of Ukraine since 2013 during the Revolution of Dignity, and since 2014 as part of Russian aggression against Ukraine, including a full-scale Russian invasion beginning in 2022. It is concluded that the current criminal code of Ukraine does not fully comply with the Rome Statute, which does not allow full prosecution of international criminals by the forces of the Ukrainian national law enforcement and judicial system. In any case, such prosecution may be considered by the ICC as insufficiently effective, which may lead to the conclusion of the inability of our state to carry out appropriate criminal prosecution and recognition by the ICC of the need to exercise complimentary jurisdiction in the cases of international criminals in Ukraine. The problem of Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court is considered in the historical aspect and in the aspect of modernity, it is concluded that such ratification is inevitable, and the issue is only in creating sufficient prerequisites for this within the framework of the national legal system of Ukraine. Proposals are being made to supplement the Criminal Procedure Code

of Ukraine with provisions that would allow for more comprehensive interaction with the ICC. There are proposals for supplementing the Criminal Code of Ukraine with material and legal norms regarding some types of crimes, for example, taking hostages as a war crime and forcing residents of the occupied territories to become citizens of the aggressor state.

Key words: international criminal court, international crimes, war crimes, crimes against humanity, international criminals, international criminal tribunals, implementation of international criminal law, fight against impunity, complementarity, mechanisms of complementarity, Rome Statute of the International Criminal Court, ratification of the Rome Statute, prosecution of the guilty in international crimes in Ukraine, victims of international crimes, compensation for victims of international crimes.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографії

1. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в сучасному міжнародному праві: питання теорії та практики : монографія. Одеса : Юридична література, 2021. 320 с.

Наукові статті у фахових виданнях:

2. Пилипенко В. П. Роль Палати попереднього провадження Міжнародного кримінального суду під час розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки* : зб. наук. пр. Херсон, 2017. Вип. 3, т. 2. С. 166–170. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/330/314>

3. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Вип. 79. С. 110–116. URL: <http://www.apdp.in.ua/v79/17.pdf>

4. Пилипенко В. П. Становлення і розвиток системи правової регламентації правил (законів і звичаїв) ведення збройних конфліктів у

міжнародному договірному праві. *Правові системи*. 2017. №3/4. URL: http://legalsystems.net.ua/?pageя_id=247

5. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в контексті Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 586–600. URL: http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07/”ПРАВОВІ-СИСТЕМИ”_2018_3..pdf

6. Пилипенко В. П. Воєнні злочини як серйозні порушення Женевських конвенцій, 1949 р. в контексті міжнародного кримінального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 81–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_6_12

7. Пилипенко В. П. Роль органів міжнародної кримінальної юстиції у забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права. *Правові системи*. 2018. Вип. 1–2. С. 454–462. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=392

8. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Право.UA*. 2020. № 2. С. 5–11. URL: [URL:http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/5- Pylypenko.pdf](http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/5- Pylypenko.pdf)

9. Пилипенко В. П. Деякі питання імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду у законодавство держав-членів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 147–153. <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.25>

10. Пилипенко В. П. До питання про приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду: теоретичні і практичні аспекти. *Наше право*. 2020. №2. С. 9–18. <https://doi.org/10.32782/NP.2020.2.2>

11. Пилипенко В. П. Проблеми імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів в законодавство держав-учасниць. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 16–26. <https://doi.org/10.32782/EP.2020.2.3>

12. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в системі міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. *Право. UA*. 2021. № 3. С. 157–165. <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2021.3.25>

13. Пилипенко В. П. Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 273–279. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.41>

14. Пилипенко В. П. До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів. *Правові новели*. №13. 2021. С. 131–139. <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.19>

15. Пилипенко В. П. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 317–324. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.52>

16. Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 329–332. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/82>

17. Пилипенко В. П., Слюсарчук Х. Т., Пилипишин П. Б., Бойченко С. В. Порушення прав людини воєнними злочинами: теорія і практика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 4. С. 270–278. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.270-278](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.270-278)

18. Pylypenko V. F., Pylypyshyn P. B., Radanovych N. M. Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Вісник Національної академії правових наук*. 2021. Т. 28, № 1. С. 43–52. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.270-278](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.270-278)

19. Пилипенко В. П. До питання про міжнародно-правову кваліфікацію злочинних діянь Російської Федерації під час повномасштабної агресії в Україні. *Право України*. 2022. № 6. С. 69–87. <https://doi.org/10.33498/louu-2022-06-069>

20. Пилипенко В. П. До питання про юридичну природу та зміст міжнародно-протиправного діяння в сучасному міжнародному праві. *Наше право*. 2022. № 2. С. 190–194. <https://doi.org/10.32782/NP.2022.2.27>

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

21. Пилипенко В. П. Відповідальність за вчинення воєнних злочинів на виконання наказу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică National law journal : theory and practice*. (Республіка Молдова). 2017. № 4 (Іуліе). С. 186–189. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/42.pdf>

22. Pilypenko V. P. War crimes in the system of International Humanitarian and International Criminal Law. *Acta Moraviae*. 2020. № 1. S. 80–90. URL: <http://eipe.ucoz.net/journal/Acta.pdf>

23. Pylypenko V., Bondarenko S., Kolisnichenko R., Runcheva N., Gorniak Kr., Drobotov S. Information and Analytical Support Threat Monitoring and Means of Overcoming Challenges to National Security. *Trames Journal of the Humanities and Social Science*. 2022. Vol. 26, ,iss. 4. P. 373–397. URL: <http://doi.org/10.3176/tr.2022.4.02>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Пилипенко В. П. Особливості імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство держав-учасниць. *Актуальні питання реформування правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3–4 лип. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 116–121.

25. Пилипенко В. П. Проблемні питання застосування норм міжнародного гуманітарного права в контексті воєнних злочинів. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 31–36.

26. Пилипенко В. П. До категорії «воєнних злочинів» в системі міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 жовт. 2021 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 28–34.

27. Пилипенко В. П. Геноцид чи націоцид? До питання кваліфікації злочинних діянь росії на території суверенної України. *Наука, освіта, технології та суспільство: нові дослідження та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 лип. 2022 р). Полтава, 2022. С. 31–33.

28. Пилипенко В. П. Засудження та покарання російських агресорів за злочини в Україні: проблеми міжнародно-правової юрисдикції. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 берез. 2023 р.) / Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. Ч. 2. С. 64–66.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СКОЄННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	39
1.1. Історичні та методологічні засади дослідження воєнних злочинів у науці міжнародного права	39
1.2. Становлення і розвиток системи законів і звичаїв ведення війни у міжнародному праві	56
1.3. Поняття «воєнний злочин» у доктрині та практиці міжнародного кримінального права	90
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	125
2.1. Воєнні злочини за Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі та Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу	125
2.2. Воєнні злочини за Статутами міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та кримінального трибуналу по Руанді	144
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У РИМСЬКОМУ СТАТУТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ	182
3.1. Роль і значення Римського статуту Міжнародного кримінального суду в становленні відповідальності за воєнні злочини	182

- 3.2. Сфера застосування норм міжнародного гуманітарного права, порушення яких становить воєнні злочини 194
- 3.3. Категорії воєнних злочинів за Статутом Міжнародного кримінального суду 218

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДОЗРЮВАНИХ ТА ПОТЕРПІЛИХ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ 243

- 4.1. Процесуальні аспекти розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у скоєнні воєнних злочинів 243
- 4.2. Правова регламентація статусу потерпілих та особливості участі законних представників потерпілих у розгляді справ про воєнні злочини в Міжнародному кримінальному суді 284
- 4.3. Особливості відшкодування шкоди потерпілим від воєнних злочинів 301

РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКУ УКРАЇНИ 310

- 5.1. Поняття та механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права 310
- 5.2. Особливості імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо відповідальності за скоєння воєнних злочинів у державах-членах Римського статуту Міжнародного кримінального суду 319
- 5.3. Законодавство і практика України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права і положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду 342

ВИСНОВКИ	390
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	399
ДОДАТКИ	458

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АДУ	–	Асамблея держав-учасниць
АРК	–	Автономна Республіка Крим
ВРУ	–	Верховна Рада України
ГА ООН	–	Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй
ГУАМ	–	Організація за демократію та економічний розвиток
ЄС	–	Європейський Союз
КК	–	Кримінальний кодекс
КМП	–	Комісія міжнародного права
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
КСУ	–	Конституційний Суд України
МВТ	–	Міжнародний воєнний трибунал
МГП	–	міжнародне гуманітарне право
МКС	–	Міжнародний кримінальний суд
МКЧХ	–	Міжнародний комітет Червоного Хреста та Червоного Півмісяця
МТКЮ	–	Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
МТР	–	Міжнародний трибунал щодо Руанди
НАТО	–	Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ	–	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ	–	Парламентська асамблея Ради Європи
РБ ООН	–	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
СФРЮ	–	Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
п.	–	Пункт
ст.	–	Стаття
ч.	–	Частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. 24 лютого 2022 року російська федерація здійснила збройну агресію і розпочала повномасштабну війну проти нашої держави. Агресивна війна, яку рф розв'язала з 2014 року і веде проти України, уже забрала життя тисячі героїв – захисників і захисниць нашої Батьківщини, а також мирних громадян, змусила декілька мільйонів осіб залишити свої домівки, завдала збитків від зруйнованих внаслідок бойових дій будинків й об'єктів інфраструктури, підірвала економіку нашої держави, боляче вдаривши насамперед по незахищених верствах населення, вона супроводжується широкомасштабними і грубими порушеннями основоположних прав та свобод людини і громадянина на території всієї України.

Водночас значення збройної агресії і повномасштабної війни проти України пов'язане не лише із зазначеними вище факторами, безпосередньою небезпекою для європейського регіону, загальною загрозою миру, міркуваннями гуманітарного, економічного, політичного та соціального характеру – агресія підриває сучасний міжнародний правопорядок, який ґрунтується на загальновизнаних принципах міжнародного права, Статуті ООН, Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародно-правових актах.

Питання ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду і приведення у відповідність до нього та норм міжнародного гуманітарного, кримінального, кримінального процесуального законодавства, є вкрай важливим з точки зору збройної агресії рф проти України. Як слушно зазначається у Рекомендаціях парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України», схвалених Постановою Верховної Ради України від 24 травня 2017 року № 2069-VIII, «Протидія збройній агресії рф проти України, відновлення територіальної цілісності України, захист і відновлення прав громадян України, які постраждали в ході агресії

та/або перебувають на тимчасово окупованих територіях, зокрема в окремих районах Донецької і Луганської областей, є ключовим пріоритетом і визначальним завданням Української держави».

Отже, сьогодні для Української держави і суспільства головним пріоритетом і визначальним завданням є відновлення територіальної цілісності України, забезпечення її національної безпеки в умовах війни, яку розв'язала проти неї російська федерація.

Необхідною складовою державної та правової політики України, спрямованої на захист державного суверенітету є правова політика держави, зорієнтована на притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави-агресора і до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили воєнні злочини.

Стратегія національної безпеки України, схвалена Указом Президента України № 392/2020, визначає основні напрями такої політики, зокрема – міжнародний. Так, пункт 43 Стратегії визначає, що «Україна продовжить позовну роботу у міжнародних судових інстанціях із притягнення російської федерації до міжнародно-правової відповідальності». Не менш важливим напрямом є притягнення фізичних осіб, які вчинили воєнні злочини на території України або проти України, до індивідуальної кримінальної відповідальності.

Спрямованість кримінально-правової політики України в умовах війни роблять її унікальною та такою, що потребує серйозного наукового обґрунтування, фактичним фундаментом якого є визнання збройної агресії проти України.

Також важливо констатувати, що вчинення РФ актів агресії проти України є об'єктивним фактом, оскільки ґрунтується на фактичній, реальній ситуації і не залежить від визнання або невизнання акту агресії відповідної держави. Так, з аналізу Звітів Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду (2016, 2017, 2018, 2020 рр.) випливає, що збройний конфлікт на території України кваліфіковано так: 1) територія АРК та м. Севастополь

перебуває під ефективним контролем рф з 18 березня 2014 року, коли було оголошено про приєднання Криму до її складу. На території АРК та м. Севастополь має місце міжнародний збройний конфлікт між Україною та рф, який триває з 26 лютого 2014 року; 2) на Сході України з 30 квітня 2014 року триває неміжнародний збройний конфлікт між Україною та неурядовими озброєними угрупованнями (так звані «ДНР» та «ЛНР»). Крім того, на Сході України найпізніше з 14 липня 2014 року відбувається міжнародний збройний конфлікт між Україною та рф і за умови доведення здійснення загального контролю рф над неурядовими озброєними угрупованнями можна буде говорити про наявність на Сході України єдиного міжнародного збройного конфлікту, що переріс у повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 року.

Зміни, що відбуваються останнім часом у сфері міжнародного правопорядку, об'єктивно потребують адекватної реакції міжнародного співтовариства для запобігання порушенням невід'ємних прав людини та нації, швидкої і постійної реакції міжнародного співтовариства на скоювані міжнародні злочини. В умовах сучасності можна констатувати прогрес міжнародного права у цьому напрямі, що є результатом сформованості одних із найважливіших його галузей – міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

Важливим засобом забезпечення стабільності міжнародно-правових відносин є формування у системі міжнародного права інституту міжнародної кримінальної юстиції, поява якого зумовлена насамперед необхідністю утворення дієвого механізму захисту міжнародного правопорядку, що все ще потерпає в результаті збройних конфліктів, які неминуче спричиняють порушення загально визнаних принципів і норм міжнародного права, відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також потреби встановити чіткі межі міжнародної відповідальності держав та індивідуальної кримінальної відповідальності індивідів за міжнародним правом.

Із заснуванням у 90-х роках ХХ століття міжнародних кримінальних трибуналів під егідою ООН, а саме – Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєних на території колишньої Югославії з 1991 року (у подальшому – МТКЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня 1994 до 31 грудня 1994 року (у подальшому – МКТР), а також у зв'язку із прийняттям в 1998 році Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у вітчизняній науці міжнародного права спостерігається різке підвищення інтересу до питань кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного і, відповідно, міжнародного кримінального права, яке криміналізує такі правопорушення.

Загалом проблема відповідальності за воєнні злочини набуває особливої актуальності через їхню підвищену небезпеку, масштаби їх скоєння, значущість об'єктів, на які вони посягають.

Суспільно-політичні події останніх років, а саме системні та масові порушення прав людини, що мали місце з боку держави стосовно учасників руху Євромайдан, агресія РФ, проведення Антитерористичної операції / Операції Об'єднаних сил, тимчасова окупація окремих територій України та визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах Римського Статуту, нарешті повномасштабна агресія РФ проти України засвідчили невідповідність законодавства України про кримінальну відповідальність положенням міжнародного кримінального права. Практика кримінального переслідування та покарання за фактами скоєння воєнних злочинів виявляє недосконалість норм, зафіксованих у міжнародному кримінальному та міжнародному гуманітарному праві та національному кримінальному законодавстві держав про кримінальну

відповідальність за воєнні злочини, а також інституційно-правового механізму її конкретизації та реалізації. У цьому контексті важливо зауважити, що чинне кримінальне законодавство України у сфері кримінальної відповідальності за воєнні злочини (ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни») не вповні відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням України, оскільки має узагальнений характер, не містить всеосяжного переліку серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

Актуальність проблематики дослідження зумовлюється також і тим, що наразі у вітчизняній юридичній науці жваво обговорюються питання необхідності ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та приведення українського законодавства і практики у відповідність до його положень, а також норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

Серед монографічних праць, в яких досліджено окремі аспекти окресленої проблематики, можна назвати наукові студії таких вітчизняних, а також зарубіжних учених: Х. Н. Бехруза, М. В. Буроменського, А. С. Гавердовського, М. М. Гнатовського, К. В. Громовенка, М. В. Грушко, Н. В. Дрьоміної, А. І. Дмитрієва, В. І. Дяченка, Н. А. Зелінської, О.В. Касинюк, А. О. Кориневича, В.М. Корецького, Т. Р. Короткого, С.П. Кучевської, В. М. Лисика, М. І. Мельника, М. Моріса, В. Пелла, О. Р. Поєдинок, В. П. Попович, А.С. Мацка, В.М. Репецького, Т.Л. Сироїд, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова, Б. Б. Ференца, М. І. Хавронюка, Н. В. Хендель, Н. І. Цись, М. В. Цюрупи, В. Х. Ярмакі та інших.

Дослідження присвячене розв'язанню науково-прикладної проблеми, пов'язаної з обґрунтуванням теоретичних, методологічних та міжнародно-правових засад регламентації інституту воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві. Зазначена проблема спричинена недостатньою розробленістю теоретичних положень та недосконалістю правового регулювання в означеній сфері правовідносин, а також зовнішніми

чинниками (збройна агресія РФ проти України, спроба анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, збройне протистояння на Сході України, повномасштабне вторгнення 2022 року, руйнування системи універсальної (міжнародної) та регіональної безпеки і загальновизнаних принципів міжнародного права), що обумовлюють перегляд й уточнення нормативних і доктринальних положень щодо формування та реалізації державної політики України у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема, в контексті удосконалення чинного законодавства і практики щодо притягнення до відповідальності фізичних осіб за скоєння воєнних злочинів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016–2020 роки (Державний реєстраційний номер 0116U001842) та «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки, плану науково-дослідницької роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» «Міжнародне право в період трансформації міжнародного правопорядку та захист національних інтересів України» на 2016–2020 роки та «Міжнародне право та захист прав людини у цифрову еру» на 2021–2025 роки, а також наукової теми Південного регіонального центру Національної академії правових наук України «Регіональна юридична наука: спадкоємність і модернізація» на 2019–2024 роки та відповідає комплексній темі науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету «Екзистенційні виклики освіти, науки, безпеки та здоров'я в сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя» (державний реєстраційний номер 0123U1017585).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 9 від «12» червня 2017 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є формулювання концепції воєнних злочинів за Римським статутом і законодавством України, обґрунтування правових та організаційних засад інституту індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Для досягнення мети були визначені такі *завдання* дослідження:

з'ясувати концептуальні засади дослідження криміналізації воєнних злочинів у науці міжнародного права;

простежити становлення і розвиток ідей про закони і звичаї війни у міжнародному праві;

охарактеризувати поняття, склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом та виявити контекстуальні обставини його вчинення;

виявити особливості ознак воєнних злочинів за Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі та Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу;

визначити особливості складів воєнних злочинів за статутами Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди;

охарактеризувати роль і значення Римського статуту Міжнародного кримінального суду у становленні відповідальності за воєнні злочини;

виявити сферу застосування норм міжнародного гуманітарного права, порушення яких становить воєнний злочин;

охарактеризувати категорії воєнних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду та визначити юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів;

встановити процесуальні аспекти розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у скоєнні воєнних злочинів;

охарактеризувати правову регламентацію статусу потерпілих та особливості участі законних представників потерпілих у розгляді справ про воєнні злочини у Міжнародному кримінальному суді;

проаналізувати особливості відшкодування шкоди потерпілим від міжнародних злочинів Міжнародним кримінальним судом;

охарактеризувати поняття і механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права до національних правових систем;

дослідити особливості імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо відповідальності за скоєння воєнних злочинів у державах-учасниках Римського статуту;

виявити особливості законодавства і практики України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права і положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини, що виникають з приводу криміналізації серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (воєнних злочинів) у міжнародному праві, а також у зв'язку із реалізацією інституту відповідальності за воєнні злочини.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання воєнних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Методи дослідження. У роботі використана сукупність теоретичних та емпіричних методів дослідження. Так, використання гносеологічного методу уможливило здійснити аналіз теоретико-правових засад дослідження, а саме в процесі огляду основних доктринальних джерел за тематикою дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1., 2.3, 2.3, 3.1, 3.3). Історико-правовий метод надав можливість порівняти різні історичні стани феномену інституту воєнних злочинів та системи його елементів в міжнародному та національному аспектах (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1., 3.1, 4.1). Логіко-семантичний і формально-логічний методи використано з метою вдосконалення понятійного апарату шляхом визначення понять «воєнний злочин», «збройний конфлікт», «спільна злочинна діяльність» та ін. (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1). Порівняльно-правовий метод було використано під час реалізації усіх завдань дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.3, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.3).

Використання системно-структурного методу допомогло виявити і проаналізувати сучасний стан розвитку законодавства й практики України в контексті визначення воєнних злочинів та їх елементів (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2, 3.3, 4.1). Методи групування, класифікації і аналітичний метод застосовано в межах визначення правових засад діяльності і компетенції Міжнародного кримінального суду в контексті притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за скоєння воєнних злочинів, а також з'ясування правових засад розвитку міжнародно-правового співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом (підрозділи 3.1, 3.3, 5.1, 5.2, 5.3). Метод прогнозування уможливив окреслити перспективні напрями удосконалення законодавчого забезпечення діяльності органів державної влади України в контексті приведення у відповідність чинного законодавства про воєнні злочини до норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права (підрозділи 4.3, 5.3, 5.3).

Емпіричну базу дослідження становлять міжнародно-правові акти, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, аналітичні матеріали Верховної Ради України, Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду, Офісу Генерального прокурора та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації визначається тим, що вона є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним правовим дослідженням проблематики міжнародних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду, а також проблеми імплементації положень Римського статуту про воєнні злочини в законодавство і практику України. Новизну дисертаційного дослідження відображають також теоретичні і прикладні положення, висновки та пропозиції, зокрема:

уперше:

сформульовано авторське визначення складу воєнних злочинів та визначена їх юридична природа. Під «складом воєнного злочину»

пропонується розуміти сукупність встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як військовий злочин за міжнародним кримінальним правом. Обґрунтовується теза про те, що юридична природа військових злочинів є дуалістичною, адже, до них, з одного боку, належать злочини, що полягають у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, спрямовані проти інтересів осіб, що беруть безпосередню участь у цих конфліктах, а з іншого боку – серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, покликано захищати права та інтереси осіб, які безпосередньо участі у збройних конфліктах не беруть;

запропоновано авторську дефініцію поняття «військовий злочин» як серйозного порушення міжнародного гуманітарного права, яке застосовується у збройних конфліктах міжнародного та/або неміжнародного характеру, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з нормами міжнародного кримінального права. Вбачається, що хоча таке визначення не є розгорнутим, оскільки не вказує на всі суттєві ознаки аналізованих злочинних діянь, однак може бути відправним для їх концептуального розуміння, розмежування з іншими злочинами та використовуватися у цьому контексті в актах міжнародного права;

виокремлено два типи індивідуальної кримінальної відповідальності за військові злочини: у межах національної та міжнародної кримінальної юрисдикції; обґрунтовано пріоритетний характер застосування національної кримінальної юрисдикції з можливою включеністю міжнародної кримінальної юрисдикції на засадах компліментарності за обставин небажання або нездатності національних судово-правоохоронних органів переслідувати осіб, які вчинили військові злочини; зазначені характерні особливості взаємозв'язку та взаємодії міжнародної та національних правових систем у сфері боротьби з військовими злочинами;

визначено найбільш оптимальні і можливі, з урахуванням особливостей Кримінального кодексу України та Римського статуту Міжнародного

кримінального суду, напрями і способи імплементації законодавства України про кримінальну відповідальність відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, які повинні відбуватися шляхом комплексних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, а також включати криміналізацію всіх діянь, визнаних злочинними за Римським статутом як таких, які потрапляють до розділу, що стосувалися співробітництва з МКС та окремими його органами;

обґрунтовано необхідність впровадити до чинного Кримінального кодексу України припису про відповідальність командирів (начальників) за невжиття заходів у контексті запобігання скоєння воєнних злочинів підлеглими, а так само неприпинення воєнного злочину, який вчиняється підлеглим, а також невжиття військовим командиром (начальником) належних заходів щодо притягнення підлеглих до кримінальної відповідальності за вчинення воєнного злочину;

запропоновано впровадити кримінальну відповідальність за захоплення заручників під час збройного конфлікту міжнародного та/або неміжнародного характеру, яка б визначала відповідальність за захоплення або тримання цивільних осіб, що перебувають під захистом Женевських конвенцій, як заручників, з метою спонукання противника до вчинення та/або утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника;

запропоновано впровадити кримінальну відповідальність за примус громадян, що проживають на тимчасово окупованій території України, до отримання громадянства держави-окупанта та розглянути можливість внесення змін до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, закріпивши у ній такий склад воєнного злочину, як примус населення окупованої території до отримання громадянства держави-окупанта;

удосконалено:

співвідношення понять «порушення законів та звичаїв війни» та «воєнні злочини», і з'ясовано, що обсяг норми, передбаченої у ст. 438 Кримінального кодексу України, вузьчий за норму про воєнні злочини, що

міститься у Статуті Міжнародного кримінального суду і не охоплює усіх видів збройних конфліктів;

з урахуванням використовуваного державою (у взаємозв'язку з типом його правової системи, чинними в ньому конституційними положеннями та його міжнародно-правовими зобов'язаннями) способу встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини, виділено основні моделі криміналізації серйозних порушень міжнародного гуманітарного права;

ідеї щодо інституційно-правового механізму реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини, особливостями якого є: 1) можливість ступеневого розвитку відносин кримінальної відповідальності за воєнні злочини в рамках, відповідно, спочатку національної та, далі, міжнародної кримінальної юрисдикції; 2) диференціація типів та моделей реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини; 3) взаємозв'язок міжнародної та національних правових систем, взаємодія компетентних органів кримінальної юстиції як умова нормального функціонування розглянутого механізму;

отримали подальший розвиток:

доктринальні погляди щодо механізмів узгодження норм внутрішньодержавного та міжнародного права і визначення правової природи імплементації норм міжнародного гуманітарного й міжнародного кримінального права в національне законодавство;

підходи щодо взаємодії міжнародних договорів, загальновизнаних принципів та норм міжнародного права і законодавства України про кримінальну відповідальність за скоєння воєнних злочинів, а саме щодо необхідності закріплення у законодавстві України конкретного переліку воєнних злочинів, передбачених Римським статутом Міжнародного кримінального суду;

концепції щодо виокремлення групи міжнародних злочинів як самостійного виду злочинів, що мають бути виведені в окремий розділ Кримінального кодексу України;

погляди на систему розділу XX Кримінального кодексу України, внаслідок чого констатовано невідповідність між формою (назвою) розділу та його змістом, а також висловлено міркування автора щодо місця вказаного розділу в системі Кримінального кодексу України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що наукові узагальнення доведені до рівня конкретних висновків і рекомендацій. Це робить їх придатними для застосування у практиці правотворчої та правозастосовної діяльності, а також прискорення процесів формування ефективних механізмів забезпечення протидії воєнним злочинам, зокрема:

у науково-дослідницькій сфері – при підготовці аналітичних матеріалів щодо тенденцій подальшого розвитку інституту воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві (Акт впровадження результатів дисертації Пилипенка В.П. на тему “Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики” №84/21 від 21 грудня 2021 року Науково-дослідного інституту Львівського університету бізнесу і права);

у правотворчій діяльності – у законотворчій діяльності Комітетів Верховної Ради України в контексті удосконалення чинного законодавства України в сфері регламентації воєнних злочинів;

в освітньому процесі – у закладах вищої освіти України при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародне кримінальне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Кримінальне право» та ін., підготовці навчально-методичних матеріалів, проведення лекційних занять та семінарів (Акт впровадження №96/15 від 22 листопада 2023 року “Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Пилипенка В.П. на тему “Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики” в навчальний процес ЗВО “Львівський університет бізнесу і права””).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно у повному обсязі з урахуванням новітніх досягнень вітчизняної юридичної науки і практики міжнародного права. У спільно опублікованих працях особистим внеском здобувача є: у праці Пилипенко В. П., Пилипишин П. Б., Раданович Н. М. «Особливості правового регулювання прав людини під час збройних конфліктів» – обґрунтування потреби оновлення чинного кримінального законодавства України загалом, та в сфері регламентації воєнних злочинів зокрема; у праці Пилипенко В. П., Слюсарчук Х. Т., Пилипишин П. Б., Бойченко С. В. «Порушення прав людини воєнними злочинами: теорія та практика» – висвітлення законодавчих пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України і практики України у контексті приведення законодавства України про воєнні злочини у відповідність до норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права; у праці Volodymyr Pylypenko, Svitlana Bondarenko, Roman Kolisnichenko, Natalia Runcheva, Krzysztof Gornyak and Serhii Drobotov «Information and Analytical Support Threat Monitoring and Means of Overcoming Challenges to National Security: International Legal Aspect» – обґрунтування необхідності доєднання України до системи міжнародної кримінальної юстиції через ратифікацію Статуту Міжнародного кримінального суду для здійснення ефективного притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Наукова доповідь Пилипенка Володимира Пилиповича «Правова оцінка воєнних злочинів за Римським Статутом Міжнародного Кримінального суду» була обговорена та схвалена на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України 28 грудня 2023 року. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних

конференціях, зокрема: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Дніпро, 3–4 лип. 2020 р.); «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.); «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 22–23 жовт. 2021 р.); «Наука, освіта, технології та суспільство: нові дослідження та перспективи» (м. Полтава, 2 лип. 2022 р.); «Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу» (м. Київ, 24 берез. 2023 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в одноособовій монографії, 19 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, працях, 3 наукових статтях у зарубіжних періодичних виданнях, а також 5 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, що містять 14 підрозділів, та загальних висновків, списку використаних джерел – 502 найменувань на 60 сторінках, додатків на 8 сторінках. Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 465 сторінок, із яких основного тексту 377 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СКОЄННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Історичні та методологічні засади дослідження воєнних злочинів у науці міжнародного права

Еволюція наукових підходів до вивчення питань криміналізації воєнних злочинів у міжнародному праві має давнє коріння, починаючи з висловлювань давніх та середньовічних мислителів. Тоді основна увага надавалася питанням законності підстав ведення війни. Ранні дослідження у цій галузі включають трактат професора Болонського університету Леньяно «Про війну, про репресалії та поєдинок» (1360), книгу італійського юриста Беллі «Про воєнну справу і війну» (1563), а також «Теологічні міркування» домініканського філософа Франсіско де Віторія (1532) і «Бойову книжку світу» німецького філософа Себастьяна Франка (1539) [147, с. 119–122].

Гуго Гроцій, який вважається засновником науки міжнародного права, у роботі «Про право війни та миру» (опублікована 1625 року), що складається з трьох книг, сформулював низку правил щодо підстав та форм відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Наприклад, він стверджував, що воїн чи інша особа має право завдати шкоди ворожим будівлям і полям лише за наказом та у разі нагальної потреби. Він також підкреслював, що діти, жінки, люди похилого віку, священнослужителі, вчені, торговці і полонені, які здалися на справедливих умовах, а також заручники, які не вчинили злочину, повинні бути завжди пощаджені [62, с. 16].

Таким чином, Гроцій висунув ідею про індивідуальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, хоча він обмежував її питаннями відшкодування матеріальних збитків, радше цивільно-правової, ніж кримінальної. Пізніше ідеї гуманізації війни та відповідальності за порушення її законів та звичаїв були розвинені представниками доби

Просвітництва. У роботі швейцарського юриста Еммера де Ваттеля «Право народів, або принципи природного права, які застосовуються у поведінці та справах нації та суверенів» (1758) проголошувався принцип про те, що сторони збройного конфлікту не повинні мати необмеженої свободи вибору засобів ведення війни і повинні утримуватися від зайвих збитків. Де Ваттель також звертав увагу на необхідність захисту «культурних цінностей» під час війни, забороняючи умисне руйнування громадських пам'яток, храмів, могил, статуй та творів мистецтва, оскільки такі дії завжди є непотрібними для досягнення законної мети війни [174, с. 28].

Французький філософ Жан-Жак Руссо у трактаті «Про громадський договір» (1762) наголошував, що воєнні дії можуть бути спрямовані лише проти озброєних захисників, і як тільки вони здаються і перестають становити загрозу, їхнє життя має бути пощаджене. Ці ідеї є важливими кроками у розвитку міжнародного гуманітарного права та розуміння індивідуальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни [174, с. 30]. У формуванні доктрини міжнародного права основна увага зосереджується на питаннях обмеження воюючих сторін у використанні засобів та методів війни, а також можливості настання відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, хоча вона найчастіше сприймалася як цивільно-правова чи політична, а не кримінальна.

У XIX столітті людство отримало важливі цивілізаційні та культурні норми, які стали складовою міжнародного права. У цей період почалася доктринальна кодифікація міжнародного права, що зачіпає питання, пов'язані з розглядуваною тематикою. Серед важливих проєктів доцільно зазначити роботи Ф. Ф. Мартенса, Ф. Лібера, А. Муаньє, Дж. Бентама, А. Домін-Петрушевича, Д. Філда та П. Фіоре. Ці вчені зробили внесок у розвиток міжнародного права, запропонувавши різні концепції відповідальності за порушення законів і звичаїв війни [232, с. 112].

Еволюція уявлень про підстави та форми відповідальності під час війни тривала і в науковому співтоваристві. Наприклад, професор Брюссельського

університету А. Рів'є висловив думку, що одностороннє насильство, не передбачене міжнародним правом як примусовий захід, є міжнародним злочином. Він також підкреслив, що шкода, завдана для ослаблення ворожої держави, яка виходить за її кордони, не може бути виправдана.

Відомий швейцарський юрист-міжнародник І. Блюнчлі опублікував в 1866 трактат «Сучасне воєнне право», матеріали якого послужили основою для Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 років. Він запропонував створення спеціального «Положення про поводження з військовополоненими та про закріплення в ньому відповідальності за серйозні порушення». Ці ідеї є важливими для розуміння відповідальності в контексті міжнародного права та воєнних конфліктів [232, с. 113].

Інші вчені, зокрема А. Гефтер і Ф. Ліст, також зробили свій внесок у розвиток уявлень про війну та відповідальність за порушення її законів і звичаїв. Гефтер наголосив на вимогах людяності, не допускаючи вживання руйнівних засобів, які винищують цілі маси народу. Ліст визначив війну як крайній засіб врегулювання міжнародних суперечок і сформулював заборонені засоби та методи ведення війни, включаючи вживання отруєної зброї та вбивство ворога, який здався і був беззбройним [232, с. 115], отже, ХІХ століття стало періодом значного розвитку уявлень про відповідальність за порушення законів та звичаїв воєнних конфліктів, що вплинуло на подальше формування міжнародного права в цій галузі.

Українські вчені в галузі міжнародного права докладно досліджували категорію «міжнародного злочину», охоплюючи у своїх працях серйозні порушення законів та звичаїв війни, а також механізми кримінальної відповідальності за їх вчинення. І. А. Івановський захистив у 1889 році дисертацію на тему «Взаємне сприяння держав у провадженні відомостей у справах кримінальних» та попередньо провів дослідження, присвячене Женевській конвенції 1864 року [227, с. 28].

Представник одеської школи міжнародного права П. Є. Казанський у своєму курсі розглянув питання щодо застосування міжнародного права у

контексті кримінальних справ. Він обговорив проблеми підсудності правопорушень судам держав або створення спеціальних міжнародних судів, встановлення визнання вироків іноземних судів та співробітництво судів різних держав у процесі правосуддя. Науковець уважав, що міжнародне право має діяти у будь-якому разі [122, с. 119].

У 1920-х роках закордонні вчені також займалися доктринальною кодифікацією міжнародного кримінального права та процесу. Італійський професор К. Сальданья запропонував свій «Попередній проект Міжнародного кримінального кодексу», де визначив міжнародний делікт як загальний делікт, що порушує природне право народів, виділив ультраміжнародні злочини, спрямовані не проти політичних устоїв, а проти культурних товариств та самого існування сучасних держав [389].

Французький професор Г. Доннедьє де Вабр запропонував дворівневу структуру Кодексу міжнародних злочинів, зокрема злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності, а також злочини, передбачені двосторонніми та багатосторонніми конвенціями. Румунський професор В. Пелла класифікував злочини проти людяності за суб'єктом зазіхання, виділяючи міжнародні злочини, вчинені державами, та міжнародні злочини, вчинені фізичними особами [500, с. 421].

Важливо відзначити, що Статут Нюрнберзького трибуналу відбив положення американської концепції злочинної змови, застосовані до злочинів проти миру, але не включаючи воєнні злочини та злочини проти людяності. Післявоєнний період також ознаменувався розробкою різних аспектів міжнародного кримінального права, у тому числі взаємозв'язок міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права [500, с. 422].

У зарубіжній науці міжнародного права у післявоєнний період розроблялися різні аспекти міжнародного кримінального права. Особлива увага надавалася зв'язку міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права. Питання запобігання та припинення

воєнних злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права, а також кримінальної відповідальності осіб, винних у них, розглядалися у роботах зарубіжних авторів. Багато хто з них поєднував наукову та викладацьку діяльність з роботою в Міжнародному воєнному трибуналі. Наприклад, роботи Жана Пікте, Фріца Кальсховена та Станіслава Є. Нахліка є значущими у контексті досліджень із кримінальної відповідальності за воєнні злочини та порушення міжнародного гуманітарного права [389].

У наукових дослідженнях, опублікованих у 1970–1980-х роках, виділяються монографії, присвячені питанням індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які вчинили міжнародні, включаючи воєнні, злочини. Ці дослідження були підготовлені такими вченими, як В. Алаза, Х. Бааде, Жак Верхаген, Ів Сандо, а також стаття Р. Берцанека, присвячена історії становлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини та розроблення відповідних понять у міжнародно-правовій доктрині і практиці [382, с. 77].

Протягом періоду від 1920-х до 1980-х років багато дослідників міжнародного права займалися розробкою категорій, пов'язаних зі складом злочину проти миру та безпеки людства, воєнних злочинів, їх класифікацією, питаннями співучасті у цих злочинах, а також розглядом проблем відповідальності держави за воєнні злочини, вчинені його збройними силами чи іншими особами, які виконують державні функції. Також вивчалися питання розробки Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, що поширює свою юрисдикцію на найбільш серйозні воєнні злочини, створення міжнародного кримінального суду, компетентного щодо таких злочинів [241, с. 20].

Від початку 1990-х років спостерігається зростання наукового інтересу до цієї теми, що зумовлено динамічним розвитком системи міжнародної кримінальної юстиції, а також проведенням розслідувань та судових розглядів справ про воєнні злочини у створюваних і чинних міжнародних кримінальних судах. Крім того, зростає увага до питань зв'язку міжнародного та національного права, включаючи запобігання і припинення

воєнних злочинів, а також забезпечення ефективного механізму кримінальної відповідальності за їх вчинення. Це визначає характер і ступінь висвітлення теми кримінальної відповідальності за воєнні злочини [493, с. 102].

Торкаючись вітчизняної літератури, важливо зазначити, що, крім спеціальних досліджень, існує безліч робіт, які стосуються більш загальних проблем. Вони заторкують джерела та принципи кримінальної відповідальності за воєнні злочини, елементи їх складів, питання кримінального переслідування осіб, які вчинили ці злочини, інші аспекти. Ці роботи присвячені теоретичним та прикладним проблемам міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів), міжнародного кримінального матеріального та процесуального права, а також питанням створення і функціонування інститутів міжнародного кримінального правосуддя та співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права у зв'язку з реагуванням міжнародного співтовариства на скоєння злочинів проти миру та безпеки людства.

Наприклад, В. В. Гутник проводить аналіз історичного становлення міжнародного гуманітарного права, описує його структуру та взаємозв'язок з іншими галузями й інститутами сучасного міжнародного права, досліджує сучасний стан криміналізації воєнних злочинів [39, с. 34].

У наукових студіях Н. А. Зелінської набула розвитку концепція міжнародного кримінального права і міжнародної кримінології та виокремлено, зокрема, такі підгалузі міжнародного кримінального права, як «міжнародне кримінальне право *stricto sensu* та транснаціональне кримінальне право» [68, с. 8]. Ученою створено цілісну міжнародно-правову концепцію міжнародних злочинів у контексті міжнародної протидії злочинності. В інтерпретації Н. А. Зелінської широке розуміння поняття міжнародних злочинів ґрунтується на визнанні необхідності кримінально-правового захисту основних загальнолюдських цінностей, що охоплює усі злочини, що підлягають солідарному кримінальному переслідуванню держав або світового співтовариства загалом. Основою запропонованої теорії є

підхід, за яким сутність сучасного тлумачення поняття міжнародного злочину полягає у його відносній автономії від критеріїв злочинного і караного, що закладені у національному праві. Як зазначає Н. А. Зелінська, «ця автономія може бути виражена в невизнанні злочинного характеру діянь, криміналізованих національним правом, з одного боку, і міжнародно-правової криміналізації діянь, не визнаних злочинними з національного права, з іншого. Здійснено класифікацію міжнародних злочинів, в основу якої покладено два формальні параметри: характер юрисдикції, під яку підпадає правопорушення, і джерело його криміналізації» [69, с. 252].

У працях Н. А. Зелінської уперше в Україні сформульовано «концепцію транснаціонального кримінального права і розглянуто його матеріально-правові, процедурно-організаційні та превентивні аспекти, обґрунтовано поняття транснаціональної криміналізації, визначено поняття транснаціонального злочину як діяння, що визнане злочинним не менш як у двох державах, під юрисдикцію яких воно підпадає, та систематизовано міжнародно-правові стандарти їх криміналізації» [67, с. 6,7]. Також набули подальшого розвитку «дослідження поняття міжнародного злочину як підстави міжнародно-правової відповідальності індивіда, та виокремлено його модифікації, зокрема: нюрнберзьку, сконструйовану нюрнберзьким й токійським прецедентами; постнюрнберзьку, сформувану у постнюрнберзький період під впливом національної судової практики і розвитку міжнародного права; гаазьку, формування якої пов'язане зі створенням та діяльністю міжнародних трибуналів у Гаазі та Аруші (Руанда); римську, закладену Римськом статутом і Міжнародним кримінальним судом» [67, с. 9]. У роботах науковиці знайшла переконливий розвиток концепція політичного злочину як категорії міжнародного права і політичної кримінології. Досліджуються політико-кримінологічні аспекти тероризму і його міжнародно-правові характеристики. Розглядається проблема співвідношення понять «політичні злочини» і «політичні репресії».

Суттєве місце у дослідженнях Н. А. Зелінської посідають питання

міжнародно-правового захисту прав людини у сфері кримінальної юстиції. Особливий акцент зроблений на тому, що «солідарність у протидії злочинності не повинна переростати у сприяння політичним репресіям. Сучасна концепція міжнародного кримінального права покликана забезпечити, з одного боку, потреби в міжнародній кооперації держав у кримінальному переслідуванні осіб, які скоїли тяжкі злочини, і з іншого – надати захист особам, які піддаються політичним переслідуванням». Досліджується процес «європеїзації» кримінального права, посилення впливу Європейського Союзу на розвиток кримінального права держав-членів [69, с. 30].

Значна увага в роботах вітчизняних дослідників надається питанням міжнародної кримінальної юрисдикції. Наприклад, Н. В. Дрьоміна-Волок провела комплексний правовий аналіз організації та діяльності Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та зробила висновки про неправомірність поширення юрисдикції *ad hoc* судового органу на збройні конфлікти, які ще не розпочалися на момент його заснування. Вона також вказала на порушення принципу законності при включенні до ст. 3 Статуту положень про те, що перелік злочинів, описаних у ній, не вичерпний. А це означає, що цей перелік не є повним, і це призводить до того, що судові тлумачення ст. 3 Статуту практично виступає у ролі основного джерела права Трибуналу [53, с. 180].

Натомість М. І. Пашковський розробляє питання формування доктрини міжнародного кримінального процесуального права. Він виявив тенденції щодо генезису міжнародного кримінального права: а) ускладнення предмета правового регулювання міжнародного кримінального права та структуралізацію останнього, б) інституалізації міжнародного кримінального права через створення спеціалізованих міжнародних організацій і міжнародних кримінальних судових установ. Учений обґрунтовує виокремлення норм міжнародного кримінального процесуального права, до яких відносить частину міжнародно-правових норм, які регламентують юрисдикційну діяльність органів міжнародної кримінальної юстиції, та

робить висновок про їхню системну єдність та існування структурних зв'язків як між собою, так і з іншими нормами міжнародного кримінального права [148, с. 8].

У роботах С. С. Андрейченко досліджено міжнародно-правовий механізм захисту прав і свобод осіб при здійсненні екстрадиції. Учена дала характеристику міжнародної правозахисної системи інституту екстрадиції, що «складається з двох відносно самостійних компонентів, зокрема: 1) норм міжнародного права, спрямованих на забезпечення обґрунтованості й гуманності ухвалення рішення щодо екстрадиції в запитуваній державі; 2) норм міжнародного права, спрямованих на забезпечення у процедурі екстрадиції дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини (тобто комплексу міжнародно-правових норм, що встановлюють належну правову процедуру в екстрадиційному процесі)» [2, с. 8–10].

Низка дослідників розглядають проблему відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права в контексті операцій з підтримки та відновлення миру, застосування норм міжнародного гуманітарного права (у подальшому – МГП) у контексті європейської безпеки, захисту жертв збройних конфліктів і роль кримінально-правових засобів у цьому процесі. Вони також досліджують можливості відшкодування збитків потерпілим від міжнародних, включаючи воєнні, злочинів, розглядають питання відповідальності командирів та начальників за злочини, вчинені підлеглими, пов'язують принцип воєнної необхідності з нормами міжнародного гуманітарного права.

Пропозиції щодо включення до переліку міжнародних злочинів екоциду як п'ятого основного міжнародного злочину поряд зі злочинами проти людяності, воєнними злочинами, агресією та геноцидом, а також відшкодування пов'язаних з екоцидом збитків, сформульовані О. О. Суріловою [231, с. 390].

До актуальної теми фрагментації міжнародного права звертається у своїх публікаціях М. М. Гнатовський. Автор дає огляд застосування

міжнародного гуманітарного права різними міжнародними судами і судами, розглядає суперечності, пов'язані з диверсифікацією міжнародних судових установ, пропонує шляхи подолання виниклих (чи потенційних) проблем [27].

У вітчизняній науці міжнародного права увага надається категорії «воєнні злочини» через проведення спеціальних досліджень, включаючи дисертаційні роботи. Наприклад, М. В. Піддубна у дисертаційному дослідженні аналізує цю категорію, обґрунтовує підстави кримінальної відповідальності за їх вчинення та проводить зіставлення понять «воєнний злочин» та «воєнна необхідність». Вона аналізує умови та способи безпосереднього й опосередкованого застосування міжнародно-правової норми про воєнний злочин. А також окреслює юридичні ознаки категорії воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, визначає їх поняття та здійснює класифікацію, виходячи з положень чинного міжнародного права, насамперед ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (у подальшому – МКС). Ці категорії включають серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, які відбуваються під час міжнародних збройних конфліктів, і навіть інші серйозні порушення правил ведення таких конфліктів. Вона також розглядає серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, які відбуваються під час неміжнародних збройних конфліктів, та інші серйозні порушення правил ведення таких конфліктів. На думку автора, до воєнних злочинів треба відносити найманство, а також застосування заборонених засобів та методів ведення війни, та інші серйозні порушення правил ведення таких конфліктів [170, с. 194].

У дослідженнях В. М. Репецького та В. М. Лисика розглядаються теоретичні і практичні аспекти кримінальної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. Ці роботи порушують питання врегулювання конфлікту між принципом індивідуальної кримінальної відповідальності та імунітетом високопосадовців держави, а також встановлюють межі кримінальної відповідальності за використання

заборонених коштів і методів ведення війни при виконанні наказу (розпорядження) начальника. Вони також розглядають елементи складу воєнних злочинів та питання співучасті у них [213, с. 350; 214, с. 103; 215, с. 123].

Аналіз норм МГП та джерел національного законодавства різних країн проводить у своїх роботах Т. Р. Короткий. Його дослідження зачіпають сучасні практики визначення і розмежування воєнних та цивільних об'єктів у районах збройних конфліктів, пов'язуючи це питання з кваліфікацією воєнних злочинів. Він вважає, що норми міжнародного гуманітарного права застосовують як у міжнародних, так і у неміжнародних збройних конфліктах. Крім того, у них досліджено генезу поняття і статусу учасників збройних конфліктів щодо сучасних видів конфліктів; питання відокремлення у міжнародному гуманітарному праві категорії незаконних комбатантів, обґрунтовано необхідність закріплення їх особливого статусу [22, с. 43].

М. В. Грушко досліджує питання правового режиму військовополонених, зокрема, питання порушення їхніх прав [34, с. 91; 35, с. 232; 36, с. 141], Д. О. Коваль – захисту культурних цінностей у період збройних конфліктів, розглядає історичні аспекти становлення і розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей, які вплинули на формування цього інституту міжнародного гуманітарного права [82].

Проблематика міжнародно-правового регулювання діяльності приватних військових та охоронних компаній входять до кола наукових інтересів К. В. Громовенка. На його думку, необхідне прийняття міжнародного договору, яким було б врегульовано питання діяльності й відповідальності службовців приватних військових та охоронних компаній, що діють у період збройного конфлікту чи в постконфліктний період на території іноземних держав [33, с. 11].

Сучасні наукові студії зарубіжних та українських юристів-міжнародників фокусуються на теоретичних і практичних питаннях, пов'язаних із визначенням та класифікацією воєнних злочинів. Вони також

розглядають стан і перспективи криміналізації цих злочинів у міжнародному й національному кримінальному праві, включаючи встановлення та розвиток інституційно-правового механізму кримінальної відповідальності за їх вчинення. У цьому контексті можна умовно виділити наукові роботи, зосереджені, по-перше, на загальних проблемах міжнародного права, включаючи міжнародне гуманітарне право і міжнародне кримінальне право та процес, і, по-друге, на спеціалізованих дослідженнях.

Сучасні закордонні юристи-міжнародники, як і їхні українські колеги, активно займаються теоретичними та практичними питаннями, пов'язаними з визначенням і класифікацією воєнних злочинів, а також розглядають стан та перспективи їхньої криміналізації у міжнародному й національному кримінальному праві. Ці праці також включають встановлення сучасного стану та характеру розвитку інституційно-правового механізму кримінальної відповідальності за скоєння воєнних злочинів. При цьому можна умовно групувати наукові роботи зарубіжних авторів з урахуванням їх спрямованості, об'єкта і предмета дослідження. Насамперед можна виділити з'ясування більш загальних проблем міжнародного права, таких як міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право та процес. По-друге, спеціалізовані дослідження спрямовані вивчення конкретних аспектів воєнних злочинів.

Так, питання про припинення порушень норм міжнародного гуманітарного права та кримінальної відповідальності за їх вчинення традиційно є частиною монографій і лекційних курсів з міжнародного гуманітарного права, випущених під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (у подальшому – МКЧХ). Наприклад, робота Крістофа Свилярського «Основні поняття та інститути міжнародного гуманітарного права» [481] та посібник Х.-П. Гассера «Міжнародне гуманітарне право» [309] розглядають ці питання у деталях. Крім того, колективна монографія М. Сассолі та А. Буве «Правовий захист під час війни» [442], книга Е. Давида «Принципи права збройних

конфліктів» [292] також заслуговують на згадку. У зазначених роботах приділено увагу запобіжним заходам порушень МГП. Наприклад, Давид аналізує сучасні джерела визначення складу воєнних злочинів, підкреслює сфери застосування норм про кримінальну відповідальність них (*ratio contextus, ratio personae*), розглядає питання відповідальності як безпосередніх виконавців, і непрямих учасників (співучасть, відповідальність начальників). Він також наводить приклади практики Нюрнберзького та Токійського Міжнародних воєнних трибуналів, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії і національних судів, а також посилається на бельгійський закон від 16 червня 1993 року про припинення серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів. Автор підкреслює, що різноманіття договірних джерел та відмінності у підході до ратифікації відповідних міжнародних угод не повинні істотно впливати на географічні рамки визначення складів воєнних злочинів, оскільки звичайний характер багатьох з них і той факт, що різні документи перекривають один одного, означають, що практично всі держави зобов'язані одними й тими самими зобов'язаннями щодо визначення таких злочинів. Він також звертає увагу на неполітичний характер воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що передбачає неприпустимість посилення на політичний характер злочину як підстави для відмови у видачі осіб, які переслідуються або засуджені за воєнні злочини [292, с. 85–86].

Українські вчені, аналогічно до їхніх закордонних колег, поглиблено вивчають різні аспекти кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Вони висвітлюють питання захисту культурних цінностей за умов збройних конфліктів, надаючи увагу індивідуальній кримінальній відповідальності. Дослідження оцінюють сучасний стан засобів захисту жертв порушень міжнародного гуманітарного права, аналізують застосування норм міжнародного гуманітарного права, включаючи дотримання положень щодо військовополонених під час антитерористичних воєнних операцій. У них згадуються історичні випадки реалізації цих норм та розглядаються сучасні

моделі їх застосування. Фахівці звертаються до питань, таких як накази командирів та їх відповідальність, а також до проблем застосування норм міжнародного гуманітарного права у різних сценаріях участі збройних сил та воєнних контингентів. Вони також вивчають принцип пропорційності та класифікацію супутньої шкоди, включаючи шкоду, завдану цивільним особам і об'єктам при нападі на воєнні об'єкти. У своїх дослідженнях вони поглиблено аналізують проблеми кримінального переслідування за воєнні злочини у контексті загальніших і недостатньо досліджених тем, таких як селективність кримінального переслідування, комбінування різних правових заходів реагування на порушення міжнародного права, ефективність кримінальних міжнародно-правових санкцій та особливості макрозлочинності, включаючи питання воєнних злочинів.

У контексті вищесказаного важливо зазначити, що українська наука міжнародного права також звертає увагу на концепцію «обов'язку захищати» (Responsibility to Protect), згідно з якою держави зобов'язані захищати своє населення від воєнних злочинів, геноциду, етнічних чисток та злочинів проти людяності. Цей обов'язок передбачає запобігання подібним діям та вжиття необхідних заходів. Міжнародне співтовариство також має сприяти державам у виконанні цього обов'язку, використовуючи дипломатичні, гуманітарні і мирні засоби відповідно до глав VII та VIII Статуту ООН [121, с. 116].

Також доцільно виділити підручники з міжнародного кримінального права і коментарі до Римського статуту МКС, випущені відомими зарубіжними професорами, які часто поєднують наукову діяльність із практикою міжнародних інститутів кримінального правосуддя чи беруть участь у їх створенні. Примітними є роботи Герхарда Верле (ФРН) «Принципи міжнародного кримінального права» [498], «Трактат з міжнародного кримінального права» [256] Кая Амбоса (ФРН), а також коментарі до Римського статуту МКС, редаговані Отто Тріффтерером (Австрія) [486], та двотомний коментар статуту Міжнародного

кримінального суду під редакцією професорів Антоніо Кассезе, Паоло Гаети та Джона Джонса [273]. Необхідно також згадати підручники з міжнародного кримінального права від таких авторів, як Антоніо Кассезе (Італія) [275], М. Шериф Басіуні (США) [268]. У цих та багатьох інших роботах, присвячених міжнародному кримінальному праву та процесу, докладно розглядаються теоретичні аспекти, матеріально-правові та процесуальні питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Професор Вільям А. Шабас у публікації, присвяченій Міжнародному кримінальному суду, виділяє специфіку воєнних злочинів, зазначаючи, що на відміну від геноциду та злочинів проти людяності, вони підлягають покаранню як окремі діяння. Він вказує на докладний виклад положень про воєнні злочини у Статуті, звертає увагу на нововведення, зокрема, заборону на набір та вербування дітей до збройних сил, але висловлює побоювання щодо відсутності загальної заборони на певні види зброї, що може призвести до зайвих страждань [444].

Закордонні юристи загалом позитивно оцінюють досвід створення та роботи МТКЮ. Проте вони висловлюють критичні зауваження щодо невизначеності його статусу та процедур установи. Дослідники також розглядають питання співвідношення між міжнародним гуманітарним правом та справедливою судовою процедурою через призму діяльності міжнародних кримінальних трибуналів, а також оцінюють їхню роль у системі міжнародних інститутів та співвідношення з національними кримінальними судами. Крім того, приділяють увагу кримінально-правовому переслідуванню воєнних злочинів [151]. Наприклад, у книзі «Воєнні злочини: геноцид, терор та боротьба за правосуддя», американський дослідник А. А. Найер розглядає еволюцію законів та звичаїв війни і кримінальної відповідальності за їхні серйозні порушення, оцінює роль Нюрнберзького та Токійського Міжнародних воєнних трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. Він виділяє відмінності між поняттями «воєнні злочини» і «злочини проти людяності», підкреслюючи, що перші ширші за другі і можуть ставитися до одиничних

злочинів, вчинених з порушенням законів війни, незалежно від масштабів. Автор також наголошує, що воєнні злочини відбуваються під час збройного конфлікту чи окупації, тоді як злочини проти людяності можуть відбуватися і у мирний час [393, с. 89].

У статті «Категорії воєнних злочинів» професор права Техаського університету (США) Стівен Р. Ратнер визначає воєнні злочини як «порушення права війни або МГП, за які конкретні особи несуть кримінальну відповідальність». Він виділяє дві основні категорії порушень: серйозні порушення (перераховані в Женевських конвенціях 1949 року та Додатковому протоколі I 1977 року), що передбачають обов'язок держав переслідувати осіб, які звинувачуються у таких порушеннях, та менш серйозні порушення, за які відповідальність несе держава, яка їх допустила.

Також Ратнер наголошує на відсутності норм у Додатковому протоколі II 1977 року, що визначають відповідальність за воєнні злочини в міжнародних збройних конфліктах. Він наголошує на ролі держав, ООН та інших міжнародних організацій у механізмах кримінального переслідування та покарання осіб, які вчинили воєнні злочини, і робить висновок, що «міжнародне право в рамках теорії загальної юрисдикції надає всім державам законне право переслідувати воєнних злочинців» [432, с. 130].

Американський дослідник Дж. Сімпсон у монографії «Право, воєнні дії та злочини: судові розгляди воєнних злочинів та нове міжнародне право» (2007) порушує питання про сучасну оцінку судових справ, що увійшли в історію, про воєнні злочини. На думку зазначеного автора, судові розгляди, «виступаючи як механізм забезпечення миру за допомогою досягнення справедливості, покликані покладати відповідальність на конкретних фізичних осіб і зрештою ставати історичними прецедентами; такі процеси повинні мати на меті запобігання воєнним злочинам та забезпечення легітимності нових режимів» [474, с. 8].

Аналіз сучасної української та зарубіжної літератури дає підставу зробити такі висновки:

1. Продовжується активна робота над визначенням понять та категорій,

пов'язаних з розвитком міжнародно-правових і національних норм та інституційного механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини. У літературі сформульовано різноманітні рекомендації, спрямовані на уточнення термінології, удосконалення чинних міжнародно-правових та національно-правових норм, а також практики їх застосування. Зростання інтересу до цієї теми пов'язане з динамікою розвитку міжнародних кримінальних інститутів та посиленням зв'язку міжнародних та національних правових систем і їх кримінально-правосудних органів.

2. Наукові дослідження з цієї теми проводяться як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, здебільшого спеціалістами у сфері міжнародного права, міжнародного кримінального права та процесу, міжнародного гуманітарного права. Однак треба враховувати вплив на їхні роботи політичних, культурних, ідеологічних факторів, а також їхню приналежність до певної правової системи, та особисті наукові позиції.

3. Незважаючи на суттєвий прогрес у дослідженні теоретичних та прикладних аспектів кримінальної відповідальності за воєнні злочини, досі відсутня спільна згода серед вітчизняних і зарубіжних юристів щодо кількох ключових питань. Ці питання включають концептуальне визначення воєнних злочинів, їх класифікацію, оцінку обставин, що враховуються при їх кваліфікації, а також умови звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

4. Загалом сучасні умови вимагають системного підходу до вивчення питань кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Цей підхід має враховувати загальні теоретичні та галузеві дослідження, включаючи науки міжнародного, кримінального, кримінального процесуального і воєнно-кримінального права. Результатом такого підходу має стати науково обґрунтована концепція удосконалення норм про відповідальність за воєнні злочини й оптимізація інституційно-правового механізму їхньої конкретизації та реалізації.

1.2. Становлення і розвиток системи законів і звичаїв ведення війни у міжнародному праві

Історія людства тісно пов'язана з війнами, що характеризуються частими і серйозними порушеннями встановлених правил ведення воєнних дій та необґрунтованим застосуванням насильства. У результаті цих подій з'явилася практика обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення війни, в тому числі через закріплення воєнних злочинів, які є серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. Періодизація криміналізації воєнних злочинів повинна базуватися на принципових змінах у юридичній методології нормативно-правового регулювання, її основ та форм, а також у механізмі її конкретизації та реалізації. Ці зміни значною мірою зумовлені змінами у національних та міжнародних правових системах у ході їх еволюційного розвитку і посилення взаємозв'язків між ними [376, с. 140].

Причини виникнення воєн і збройних конфліктів досить різноманітні, хоча їх і нескладно встановити аналітичним шляхом через цілі, заради досягнення яких вони починалися: захоплення чужого майна, чужих територій, влади, підкорення сусіднього народу, щоб змусити його працювати на переможця, нав'язати йому свою релігію, свою мову, свої звичаї, свою культуру та ідеологію. На думку фахівців, внутрішньодержавні збройні конфлікти (революція, громадянська війна) виникають із подібних причин і для досягнення подібних цілей. Причини збройних зіткнень, як правило, маскувалися, видавалися за шляхетні, прикривалися ідеями патріотизму, націоналізму, вірністю відповідному релігійному напрямку тощо [475, с. 112].

Складно пояснити, чому всі ці фактори ставали причиною збройних конфліктів і чому людство досі не може їх подолати повністю, але ще складніше їх усунути. Необхідно передовсім усвідомити, що саме ці причини породжували раніше, породжують тепер і можуть породжувати в

майбутньому як малі збройні конфлікти, так і світові війни. Без усвідомлення цієї обставини неможливо визначити необхідні заходи задля їх усунення.

Неупереджена оцінка результатів будь-якої війни показує, що вигоди переможця від досягнутої перемоги завжди значно менші, ніж понесені заради її досягнення жертви. Не треба забувати і про трагічні наслідки, заподіяні війною переможеним. Про це об'єктивно свідчать підсумки двох світових воєн ХХ століття, жахливі як для переможців, так і для переможених.

У теорії права немає єдиної думки про те, яка система права належно регулює ведення збройної боротьби. Очевидно, що сучасні правила ведення збройних конфліктів регламентовані насамперед міжнародним правом. Однак суттєвим залишається питання ефективності застосування міжнародно-правових норм на практиці. Ефективність застосування норми багато в чому залежить від ефективності механізму притягнення особи до відповідальності за її порушення. У цьому контексті важливо зазначити, що ефективність національного права все ще уявляється вищою за ефективність норм міжнародного права.

Аналіз спеціалізованої літератури та відповідних правових джерел дає підставу зробити висновок, що з давніх-давен, починаючи з античної епохи і до середньовіччя, робилися спроби обмежити воюючих у виборі засобів і методів збройної боротьби. В історії існують прецеденти засудження винних у найбільш серйозних подібних порушеннях. Тут варто привернути увагу до кілька ключових моментів. По-перше, протягом тривалого часу, аж до ХVІ століття, регулювання ведення воєн та встановлення відповідних заборон і обмежень у праві значною мірою спиралося на звичаї [174, с. 17].

По-друге, обмеження та заборони, що накладаються на воюючих, у більшості випадків не були зумовлені гуманними міркуваннями. Тривалий час війни велися тотально: не тільки збройні сили держави, а й усе населення було втягнуто у конфлікт. Міста і поселення, захоплені в ході війни,

знавали розграбування та знищення, їхні мешканці винищувалися та бралися у рабство.

По-третє, важливу роль у формуванні заборон і обмежень у веденні воєн, особливо в середні віки, відіграла релігія. Під впливом церкви склалися звичаї поваги до недоторканності релігійних установ, таких як храми, монастирі, школи, і були введені обмеження на застосування зброї. Були створені різні організації, які надавали захист священнослужителям, жінкам, дітям та старим. Також заборонялося ведення воєнних дій у період релігійних свят. Порушення встановлених церквою заборон тягло за собою відлучення від церкви [7, с. 123].

Прийнято вважати, що перший міжнародний процес над воєнним злочинцем, відволікаючись від того факту, що термін «воєнні злочини» став нормативно-правовим лише на початку ХХ століття у зв'язку з Першою світовою війною, мав місце у 1474 році під час суду над Петером фон Хагенбахом. Призначений Карлом Сміливим (Жахливим), герцогом Бургундським як губернатор міста Брейзах, П. Хагенбах встановив режим терору, включаючи вбивства, зґвалтування, незаконне оподаткування та довільну конфіскацію приватної власності, що призвело до масового винищення населення. Ці дії були спрямовані проти жителів сусідніх територій.

Після розгрому військ найманців під командуванням Хагенбаха та його полону було створено спеціальний суд у складі 28 суддів із різних країн коаліції. Ерцгерцог Австрії виступив у ролі позивача, звинувачуючи Хагенбаха в організації вбивств, зґвалтувань та лжесвідчення, надавши відповідні докази. Захист ґрунтував свої аргументи на виконанні Хагенбахом наказу свого пана, герцога Бургундського, хоча звинувачення стверджувало, що Хагенбах самостійно приймав рішення (герцог надав йому необмежені повноваження, вважаючи все, що робиться від його імені, законним).

Суд визнав Хагенбаха винним, позбавив його звання лицаря, тим самим скасувавши своєрідний імунітет від покарання. Незважаючи на те, що

цей процес виглядав як виняток із загального правила того часу, коли подібні дії вважалися «законним правом переможця», він став показовим і свідчить про перші кроки у бік зародження міжнародної кримінальної юстиції [81, с. 117].

Таким чином, у процесі становлення та еволюції людської цивілізації в давні, античні та середньовічні періоди історії (від кількох тисяч років тому до XV століття) починають формуватися заборони й обмеження, що стосуються ведення війни, і починається розвиток практики конкретизації воєнних злочинів та реалізації кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Наступний етап становлення норм та механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини пов'язаний із розробкою та прийняттям перших національних правових законів, спеціально присвячених питанням військового будівництва. Ці акти встановлювали відповідальність військових формувань та його членів порушення законів і звичаїв війни. У XVI столітті в Англії та Франції було ухвалено закони, що визначали правила поведінки збройних сил у ворожих країнах, правила поводження з військовополоненими та мирним населенням, а також забороняли розбої та інші воєнні злочини в районах бойових дій. Ці норми були закріплені в кодексах Фердинанда Угорського (1526 рік), імператора Максиміліана II (1570 рік) і короля Швеції Густава II Адольфа (1621 рік) [7, с. 124].

Отже, цей період відзначений розробкою нормативних обмежень у воєнних діях на національному рівні, що свідчить про поступове формування концепції воєнних злочинів та кримінальної відповідальності за їх вчинення. Важливо, що до середини XIX століття процес становлення та розвитку національного законодавства держав зазнавав впливу із боку міжнародного права та міжнародно-правової системи [293, с. 109]. Це, ймовірно, пояснюється недостатнім розвитком останніх у період, що розглядається. Міжнародно-правовий аспект у галузі, що розглядається, обмежувався окремими питаннями, включаючи, наприклад, екстрадицію.

Проблема притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які завдали шкоди інтересам співдружності країн було порушено під час обговорення у 1815 році антифранцузькою коаліцією наміру передати суду Наполеона Бонапарта за звинуваченням у загибелі сотень тисяч людей та інших злочинах під час численних наполеонівських. Ж. Пікте наводить такий приклад: під час Єгипетської кампанії, коли Наполеон був ще генералом, він холоднокривно наказав вбити багнетами та рушницями 4000 турецьких солдатів гарнізону міста Яффи, які здалися на умовах збереження ним життя [282].

Протягом тривалого часу обмеження для воюючих та наслідки порушень законів і звичаїв війни в основному стосувалися держав і були передбачені деякими міжнародними тимчасовими угодами, такими як угоди про перемир'я або союзництво, що укладаються у разі збройного конфлікту між двома державами або у зв'язку з певним збройним конфліктом. Ж. Пікте як приклад такого роду міжнародної угоди наводить «Договір про дружбу і мир», укладений між Фрідріхом Великим і Бенджаміном Франкліном у 1785 році. У цьому документі було обумовлено умову, за якою обидві сторони утримаються від блокади, а цивільні особи сторони противника зможуть залишити кожену країну після певного часу. Військовополонених утримуватимуть і годуватимуть так само, як і солдатів держави, яка їх утримує, і людина, яка користується довірою, зможе відвідувати їх, полегшуючи їхню долю [282].

Таким чином, з XVI до середини XIX століття (другий період) відбувається криміналізація на національному рівні (у законодавстві окремих держав) окремих порушень законів та звичаїв війни, розробка правил і створення органів кримінального судочинства, які займаються справами про такі порушення. З удосконаленням військової організації держав, особливо переходом до регулярної та дисциплінованої армії, змінюється загальний підхід до ведення воєнних дій. Законодавчі заборони й обмеження для воюючих стають більш ясними та розгорнутими: поступово цивільне

населення загалом, а не окремі його категорії, перестає розглядатися як воєнний супротивник. Насильницькі дії щодо цивільного населення та військовополонених приводять до кримінальної відповідальності. Важливо, що у цей період міжнародне право не впливало на розробку і систематизацію норм про воєнні злочини і кримінальну відповідальність за їх вчинення [293, с. 111].

У цьому контексті варто також зазначити, що міжнародно-правовий компонент у сфері криміналізації воєнних злочинів набуває великого значення, починаючи з другої половини XIX століття. Саме тоді в доктрині міжнародного права вважається загальноновизнаним, що існують такі пов'язані з порушенням законів і звичаїв ведення війни злочинні дії або злочинна бездіяльність, за які міжнародним правом передбачено притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [396].

У цей період починають реалізуватися ініціативи приватних осіб та державних діячів, спрямовані на гуманізацію збройних конфліктів. Вони пов'язані з об'єднанням зусиль міжнародного співтовариства та держав у створенні правових основ і механізмів для захисту поранених, військовополонених та цивільного населення, а також для обмеження вибору коштів і методів ведення воєнних дій. Так, завдяки активній діяльності швейцарських громадян, таких як А. Дюнан та Г. Муаньє, у 1863 році було засновано Міжнародний комітет допомоги пораненим, який з 1880 року і досі відомий як Міжнародний Комітет Червоного Хреста. 1864 року швейцарський уряд скликав дипломатичну конференцію з метою розробки документа про допомогу жертвам війни. Учасники цієї конференції, які представляли 12 держав, підписали у 1864 році першу багатосторонню Конвенцію про захист поранених та хворих під час війни. Згодом понад 50 держав приєдналися до цієї Конвенції [135, с. 11–12].

У 1863 році в Сполучених Штатах Америки американський юрист Ф. Лібер склав Інструкцію для польових військ. Цей документ, відомий також як Кодекс Лібера, був виданий президентом А. Лінкольном під час

громадянської війни як Загальний Наказ № 100. Інструкція підтверджувала все ширше визнання принципу, відповідно до якого необхідно щадити особистість, майно та честь беззбройних громадян наскільки це можливо в умовах воєнних дій (ст. 22). У ній встановлювалося положення про те, що надмірне насильство щодо осіб у країні, яка зазнала вторгнення, будь-яке знищення майна без наказу уповноваженого офіцера, розбій, грабїж чи присвоєння, навіть після зайняття місця основними силами, а також згвалтування, поранення, заподіяння шкоди або вбивство таких жителів було заборонено під загрозою смертної кари або іншого суворого покарання, яке вважалося б адекватним з урахуванням тяжкості злочину (ст. 44). Нарешті, Інструкція передбачала, що той, хто навмисно завдає додаткових поранень противнику, який повністю втратив боєздатність, або вбиває такого супротивника, або наказує чи підбурює солдатів до таких дій, підлягає страті за вироком, незалежно від того, чи він є частиною армії Сполучених Штатів. Америки або є ворогом і був захоплений після здійснення таких дій (ст. 71).

Кодекс Лібера містив докладні правила щодо різноманітних сфер ведення сухопутної війни – від способів ведення бойових дій як таких і поводження з цивільним населенням, до поводження з такими особливими категоріями осіб, як військовополонені, поранені, партизани тощо. Інструкція закріплювала принцип відповідальності за порушення звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, яка, однак, зводилася до відповідальності окремих індивідів, що порушили передусім військові приписи. Зокрема у ст. 25 цього документа в загальному вигляді сформульовано принцип захисту осіб, що перебувають під заступництвом міжнародного права, який полягає в тому, що захист суб'єктів (цивільних осіб) ворогуючої держави, що не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті, є загальним правилом, за недотримання або ігнорування якого повинна наставати відповідальність [363].

У літературі зазначається, що Кодекс Лібера послужив основою при першій спробі кодифікації звичаїв війни під час Брюссельської конференції

1874 і наступних Гаазьких конвенцій 1899 [92] і 1907 років [93]. Наприклад, за твердженням О. В. Гороховської та І. С. Семенюк, Інструкція польовим військам Сполучених Штатів була суто внутрішнім документом, призначеним для застосування в умовах громадянської війни між Північчю і Півднем, проте її прийняття слугувало не лише «імпульсом наступної кодифікації законів і звичаїв війни, але й стало першим прикладом регулювання на внутрішньодержавному рівні відносин щодо захисту жертв війни, що є відображенням наукових поглядів того періоду щодо відповідальності індивідів за порушення правил ведення воєнних дій, а також стала документом, який проголосив необхідність поширення знань про право війни» [30, с. 115].

Як бачимо, норми, спрямовані на запобігання та припинення незаконного насильства під час збройних конфліктів, не виправданого воєнною необхідністю, зазнали кодифікації не лише на внутрішньодержавному, а й на міжнародно-правовому рівні на зламі ХІХ–ХХ століть. Причому треба зазначити, що систематизація міжнародного права у сфері законів та звичаїв війни значною мірою ґрунтувалася на досвіді національних правових систем різних держав.

Правила ведення збройних конфліктів мають тривалу історію. У Європі вони напрацьовувалися протягом багатьох століть як звичаї ведення війни, але історичний розвиток змусив сформулювати їх не тільки (і не стільки) в звичаєвому, а й у писаному праві. Ж. Пікте з цього приводу писав: «Коріння гуманітарного права глибокі. Закони війни так само старі, як сама війна, а війна так само стара, як життя на Землі» [282]. Це переконлива теза, що дає змогу простежити досить цікаву особливість міжнародного кримінального права у притягненні до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, адже після встановлення законів ведення збройного конфлікту однозначно мала бути встановлена і відповідальність за їх порушення.

Спробу встановити кримінальну відповідальність за серйозні порушення законів та звичаїв війни у міжнародному контексті було здійснено швейцарським юристом Муаньє у 1872 році. Його пропозиція

полягала у створенні Міжнародного трибуналу для запобігання порушенням та покарання винних у порушенні Женевської конвенції 1864 року. Згідно із запропонованими статтями проєкту, воюючі сторони мали право звертатися до Міжнародного трибуналу зі скаргами на порушників Конвенції. Суд мав складатися з п'ятьох членів: два представники від воюючих сторін і троє від нейтральних країн, які обираються випадковим чином (ст. 2 проєкту). Суд мав право розглядати справи лише за скаргами воюючих сторін. Після встановлення винних, суд визначав покарання відповідно до додаткової до Женевської конвенції угоди (ст. 4). Крім винесення вироку, що включав покарання, суд також міг зобов'язати винних відшкодувати заподіяну шкоду постраждалим [137, с. 28].

На міжнародному ж рівні про заборонені засоби і методи ведення військових дій чи не вперше йшлося в Гаазьких конвенціях 1899–190 років, зокрема в IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та Додатку до неї, зокрема у «Положенні про закони і звичаї війни на суходолі» [93]. Забороненими методами ведення війни в названих документах визначалися:

вживання отруєної зброї або інших видів зброї, здатної завдавати зайвих страждань;

необґрунтоване руйнування міст і селищ або мародерство у них, якщо ці дії не викликані воєнною необхідністю;

напад, будь-яким способом, на незахищені міста, селища, житлові приміщення, будівлі або їх бомбардування;

розграбування приватного або громадського майна;

віроломство;

наказ не залишати живих (оголошення, що жодної пощади не буде);

вбивство або нанесення каліцтва ворогові, який, поклавши зброю або не маючи більше засобів захищатися, беззастережно здався;

незаконне використання прапора парламентаря або національного прапора, військових знаків та форменого одягу ворога, так само, як і знаків розрізнення, встановлених Женевською конвенцією.

Ф. Ф. Мартенс, який був одним з головних організаторів і активних учасників Гаазьких конференцій 1899 і 1907 років [216], писав: «Якщо війна у народів диких є законним засобом для захоплення майна ворога і повного його винищення, якщо для них вона вважається заняттям найбільш почесним і гідним для людини, то народи цивілізовані, навпаки, одностайні у своєму вироку щодо війни як найстрашнішого зла і лиха, що знищує здобутки багатьох років мирної діяльності і забирає життя мільйонів людей. Якщо первісні народи боготворили війни, якщо за поняттями великих воїнів древнього світу – римлян – спис був символом права власності, якщо ще в середні століття війна була «законом феодалізму» і нормальним станом міжнародного і державного життя, то з сучасних народів, навпаки, жоден не вважає за можливе відкрито визнавати війну єдиною метою своїх прагнень і цілком доцільним засобом для вирішення зіткнень» [127, с. 76].

Водночас зрозуміло, що повне припинення збройних конфліктів, навіть незважаючи на заборону застосування сили і погрози силою та зобов'язання залагоджувати міжнародні спори мирним шляхом відповідно до Статуту ООН, є неможливим навіть через майже 130 років після цих слів Ф. Ф. Мартенса. Однак сьогодні видається можливим встановити правила ведення збройних конфліктів і передбачити ефективну й невідворотну відповідальність за порушення цих правил. І невідворотність настання відповідальності забезпечується саме міжнародним кримінальним правом.

Перші спроби створення міжнародної системи відповідальності за порушення правил ведення війни було зроблено після закінчення Першої світової війни саме на підставі Гаазьких конвенцій 1899–1907 років. Її величезні масштаби, що охопили Європу, не могли не вплинути на розвиток міжнародного права, а розбійницькі методи її ведення спричинили вимоги світової громадськості покарати винуватців розв'язання війни. Як підсумок, перші положення про відповідальність фізичних осіб за порушення миру і перетворення держави на знаряддя найтяжчих воєнних злочинів з'явилися у Версальському мирному договорі, підписаному 28 червня 1919 року [85, с. 9].

Після Першої світової війни з'являється термін «злочинці війни». До цього часу належить перша спроба класифікації воєнних злочинів, здійснена Комісією п'ятнадцяти, створеної на Паризькій мирній конференції. У її доповіді від 29 березня 1919 року був представлений список тридцяти двох складів міжнародних злочинів, скоєних німецькими військовослужбовцями, розділених на дві групи. Перша група включала порушення загальноновизнаних правил ведення воєнних дій, такі як застосування отруйних газів і розривних куль, потоплення госпітальних і невоєнних судів, вбивства військовополонених, жорстокості у ставленні до захоплених поранених і пограбування приватної власності. Друга група складалася зі злочинів, скоєних під час війни німецькою владою щодо громадян, включаючи незаконні репресії, судові переслідування, заподіяння тілесних ушкоджень, шкоди здоров'ю та гідності людської особистості. Однак потім Комісія відмовилася від цієї класифікації та провела її з урахуванням суб'єктів злочинів, які підлягають судовому переслідуванню і кримінальному покаранню у спеціальному екстериторіальному порядку [52, с. 323].

Версальський мирний договір 1919 року [485] у розділі VII, під назвою «Санкції» (ст. ст. 227–229), передбачав у справах про злочини, пов'язані з війною, три види юрисдикції: 1) спеціальний міжнародний трибунал, що складається з представників п'яти союзних держав (США, Великобританія, Франція, Японія) для суду над колишнім німецьким імператором Вільгельмом II; 2) воєнні суди держав, які мають юрисдикцію над справами про злочинні порушення законів та звичаїв війни, скоєних проти їх громадян; 3) змішані суди, складаються з представників кількох зацікавлених держав, які розглядають справи про воєнні злочини, що заторкують їхні інтереси. Крім того, розділ III частини IV Версальського договору зобов'язував його сторони переслідувати у кримінальному порядку та видавати передбачуваних воєнних злочинців. Договір у ст.ст. 228 і 229 встановлював право союзних держав піддавати суду і покаранню окремих осіб, відповідальних за порушення законів і звичаїв війни.

Відповідно до ст. 228 Версальського мирного договору, Німецький Уряд визнає за державами-переможцями право притягнення до їх військових судів осіб, обвинувачених у вчиненні дій, які суперечать законам та звичаям війни. Передбачені законами покарання можуть бути вжиті до осіб, визнаних винними. Ці положення можуть застосовуватися незалежно від будь-яких процесів або переслідувань у суді Німеччини або її держав-союзників. Німецький Уряд буде зобов'язаний видати об'єднаним державам-переможцям або одній з них, яка до нього звернеться, із запитом про видачу щодо всіх осіб, які обвинувачуються у скоєнні дій, що суперечать законам і звичаям війни. У запиті про видачу такі особи можуть бути вказані поіменно або за званням, обов'язками, посадами, наданими таким особам Німецьким Урядом.

Відповідно до ст. 229 Версальського мирного договору, особи, що вчинили дії проти громадян однієї з об'єднаних держав-переможців, можуть бути передані її військовим судам. Особи, які вчинили дії, спрямовані проти громадян декількох об'єднаних держав-переможців, будуть передані військовим судам, що складаються зі суддів – представників військових судів зацікавлених держав. В усіх випадках обвинувачений матиме право сам обрати свого захисника.

11 листопада 1918 року була створена Союзницька комісія для встановлення відповідальності воєнних злочинців (цей термін був використаний тоді вперше). Як уже зазначалося, до Першої світової війни деякі порушення законів і звичаїв війни були сформульовані як злочини в Гаазьких конвенціях 1899–1907 років [52, с. 323].

Зазначені пропозиції не були втілені у життя: кайзер врятувався втечею до Королівства Нідерланди, яке відмовилося його видати, а ті кілька з воєнних злочинців (у первинному списку було 935 прізвищ, після довгих переговорів їх число скоротилося до 45), щодо яких було здійснено судове переслідування, були або виправдані, або отримали символічні покарання. Окремі обвинувачені постали перед судами Німеччини, які винесли їм лише м'які вироки, інші взагалі не були передані судам іноземних держав для

проведення процесу над ними, хоч це і суперечило духу договору. Наприклад, у Німеччині було розглянуто лише 12 справ, причому в шести випадках вони були повністю виправдані. Судовий процес відбувався у Верховному суді Німеччини [53, с. 324].

Важливо також зазначити, що Версальський механізм переслідування воєнних злочинів виявився практично незатребуваним із різних причин. Проте не можна применшувати значимість Версальського договору та проведених судових процесів над окремими німецькими військовослужбовцями. Насамперед, це була перша спроба міжнародно-правової кодифікації норм, що стосуються кримінальної відповідальності за воєнні злочини, та запровадження диверсифікованого юрисдикційного механізму, що ґрунтується на міжнародних домовленостях (включаючи міждержавний та внутрішньодержавний рівні) для його реалізації. По-друге, концепція кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм права війни, закріплена у Версальському договорі, отримала офіційне підтвердження (хоча й у суттєво усіченій, зміненій формі).

Таким чином, міжнародне співтовариство незмінно стикалося зі злочинами, які несла в собі війна, однак приймало їх радше як даність, неминучу жертву на шляху до перемоги або поразки. Професор Н. А. Зелінська підкреслює, що «історія свідчить про те, що спроба запровадження міжнародного кримінального суду після Першої світової війни була відкинута саме тому, що суперечила міжнародній практиці: особи, винні в ініціюванні та веденні агресивної війни, ніколи не піддавалися кримінальним санкціям» [69, с. 257].

Значний прогрес у розробці норм міжнародного гуманітарного права спостерігався у період між Першою та Другою світовими війнами. Конференція, скликана Лігою Націй у 1925 році, ухвалила Протокол про заборону застосування задушливих газів та бактеріологічних засобів ведення війни. У 1929 році в Женеві були підписані дві важливі конвенції, зокрема

нова «Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях» та «Конвенція про поводження з військовополоненими» [145, с. 18].

У 1920–1930-ті роки робилися спроби заснувати міжнародний кримінальний суд, хоча вони не мали безпосереднього зв'язку з питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Крім того, у 1923 році було створено Міжнародну комісію кримінальної поліції, яка є попередницею Інтерполу [115, с. 243].

Отже, третій період – друга половина XIX століття – початок Другої світової війни, характеризується запровадженням в еволюційний процес міжнародно-правової складової. На основі становлення міжнародно-правової кодифікації законів та звичаїв війни, правил гуманного поводження з жертвами війни та формування нормативно-правових засад міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю, докладаються зусилля до криміналізації серйозних порушень законів та звичаїв війни у міжнародному праві. Цей період також відзначений початком розробки диверсифікованого інституційно-правового механізму кримінальної відповідальності за ці злочини на міжнародному рівні, включаючи як міждержавний, так і внутрішньодержавний. Положення міжнародних угод у сфері міжнародного гуманітарного права, а також питання екстрадиції починають враховуватися державами при розробці законодавства, що регулює відносини в галузі, що розглядається.

Водночас дві світові війни XX століття продемонстрували світові діяння небаченого доти масштабу і цинізму, що зумовило зміну раніше сформованого ставлення до злочинних діянь, які вчиняються у ході збройних конфліктів. Новим етапом криміналізації воєнних злочинів та кодифікації відповідних норм стали судові процеси, що відбувалися під час та після закінчення Другої світової війни. З усіх судових процесів цей період виділяється Нюрнберзьким процесом над головними німецькими воєнними злочинцями, що має непроминальне значення як для розвитку міжнародного права, так міжнародної системи загалом.

1945 рік став відправною точкою принципово нової політики міжнародного співтовариства з питань міжнародного кримінального права. У цей період міжнародна спільнота обрала істотно новий підхід до побудови міжнародного спілкування, іменованій «правом на мир», відмовившись від концепції «права на війну». Перший крок у напрямі покарання індивідів за воєнні злочини відповідно до міжнародного права був зроблений 8 серпня 1945 року, коли чотири союзні держави: СРСР, США, Великобританія і Франція – підписали Лондонську угоду «Про судові переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських держав «вісі», додатком до якої був Статут Міжнародного воєнного трибуналу [278].

В установчих документах Нюрнберзького трибуналу було чітко визначено «матеріально-правові підстави кримінальної відповідальності за воєнні злочини». У п. 6 ч. 2 ст. 6 Статуту давалося «визначення воєнних злочинів, які підлягають юрисдикції трибуналу і тягнуть у себе індивідуальну відповідальність». До воєнних злочинів було віднесено «найбільш серйозні порушення законів і звичаїв війни, зокрема вбивства, катування, навернення цивільного населення окупованої території в рабство або для інших цілей, вбивства або катування військовополонених або осіб, які перебувають у морі, вбивства заручників, пограбування громадської або приватної власності, руйнування міст і сіл, руйнування, не спричинені воєнною необхідністю, та інші злочини». Воєнні злочини, до яких були причетні головні німецькі воєнні злочинці, були віднесені до юрисдикції Нюрнберзького Трибуналу поряд зі злочинами проти миру та злочинами проти людяності [278].

Нюрнберзький Міжнародний Воєнний Трибунал відкинув доктрину державного акту, що панувала до цього, і надав правове обґрунтування інституту індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини злочини, злочини проти миру та злочини проти людяності. Суд реалізував ідею невідворотності покарання воєнних злочинців, незалежно від їхнього офіційного статусу, посилянь виконання наказу [150, с. 187] чи відсутності

установлень у внутрішньодержавному праві про злочинності і караності діянь, які грубо порушують охоронювані міжнародним правом інтереси миру та безпеки людства [54, с. 346].

Також важливим для притягнення до відповідальності за воєнні злочини був і Закон №10 Контрольної Ради для Німеччини [284]. Цей документ мав подвійний аспект. По-перше, містив матеріальні норми права, що визначають злочини і передбачають покарання для осіб, які порушили такі норми. Це явище законодавчої діяльності єдиного законного органу на території Німеччини – Контрольної Ради, який одночасно мав як законодавчі права, так і функції щодо їх здійснення, тобто характеристики виконавчого органу [284]. Наслідком того, що Статут Міжнародного воєнного трибуналу і Закон № 10 Контрольної Ради були результатом законодавчої діяльності міжнародного органу, була відсутність національної конституції будь-якої держави, на яку можна було б послатися, щоб визнати недійсними основні положення такого міжнародного законодавчого акту.

Адвокати головних воєнних злочинців стверджували, що Статут Міжнародного воєнного трибуналу недійсний, оскільки має ознаки законодавчого акту, прийнятого *lex post facto*, тобто після вчинення діяння, за яке встановлено покарання. Наслідком цього підходу мала стати неможливість покарання осіб за такі діяння, оскільки до їх вчинення не існувало відповідного закону, який встановлював би караність за них [439].

На таку позицію захисту Нюрнберзький Міжнародний воєнний трибунал зазначав, що Статут визначає планування або ведення агресивної війни і війни з порушенням міжнародних договорів злочином, а тому немає необхідності розглядати питання про те, чи було ведення агресивної війни злочином до укладення Лондонської угоди і якщо було таким, то якою мірою.

Другий аспект Закону № 10 Контрольної Ради – процесуальний. Цей закон встановив процесуальні засоби, які раніше були відсутні у законодавчих нормах Німеччини, задля відтворення у її внутрішньому

процесуальному праві певних норм міжнародного права, прийняті в усьому цивілізованому світі. Водночас відсутність до весни 1945 року у світі будь-якого урядового органу, уповноваженого приймати матеріально-правові норми міжнародного права, не перешкоджало цьому праву прогресивно розвиватися. Статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу, його вирок і Закон № 10 Контрольної Ради для Німеччини є авторитетним визнанням принципів індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному праві. Показово, що резолюція Першої сесії Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року визнала Статут Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу підтвердженням цих принципів (Протокол № 95 (1) [314]).

У Резолюції містилися положення, що Генеральна Асамблея ООН бере до відома Угоду про заснування Міжнародного воєнного трибуналу для судового переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських держав «осі», підписану 8 серпня 1945 року, і доданий до неї Статут, так само як і ту обставину, що аналогічні принципи були прийняті у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу, проголошеному в Токіо 19 січня 1946 року, тому Генеральна Асамблея «підтверджує принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, а також ті, що знайшли вираження у вирокі цього трибуналу, і пропонує. внести ці принципи. в загальну кодифікацію злочинів проти миру і безпеки людства або в Міжнародний кримінальний кодекс» [314].

У вирокі Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу було зафіксовано, що Статут не є довільним здійсненням влади з боку народів-переможців, а «є вираженням міжнародного права, яке вже існувало до часу його затвердження, і в цьому сенсі сам собою є внеском у міжнародне право» [491].

Нюрнберзький трибунал, його рішення справили величезний вплив на багато аспектів життя світового співтовариства у післявоєнний період.

Країни антигітлерівської коаліції не просто притягли до відповідальності керівників гітлерівської Німеччини за вчинені ними злочини, а й провели судовий процес, діючи на підставі права, відповідно до правових норм, які почали складатися ще до Другої світової війни і відображали правосвідомість всього прогресивного людства.

Сформульовані у Нюрнберзі принципи ознаменували прорив у міждержавній нормотворчості, що дало змогу вийти на новий рівень правового забезпечення безпеки, закрити окремі «білі плями», насамперед у частині судових гарантій. Дослідники зазначають, що «Нюрнберг став найважливішим історичним етапом у розвитку нової правової культури і цивілізації, який відкрив різноманітному світу можливості мирного співіснування на основі принципів добросусідства і співробітництва» [78, с. 7].

Нюрнберзький суд був першим прикладом запуску міжнародно-правового механізму кримінальної юрисдикції у разі міжнародних, включаючи воєнні, злочинів. Створення та діяльність Нюрнберзького Трибуналу мали значне значення для подальшого розвитку міжнародного кримінального права.

19 січня 1946 року було засновано Міжнародний воєнний суд для Далекого Сходу (у подальшому – Токійський МВТ) з метою справедливого та швидкого суду і покарання головних воєнних злочинців Далекому Сході і затверджено його Статут. У пункті «б» ст. 5 Статуту Токійського МВТ визначено, що трибуналу підсудні «воєнні злочини, передбачені конвенціями, саме: злочини проти законів і звичаїв війни». Положення Статуту Токійського Трибуналу багато в чому запозичені зі Статуту Нюрнберзького Трибуналу [476].

Важливо, що практика створення таких трибуналів не позбавляла національні чи окупаційні судові органи компетенції чи права судити нацистських злочинців. Крім того, доцільно зазначити, що збирання

матеріалів, які підтверджують факти воєнних злочинів, здійснювалося спеціальними міжнародними та національними комісіями.

Враховуючи згадані новації в еволюції міжнародно-правових норм про кримінальну відповідальність за воєнні злочини та способи їх реалізації, саме Нюрнберзький процес відіграє ключову роль у розвитку міжнародного кримінального права та є точкою відліку нового етапу в аналізованій періодизації.

Повоєнний розвиток міжнародного права та всієї міжнародної правової системи продиктований створенням та діяльністю Організації Об'єднаних Націй як всесвітньої міжнародної організації універсального характеру. Положення Статуту ООН дали юридичну основу для розвитку всього комплексу міжнародних відносин, а також для діяльності самої Організації як всесвітньої організації безпеки та координатора співробітництва в різних галузях та сферах. Подальша розробка норм міжнародного кримінального права відбувалася в рамках ООН.

У повоєнний період у цілому комплексі міжнародно-правових норм, розроблених та прийнятих під егідою ООН, було запроваджено концепцію воєнних злочинів як злочинів проти миру та безпеки людства, що, зі свого боку, треба оцінювати як важливий крок щодо забезпечення невідворотності покарання осіб, винних у скоєнні такого роду діянь.

Розвиток норм про злочини проти миру та безпеки людства продовжувався у рамках Організації Об'єднаних Націй на основі принципів, закладених Нюрнберзьким трибуналом. У 1947 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 177 [310], доручивши Комісії міжнародного права (даіл – КМП) сформулювати принципи, визнані у Статуті та Вироку Нюрнберзького трибуналу, а також розробити проєкт Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства. Комісія розпочала цю роботу того ж року, і до 1950 року були розроблені та представлені Генеральній Асамблеї «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу та втілені у його рішенні» [78, с. 8], а 1954 року Комісія

оприлюднила перший проєкт «Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства» з відповідними коментарями.

Цей проєкт передбачав лише чотири статті. Він визначав міжнародний злочин як «міжнародно-правове діяння, що виникає внаслідок порушення державою міжнародного зобов'язання, настільки основоположного, що його порушення розглядається міжнародною спільнотою як злочин». Друга стаття містила перелік «злочинів проти миру та безпеки», включаючи акти агресії, підготовку до агресії, терористичну діяльність, анексію території іншої держави, втручання у внутрішні справи іншої держави, геноцид та порушення законів і звичаїв війни. Однак цей документ так і не був прийнятий через відсутність міжнародно-правових документів, що містять визначення агресії. Фактично робота над ним відновилася лише 1982 року [140, с. 358].

Отже, найбільш серйозний вплив на розвиток міжнародного кримінального права мало створення і функціонування Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу; у Статуті якого були сформульовані норми про склади найтяжчих міжнародних злочинів – злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Відповідно до норм щодо цих злочинів та процедурних норм Статуту, уперше в історії було здійснено повномасштабний процес, а винним винесено суворі покарання та виконано вироки. Крім того, у вирокі Нюрнберзького трибуналу було підкреслено звичаєвий характер «Положення про закони і звичаї війни на суходолі», що є додатком до Гаазької «Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни» 1899–1907 року [48, с. 118].

Питання розвитку механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини знаходять відображення у міжнародних договорах, які традиційно розглядаються як джерела міжнародного гуманітарного права, яке застосовується під час збройних конфліктів. У Женевських конвенціях 1949 року та Додатковому протоколі I 1977 року було закріплено низку положень, що стосуються механізму формування й реалізації кримінальної

відповідальності за воєнні злочини, а також зобов'язань щодо криміналізації відповідних порушень та співробітництва у боротьбі з ними.

У післявоєнний період ООН розробляла питання, пов'язані зі створенням міжнародного кримінального суду. Генеральна Асамблея 1948 року доручила Комісії міжнародного права дослідити можливість створення такого суду. Після ретельного вивчення питання КМП дійшла висновку, що створення міжнародного кримінального суду є «бажаним» та «можливим». Незважаючи на зусилля спеціальних комітетів, роботу в цьому напрямі було тимчасово призупинено через низку міжнародно-правових проблем, включаючи відсутність визначення агресії та кодифікації відповідних злочинів [267, с. 1170].

Женевські конвенції 1949 року, у яких було систематизовано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, містять перший в історії докладний перелік воєнних злочинів. Кожна з чотирьох Женевських конвенцій: «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях» (I Женевська конвенція) [98], «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі» (II Женевська конвенція) [99], «Про поводження з військовополоненими» (III Женевська конвенція) [97], «Про захист цивільного населення під час війни» (IV Женевська конвенція) [95] – містить власний перелік «серйозних порушень» правил і засобів ведення воєнних дій, які нині у міжнародному праві беззаперечно розглядаються як воєнні злочини.

Так, у ст. 49 I Женевської конвенції, ст. 50 II Женевської конвенції, ст. 129 III Женевської конвенції, ст. 146 IV Женевської конвенції міститься спільна норма, яка передбачає, що «Кожна Висока Договірна Сторона зобов'язана розшукувати осіб, обвинувачуваних у тому, що вони вчинили або віддали наказ учинити такі серйозні порушення, та незалежно від їхнього громадянства віддавати їх до свого суду. Вона може також, якщо вважає це за доцільне, передавати їх згідно з положеннями свого законодавства для суду іншій заінтересованій Високій Договірній Стороні за умови, що ця

Договірна Сторона зібрала достатньо серйозні докази для обвинувачення цих осіб».

Зазначені зобов'язання – вживати необхідних заходів для припинення порушень, передбачених Женевськими конвенціями, є складовою частиною більш загального зобов'язання, зафіксованого у спільній всіх Женевських конвенцій 1949 року, ст. 1 вимагає від держав «дотримуватися» і «забезпечувати дотримання» положень цих Конвенцій. У них встановлюється, що держави зобов'язані ввести у дію кримінальне законодавство, призначене для покарання осіб, винних у скоєнні серйозних порушень Конвенцій, тобто у скоєнні воєнних злочинів. Вони також зобов'язані розшукувати осіб, обвинувачених у скоєнні серйозних порушень, і передавати їх своєму суду або суду іншої держави.

Тут важливо зосередитися на питанні розвитку національних правових систем у сфері кримінальної відповідальності за воєнні злочини у післявоєнний період. У ході ратифікації Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та наступних Додаткових протоколів до них, а також інших міжнародних договорів у галузі міжнародного гуманітарного права, здійснюється національно-правова реалізація встановлених у цих конвенціях зобов'язань.

Як правило, кримінальне право тієї чи тієї держави застосовується тільки до тих дій, які відбуваються на її території або вчиняються її громадянами. Положення ж Женевських конвенцій зобов'язують держави розшукувати і карати всіх осіб, які вчинили серйозні порушення, незалежно від громадянства і місця скоєння злочину. Цей принцип, відомий як універсальна юрисдикція, є ключовим для забезпечення ефективності припинення серйозних порушень міжнародного права та притягнення до відповідальності за їх вчинення [246, с. 45].

Виходячи з аналізу положень Женевських конвенцій, можна скласти перелік воєнних злочинів, які, відповідно до зобов'язань держав, повинні криміналізуватися національним законодавством і за скоєння яких

передбачається покарання. Його важливість полягає у тому, що в більшості цивілізованих країн діє конституційний припис щодо пріоритету міжнародного права над національним. Таким чином, положення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного права, що визначають злочинність порушень правил ведення збройних конфліктів, мають обов'язкову силу для національного правозастосування. Крім того, норми про злочинність, зазначені у конвенціях порушень правил ведення війни, мають бути імплементовані у національне кримінальне законодавство держав-членів цих конвенцій. З іншого боку, міжнародне право не містить конкретних положень щодо класифікації серйозних порушень, яка могла б слугувати підставою їх систематизації. У нормах міжнародного права вказуються лише ті види злочинів або правопорушень, які за своєю природою і рівнем жорстокості «не можуть залишитися безкарними з боку держав».

Одними з найбільш вагомих джерел міжнародного права, що встановлюють злочинність порушень правил і звичаїв ведення воєнних дій, вважаються Додаткові I [44] та II [45] протоколи 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. Водночас найбільше значення має Додатковий протокол II, який встановив низку злочинних порушень, скоєних у ході конфліктів неміжнародного характеру.

Виходячи зі сказаного вище, варто зазначити, що в Женевських конвенціях і Додатковому протоколі I перераховуються всі воєнні злочини, що згадуються в переліку воєнних злочинів у раніше прийнятих документах, зокрема в тих, на підставі яких було укладено Лондонську угоду від 8 серпня 1945 року «Про судові переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн «вісі».

Женевськими конвенціями 1949 року визначаються такі серйозні порушення правил і звичаїв ведення воєнних дій:

умисне вбивство;

тортури і нелюдське поводження;

біологічні експерименти;

навмисне заподіяння тяжких страждань;

заподіяння серйозного каліцтва або нанесення шкоди здоров'ю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції);

незаконне, довільне і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції);

примус військовополоненого до служби у збройних силах ворожої держави (ст. 130 III Женевської конвенції);

позбавлення військовополоненого прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачене Конвенціями (ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції);

незаконна депортація або переміщення особи;

незаконний арешт особи;

взяття заручників із числа цивільного населення (ст. 147 IV Женевської конвенції).

До серйозних порушень правил і звичаїв ведення війни Додатковим протоколом I віднесено «нанесення збитку шляхом будь-якої умисної і невинуватної дії або бездіяльності фізичному або психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, або інтернованих осіб, затриманих чи у будь-який спосіб позбавлених свободи в результаті збройного конфлікту». Зокрема маються на увазі: «нанесення фізичних каліцтв, проведення медичних або наукових експериментів, видалення тканин або органів для пересадки, а також будь-яка інша медична процедура, яка не вимагається станом здоров'я зазначеної особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, які застосовуються за аналогічних з медичної точки зору обставин до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені волі у будь-якій формі» (ст. 11 Додаткового протоколу I).

Відповідно до п. 3 ст. 85 Додаткового протоколу I, до серйозних порушень належать також навмисні дії, що є спричинили смерть або тілесні ушкодження чи шкоду здоров'ю, що полягають у:

«перетворенні цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу;

вчиненні нападу невибіркового характеру, що зачіпають цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам;

вчиненні нападу на установки або споруди, що містять небезпечні речовини, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам;

перетворенні необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу;

вчиненні нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;

віроломному використанні розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристалу або інших захисних знаків» [44].

До серйозних порушень віднесено також такі дії, якщо вони вчинені умисно і в порушення Конвенцій і Протоколу I (п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу):

«переміщення державою-окупантом частини власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі;

невиправдана затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб;

застосування практики апартеїду, інших негуманних і принизливих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи;

перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким надається особливий захист, на об'єкт нападу, в результаті чого вони зазнають великих руйнувань, коли такі об'єкти не розміщені у безпосередній близькості від військових об'єктів і не використовуються іншою стороною для підтримки збройних дій;

позбавлення особи, яка користується захистом Конвенцій і Протоколу I, права на неупереджене і належне судочинство» [44].

У Додатковому протоколі II, який поширює сферу дії Женевських конвенцій на збройні конфлікти неміжнародного характеру, серйозними порушеннями правил ведення таких конфліктів, крім загальних приписів спільної для чотирьох Женевських конвенцій ст. 3, названі такі (ст. 13–18 Додаткового протоколу II):

«акти насильства або погрози насильством, що мають основною метою тероризувати цивільне населення;

використання голоду серед цивільного населення як методу ведення військових дій;

напад, знищення, вивезення або приведення у непридатний стан об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення;

напад на установки та споруди, що містять небезпечні речовини;

вчинення будь-яких ворожих актів, спрямованих проти тих історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народу;

переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом» [45].

Слід зазначити, що низка міжнародно-правових актів, прийнятих у другій половині XX століття, також встановлює правила («закони і звичай») ведення збройних конфліктів.

Порушення положень цих актів кваліфікуються як воєнні злочини, а Конвенції – як відповідні міжнародно-правові джерела. До їх числа належать:

«Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14 травня 1954 року [286];

«Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище» від 18 травня 1977 року [287];

«Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» від 10 жовтня 1981 року [88];

«Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення» від 10 квітня 1972 року [287];

«Конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців» від 4 грудня 1989 року [130];

«Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення» від 1 березня 1991 року [96];

«Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення» від 13 січня 1993 року [91];

«Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення» від 18 вересня 1997 року [90].

Наведені дані свідчать про значні зміни у підході держав до врахування міжнародно-правових аспектів у національному воєнному та воєнно-кримінальному законодавстві у період після Другої світової війни. Проте практика застосування норм кримінальної відповідальності за воєнні злочини у національних судах продовжувала залишатися неповною й недосконалою.

Очевидно, що події, пов'язані з Другою світовою війною, вплинули на запуск механізму тимчасової міжнародної кримінальної юрисдикції *ad hoc* щодо воєнних злочинів, а також на створення комплексу міжнародно-правових норм, включаючи їх перелік та зобов'язання держав забезпечити невідворотність покарання для осіб, які вчинили такі злочини.

У післявоєнний період формується практика реалізації зазначених зобов'язань державами, розпочинається робота над створенням постійного міжнародного кримінального суду і активно розробляється проєкт Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, до яких віднесені і воєнні злочини [209].

З початку 1990-х років і до теперішнього часу процес розробки згаданих норм і механізму розвивається з огляду на досвід післявоєнного періоду і продовжує рухатися в руслі вищеописаних напрямів. Водночас спостерігаються нові тенденції у розвитку міжнародного кримінального права. По-перше, активізується робота з підготовки та ухвалення проєкту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. У цьому контексті положення Кодексу, що знову розробляється, не тільки враховують фундаментальні ідеї Нюрнберзького процесу, але й адаптують їх до сучасних реалій. Ці нововведення зумовлені кодифікацією та прогресивним розвитком міжнародного права, а також врахуванням сучасної практики його здійснення.

Як уже було зазначено, робота з підготовки проєкту у Комісії міжнародного права відновилася у 1982 році. У 1991 році на основі доповідей Д. Тіама проєкт статей Кодексу був представлений та прийнятий Комісією у попередньому читанні. Потім, через генерального секретаря ООН, він був направлений урядам країн для обговорення [301].

Проєкт Кодексу в редакції 1991 року включав загальні положення, такі як загальні принципи, судові гарантії, обставини, що виключають відповідальність, а також формулювання складів злочинів проти миру та безпеки людства. У цьому документі до дій, що посягають на мир і безпеку, належали виключно серйозні воєнні злочини. Також було роз'яснено, що «виключно серйозним воєнним злочином є порушення принципів і норм міжнародного права, що застосовуються у збройному конфлікті, яке включає будь-який з наступних актів:

- a) акти нелюдяності, жорстокості чи варварства, спрямовані проти життя, гідності чи фізичної чи психічної недоторканності осіб;
- b) розміщення поселенців на окупованій території та зміна демографічного складу на окупованій території;
- c) застосування незаконної зброї;
- d) застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдадуть широку, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу;
- e) широкомасштабне знищення цивільного населення;
- f) навмисне посягання на майно виключної релігійної, історичної чи культурної цінності» (ст. 22).

«З урахуванням зауважень, що надійшли від урядів і результатів обговорення проекту Кодексу 1991 року в шостому Комітеті Генеральної Асамблеї ООН, Комісія в 1996 році на 48-й сесії прийняла остаточний варіант Кодексу. Проект складається з 20 статей та включає дві частини. Загальні положення представлені у Частині I: «Сфера дії та застосування цього Кодексу» (ст. 1); «Питання покарання» (стаття 3) та «Видачі передбачуваних злочинців» (ст. 10); «Судові гарантії обвинуваченим» (ст. 11); а також «Обставини, які виключають (ст. 14) та пом'якшують (ст. 15) вину». У цих статтях відображено положення, закріплені Генеральною Асамблеєю ООН у 1973 році у «Принципах міжнародного співробітництва щодо виявлення, арешту, видачі та покарання осіб, винних у воєнних злочинах та злочинах проти людяності».

У другій частині проекту Кодексу 1996 року значно урізано перелік злочинів. З попередньої редакції було виключено такі пункти, як «загроза агресією», «втручання у внутрішні справи держави», «колоніалізм та інші форми іноземного панування», «апартеїд», «вербування, використання, фінансування та навчання найманців», «навмисний та серйозний збитки навколишньому середовищу». Як злочини проти миру та безпеки людства у проекті 1996 року зазначені: «злочин агресії», «геноцид», «злочини проти

людяності», «злочини проти персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу» та «воєнні злочини» [302].

Особливе місце серед джерел правової регламентації відповідальності за скоєння воєнних злочинів посідають акти Міжнародних трибуналів *ad hoc*, зокрема Міжнародних Кримінальних Трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди. Створення Радою Безпеки ООН цих трибуналів та результати їх діяльності привели до радикальних змін і сприяли подальшому розвитку як міжнародного права загалом, так і міжнародного кримінального права зокрема.

Не можна не погодитися з оцінкою А. Нейера діяльності названих трибуналів: у зв'язку зі змінами в цій галузі тепер допускається міжнародне переслідування тих, хто скоїв злочини в ході внутрішніх збройних конфліктів, настільки поширених у наші дні. У перспективі, можливо, національні суди багатьох країн відповідно до принципу універсальної підсудності судитимуть, обвинувачуватимуть і каратимуть відповідальних за такі злочини незалежно від того, де вони були здійснені. Досі лише кілька подібних справ було порушено в окремих державах, але з усвідомленням змін, що відбуваються в міжнародному праві, і в міру активізації правозахисних груп, кількість таких процесів може істотно зрости [393, с. 100].

У цей час активно розвивається ідея створення постійного міжнародного кримінального суду. Генеральна Асамблея ООН у Резолюції 44/39 від 4 грудня 1989 року доручила Комісії міжнародного права вивчити питання про створення міжнародного кримінального суду або іншого міжнародного кримінального судового органу з юрисдикцією, що поширюється на осіб, які обвинувачуються у скоєнні злочинів, які можуть підпадати під його [312]. У 1990 році Комісія міжнародного права розглянула різні варіанти створення такого органу та включила цей аналіз до своєї доповіді перед Генеральною Асамблеєю ООН. Результатом роботи Комісії міжнародного права та широкого співробітництва держав стала розробка

Статуту МКС, який був прийнятий у Римі на дипломатичній конференції повноважних представників 17 липня 1998 року та набув чинності 1 липня 2002 року. Особливу увагу у Статуті приділено воєнним злочинам. Стаття 8 означеного Статуту виділяє чотири категорії воєнних злочинів, включаючи серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, яке застосовується у збройних конфліктах неміжнародного характеру. Після формування складу Міжнародний кримінальний суд розпочав роботу [217].

Створення МКС ознаменувало новий етап розвитку міжнародної кримінальної юстиції. На цьому етапі піднімається на якісно новий рівень процес національно-правової імплементації міжнародних зобов'язань, пов'язаних не тільки з криміналізацією воєнних злочинів, вжиттям заходів щодо їх попередження та припинення, але також із забезпеченням взаємодії держав з міжнародними органами кримінальної юстиції [160].

Разом з ідеєю створення постійного Міжнародного кримінального суду тривав процес формування тимчасових органів кримінальної юстиції *ad hoc*. Наприклад, у 1993 році Рада Безпеки ООН заснувала Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права в колишній Югославії [457]. Так само, у 1994 році, за резолюцією Ради Безпеки ООН, було створено Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права в Руанді та сусідніх державах за період з 1 січня 1994 до 31 грудня 1994 року [458]. До предметної юрисдикції цих міжнародних трибуналів віднесено воєнні злочини відповідно до положень їх статутів.

Проте окрім цього підходу, у сучасній практиці існують альтернативні варіанти створення тимчасових органів кримінальної юстиції *ad hoc*. Наприклад, у 2002 році за Угодою між ООН та урядом Сьєрра-Леоне було засновано Спеціальний суд з Сьєрра-Леоне. Цей міжнародний кримінальний суд має повноваження проводити кримінальні процеси як щодо серйозних

порушень норм міжнародного гуманітарного права, так і порушень національного законодавства Сьєрра-Леоне [254].

Отже, можна стверджувати, що найважливішою подією, пов'язаною з формуванням джерельної бази міжнародного права і зі встановленням відповідальності за скоєння воєнних злочинів, стало прийняття 17 липня 1998 року Римського статуту МКС. У цьому документі сформульовано поняття «воєнні злочини» (ст. 8), встановлено їх перелік, визначено «межі застосування допустимого права, загальні принципи здійснення міжнародної та національної юрисдикції (зокрема і при скоєнні воєнних злочинів), а також принципи міжнародного кримінального права» [217]. Однак більша частина положень Римського статуту присвячена процедурним питанням і питанням судоустрою. Головне ж полягає у тому, що в цьому документі кінця ХХ століття вперше формалізована цілісна система воєнних злочинів у системі міжнародного права [401].

До воєнних злочинів (ст. 8 Римського статуту) належать серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року й інші серйозні порушення, перелічені у Статуті, вчинені у великих масштабах у ході міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.

На Римській дипломатичній конференції, присвяченій ухваленню Статуту, обговорювалося, що за останні півстоліття більшість серйозних порушень прав людини відбулася не в ході міжнародних збройних конфліктів, а в окремих державах [489]. Тому до Статуту Суду були внесені сучасні стандарти міжнародного гуманітарного права, які кваліфікують як кримінально карані воєнні злочини, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені під час збройних конфліктів внутрішнього характеру, за винятком внутрішніх заворушень або безпорядків.

Визначення злочинів у Статуті є результатом тривалої і наполегливої роботи, яку проводили багато делегацій і їхні експерти. Кожне з визначень чітко сформульовано, відображає чинні норми міжнародного права і відповідає вимозі визначеності у кримінальному праві. Судді Суду повинні

тлумачити визначення і не застосовувати їх за аналогією. Мета Статуту полягає у встановленні об'єктивних міжнародних стандартів, що не залишають місця для довільних рішень. У спірних випадках ці визначення мають тлумачитися на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Таким чином, до початку XXI століття у міжнародному праві сформувалася цілісна система джерел, що визначають правила (закони і звичаї) ведення збройних конфліктів. Основні ідеї щодо необхідності регламентації воєнних дій знайшли закріплення на межі XIX–XX століть у міжнародно-правових актах (Гаазькі конвенції та відповідні положення, додані до них). Водночас основи створення сучасної системи права ведення воєнних дій пов'язані з діяльністю та рішеннями Міжнародних воєнних трибуналів, створених за підсумками Другої світової війни, – Нюрнберзького і Токійського.

На теперішній час основними джерелами, що регламентують порядок ведення збройного конфлікту, є Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них 1977 року, норма яких обмежують вибір засобів і методів ведення як міжнародних збройних, так і не міжнародних збройних конфліктів. Однак комплексне визначення воєнних злочинів як таких стало можливим і було надано тільки у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [217], який набрав чинності у 2002 році.

Проведений історико-правовий аналіз становлення криміналізації воєнних злочинів дає підставу виділити кілька періодів у цьому процесі:

1. Зародження заборон та обмежень у веденні війни та початок кримінальної відповідальності за воєнні злочини (до XV століття) – у цей період формуються перші заборони й обмеження, пов'язані з веденням війни. Проте систематичну кримінальну відповідальність за воєнні злочини ще не розроблено.

2. Становлення внутрішньодержавної практики криміналізації воєнних злочинів у національному кримінальному законодавстві (XVI століття – середина XIX століття) – у цей період починається криміналізація певних

порушень законів і звичаїв війни на національному рівні. Формуються органи та правила кримінального судочинства для розгляду справ про воєнні порушення.

3. Спроби криміналізації у міжнародному праві воєнних злочинів і становлення міжнародної кримінальної юстиції (друга половина XIX століття – початок Другої світової війни) – у цей період з'являються спроби внести кримінальну відповідальність за воєнні злочини у міжнародне право. Формуються перші інститути міжнародної кримінальної юстиції, і розпочинається розробка міжнародних норм та стандартів у цій галузі.

4. Криміналізація серйозних порушень законів та звичаїв війни у міжнародному праві (закінчення Другої світової війни – 1990-ті роки) – після Другої світової війни настає період, коли серйозні порушення законів та звичаїв війни криміналізуються на міжнародному рівні. Держави приймають міжнародні зобов'язання щодо забезпечення невідворотності покарання за ці злочини. Створюються органи міжнародної кримінальної юстиції, які мають юрисдикцію щодо воєнних злочинів. Також розвиваються національні кримінальні, кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі норми у цій галузі.

5. Створення Міжнародного кримінального суду (з 1990-х років і донині). На цьому, сучасному, етапі відбувається диверсифікація органів міжнародної кримінальної юстиції, створюється постійний Міжнародний кримінальний суд, розвивається процес національно-правової імплементації міжнародних зобов'язань. Це включає криміналізацію воєнних злочинів на національному рівні, а також вжиття заходів щодо їх запобігання і припинення. Сучасна система взаємодії національних та міжнародних правозастосовчих органів у сфері кримінальної відповідальності за воєнні злочини продовжує формуватися та розвиватися.

1.3. Поняття «воєнний злочин» у доктрині та практиці міжнародного кримінального права

У міжнародному кримінальному праві як у зарубіжній, так і у вітчизняній доктрині, нема єдиного визначення поняття «воєнні злочини» і загальноприйнятого переліку діянь, які підпадають під це визначення. Це пояснюється кількома причинами.

По-перше, підстави кримінальної відповідальності за воєнні злочини встановлені як у міжнародному праві, так і в національних законах. По-друге, воєнні злочини розглядаються доктриною міжнародного права як міжнародні. Тому джерела міжнародного права, такі як рішення Міжнародних воєнних трибуналів і судів *ad hoc*, відіграють ключову роль у визначенні самого поняття «воєнні злочини» і підстав кримінальної відповідальності за такі діяння. По-третє, неоднозначність у визначенні терміна «воєнні злочини» зумовлена тим, що міжнародне гуманітарне право встановлює заборону на певні кошти та методи збройних конфліктів. Фактично міжнародне гуманітарне право не надає конкретних норм кримінальної відповідальності за такі діяння, не встановлює чітких санкцій для фізичних осіб та не визначає підстав для звільнення від відповідальності. Таким чином, питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини є предметом іншої сфери міжнародного публічного права – міжнародного кримінального права, а також національного кримінального законодавства.

Визначення воєнних злочинів в науці міжнародного права характеризується різноманітністю.

Так, М. М. Гнатовський воєнні злочини визначає як «систематичні чи масові порушення міжнародного гуманітарного права у період збройних конфліктів» [28, с. 103]. У словнику міжнародно-правових термінів ця категорія злочинних деліктів розглядається як «міжнародні протиправні діяння, вчинення яких є порушенням міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів» [32, с. 174].

С. П. Кучевська зазначає, що «воєнні злочини становлять серйозні порушення Женевських конвенцій (пп. «а», «с» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС) або є іншими серйозними порушеннями законів та звичаїв (пп. «b», «e» ст. 8 Статуту МКС), які застосовуються у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру. Поняття «серйозні порушення», на думку вченої, вказує на тяжкість злочинів, за які винні особи повинні бути обов'язково покарані. Лише такі серйозні порушення належать до міжнародних злочинів» [113, с. 174–175].

На думку деяких науковці поняття «порушення законів та звичаїв війни» є тотожним із терміном «воєнні злочини». Зокрема В. А. Базов визначає воєнні злочини як злочинне порушенням законів і звичаїв війни [3, с. 103]. М.П. Куцевич та інші вчені, навпаки, розглядають його виключно як порушення «права Гааги» [112, с. 138]. К. Кіттічайсарі зазначає, що «міжнародний злочин як акт поведінки, який універсально визнається злочином, але внаслідок певних причин є неможливою виключна юрисдикція держави, що уможлиблювала б реалізацію кримінально-правових наслідків за вчинення цього діяння» [370, с. 3]. Отже, можна констатувати, що воєнні злочини є видом міжнародних злочинів.

В. М. Репецький та В. М. Лисик доходять висновку, що «воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм МГП та посягає на осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права» [213, с. 125].

Спільним цих визначень є наголос на порушення певних норм чи правил: «правил ведення воєнних дій», «правил ведення збройних конфліктів», «міжнародного гуманітарного права». Однак точніші визначення включають також контекстуальний елемент цих злочинів. Цей

елемент стає обов'язковою частиною складу міжнародного злочину, доповнюючи об'єктивні та суб'єктивні аспекти.

М. В. Піддубна розглядає воєнний злочин як такий, що «вчиняється під час та у зв'язку із збройним конфліктом міжнародного та неміжнародного характеру, та полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права та нормами міжнародного гуманітарного права правил ведення збройних конфліктів» [170, с. 202]. Дослідниця виокремлює спільні юридичні ознаки, притаманні усім воєнним злочинам у міжнародному праві: «вони вчиняються під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру; посягають на встановлений основними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру». Також М. В. Піддубна зазначає, що «регламентований порядок ведення воєнних дій у збройних конфліктах є основною частиною інтересів забезпечення миру та безпеки людства і що перелік воєнних злочинів встановлений в документах міжнародного кримінального права, у зв'язку з цим злочинне порушення загальновизнаних принципів міжнародного права і міжнародного гуманітарного права, вчинене під час збройного конфлікту, є воєнним злочином» [170, с. 203].

Виникає питання: порушення яких саме принципів міжнародного права та норм міжнародного гуманітарного права утворює воєнні злочини?

М. Боте вважає, що «норми міжнародного права, що передбачають відповідальність за воєнні злочини, по суті, встановлюють відповідальність, у тому числі, і за порушення норм міжнародного гуманітарного права» [273, с. 382]. Питання у тому, порушення яких норм міжнародного гуманітарного права складає об'єктивну сторону воєнних злочинів.

Практично кожен дослідник воєнних злочинів намагався сформулювати свою дефініцію поняття «воєнний злочин». Причиною цього є те, що в актах міжнародного права вони подані лише шляхом перерахунку конкретних діянь, які кваліфікуються як воєнний злочин, про що вже йшлося

вище. Видається, що підхід міжнародно-правових документів є виправданим, оскільки пропонуване визначення могло б спричинити суперечки на стадії як прийняття міжнародно-правової норми, так і її застосування. Однак дефініцію «воєнний злочин» можна розвинути шляхом застосування до цієї категорії міжнародних злочинів загальнокримінальних досліджень, зокрема, вчення про склад злочину.

У вітчизняній юридичній науці таку спробу було здійснено у дисертаційному дослідженні В. П. Базова «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину)» [4]. Водночас предметом зазначеного дослідження була кримінальна відповідальність саме за кримінальним правом України за порушення законів і звичаїв війни. Наше дослідження більше зосереджується на відповідальності за вчинення воєнних злочинів за міжнародним кримінальним правом, зокрема Римським статутом, для визначення об'єктивних і суб'єктивних елементів та ознак воєнних злочинів з метою кращого розуміння такого виду міжнародних злочинів.

Визначення воєнного злочину в міжнародному кримінальному праві містить його обов'язкові ознаки (юридичні та соціальні), властиві кожному як юридичному факту в міжнародному кримінальному праві. Однак правові норми не містять безпосередньої вказівки на самі ці факти і є тільки юридичними абстракціями. Для реалізації кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом потрібно встановити відповідність діяння (як юридичного факту) приписам самої норми, тобто провести юридичну кваліфікацію скоєного, на основі якої, власне, і застосовуються норми міжнародного кримінального права.

У літературі склад злочину традиційно розглядають «як сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин» [40, с. 283]. При цьому наголошується, що будь-який склад злочину утворюють чотири групи ознак, які називаються елементами складу злочину: об'єктивні ознаки (об'єкт і об'єктивна сторона) і суб'єктивні ознаки (суб'єкт і суб'єктивна сторона).

Аналіз норм міжнародного кримінального права дає підставу наголошувати на тому, що в них визначаються ознаки, які характеризують те чи те діяння як злочинне. Ці ознаки можуть мати як об'єктивний характер (опис діяння, способів вчинення діяння, наслідків, обстановки його вчинення та ін.), так і суб'єктивний (наприклад, цілі і мотиви поведінки винного).

У міжнародному кримінальному праві кожен злочин характеризується чотирма обов'язковими ознаками: небезпекою для світового правопорядку, протиправністю, винністю та наявністю індивідуальної відповідальності за його вчинення. Цим ознакам фактично скоєного воєнного злочину мають відповідати певні юридичні форми, характерні для правової норми [215, с. 124].

Відповідно до концепції складу злочину в міжнародному кримінальному праві, найрізноманітніші юридичні ознаки, що характеризують діяння як воєнний злочин за міжнародним кримінальним правом, можна згрупувати за ознаками самого воєнного злочину так:

- 1) ознаки злочинного діяння – юридичні ознаки норми міжнародного кримінального права;
- 2) небезпека для світового правопорядку – інтерес (група інтересів), визначений у нормах міжнародного кримінального права, якому діянням заподіюється шкода;
- 3) протиправність – вказівка на злочинність діяння або опис діяння як злочинного в юридичній нормі; нерідко опис наслідків такого діяння;
- 4) винність – вказівка на те чи те психічне ставлення особи до скоєного, мотиви і цілі її поведінки;
- 5) індивідуальна відповідальність – ознаки, що характеризують особу, яка несе відповідальність згідно з міжнародним кримінальним правом.

Ознаки, що юридично характеризують ту чи ту якість злочинного діяння, можуть бути об'єднані в юридичні елементи норми міжнародного кримінального права. При цьому видається можливим застосувати вироблене в доктрині міжнародного кримінального права вчення про склад злочину. Це підтверджується і самим міжнародним правом.

Так, у п. 1 ст. 20 Римського статуту МКС зазначається про склад злочину як про характеристику самого злочину.

Слід зазначити, що у зв'язку із різноманітністю джерельної бази міжнародного кримінального права, склади тих чи тих злочинів можуть визначатися у різних за предметом регулювання міжнародно-правових актах, причому одночасно в декількох чинних і обов'язкових для певної держави міжнародних договорах.

На нашу думку, склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом може бути визначений як сукупність встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як воєнний злочин за міжнародним кримінальним правом.

Уважаємо, що юридична природа воєнних злочинів є дуалістичною, адже до таких, з одного боку, належать злочини, що полягають у порушенні правил ведення воєнних дій (збройних конфліктів), спрямовані проти інтересів осіб, які безпосередньо беруть участь у цих конфліктах, а з іншого боку – порушення норм міжнародного гуманітарного права, що покликане захищати права та інтереси осіб, які безпосередньо участі у збройних конфліктах не беруть.

Через відсутність у міжнародному кримінальному праві єдиного кодифікаційного акту навряд чи можна здійснити послідовну й обґрунтовану класифікацію складів воєнних злочинів за традиційними підставами, прийнятими в теорії кримінального права. Проте з позиції конструкції об'єктивної сторони складів воєнних злочинів їх можна розділити на:

1) формальні – норма містить вказівку тільки на діяння, без опису будь-яких наслідків (наприклад, напади на цивільні й інші захищені об'єкти);

2) матеріальні – норма містить вказівку на обов'язковий наслідок у результаті вчиненого діяння (наприклад, вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, здався) [162, с. 112].

Значення складу злочину за міжнародним кримінальним правом полягає, насамперед, у правильній юридичній оцінці скоєного для реалізації завдань цього права як такого. Оскільки завданням міжнародного кримінального права є забезпечення і підтримання світового правопорядку, можна зробити висновок, що світовий правопорядок є загальним об'єктом усіх злочинів за міжнародним кримінальним правом. При цьому під світовим правопорядком розуміється уся сукупність благ та інтересів, що охороняються системою міжнародного права загалом. Така сукупність надзвичайно важлива, до неї входять найрізноманітніші правові інтереси: інтереси забезпечення та охорони прав і свобод людини, інтереси підтримання миру, інтереси розвитку усього людства, інтереси світової економіки тощо.

Отже, складові частини світового правопорядку – групи однорідних юридичних благ і інтересів, взятих під охорону міжнародним кримінальним правом, можна розглядати як родові об'єкти злочинів за міжнародним кримінальним правом. Родовим об'єктом воєнних злочинів є інтереси забезпечення миру і безпеки людства, а видовим – охоронюваний правом інтерес у вигляді встановлених принципами міжнародного права і (або) нормами міжнародного гуманітарного права правил ведення збройних конфліктів (законів і звичаїв війни).

Безпосереднім об'єктом воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом є той юридичний інтерес, якому заподіюється шкода конкретним злочином, тобто цілком певне правило збройного конфлікту. Особливість воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом полягає у тому, що він зазвичай є багатооб'єктним, тобто заподіює шкоду одночасно кільком безпосереднім об'єктам [169, с. 113]. Однооб'єктний воєнний злочин – радше є винятком, ніж правилом.

Отже, можна говорити про можливість виділення додаткового об'єкта воєнного злочину в міжнародному кримінальному праві – того об'єкта, якому завжди (поряд з безпосереднім об'єктом) злочином заподіюється шкода.

Наприклад, при вчиненні більшості воєнних злочинів завжди, поряд з інтересами дотримання правил збройних конфліктів, шкода завдається життю та здоров'ю осіб, які служать додатковим об'єктом цього злочину. Тому ієрархію об'єктів воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом можна представити так:

1. Загальний об'єкт – включає світовий правопорядок та інтереси людства загалом. Цей рівень пов'язаний із дотриманням норм та принципів міжнародного права, спрямованих на підтримку миру і безпеки у світовому співтоваристві.

2. Родовий об'єкт – пов'язаний зі спільними інтересами миру та безпеки людства. Це включає дотримання правил збройних конфліктів, як вони визначені в принципах міжнародного права та нормах гуманітарного права. Родовий об'єкт охоплює дотримання норм міжнародного гуманітарного права, включаючи захист цивільного населення, учасників конфлікту та об'єктів, необхідних для виживання населення.

3. Видовий об'єкт – пов'язаний з конкретними правилами збройних конфліктів, встановленими міжнародному гуманітарному праві. Видовий об'єкт визначається конкретним правилом, порушення якого становить воєнний злочин. Наприклад, це може бути заборона нападу на неозброєних громадян або порушення правил описаного поведження з військовополоненими.

4. Безпосередній об'єкт – це конкретне правило збройного конфлікту, на яке посягає воєнний злочин. Наприклад, це може бути порушення заборони застосування непропорційної сили, що призводить до необґрунтованих жертв серед цивільного населення [щодо складу воєнних злочинів див. 244].

Кожен із цих рівнів об'єкта важливий для розуміння характеру та контексту воєнних злочинів. Вони дають змогу визначити не лише факт порушення міжнародного гуманітарного права, а й глибину цього порушення

у світлі цілей та принципів, закріплених у міжнародних договорах та конвенціях [167, с. 272].

Уважаємо, що об'єкт воєнних злочинів у міжнародному праві часто пов'язаний із заподіянням шкоди як суспільним відносинам, які регулюються міжнародним гуманітарним правом, так й індивідуальним інтересам та правам конкретних осіб, включаючи їхнє життя, здоров'я, безпеку, гідність та свободи.

Такий елемент складу злочину як об'єктивна сторона, є сукупністю ознак, що характеризують діяння і наслідки, які настали в результаті нього. Інакше кажучи, об'єктивна сторона злочину – це його зовнішній прояв [125, с. 165]. Об'єктивна сторона воєнних злочинів визначається як суспільно небезпечне діяння, що порушує норми міжнародного гуманітарного права. Для кваліфікації воєнного злочину необхідно встановити причинний зв'язок між скоєним діянням та його наслідками, такими як вбивства, поранення, тортури, незаконне переселення населення та інші види насильства. Ці дії можуть бути спрямовані як проти комбатантів, так і проти цивільного населення, осіб, що перебувають під опікою, і неозброєних громадян.

У міжнародних документах та судовій практиці використовуються різні терміни, щоб описати діяння, включаючи «вбивство», «поранення», «катування», «жорстоке поводження», «незаконне переміщення», «депортація» та інші. Деякі з цих понять можуть мати більш конкретні ухвали, натомість інші залишаються абстрактнішими і вимагають інтерпретації у конкретних судових випадках.

Об'єктивна сторона воєнних злочинів має ключове значення при розгляді справ у міжнародних трибуналах і судах, таких як МКС та МТКЮ, де детальний розгляд діянь та їхня відповідність міжнародним нормам є основою для вироків та покарань винних осіб [472].

Вчинення воєнного злочину може статися навіть у разі бездіяльності. Прикладом цього є відповідальність командира, яка є самостійною формою кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Вона затверджена у

ст. 86 (2) Додаткового протоколу II 1977 року, згідно з якою «факт вчинення порушення Конвенції або Протоколу підлеглою особою не звільняє його начальників від кримінальної або дисциплінарної відповідальності залежно від обставин, якщо вони мали інформацію, яка могла б вказати на можливе або фактичне вчинення подібних порушень підлеглою особою, і якщо вони не вжили всіх можливих і практично доступних заходів у межах своїх повноважень для запобігання або припинення цих порушень» [45].

Цей вид відповідальності також відображено у міжнародних нормах гуманітарного права та кримінального права, включаючи статтю 28 Римського статуту, а також у національних законах деяких країн. За цією статтею, військові та цивільні командири можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, якщо навмисно або з необережності не здійснюють належного контролю над своїми підлеглими, що призводить до скоєння злочинів, передбачених цим Кодексом.

Ця форма відповідальності застосовується як у міжнародних судах до розгляду воєнних злочинів, і на національному рівні.

Деякі склади воєнних злочинів, закріплені у джерелах міжнародного кримінального права, сконструйовані на кшталт матеріальних, тобто діяння є злочинним лише тому випадку, коли спричинило будь-які наслідки. Матеріальні склади пов'язані із заподіянням певних наслідків, наприклад, смерті чи шкоди особистості, внаслідок здійснення певного діяння, як, наприклад, неналежне використання символів відмінності чи відмітних емблем. Злочин вважається скоєним лише за наявності певних наслідків.

Формальні склади воєнних злочинів, навпаки, пов'язані із самим фактом скоєння діяння, незалежно від цього, чи було заподіяно будь-яку конкретну шкоду. Прикладом цього є використання цивільних як живих щитів.

При аналізі воєнних злочинів важливим є питання причиново-наслідкового зв'язку. Цей елемент складу часто ускладнений через наявність проміжних «ланок» між діянням і наслідком. Джерела міжнародного

кримінального права вимагають наявності причиново-наслідкового зв'язку у разі матеріальних складів воєнних злочинів. Наприклад, Римський статут, хоч і не згадує цей елемент явно, передбачає його наявність через тлумачення ст. 30 Статуту та конструкцію матеріальних складів.

У міжнародному кримінальному праві особливе значення має спосіб вчинення злочину, який розуміється як певний порядок, метод, послідовність прийомів здійснення злочинного діяння. Багато воєнних злочинів можуть мати характер тривалих і продовжуваних. Триваючий воєнний злочин – це дія або бездіяльність, поєднана з подальшим тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного міжнародним правом (наприклад, захоплення заручників із числа захищених осіб). Триваючий воєнний злочин починається з моменту вчинення злочинної дії, а закінчується дією самого винного, спрямованою на припинення злочину, або настанням обставин, що перешкоджають його здійсненню.

Триваючі воєнні злочини є ланцюжком тотожних злочинних дій, спрямованих на досягнення спільної мети, що становлять у сукупності єдиний злочин (наприклад, тероризування мирного населення на окупованих територіях; нанесення ударів по будівлях, медичних установах і транспортних засобах). Початком триваючого злочину вважається вчинення першої дії (бездіяльності) з числа декількох тотожних дій, що становлять один триваючий злочин, а кінцем – момент скоєння останньої злочинної дії (або ж бездіяльності) [162, с. 113].

З принципу індивідуальної відповідальності осіб за міжнародним кримінальним правом випливає, що загальним суб'єктом воєнного злочину повинна вважатися будь-яка особа, незалежно від будь-яких демографічних, соціальних, майнових чи інших характеристик, що скоїла цей злочин і підлягає відповідальності за міжнародним кримінальним правом. Особливістю регламентації відповідальності за вчинення воєнних злочинів є та обставина, що склади багатьох з них передбачають наявність спеціального

суб'єкта («командира», «особи, яка ефективно виконує функції військового командира» тощо).

Процес, проведений Міжнародним воєнним трибуналом у Нюрнберзі, виступив відправною точкою для визнання індивідуальної кримінальної відповідальності осіб за міжнародні та воєнні злочини. Сьогодні не викликає сумнівів можливість індивідуалів нести індивідуальну кримінальну відповідальність за нормами міжнародного кримінального права, що підтверджується як науковими дослідженнями, так і практикою міжнародних кримінальних органів та національних судів.

Згідно з Римським статутом, МКС має право притягти до кримінальної відповідальності лише осудних фізичних осіб, які досягли 18 років. Хоча воєнні злочини найчастіше вчиняються військовослужбовцями, це не виключає кримінальної відповідальності цивільних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права, як зазначено у внутрішніх військових статутах і настановах. Міжнародне кримінальне право не обмежує суб'єктів воєнних злочинів лише представниками збройних сил. Цей принцип підтверджено МТКЮ у справі про концентраційний табір «Челебичі» [426].

Офіційний статус, такий як посада глави держави чи уряду, не звільняє особу від кримінальної відповідальності відповідно до міжнародного права. Імунітети, що надаються вищим посадовим особам, поширюються на кримінальне переслідування лише під час їх повноважень та у національних судах. Цей принцип був закріплений у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу та Римському статуті, а його дотримання підтверджується практикою застосування.

Незважаючи на теоретичні можливості винятків в імунітетах з міжнародного та національного права, воєнні злочини часто вчиняються саме тими особами, які мають імунітет у своїх країнах. Це може призвести до безкарності основних винуватців, що суперечить ідеалам міжнародного правосуддя та перекладає відповідальність на менш значних учасників.

Вивчення воєнних злочинів вимагає особливої уваги до високопосадовців та начальників, винних у цих злочинах, незважаючи на їхній імунітет. Свідоме виключення їх із аналізу не відобразило б цілком причини та механізми скоєння воєнних злочинів.

Згідно з Римським статутом, МКС суд може притягнути до кримінальної відповідальності лише осіб, які досягли 18 років. Однак ця умова не означає, що особи, які не досягли 18 років, не можуть бути піддані кримінальному переслідуванню за воєнні злочини на національному рівні. Міжнародно-правові норми зазвичай не встановлюють мінімальний вік суб'єкта злочину, крім Римського статуту, який встановлює вік 18 років у ст. 26.

Воєнні злочини можуть бути скоєні військовими командирами та особами, які діють як такі, і ці особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Римський статут передбачає кримінальну відповідальність для таких осіб, якщо злочини вчинені силами під їх ефективним командуванням чи контролем. Наказ уряду або начальника не звільняє особу від кримінальної відповідальності, крім випадків, коли особа зобов'язана було виконати наказ і знала про його незаконність, припускаючи, що він явно незаконний (ст. 33 Римського статуту).

Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві є обов'язковими для реалізації принципу індивідуальної кримінальної відповідальності. Проте немає загальних правил щодо суб'єктивних сторін усіх міжнародних та воєнних злочинів. Органи міжнародної кримінальної юстиції по-різному формулювали суб'єктивні ознаки та «поріг» суб'єктивного елемента (*mens rea*) під час розгляду різних справ [171, с. 127].

Загальновизнано, що «основним елементом суб'єктивної сторони будь-якого злочину є вина – певне психічне ставлення особи до свого діяння і можливого результату (наслідків)» [8, с. 15]. Стаття 30 Римського статуту МКС визначає суб'єктивну сторону двома ознаками: умисністю і свідомістю.

У міжнародному кримінальному праві умисел у контексті воєнних злочинів означає усвідомлення суб'єктом характеру та наслідків своїх дій, а також бажання заподіяти суспільно-небезпечну шкоду або усвідомлення суттєвої ймовірності її настання. Суб'єкт повинен усвідомлювати, що його діяння може призвести до настання певного суспільно-небезпечного наслідку. У разі навмисних воєнних злочинів суб'єкт має бути навмисним або навмисне байдужим до настання таких наслідків.

Умисність, тобто цілеспрямованість поведінки, визначається як «щодо діяння, коли особа планує його зробити, так і щодо наслідків, коли особа намагається заподіяти цей наслідок або усвідомлює, що він настане при звичайному перебігу подій» [220, с. 255].

Римський статут МКС не поділяє вину на форми наміру (умислу) та необережності. Його ст. 30 вимагає, щоб усі об'єктивні ознаки злочину проявлялися навмисно та свідомо. Намір означає, що особа намагається заподіяти суспільно-небезпечну шкоду або усвідомлює, що шкода та суспільно небезпечні наслідки настануть при звичайному перебігу подій. Свідомість тлумачиться як усвідомлення існування певної обставини чи ймовірності настання наслідку за звичайного перебігу подій. Таким чином, матеріальний елемент, який має бути охоплений навмисним чи свідомим станом, – це суспільно-небезпечний наслідок.

Намір – характеристика вольової сфери психіки людини, що означає бажання, задум чогось. Бажання як вольова характеристика може стосуватися як діяння, так і наслідку [162, с. 114]. У вітчизняній науці кримінального права вищезазначеним психологічним характеристикам «відповідає визначення прямого умислу, при якому особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання» [9, с. 77].

Отже, міжнародне кримінальне право через «намір» допускає можливість прямого умислу як щодо діяння, так і стосовно його наслідків.

Прямий умисел винного можливий у воєнних злочинах як з формальним, так і матеріальним складом.

Свідомість у визначенні суб'єктивної сторони злочину в міжнародному кримінальному праві означає розуміння особою вчиненого нею акту поведінки і його можливого (або бажаного) результату. Необережна вина при скоєнні воєнних злочинів за міжнародним кримінальним правом – явище юридично неможливе, тому що суб'єктивна сторона («свідоме» і «навмисне» заподіяння шкоди) виключає необережність у вигляді не тільки недбалості, й легковажності.

Специфікою воєнних злочинів є те, що норми міжнародного гуманітарного права описують склад цих злочинів, використовуючи терміни «навмисно», «з наміром», «незаконно», «безглуздо» та інші. Саме вони враховують особливості воєнних конфліктів та ступінь відповідальності військових командирів і військовослужбовців.

Отже, конструкція конкретних складів воєнних злочинів у Римському статуті МКС докладно описує суб'єктивні сторони цих злочинів, встановлюючи вимоги до наміру суб'єкта вина. Намір у міжнародному кримінальному праві стосовно воєнних злочинів тлумачиться широко, і, якщо його склад вимагає наявності навмисної форми провини, досить встановити, що суб'єкт вчинив діяння з недбалою байдужістю стосовно наслідків (коли особа «має знати»).

У складах воєнних злочинів, побудованих на формальних підставах, можливий лише прямий умисел, тоді як у тих, що ґрунтуються на матеріальних елементах, допускається як прямий, так і непрямий умисел. Вжиті формулювання «свідоме» та «навмисне», розглянуті вище, виключають необережну форму провини в рамках воєнних злочинів. За суб'єктивними ознаками воєнні злочини відрізняються від тих, що можуть бути скоєні з необережності.

Отже, значення складу злочину за міжнародним кримінальним правом полягає насамперед у правильній юридичній оцінці скоєного для реалізації завдань цього права як такого.

У переважній більшості випадків воєнний злочин вчиняється шляхом дії (дій), тобто активної поведінки суб'єкта. У багатьох складах воєнних злочинів юридичного значення набувають такі ознаки об'єктивної сторони, що традиційно вважаються факультативними (час, місце, обстановка, знаряддя, засоби і спосіб вчинення).

Міжнародні злочини завжди пов'язані з масштабним насильством, що відбувається у рамках збройного конфлікту, спрямованим проти осіб та майна, які охороняються міжнародним правом. Цей контекст перетворює звичайні злочини на міжнародні. Водночас характер цього контексту може змінюватись і мати різне значення.

У сучасному міжнародному кримінальному праві контекстуальні обставини відіграють ключову роль у структурі міжнародних злочинів. Рішення Палати попереднього розслідування МКС у справі Омара Аль Башира від 4 березня 2009 року наголосило, що Суд має встановити, чи дотримано хоча б один із контекстуальних елементів одного з воєнних злочинів. Таким чином, після визначення типу збройного конфлікту та ідентифікації воюючих сторін суд перейшов до аналізу конкретних елементів скоєних воєнних злочинів [294].

Міжнародний кримінальний суд дійшов висновку, що складу злочину нема, якщо не підтверджено наявність контекстуального елемента. Саме обставини, за яких відбувається злочин, визначають його кваліфікацію як міжнародного. Наприклад, злочин, такий як вбивство, може бути класифікований МКС як воєнний злочин, злочин проти людяності або геноцид. Об'єктивна сторона багатьох міжнародних злочинів, яка полягає у серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, включає загальні кримінальні діяння, зокрема, вбивства, згвалтування, незаконне позбавлення волі, заподіяння шкоди здоров'ю та інші.

Контекстуальні обставини в складі воєнних злочинів, як вони на сьогоднішній день закріплені в ст. 8 Елементів злочинів МКС, виражені у вигляді вказівки на ситуацію збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру і зв'язок злочинного діяння з цим збройним конфліктом [341].

Отже, контекстуальний елемент злочину надає МКС критерії визначення, чи є певне діяння воєнним злочином. Контекстуальний елемент воєнних злочинів полягає у зв'язку із поточним збройним конфліктом. Крім того, Римським статутом встановлені альтернативні контекстуальні умови: скоєння воєнних злочинів у рамках плану чи політики, або за масового та систематичного їх скоєння. Однак лише зв'язок зі збройним конфліктом дає можливість відрізнити воєнні злочини від злочинів проти людяності та геноциду. Вчинення злочину під час збройного конфлікту не обов'язково означає його зв'язок зі збройним конфліктом. Під час останнього можуть бути скоєні і геноцид, і злочини проти людяності, і воєнні злочини.

При цьому не існує вимоги усвідомлення винною особою факту існування збройного конфлікту або його характеру як міжнародного або неміжнародного, проте обов'язковою умовою є усвідомлення винним фактичних обставин, що визначають існування збройного конфлікту загалом [258, с. 14].

Крім того, п. 1 ст. 8 Римського статуту регламентує додаткові контекстуальні обставини складу воєнного злочину, визначені у такий спосіб: «Суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема, коли вони вчинені в рамках плану або політики, або при їх широкомасштабному скоєнні» [217]. Виходячи з тексту вищевказаної норми можна припустити, що ці контекстуальні обставини є альтернативними і факультативними для МКС. Також можна зробити висновок, що єдине завдання подібних положень полягає у сприянні правильному вирішенню питань підсудності. Проте це не зовсім так.

Вироком Судової палати з воєнних злочинів Боснії та Герцеговини від 26 жовтня 2010 року підсудний Драган Родич був визнаний винним у скоєнні злочинів проти людяності та у воєнних злочинах проти цивільних осіб, скоєних у період з травня 1992 до 1995 року під час збройного конфлікту Боснії та Герцеговини з Хорватською Радою Оборони. Це рішення є прикладом того, що наявності збройного конфлікту самого собою недостатньо для кваліфікації діяння як воєнного злочину [397, с. 145].

Апеляційна палата МТКЮ у рішенні у справі Драголюба Кунарача підкреслила різницю між воєнним злочином та загальнокримінальним злочином. Відмінність у тому, що воєнний злочин формується чи залежить від обстановки, саме – збройного конфлікту, у якому він відбувається. Для кваліфікації діяння як воєнного злочину воно необов'язково має бути сплановане чи скоєне у рамках здійснення будь-якої політики. Наявність збройного конфлікту необов'язково має перебувати у причиново-наслідковому зв'язку з діянням, але воно має істотно впливати на спосіб вчинення діяння, рішення особи його вчинити, або мету, заради яких воно відбувалося. Таким чином, якщо можна встановити, що злочинець діяв з метою підтримання або під прикриттям обставин збройного конфлікту, цього достатньо для встановлення зв'язку дії зі збройним конфліктом [408].

Оцінюючи ступінь зв'язку дії зі збройним конфліктом Судова палата може враховувати, серед іншого: 1) статус винного як комбатанта; 2) статус жертви як некомбатанта; 3) статус жертви як представника протиборчої сторони; 4) той факт, що злочин скоєно як частину офіційних обов'язків винного або у контексті виконання цих обов'язків; діяння може бути кінцевою метою воєнної кампанії.

В історичному рішенні Апеляційної палати у справі Тадіча від 2 жовтня 1995 року, МТКЮ чітко визначив воєнні злочини діяннями, скоєними під час як міжнародного, так і внутрішнього збройного конфлікту. Ця ж позиція була згодом внесена до Римського статуту [409].

Для належного розуміння контекстуальної вимоги в рамках досліджуваного складу злочину необхідним є аналіз еволюції кожного з його структурних компонентів. При цьому особлива увага має бути зосереджена на аналізі поняття збройного конфлікту і його характеру – міжнародного або неміжнародного. У цьому сенсі конструкція, використана авторами Римського статуту при визначенні контекстуального елемента, покликана підкреслити зв'язок (nexus) між індивідуальним злочинним діянням і збройним конфліктом. Видається, що зв'язок зі збройним конфліктом є однозначно центральним компонентом контекстуальних обставин.

Сам собою контекстуальний елемент, встановлений для воєнних злочинів, є критерієм визначення юрисдикції органів міжнародної кримінальної юстиції щодо злочину за міжнародним кримінальним правом. Більше того, зв'язок цього злочинного діяння зі збройним конфліктом дає підставу диференціювати його від злочину проти людяності та злочину геноциду [26, с. 236].

Природа контекстуальних обставин у складі воєнних злочинів ідентична для всіх складів злочинів за міжнародним кримінальним правом. Зокрема умисні вбивства, згвалтування, тортури, сексуальне рабство, знищення майна визнаються злочинами й у воєнний, і в мирний час. Крім того, вони можуть бути кваліфіковані і як злочини проти людяності, і як воєнні злочини, і як геноцид. У зв'язку з цим без визначення контекстуальних обставин віднесення індивідуального злочинного діяння до того чи того складу злочину за міжнародним кримінальним правом не видається можливим.

У міжнародному праві, особливо у гуманітарному та кримінальному більш поширеним, порівняно з терміном «війна», є термін «збройний конфлікт». Критерієм, який уможливорює чітке розрізнення стану війни та миру, раніше було оголошення війни однією державою іншій. Міжнародне право регулювало форми оголошення війни, порядок її завершення, способи ведення та права й обов'язки учасників. Однак «війна» є вужчим поняттям,

ніж «збройний конфлікт»: критерій оголошення війни залишався поза ситуацією «на межі війни», за яких не досягався певний поріг інтенсивності та тривалості зіткнення збройних сил.

Важливо, що «війна» має низку ознак, властивих лише їй і яким відповідають збройні конфлікти: по-перше, історично був формальний акт оголошення війни; по-друге, це призводило до розриву дипломатичних відносин між суверенними державами, що воюють. Проте міжнародне право забороняє агресивні війни, а планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни чи війни з порушенням міжнародних договорів, і навіть участь у плануванні чи змові з метою здійснення вищезгаданих дій, є злочином агресії, самостійним видом міжнародних злочинів [230].

В останні десятиліття відбувся перехід від вживання терміна «війна» до використання терміна «збройний конфлікт» у ширшому значенні. Такий перехід виправданий, оскільки норми міжнародного гуманітарного права, спрямовані на зменшення руйнівних наслідків збройних конфліктів, застосовуються до більшої кількості ситуацій воєнних конфліктів. Таким чином, починаючи з 1949 року, коли було прийнято положення Женевських конвенцій, ст. 2 яких вказує, що вони застосовуються не тільки «у разі оголошеної війни», а й у разі «будь-якого іншого збройного конфлікту», відбувся перехід від «формалістського» підходу, який враховував волю держав та наявність формального акту оголошення війни, до «фактуалістського», який приділяє більшу увагу об'єктивному аналізу конфлікту.

Проте термін «війна» залишається важливим поняттям у міжнародному праві, попри відсутність точного нормативного визначення. Його зміст продовжує вивчатися у міжнародно-правових, політологічних та кримінологічних дослідженнях, і злочини, які скоюються виключно у зв'язку зі збройними конфліктами, продовжують називатися воєнними.

Доктрина міжнародного права містить значну кількість досліджень у сфері визначення поняття «збройний конфлікт», у зв'язку з чим немає

необхідності спеціально зупинятися на цьому питанні. Необхідно лише зробити деякі застереження.

По-перше, як відомо, міжнародне гуманітарне право спеціально призначене для регулювання збройних конфліктів і містить докладні положення, що регулюють засоби і методи ведення війни, а також захист осіб та об'єктів, які потрапляють під владу воюючої сторони. Як тільки починається збройний конфлікт, будь-яка дія, що вчиняється з причин, пов'язаних з ним, має відповідати нормам міжнародного гуманітарного права. З іншого боку, міжнародне гуманітарне право не застосовується до зіткнень всередині країни, які не досягають порогу збройного конфлікту, або до ситуацій внутрішніх заворушень і напруги, таких як бунти, ізольовані і спорадичні акти насильства й аналогічні дії, які не є збройним конфліктом [45]. Тому при відсутності збройного конфлікту будь-які розбіжності між державами і будь-які питання захисту осіб повинні врегульовуватися відповідно до права, що застосовується у мирний час. Незважаючи на серйозні правові та гуманітарні наслідки збройного конфлікту, договірне право не дає повного і точного визначення того, що саме треба розуміти під поняттям «збройний конфлікт». Тлумачення і роз'яснення цього поняття залишається тому значною мірою справою практики держав, міжнародного прецедентного права і вчених-юристів.

По-друге, у міжнародному гуманітарному праві розрізняють два типи збройних конфліктів: а) міжнародні – між двома або кількома державами і б) неміжнародні, «що відбуваються між державами і недержавними збройними групами або тільки між такими групами. Ця дихотомія є, радше, результатом політичної історії, а не військовою необхідністю або потребою в гуманітарному плані» [447]. Упродовж століть «суверенні держави регулювали свої відносини як у мирний час, так і під час війни, за допомогою договорів і звичаю, традиції, заснованої на взаємному визнанні національного суверенітету і міжнародної правосуб'єктності. Уряди ніколи

не хотіли, щоб їхні дії з підтримки правопорядку і безпеки на власній території підпорядковувались вимогам міжнародного права [270, с. 44].

Міжнародно-правове визначення поняття «міжнародний збройний конфлікт», наведене у ст. 2, спільній для всіх Женевських Конвенцій 1949 року («Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях» (I) [69], «Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі» (II) [99], Конвенції про поводження з військовополоненими (III) [97], «Конвенції про захист цивільного населення під час війни» (IV) [95], у якій зазначається, що таким вважається «збройне зіткнення, яке виникає «між двома або декількома високими договірними сторонами».

Класичною формою збройного конфлікту є міжнародний за своїм характером конфлікт між двома або кількома державами. Міжнародні збройні конфлікти – це воєнні зіткнення між двома або кількома державами. Традиційно держави висловлювали свої ворожі наміри (*animus belligerendi*) за допомогою офіційного оголошення війни, що *ipso facto* створювало політичний стан війни і служило підставою для застосування права війни (*jus in bello*) у відносинах між ними, навіть при відсутності відкритих воєнних дій. Строго кажучи, традиційне право війни ширше, ніж міжнародне гуманітарне право, – воно увібрало у себе не тільки гуманітарні норми, але, по суті, всі норми, що регулюють відносини між воюючими державами. Це стосується і положення про дипломатичні, економічні та договірні відносини, і про правове становище нейтральних країн. Водночас традиційне право війни вужче, ніж міжнародне гуманітарне право, – воно застосовується тільки під час офіційного стану війни між державами, а міжнародне гуманітарне право встановлює мінімальні стандарти гуманності, які застосовуються під час будь-якого збройного конфлікту, незалежно від існування політичного стану війни [157, с. 321].

Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території

колишньої Югославії з 1991 року у рішенні у справі Тадіча обґрунтовано, на наш погляд, вказав, що «збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили державами одна проти одної або в ситуації затяжного збройного насильства між державною владою й організованими збройними групами або між такими групами в межах будь-якої держави» [409, § 70].

Більше того, продовжуючи досліджувати зазначене питання, МТКЮ вважав за необхідне виділити критерії, які уможливили б відмежування збройних конфліктів від бандитизму, неорганізованих і нетривалих повстань, а також терористичної діяльності. Такими, на думку МТКЮ, є інтенсивність конфлікту і рівень організації його сторін конфлікту [409, §82–83]. Вказані критерії існують у тісному зв'язку один з одним. При цьому в процесі їх встановлення необхідно керуватися обставинами конкретної справи.

Як уважає К. Семс, «міжнародний збройний конфлікт є таким, за якого одна держава застосовує зброю проти іншої, незалежно від причин або інтенсивності конфронтації» [440, с. 67].

Ж. П. Гассер пояснює, що «будь-яке використання військової сили однією державою проти території іншої веде до необхідності застосування Женевських конвенцій у відносинах між ними. При цьому немає значення, чи держава, що зазнала агресії, опирається їй» [309, с. 510–511].

Вітчизняний науковець С. Я. Безкоровайний справедливо зауважує: «Щоб вважати протистояння сторін міжнародним збройним конфліктом, необов'язкове «досягнення» певного мінімального рівня насильства або бойових дій між державами. Збройне протистояння сторін може бути не масштабне, досить навіть просто оголошення війни» [6, с. 122].

Водночас міжнародний збройний конфлікт може бути і неоголошений (саме таку підлу війну РФ веде проти України). Після Другої світової війни виникли десятки збройних конфліктів, але зазвичай їх не оголошували. Більше того, окремі з них відбувалися при збереженні дипломатичних і договірних відносин. Як відомо, ухвалене Генеральною Асамблеєю ООН у

1974 році [311], визначення агресії кваліфікує низку дій як акти агресії незалежно від оголошення війни.

Поділ збройних конфліктів на два основні види – міжнародні та неміжнародні – має важливе значення для правового регулювання цих ситуацій. У разі міжнародних збройних конфліктів, що виникають між двома або більше державами, застосовуються Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року. З іншого боку, неміжнародні збройні конфлікти, що відбуваються всередині однієї держави між урядовими збройними силами й організованими збройними групами, регулюються статтею 3 Женевських конвенцій та Додатковим протоколом II 1977 року. Ці норми надають мінімальні гарантії для осіб, які під владою воюючих сторін під час таких конфліктів і є частиною звичайного міжнародного права.

Однак, незважаючи на встановлені норми, існує складність посилення режиму захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів, пов'язана з питаннями державного суверенітету. Внутрішні збройні конфлікти характеризуються тривалими збройними зіткненнями між урядовими силами й організованими збройними групами на певній території держави. Однак важливо зазначити, що в неміжнародних конфліктах щонайменше одна зі сторін є збройною групою, що не пов'язана з державою, і контролює частину її території під відповідальним командуванням [364].

Таким чином, ці відмінності у статусі сторін та застосовуваних нормах дають можливість більш точно регулювати збройні конфлікти, забезпечуючи захист прав та безпеку людей, які перебувають під їх впливом, відповідно до принципів міжнародного гуманітарного права.

Термін «збройний конфлікт», що використовується у спільній статті 3 Женевських конвенцій 1949 року, означає ситуацію настільки серйозного насильства, що виділяє її серед інших форм насильства і закріплює норму її регулювання міжнародним гуманітарним правом. Цей термін використовується для розмежування збройних конфліктів від випадків порушення внутрішнього порядку, загострення обстановки, окремих актів

насилюства та схожих ситуацій, до яких не застосовуються норми міжнародного гуманітарного права. Поріг інтенсивності, необхідний для класифікації конфлікту як неміжнародного, вищий, ніж міжнародного, де інтенсивність застосування сили не має значення, і міжнародне гуманітарне право застосовується від початку конфлікту [364].

Аби кваліфікувати діяння як воєнний злочин, трибунали *ad hoc* повинні встановити, що злочин було скоєно у зв'язку зі збройним конфліктом. Наприклад, МТКЮ визначає збройний конфлікт, враховуючи збільшення кількості збройних зіткнень, їх поширення у державі чи поряд з нею, наявність зброї серед протиборчих сторін, мобілізацію та інші чинники. Отже, для класифікації ситуації як неміжнародного збройного конфлікту потрібен облік певних обставин [425].

З іншого боку, у межах правового визначення збройних конфліктів існує категорія інтернаціональних збройних конфліктів. Ці конфлікти є поширеними у системі міжнародних відносин останніх десятиліть та відрізняються наявністю двох ясно виражених аспектів – внутрішньодержавного (характерний для неміжнародних збройних конфліктів) та міждержавного (характерний для міжнародних конфліктів).

Інтернаціоналізований збройний конфлікт визначається як воєнні дії між організованими групами на території держави, включаючи участь Збройних сил третьої іноземної сторони [110, с. 123]. Однак визначення цього поняття викликає дискусії у міжнародно-правовій доктрині. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Додаткового протоколу II 1977 року, воєнні дії, щоб бути класифікованими як внутрішній збройний конфлікт неміжнародного характеру, повинні вестися збройними силами самої держави проти одного чи кількох збройних угруповань, відповідаючи вимогам протоколу. Термін «участь третьої іноземної сторони» залишається недостатньо визначеним. Якщо це стосується державного втручання, воно відповідно до міжнародного права може розцінюватися як інтервенція.

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії у рішенні у справі Тадіча однозначно підтвердив, що внутрішній збройний конфлікт набуває міжнародного характеру, якщо третя держава спрямовує свої війська, втручаючись у конфлікт, або якщо деякі з учасників внутрішнього конфлікту діють від імені третьої держави [409].

Категорія «збройний конфлікт» докладно досліджена в міжнародно-правовій доктрині, включаючи аспекти захисту прав людини під час збройних конфліктів і відмінності між міжнародними та неміжнародними конфліктами. У цьому контексті виділяються два основні види збройних конфліктів: міжнародні та неміжнародні. Цей поділ має ключове значення для правового регулювання, оскільки до різних видів конфліктів застосовують різні норми міжнародного права.

Збройні конфлікти міжнародного характеру регулюються Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковим протоколом I 1977 року. Ці норми є мінімальними стандартами, від яких воюючі сторони не можуть відступати. З іншого боку, збройні конфлікти неміжнародного характеру підпадають під ст. 3 загальних положень Женевських конвенцій 1949 року і Додатковий протокол II. Проте визначення збройного конфлікту неміжнародного характеру буває складним через наявність різних форм насильства, таких як заворушення і спорадичні акти насильства, які завжди відповідають критеріям міжнародного гуманітарного права.

Для кваліфікації конфлікту як міжнародного внутрішні збройні зіткнення мають відповідати певним критеріям, включаючи рівень інтенсивності, поширеність зброї та контроль за територією. Існує також поняття інтернаціоналізованого збройного конфлікту, який включає елементи як внутрішніх, так і міжнародних конфліктів, часто пов'язаних з втручанням третіх держав. Цей вид конфлікту стає складним для класифікації, оскільки поєднує різні аспекти та форми насильства на одній території [110, с. 124].

Важливим аспектом визначення збройних конфліктів є також питання освідомлення учасників конфлікту про його міжнародний характер. Це охоплює не лише сам факт конфлікту, а і його характер та масштаб. Розуміння рівня конфлікту та його зв'язку з міжнародним правом відіграє ключову роль у визначенні воєнних злочинів. Наприклад, діяння може бути визнано воєнним злочином тільки у разі зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, і це пов'язано не лише з самим актом, але й зі свідомістю винного про факти, що свідчать про міжнародний характер конфлікту.

Таким чином, для правильного визначення збройних конфліктів і пов'язаних із ними злочинів необхідно враховувати як контекстуальні чинники, так і усвідомлення учасниками конфлікту його міжнародного статусу. Ці аспекти становлять важливе підґрунтя для розробки відповідних норм і стандартів у міжнародному праві, забезпечуючи більш ефективне регулювання збройних конфліктів та захист прав людини в цих умовах.

Важливо акцентувати увагу на тому, що підхід до змісту контекстуальних обставин у складі аналізованого складу злочину зазнав найбільш істотних змін під час розвитку міжнародного кримінального права або ж, можливо, самі зміни контекстуальних обставин воєнних злочинів приводили до розвитку міжнародного кримінального права. Так, відповідно до практики Нюрнберзького трибуналу, воєнними злочинами визнавалися лише діяння, вчинені у ході міжнародного збройного конфлікту. Суспільно небезпечні діяння, що мають місце у ході неміжнародного збройного конфлікту, зі свого боку, не могли бути кваліфіковані як воєнні злочини, а сама можливість віднесення їх у площину міжнародного кримінального права заперечувалася [174, с. 235].

Як пише Н. А. Зелінська, «Гаазька модифікація відступає від Нюрнберзької конструкції міжнародно-правового злочину, побудованої на його обов'язковому зв'язку з міжнародним збройним конфліктом» [67, с. 26].

Таким чином, Нюрнберзький трибунал у своїй діяльності застосував досить вузький підхід до визначення контекстуальних обставин у складі

воєнного злочину. І у цьому вбачається принципова відмінність його підходу до змісту контекстуальних обставин у конструкції складу воєнного злочину від більш широкого підходу до цього питання, сформованого пізніше.

Міжнародне кримінальне право, тривалий час врегульовуючи виключно сферу міжнародного збройного конфлікту, водночас поступово проникало і до сфери неміжнародного збройного конфлікту, часто іменованого громадянською війною.

Доктринальні ідеї про необхідність переслідування і покарання осіб, відповідальних за злочини, вчинені під час неміжнародного збройного конфлікту, поступово були перенесені у площину судового аналізу. І в цьому сенсі найбільше зацікавлення викликає прецедентне право Міжнародного кримінального трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, скоєні на території сусідніх держав, у період від 1 січня до 31 грудня 1994 року (Міжнародний трибунал щодо Руанди, у подальшому – МТР).

Судова палата цього Трибуналу вказувала, що дії винного повинні мати стосунок до збройного конфлікту або перебувати у прямому зв'язку зі злочинами, вчиненими в безпосередньому зв'язку зі збройним конфліктом. Крім того, Апеляційна палата МТР нагадала про необхідність врахування цілої низки факторів при визначенні зв'язку між злочином і збройним конфліктом, вказавши, що особлива обережність необхідна, коли обвинувачений не є безпосереднім учасником збройних дій [411, § 46].

Також треба підкреслити, що МТР дійшов такого висновку: те, що є негуманним у міжнародному збройному конфлікті, не може бути визнане гуманним у збройному конфлікті неміжнародного характеру [415, § 453].

Переломним моментом у цій сфері є рішення Апеляційної палати МТКЮ у справі Тадіча. Суд постановив, що предметна юрисдикція ст. 3 Статуту МТКЮ («порушення законів і звичаїв війни») поширюється на всі

серйозні порушення норм договірної і звичаєвої міжнародного гуманітарного права, вчинені у контексті як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Також було встановлено, що кримінальна відповідальність за воєнні злочини незалежно від типу конфлікту є нормою звичаєвої міжнародного права і що особи, винні в таких злочинах, підсудні Трибуналу і повинні нести відповідальність [409, § 94].

Аргументуючи своє рішення, Суд посилався, зокрема, на внутрішньодержавну практику з цього питання. Так, було зазначено, що під час Громадянської війни в Іспанії (1936–1939) в національній практиці з'явилися тенденції до ігнорування відмінностей між міжнародними і неміжнародними конфліктами. Відтак, до цього неміжнародного конфлікту, що був масштабною громадянською війною, застосовувалися загальні принципи гуманітарного права. Незважаючи на те, що ні республіканський уряд, ні треті держави не визнавали повстанців воюючою стороною, громадянська війна в Іспанії поєднала елементи як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Більше того, була визнана необхідність дотримання правил ведення війни, що встановлюються міжнародним гуманітарним правом, з-поміж яких – заборона навмисного бомбардування цивільного населення, заборона нападу на невоєнні цілі, а також вимога про дотримання необхідних запобіжних заходів під час нападу на воєнні цілі [409, § 70].

Сам собою збройний конфлікт існує в разі протиборства між збройними силами кількох сторін. Цілісно міжнародне гуманітарне право застосовується з моменту ініціювання збройного конфлікту як такого, так би мовити, першого пострілу, і припиняє дію лише за фактом досягнення спільних домовленостей про укладення миру в разі міжнародного збройного конфлікту і мирного врегулювання – в разі неміжнародного збройного конфлікту та завершення вчинення усіх дій зі здійснення таких домовленостей і врегулювання.

На перший погляд може здатися, що встановлення зв'язку зі збройним конфліктом не має принципового характеру для кваліфікації злочинного діяння як воєнного злочину. Більше того, подібний сумнів є результатом закономірних за своєю суттю питань. Чи не є такий зв'язок очевидним? Адже якщо в певному місці й у певний час відбувається збройний конфлікт і в цьому ж місці тоді ж відбувається злочинне діяння, чи не можемо ми презюмувати факт скоєння воєнного злочину?

Відповідь на ці та інші подібні питання дає підставу охарактеризувати сутність і значення контекстуальних обставин у складі воєнного злочину у вигляді необхідності встановлення зв'язку злочинного діяння зі збройним конфліктом.

У зв'язку з цим М. Бут зазначає, що, на відміну від злочинів геноциду і злочинів проти людяності, відображених в ст.ст. 6 і 7 Римського статуту, які можуть відбутися і в мирний час, положення ст. 8 охоплюють тільки порушення *jus in bello*, тобто правила, пов'язані з методами і засобами ведення війни, і правила, пов'язані з жертвами під час збройних конфліктів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права [272, с. 78].

Далеко не кожен злочин, вчинений під час міжнародного збройного конфлікту або неміжнародного, є воєнним злочином за міжнародним кримінальним правом. Більше того, в період збройного конфлікту, крім воєнних злочинів, може бути скоєно як злочин проти людяності або геноцид, так і злочин, що підпадає під дію виключно внутрішнього кримінального права (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень тощо).

Як справедливо у своїй роботі вказує К. Амбос, згвалтування, що карається за внутрішньодержавним кримінальним правом у мирний час, не стає воєнним злочином у вигляді згвалтування, відповідно до ст. 8 (2) (Б) (XXII) Римського статуту, просто тому, що в цю мить почалася війна [257, с. 672].

Незважаючи на те, що такі злочинні дії вчиняються на території збройного конфлікту в одних з ним часових межах, вони не пов'язані з ним і

не можуть бути кваліфіковані як воєнні. Необхідно також зауважити, що переважно ця тенденція пов'язана зі злочинними діями, вчиненими цивільними особами.

Порушення міжнародного гуманітарного права існують лише в разі наявності очевидного зв'язку між злочинним діянням і збройним конфліктом. Про воєнні злочини можна вести мову, коли, наприклад, відповідний злочин було скоєно в ході бойових дій або захоплення міста під час збройного конфлікту. Водночас встановлення прямого зв'язку зі збройним конфліктом не є обов'язковою вимогою в кожному випадку.

Більше того, звертаючись до рішення, винесеного МТКЮ у справі Тадіча, можна наочно простежити досить м'яку позицію суду у цьому питанні. Зокрема, було зазначено, що для встановлення зв'язку між злочинним діянням і збройним конфліктом досить, щоб передбачувані злочини були тісно пов'язані зі збройним конфліктом, що відбувається в інших частинах територій, контрольованих сторонами конфлікту [410].

Урешті, зв'язок зі збройним конфліктом, який є, на перший погляд, очевидним і радше формальним структурним елементом воєнного злочину, фактично створює базу всього складу. Адже вчинення вищевказаного злочинного діяння можливе лише в рамках певного навколишнього середовища. І таким є міжнародний збройний конфлікт або неміжнародний збройний конфлікт, який сам собою, в строгому сенсі, не може бути визнаний першопричиною скоєння конкретного злочину. Однак наявність збройного конфлікту виступає поштовхом для прийняття рішення вчинити протиправне діяння, зумовлює порядок і спосіб його вчинення та, зрештою, робить можливою кваліфікацію того чи того злочинного діяння як воєнного злочину.

У знаковому рішенні у справі Кунарача МТКЮ звертав увагу на те, що для встановлення зв'язку зі збройним конфліктом у низці випадків досить довести, що злочинець діяв в інтересах або під прикриттям збройного конфлікту. У визначенні того, чи є це злочинне діяння пов'язаним зі

збройним конфліктом достатнім чином чи ні, Судова палата може взяти до уваги, серед іншого, такі чинники:

- а) правопорушник є військовослужбовцем або безпосереднім учасником збройного конфлікту;
- б) потерпілий є нестройовою особою;
- в) потерпілий є членом іншої сторони;
- г) законом можуть бути регламентовані подібні злочинні діяння як кінцеву мету військової кампанії;
- д) злочин скоєно в рамках або в контексті службових обов'язків злочинця [408].

Деякі вчені вважають, що лише переможці визначають коло воєнних злочинів. Для Нюрнберзького процесу ця максима почасти справедлива. Однак на сьогоднішній день категорія «воєнні злочини» існує незалежно від будь-якого конкретного збройного конфлікту. Індивідуальна кримінальна відповідальність за такого роду діяння встановлена Римським статутом МКС, а елементи його складу деталізовані в елементах злочинів МКС.

Міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc*, що функціонували раніше, все ж послідовно встановлювали і деталізували контекстуальний елемент кожного воєнного злочину. Так, у Рішенні Судової палати МТКЮ у справі Фурунджія від 10 грудня 1998 року було визначено абсолютно чітко, що першочерговою умовою для застосування міжнародного гуманітарного права є наявність збройного конфлікту. Судова палата дійшла висновку, що мав місце збройний конфлікт між Армією визволення Косова та Збройними силами уряду Боснії і Герцеговини [397, с. 134]. При цьому для цілей Статуту МТКЮ природа цього збройного конфлікту не має значення [406].

З особливістю природи збройного конфлікту пов'язаний ще один важливий момент. Як уже зазначалось вище, тривалий час воєнними злочинами визнавалися лише діяння, вчинені в ході міжнародного збройного конфлікту. Проте ситуація змінилася, коли були створені МТКЮ і МТР. Статути цих органів міжнародної кримінальної юстиції містили положення,

що дають підставу трактувати як воєнні злочини діяння, вчинені у рамках як міжнародного збройного конфлікту, так і неміжнародного. Історичним у цьому сенсі є рішення Апеляційної палати МТКЮ у справі Тадіча від 2 жовтня 1995 року. Позиція, зайнята МТКЮ, викликала значну кількість нарікань і, можливо, не була б однозначною досі, якби на Римській конференції щодо створення Міжнародного кримінального суду учасники не дійшли консенсусу і не включили б до кола суспільно небезпечних діянь, які підпадають під визначення воєнних злочинів, протиправні діяння, скоєні у період неміжнародного збройного конфлікту.

Окрім наявності міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту, для кваліфікації діяння як воєнного злочину воно має бути прямо пов'язане з цим збройним конфліктом. Наявність такого зв'язку встановлюється за допомогою визначення знання обвинуваченим фактичних обставин, що визначають існування збройного конфлікту. При цьому не існує ніякої вимоги щодо знання виконавцем фактів, які визначають характер конфлікту як міжнародного або неміжнародного.

Воєнні злочини у форматі своєї юридичної кваліфікації також мають низку спеціальних (тільки їм властивих) ознак:

1) умови вчинення: у ході збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного збройного) і у зв'язку з ним;

2) спрямованість посягання, по-перше, на встановлений міжнародним правом порядок ведення збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру) і, по-друге, на інтереси безпеки осіб (окремої людини), які перебувають під захистом міжнародного права, залучених до режиму збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного);

3) серйозний характер порушення, його наслідків для охоронюваних міжнародним гуманітарним правом (правом збройних конфліктів) за допомогою міжнародного кримінального права інтересів;

4) особливості суб'єктивної сторони: поряд з властивими всім злочинам проти миру і безпеки людства ознаками навмисного (стосовно

діяння) і усвідомленого (щодо можливості настання наслідків діяння), потрібна також констатація додаткового аналітичного елемента, що стосується сприйняття виконавцем наявності стану збройного конфлікту. Присутність зазначених ознак дає підставу концептуально визначити поняття воєнних злочинів та проводити їх науково обґрунтоване і практично значуще (пов'язане з процесом кваліфікації) розмежування з іншими злочинами (проти миру та безпеки людства, а також загальнокримінальними).

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що воєнні злочини становлять окрему категорію злочинів, скоєних військовослужбовцями та цивільними особами за умов збройних конфліктів. Вони характеризуються умисним порушенням правил ведення воєнних дій, встановлених міжнародним гуманітарним правом. Для деяких злочинів цієї категорії (наприклад, серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р.) не застосовуються терміни давності, і за наявності достатніх підстав може застосовуватися універсальна юрисдикція [153, с. 82].

У цьому сенсі склад воєнного злочину можна визначити як поєднання об'єктивних і суб'єктивних ознак: об'єкта, об'єктивної боку, суб'єкта, суб'єктивної боку, і навіть контекстуального елемента, як зі скоєнням діяння під час збройного конфлікту чи у поєднанні з ним. Ці ознаки фіксовані у джерелах міжнародного права, насамперед у нормах міжнародного кримінального права, і характеризують діяння як воєнний злочин.

Конкретні об'єктивні та суб'єктивні ознаки воєнних злочинів докладно аналізуються у рішеннях сучасних міжнародних кримінальних органів. Цей аналіз придатний для кваліфікації аналогічних діянь національними судами. Крім того, досвід застосування норм міжнародного кримінального права міжнародними кримінальними органами може бути застосований для формулювання пропозицій щодо внесення змін до національного кримінального законодавства та для дослідження причин і умов, що сприяють скоєнню воєнних злочинів.

Розглядаючи воєнні злочини в контексті сучасних позицій загалом, цілком обґрунтовано можна визначити їх як серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах міжнародного та/або неміжнародного характеру і спричиняють індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права. Таке визначення, хоч і не є розгорнутим, оскільки не вказує на всі суттєві ознаки аналізованих злочинних діянь, однак може бути відправним для їх концептуального розуміння, розмежування з іншими злочинами та використовуватися у цьому контексті в актах міжнародного права.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

2.1. Воєнні злочини за Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі та Статутом Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу

Однією з тенденцій розвитку міжнародного права останньої чверті ХХ століття і початку ХХІ століття, що істотно вплинула на міжнародний правопорядок, стало помітне збільшення чисельності органів міжнародного правосуддя. Такими є органи в рамках інтеграційних об'єднань, універсальні органи міжнародного правосуддя у сфері врегулювання міжнародних торговельних, інвестиційних, морських спорів, регіональні органи міжнародного правосуддя у сфері міжнародного захисту прав людини, органи міжнародної кримінальної юстиції.

Тенденцією у розвитку міжнародного правосуддя як вкрай важливого інституту у справі боротьби із правопорушеннями міжнародного характеру, є його поступове розгалуження та створення нових судових органів. Поряд з постійно діючими органами міжнародного правосуддя створюються арбітражі *ad hoc* [докладно див.: 75]. Збільшення кількості органів міжнародного правосуддя привело до істотної трансформації самих основ їх функціонування, що виражається у появі нових, більш складних інституційних форм органів міжнародного правосуддя, розширенні кола суб'єктів, які мають «*locus standi*».

Принцип згоди, історично покладений в основу визнання юрисдикції органів міжнародного правосуддя, поступово втрачає характер загальнообов'язкового. Якщо для органів міжнародного правосуддя ХХ століття врегулювання міжнародних спорів було єдиною прерогативою, то призначення багатьох з нині діючих органів міжнародного правосуддя

виходить за рамки традиційних уявлень про ці органи «як один із засобів мирного вирішення міжнародних спорів» [101, с. 69].

Створення і функціонування органів міжнародного кримінального правосуддя у сучасному світі дає також можливість уточнити деякі сформовані доктриною міжнародного права уявлення про індивідуальну міжнародно-правову відповідальність, а також теорії, що відкидають наявність самостійної галузі міжнародного права – міжнародного кримінального права. Крім того, система сучасного міжнародного права складається не тільки з матеріального міжнародного кримінального права, але й міжнародного кримінального процесуального права (міжнародний кримінальний процес, міжнародне кримінальне судочинство), причому питома вага процесуальних норм у статутах міжнародних кримінальних судів постійно зростає.

Незважаючи на те, що світовій історії відома величезна кількість жахливих воєнних злочинів, створення перших міжнародних трибуналів, які здійснили притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом фізичних осіб, стало можливим тільки після закінчення Другої світової війни.

До XX століття міжнародному співтовариству вже були відомі прототипи міжнародних кримінальних трибуналів, а також були розроблені теоретичні основи їх функціонування. Однак складність у створенні органів міжнародного кримінального правосуддя була викликана відсутністю у міжнародному праві до середини XX століття принципу індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом.

Питання про відповідальність як правову категорію широко висвітлене як у загальній теорії права, так і в міжнародному праві. Як загальноправова категорія, відповідальність є однією з форм юридичного обов'язку і способом дотримання й відновлення прав. Відповідальність покликана забезпечувати відповідність реальної поведінки нормативно закріпленим правам і обов'язкам [233, с. 19].

Міжнародне кримінальне право і зарубіжне кримінальне законодавство щодо воєнних злочинів кінця XX – початку XXI століття характеризується тим, що:

по-перше, створюються міжнародні, змішані інтернаціоналізовані органи юстиції для здійснення правосуддя у справах щодо воєнних злочинів;

по-друге, перелік воєнних злочинів розширюється і уточнюються, у тому числі за допомогою таких джерел, як статuti органів міжнародної кримінальної юстиції;

по-третє, національне законодавство багатьох зарубіжних держав приводиться у відповідність до міжнародно-правових актів щодо воєнних злочинів.

Період з другої половини XIX століття до початку Другої світової війни характеризується привнесенням міжнародно-правової складової: на базі становлення міжнародно-правової кодифікації законів і звичаїв війни, правил гуманного поводження з жертвами війни і формування нормативно-правових основ міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю робляться спроби криміналізації серйозних порушень законів і звичаїв війни в міжнародному праві і запуску заснованого на міжнародному договорі диверсифікованого (тобто такого, що поєднує міждержавний і внутрішньодержавний рівні) інституційно-правового механізму кримінальної відповідальності за них.

Міжнародні трибунали, створені в 1945–1994 роках, розширили сфери регулювання міжнародного права, забезпечили застосування його норм і принципів до злочинів, що вчиняються у ході конфліктів не тільки міжнародного, але й неміжнародного характеру, здійснили покарання за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Розгляд еволюції міжнародних кримінальних трибуналів становить, серед іншого, і науковий інтерес, зумовлений недостатньою вивченістю їх еволюції у міжнародному праві. Аналіз організаційно-правових і процедурних аспектів еволюції міжнародних кримінальних трибуналів дає виявити

позитивні і негативні риси в їх роботі, а також визначити подальші шляхи розвитку міжнародної кримінальної юстиції.

Сучасна політична ситуація не позбавлена конфліктів, що не виключає можливості звернення до моделі міжнародного кримінального трибуналу знову. Видається, що виявлення особливостей статусу і розвитку міжнародних воєнних та міжнародних кримінальних трибуналів (1945–1994 роки) сприятиме вдосконаленню діяльності чинних органів міжнародного правосуддя і створенню ефективних міжнародних судових органів у майбутньому.

Зауважимо, що кримінальне право як самостійна галузь міжнародного права склалося після Другої світової війни. Поштовхом до цього було покарання воєнних злочинців, а також осіб, що вчинили злочини проти миру і міжнародної безпеки шляхом розв'язання війни.

Дії уряду Німеччини та її союзників («країн осі») у період Другої світової війни спричинили значні жертви. У роки фашистської окупації та воєнних дій в Європі загинули більше 40 мільйонів осіб. За офіційними даними лише в концентраційних таборах, створених нацистами, були знищені понад 12 мільйонів осіб. Під час Другої світової війни загинули за різними підрахунками від 50 до 80 мільйонів осіб, з них дев'ять мільйонів – українці, п'ять мільйонів людей зникли безвісти чи потрапили в полон, близько двох мільйонів не повернулися з полону (загинули, померли, емігрували в інші країни) [239].

Друга світова війна була грубим порушенням норм міжнародного права, що полягало у скоєнні систематичних злочинів проти воюючих та мирних громадян. Питання про створення міжнародної інстанції для засудження воєнних злочинців було порушене ще під час війни. У 1942 році була створена Міжнародна комісія з розслідування воєнних злочинів. Того ж року уряди окупованих нацистами країн, що були у вигнанні, підписали в Лондоні декларацію, відому під назвою Декларація від Saint James Palace, яка

стала першим документом, у якому йдеться про припинення воєнних злочинів та інших діянь, спрямованих проти мирного населення [295].

Особливістю воєнних злочинів, як і інших міжнародних злочинів, є те, що вони вчиняються державами і фізичними особами одночасно. У цьому зв'язку доцільно згадати Декларацію про кримінальну відповідальність гітлерівців за вчинені звірства від 1 листопада 1943 року (Московська декларація) [390], у якій Велика Британія, СРСР та США підтвердили свої зобов'язання покарати воєнних злочинців, а також Потсдамську декларацію від 26 липня 1945 року [402], на основі якої було укладено Угоду про заснування Міжнародного воєнного трибуналу для суду над головними воєнними злочинцями (Нюрнберзький міжнародний воєнний трибунал) [278]. Згодом до цієї угоди приєдналися ще 19 держав.

Нюрнберзький процес став першим випадком притягнення винних осіб до відповідальності міжнародним судом на підставі норм міжнародного права. Процес проходив в місті Нюрнберг з 20 листопада 1945 року; тривав 10 місяців і закінчився 1 жовтня 1946 року. У ході процесу було оголошено вирок Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу [491], який визначав міру покарання для головних воєнних злочинців фашистської Німеччини. Нюрнберзький процес можна охарактеризувати як один із наймасштабніших судових процесів в історії, завдяки якому було юридично закріплено остаточне засудження фашизму.

Невід'ємною частиною Угоди був Статут цього Трибуналу [278], що визначив його організацію, юрисдикцію та функції. Угода не змінювала встановлених Московською декларацією положень про повернення воєнних злочинців до країни, де ними були вчинені злочини. Створення Трибуналу, як це вказувалося в Угоді (ст. 6), не зменшує компетенцію і не обмежує права національних або окупаційних судів, які вже створені або будуть створені на будь-якій союзницькій території чи в Німеччині для суду над воєнними злочинцями. Рішення Потсдамської конференції закріпили «зобов'язання держав заарештувати і передати суду воєнних злочинців і тих, хто брав

участь у плануванні або здійсненні нацистських заходів, що тягнуть за собою або мають своїм результатом звірства чи воєнні злочини» [42].

Статут Міжнародного воєнного трибуналу складається із семи розділів.

Перший розділ присвячений питанням організації Трибуналу. Згідно зі Статутом, цей Трибунал, що «створюється для справедливого і швидкого суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, складається з чотирьох членів та їх заступників. Кожна країна-учасниця Угоди призначає по одному членові та одному заступникові» [278]. Для того, щоб попередити штучно створювані приводи та обструкції з боку підсудних, Статут передбачає, що ні Трибунал, ні його члени, ні їхні заступники не можуть бути відведені обвинувачами, підсудними або захистом.

Другий розділ присвячений характеристиці юрисдикції та загальним принципам діяльності Трибуналу. У цьому розділі дається характеристика складу злочину проти людяності, встановлюються принципи і порядок відповідальності осіб, які займають відповідальне положення в державі-агресорі та діють від її імені, а також вказуються шляхи вирішення питання про юридичне значення посилання на наказ як обставину, що виключає відповідальність.

Статут проголосив, що «при розгляді справи про будь-якого окремого члена тієї чи тієї групи або організації Трибунал може (у зв'язку з будь-якою дією, за яку ця особа буде засуджена) визнати, що група чи організація, членом якої був підсудний, була злочинною організацією» (ст. 9). Якщо Трибунал визнає ту чи ту групу або організацію злочинною, «компетентні національні органи кожної з країн-учасниць Угоди мають право притягти до суду національних, воєнних чи окупаційних трибуналів за приналежність до цієї групи чи організації. У цих випадках злочинний характер групи чи організації вважається доведеним і не може підлягати оскарженню» (ст. 10).

Третій розділ Статуту присвячений характеристиці повноважень та порядку діяльності Комітету з розслідування справ і звинуваченню головних воєнних злочинців. Згідно зі ст. 14 Статуту, кожна з країн-учасниць Угоди

призначає головного обвинувача для розслідування справ та звинувачення головних воєнних злочинців. У статті 15 визначені конкретні обов'язки головних обвинувачів.

Четвертий та п'ятий розділи містять низку процесуальних правил: процесуальні гарантії для підсудних, права трибуналу та порядок проведення судового засідання.

У цьому контексті доцільно розглянути питання про склад злочину проти людяності. Поняття злочину проти людяності з'явилося після Другої світової війни. Між світовими війнами у міжнародно-правовій літературі існувало поняття міжнародного злочину. Утім, і після Другої світової війни обидва ці поняття ще конкурують, хоча нерідко вважається, що вони є синонімами. Тим не менше, поява нового поняття – злочину проти людяності поступово закріплюється як основна [280, с. 34].

Акцентуємо увагу на питанні, що саме вкладається у поняття міжнародного злочину?

Перша міжнародна конференція з уніфікації кримінального законодавства, що відбувалася 1927 року у Варшаві, віднесла, наприклад, до міжнародних злочинів такі делікти:

1. Піратство.
2. Підробку металічних грошей та державних цінних паперів.
3. Торгівлю рабами.
4. Торгівлю жінками та дітьми.
5. Умисне вжиття всякого роду засобів, здатних породити суспільну небезпеку.
6. Торгівлю наркотиками.
7. Торгівлю порнографічною літературою.
8. Інші злочини, передбачені міжнародними конвенціями, укладеними певною державою [283].

Стаття 6 Статуту Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу передбачала судові повноваження *ratione materia* Трибуналу і стосувалася:

злочинів проти миру (підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни, з порушенням кордонів, міжнародних угод або участь у таких діях);

воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни, вбивство, погане лікування і депортація із захоплених територій населення для примусових робіт, вбивство або погане лікування полонених або осіб, що перебувають у морі, вбивство заручників, грабіж публічної та приватної власності, руйнування без причини населених пунктів або їх розграфлення без необхідності);

злочинів проти людяності (вбивства, знищення, наведення в рабство, депортація цивільного населення, політичні, расистські або релігійні переслідування) [276, с. 133].

За юридичною природою ця стаття, по суті, є кодексом найтяжчих злочинів війни, злочинів проти людяності.

Нюрнберзький міжнародний воєнний трибунал мав юрисдикцію притягати до відповідальності будь-яку особу, яка вчинила самотійно чи у складі будь-якої організації злочин із вищезазначених. Керівники, організатори, провокатори або співники, що мали стосунок до будь-якого злочину, передбаченого Статутом, були засуджені за дії й інших осіб, що брали участь у злочині. Відповідач виступав або як підбурювач або як співник.

Необхідно зазначити, що Статутом було розширене поняття «воєнний злочинець» у порівнянні з попередніми нормами. Якщо до цього причетними до воєнних злочинів уважалися військові або цивільні особи, які брали участь у воєнних діях, тепер під цю категорію підпадають і цивільні особи, які не брали участі у воєнних операціях.

Отже, юрисдикція цього Трибуналу стосовно воєнних злочинів, Статут, згідно з п. в ст. 6, охоплювала такі злочинні діяння: «...порушення законів або звичаїв війни. До цих порушень відносяться: а) вбивства; б) катування чи наведення в рабство або для інших цілей цивільного населення окупованої території; в) вбивства або катування військовополонених чи осіб, які

перебувають в морі; г) вбивства заручників; д) пограбування суспільної чи приватної власності; е) безглузде руйнування міст чи сіл; ж) розорення, не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини» [278].

Однак багато вчених сприймали цю ідею скептично. Адже 8 серпня 1945 року в історії пов'язане не тільки з установою Нюрнберзького трибуналу. Це також день, коли Сполучені Штати Америки скинули свою другу атомну бомбу на Японію, зруйнувавши м. Нагасакі і миттєво знищивши як мінімум 70 тис. осіб – цивільне населення міста. У зв'язку з цим Г. Сімпсон зазначає, що вся історія воєнних злочинів – історія, пронизана гіркою іронією. Але поєднання саме цих двох подій у один день – свого роду маніфест підпорядкування «закону сили», безпрецедентній дії насильства всупереч основній вимозі права війни, можливо, найбільш трагічна іронія. Для деяких дослідників ця подія розглядається як символ смерті ідеї при її народженні: ідеї щодо універсального застосування міжнародного кримінального права до всіх правопорушників [474, с. 8].

Противники визнання легітимності Нюрнберзького, а потім і Токійського трибуналів і їхніх рішень висунули такі основні постулати сумнівів щодо його правомірності:

1) до осені 1945 року у міжнародному праві нібито не існувало норми про індивідуальну відповідальність фізичних осіб з числа керівників держави за дії самої держави, її органів і нижчих посадових осіб;

2) юрисдикція Трибуналу нібито ніколи і ніде не була встановлена, а тому положення ст. 5 Статуту Трибуналу про те, що він і його рішення не можуть бути оскаржені, не відповідають принципам правової визначеності;

3) передбачені у ст. 6 Статуту злочини мають довільний характер, оскільки до Лондонської конференції 8 серпня 1945 року вони не були закріплені у жодному міжнародному або національному правовому акті (теорія *lex post facto*) [478].

Спробуємо у відповідь виступити із твердженням, що перераховані аргументи необґрунтовані за низкою підстав.

Юрисдикція Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу була досить чітко розроблена. Її основу склали такі документи: Московська декларація від 30 жовтня 1943 року [390], Лондонська угода від 8 серпня 1945 року «Про судові переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн «вісі»»; сам Статут Трибунал [278], Закон № 10 Контрольної Ради для Німеччини від 20 грудня 1945 року [284], Розпорядження № 7 Верховного комісара США у Німеччині від 18 жовтня 1945 року [377, с. 1001], Берлінська декларація від 2 серпня 1945 року Про поразку Німеччини і взяття на себе верховної влади щодо Німеччини урядами Союзу РСР, Сполученого Королівства, США і Тимчасовим урядом Франції [296].

Отже, не можна не погодитися з висновком, що Нюрнберзький і наступні трибунали були міжнародними як за правовими джерелами, так і за юрисдикцією (щодо справ і підсудних).

Сформульовані у Нюрнберзі принципи ознаменували прорив у міждержавній нормотворчості, що уможливило вийти на новий рівень правового забезпечення безпеки, закрити його «білі плями», особливо у частині судових гарантій. Не підлягає сумніву, що Нюрнберг став найважливішим історичним етапом у розвитку нової правової культури і цивілізації, який відкрив різноманітному світу можливість мирного співіснування на основі принципів добросусідства і співробітництва.

Важливе значення у контексті досліджуваної проблематики має також ст. 7 Статуту Трибуналу, в якій закріплювалося, що займана посада підсудних, їх становище як глав держав або відповідальних чиновників різних урядових відомств не повинно розглядатися підставою до звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання. Ці лаконічні рядки уможливили врегулювати фатальну проблему безкарності організаторів агресивних воєн. А в ст. 8 Статуту сформульований такий принцип: якщо підсудний діяв за розпорядженням уряду або за наказом начальника, це не

звільняє його від відповідальності і не повинно розглядатися як підстава для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання.

Як уже йшлося вище, подальша розробка норм міжнародного кримінального права відбувалася в рамках ООН. Так, схвалений у 1954 році Генеральною Асамблеєю ООН проєкт Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, містив основні положення міжнародного кримінального права [301]. Основою для його вироблення були пункти і положення Лондонської угоди, а також деякі принципи, що містилися у вироку Трибуналу.

Отже, можемо ствердити, що найбільш серйозний вплив на розвиток міжнародного кримінального права мало створення і функціонування Трибуналу, оскільки в його Статуті були сформульовані норми про склади найтяжчих міжнародних злочинів: проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Відповідно до норм про ці злочини і процедурних норм Статуту, вперше в історії було здійснено повномасштабний процес, а винним були винесені суворі покарання і відповідні вироки. Крім того, у вироку Трибуналу було підкреслено звичаєвий характер законів та звичаїв сухопутної війни, 1899–1907 років [163].

Відзначимо, що принципи, покладені в основу статутів і вироків Нюрнберзького та Токійського трибуналів, були підтверджені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 3 (1) від 13 лютого 1946 року [327] та 9 (1) від 11 грудня 1946 року [314] і стали загальноновизнаними принципами міжнародного права.

Нюрнберзькі принципи, що знайшли відображення у рішенні Трибуналу, зумовили розширення переліку складів злочинів, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність у міжнародному праві, і формування норм міжнародного договірною права. Як уже вище зазначалося, надалі основні принципи Нюрнберзького процесу були розвинені в низці міжнародних конвенцій, зокрема в Конвенції про попередження геноциду та покарання за нього 1948 року, чотирьох

Женевських конвенціях 1949 року і Додаткових протоколах I і II до них 1977 року, а також в інших міжнародно-правових актах з міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Так, у Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року йдеться про те, що «геноцид незалежно від того, здійснюється він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і проти якого держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його скоєння».

Принцип відповідальності воюючих держав за дії своїх органів знайшов закріплення й у ст. 3 IV Гаазької конвенції: «Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил» [93] і підтверджений *mutatis mutandis* у тому ж формулюванні у ст. 12 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року та ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року. Принцип відповідальності держав за порушення норм міжнародного гуманітарного права у загальному вигляді сформульований також у п. 4 ст. 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Незважаючи на те, що Трибунал був розформований після виконання поставлених завдань, положення Статуту, що передбачали воєнні злочини та злочини проти людяності, залишаються й надалі чинними в силу того, що вони були схвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3 (1) від 13 лютого 1946 року [327] та 95 (1) від 11 грудня 1946 року [314] та проголошені без строку давності та поза залежністю від дати їх вчинення, а також Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 року [285].

Після Нюрнберга розпочався прогресивний розвиток міжнародного права в усіх його проявах. Саме вирок Трибуналу став генератором, що задав

тенденції розвитку міжнародного кримінального, міжнародного кримінального процесуального права, будівництва нового правопорядку в світі. Більше того, саме Нюрнберзький міжнародний воєнний трибунал заклав фундамент сучасного феномену прав і свобод людини.

Трибунал згідно з положеннями свого Статуту поширював дію у просторі лише на головних європейських злочинців, хоч відомо, що до участі у Другій світовій війні були залучені також держави Азії. Тому цілком закономірно, що у 1946 році було утворено Міжнародний трибунал для звершення правосуддя над японськими воєнними злочинцями. Також закономірним було і те, що організація такого суду як і сам суд над японськими злочинцями, проходили за Нюрнберзькою схемою. Водночас важливо відзначити, що міжнародна кримінальна юстиція у цьому випадку мала певні специфічні особливості.

На дипломатичних переговорах між зацікавленими державами (Австралією, Великою Британією, Голландією, Китаєм, Канадою, Новою Зеландією, США, СРСР та Францією) було вирішено, що головних японських воєнних злочинців буде судити Міжнародний воєнний трибунал, до складу якого входитимуть представники цих дев'яти держав. Пізніше до цієї домовленості приєдналися Філіпіни та Індія [271].

Відповідальність за реалізацію цієї домовленості на практиці покладалася на головнокомандувача союзницьких держав – генерала армії США Дугласа Макартура. На підставі виданої ним прокламації була юридично оформлена організація Міжнародного воєнного трибуналу у Токіо для суду над воєнними злочинцями Японії та затверджено його Статут [476]. На відміну від Нюрнберзького трибуналу, який, як відомо, був створений домовленістю представників чотирьох країн, заснування Токійського трибуналу було оформлено одноособовим наказом військового головнокомандуючого на підставі доручення одинадцяти держав. Така обставина свідчить про відмінність в організації кримінального правосуддя над воєнними злочинцями Японії.

Токійський процес – це міжнародний судовий процес, який походив з 3 травня 1946 до 12 листопада 1948 року в Токіо у справі про злочини Тодзіо, Хиранума, Хирота, Койсо, Мацуока, Аракі, Ітагаки та інших вищих чинів імпералістичної Японії в кількості 28 осіб, під керівництвом яких Японія від 1928 до 1945 року планувала, готувала і вела агресивні війни проти багатьох держав [22, с. 12].

3 травня 1946 року почалися засідання Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу. У зачитаному головним прокурором Джозефом Кіннаном обвинувальному висновку підкреслювалося, що Токійський суд – це «суд справедливості», «суд цивілізації», він пов'язаний з безпекою і миром у всьому світі. Звинувачення було пред'явлено Садао Аракі й іншим 28 підсудним, винним у плануванні, підготовці та веденні збройної агресії і вбивств, у зловживаннях щодо ув'язнених і інших 55 воєнних злочинах [12, с. 117].

Токійський судовий процес над головними японськими воєнними злочинцями тривав протягом 2,5 року. Це був чи не найбільший та найдовший процес в історії міжнародного правосуддя. В обвинувальному акті було сформульовано 55 пунктів, що містять загальні звинувачення всіх підсудних і винність кожного окремо. Всі пункти звинувачення були об'єднані в три групи: перша – «Злочини проти миру» (1–36 пункти); друга – «Вбивства» (37–52 пункти); третя – «Злочини проти звичаїв війни та злочини проти людяності» (53–55 пункти) [365].

Статут Токійського Міжнародного воєнного трибуналу визначав його завдання, організаційну структуру та компетенцію, порядок судової процедури. Поряд з процесуальними положеннями він містив також норми матеріального права, які визначали склади злочинів, підсудних Міжнародному воєнному трибуналу для Далекого Сходу. Цей Статут було поділено на п'ять розділів, що містили 17 статей, тоді як Статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу містив сім розділів, що включали 30 статей.

Статут Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу передбачав, що його створено для «справедливого і швидкого суду та покарання головних воєнних злочинців на Далекому Сході» (ст. 1). Він має право «судити та карати воєнних злочинців на Далекому Сході, які обвинувачуються особисто або як члени організацій у злочинах: а) проти миру, а саме: планування, підготовка чи ведення агресивної війни, чи війни в порушення міжнародного права; б) воєнних злочинах, передбачених конвенціями, а саме: злочини проти законів і звичаїв війни; в) проти людяності, а саме: вбивство, насильницьке переміщення в інші місцевості, інші нелюдські дії, переслідування за расовими чи політичними мотивами тощо (ст. 5)» [476].

Суд повинен «обмежувати судовий процес швидким розглядом питань та застосовувати жорсткі заходи для попередження дій, що можуть затягувати ведення процесу» (ст. 12). Суд «не зв'язаний технічними правилами у використанні доказів і може застосовувати більш швидко та необтяжену формальностями процедуру» (ст. 13).

Суд «має право застосовувати смертну кару до винних осіб, а також виносити інші покарання (ст. 16). Обвинувальний вирок приводиться до виконання згідно з наказом головнокомандуючого союзних держав, який має право пом'якшити вирок чи у певний спосіб його змінити, але не може посилити покарання» (ст. 17). Інші статті Статуту передбачали правила судового процесу, який мав проводитися згідно з англосаксонським правом.

Порівнюючи Статути Міжнародних воєнних трибуналів для суду над головними воєнними злочинцями Другої світової війни, слід відзначити спільні та відмінні риси їх організації. Так, Трибунал для суду над головними німецькими злочинцями було створено на підставі міжнародної домовленості чотирьох держав, проведення судового процесу передбачалося на паритетних засадах. Статут Міжнародного воєнного трибуналу для суду над головними воєнними злочинцями Японії визначав не обрання, а призначення головуєчого за наказом головнокомандувача армії союзників (п. «а» ст. 3

Статуту). Для розслідування справи та підтримання обвинувачення головнокомандувачем призначався єдиний головний обвинувач (п. «а» ст. 8 Статуту). Особливістю Токійського судового процесу також є те, що головуючим суддею був призначений австралієць, а головним обвинувачем – американець, тоді як на воєнному трибуналі у Нюрнберзі судьями й обвинувачами були представники всіх держав-учасниць домовленості.

Підсумовуючи характеристику Трибуналів, що відбулися у Нюрнберзі та Токію, варто зазначити, що вони стали важливою віхою на шляху до створення єдиного міжнародного кримінального судового органу. Як зазначає Поль Таверньє, директор науково-дослідного центру прав людини і гуманітарного права, «на них сильно вплинули історичні умови, і вони (Трибунали) переважно виражали права держав-переможниць, а не світового співтовариства загалом» [483, с. 619].

Але найголовніше те, що отримали міжнародне визнання такі поняття, як «злочини проти миру», «воєнні злочини», та «злочини проти людяності». Агресивна війна, воєнні злочини та злочини проти людяності були визнані найтяжчими міжнародними злочинами. Як слушно зазначив Томас Градіцкій, «було оголошено всьому світові про існування індивідуальної кримінальної відповідальності за певні діяння, що суперечать нормам міжнародного права» [329, с. 35].

Досвід судової практики Нюрнберга і Токію відкрив шлях для процесу формулювання та закріплення принципів і норм, у ході якого багато держав виступили з ініціативою закріплення таких принципів на договірному рівні [333, с. 212]. Принципи міжнародного кримінального правосуддя, сформульова під час діяльності Міжнародних воєнних трибуналів для суду над головними злочинцями Другої світової війни, були закріплені та отримали визнання у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року «Підтвердження принципів міжнародного права, визначених Статутом Нюрнберзького трибуналу» [314].

Якщо взяти до уваги Лондонську угоду від 8 серпня 1945 року та доданий до неї Статут (а також аналогічні документи Токійського трибуналу), то Генеральна Асамблея ООН зробила два важливі кроки. Перший полягав у тому, що було підтверджено принципи міжнародного права, закріплені як у Статуті, так і у Вироку Нюрнберзького трибуналу, а другий – у готовності доручити Комісії з міжнародного права кодифікацію цих принципів. Більше того, згадана нами вище Резолюція Генеральної Асамблеї ООН визнала звичаєвий характер положень Лондонської угоди. У 1950 році Комісія міжнародного права затвердила звіт щодо Принципів міжнародного права, визнаних Статутом Нюрнберзького трибуналу, що знайшли застосування у вирокі цього трибуналу [403]. У цьому звіті не порушувалося питання про те, чи є ці принципи частиною позитивного міжнародного права, адже Генеральна Асамблея ООН уже підтвердила це положення. Комісія обмежилася лише розробкою змісту таких принципів.

У першому Принципі проголошувалося, що «будь-яка особа, яка скоїла діяння, яке згідно з міжнародним правом визнається злочином, відповідає за нього та підлягає покаранню. Принцип містить формальне визнання того факту, що індивідуум – у широкому розумінні «будь-яка особа», може бути притягнутий до відповідальності за вчинення злочину. І це може бути справедливим навіть тоді, коли вчинене діяння відповідно до національного законодавства не є злочином. Наступні три Принципи визначають, що обставини, коли особа діє як голова держави чи інший член уряду або виконує наказ свого уряду чи начальника, її не звільняють від відповідальності. Ці принципи повністю підтверджують положення ст.ст. 7 та 8 Статуту Нюрнберзького трибуналу» [403].

Шостий Принцип визначає «три види злочинів, встановлених статтею 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу. Відтепер те, що Лондонською угодою визначалось як «злочин, підсудний юрисдикції Трибуналу», отримало формулювання «міжнародно-правовий злочин». Як справедливо відзначає Е. Грєппі, «підтвердження Нюрнберзьких принципів у Резолюції Генеральної

Асамблеї ООН 1946 року та їх подальше формулювання Комісією міжнародного права стали важливими кроками у поступі міжнародного права»» [330, с. 548].

Упродовж 45 років міжнародне співтовариство докладало зусиль, аби досвід Нюрнберга втілити у постійно діючий орган міжнародного правосуддя. Проте всі ці спроби виявилися марними, а дискусії, що мали місце на засіданнях Комісії міжнародного права, якій було доручено розробку проєкту Кодексу злочинів проти миру та міжнародної безпеки, а також Статуту МКС, затяглися та виявились зрештою безрезультатними [480].

При всій неоднозначності політико-правових оцінок, робота і безпосередньо вирок Міжнародного воєнного трибуналу мають непроминальне значення для теорії і практики міжнародного права і передовсім для підтвердження та подальшого розвитку інституту відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини.

Отже, міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі та Токіо – це одні з найбільш значущих подій в історії сучасного міжнародного права, коли юридичний механізм був використаний для притягнення до відповідальності тих, хто скоїв злочини проти миру, серйозні воєнні злочини, злочини проти людяності. У цьому контексті вони заклали основи міжнародного кримінального правосуддя.

Ідея, згідно з якою обвинувачені в міжнародних злочинах повинні постати перед трибуналом, була новацією в міжнародному праві, до створення Нюрнберзького трибуналу об'єктами відповідальності за міжнародним правом були держави, а не індивіди. Хоча були укладені деякі договори, в яких встановлювалася індивідуальна кримінальна відповідальність, жоден з них не був успішним.

Ситуація змінилася саме зі створенням Нюрнберзького трибуналу і закріпленням принципу, що будь-яка особа, незалежно від посади або військового звання, має нести відповідальність за міжнародні злочини. Цей

принцип став загально визнаним і отримав розвиток у практиці міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії і Руанди, Міжнародного кримінального суду, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне та інших змішаних трибуналів, а також у діяльності національних судів, що здійснюють кримінальне переслідування винних осіб на основі принципу універсальної юрисдикції.

Зауважимо, що кримінальне переслідування порушень міжнародного гуманітарного права на підставі принципу універсальності було апробовано судами деяких держав світу, проте не без труднощів. Така ситуація зумовлюється низкою юридичних перешкод, до яких треба віднести такі: неналежна або неповна імплементація складів злочинів у внутрішньодержавному законодавстві; наявність міжнародних і національних імунітетів, а також неефективний міжнародний контроль за імплементацією норм міжнародного гуманітарного права. На нашу думку, до цього переліку треба додати також перешкоди організаційного характеру, а саме – відсутність професійних кадрів, складність збирання доказів, недостатні знання міжнародного гуманітарного права і мовну підготовку. Усі вищезазначені чинники ускладнюють процес притягнення винних у вчиненні порушень міжнародного гуманітарного права щодо військовополонених до кримінальної відповідальності на підставі принципу універсальної юрисдикції. Зазначимо, що у період після Другої світової війни і до початку XXI століття не було жодного випадку застосування універсальної юрисдикції у контексті порушень міжнародного гуманітарного права.

2.2. Воєнні злочини за Статутами міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та кримінального трибуналу по Руанді

Збройні зіткнення значних масштабів мали місце і наприкінці ХХ століття. Між колишніми громадянами держави на Балканах, яка розпалася – Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія почалися криваві внутрішньонаціональні конфлікти, які вилилися у громадянську війну. В ході зіткнень у 1992–1993 роках на території колишньої Югославії загинули понад 200 тисяч осіб, приблизно 500 тисяч були поранені, багато з них стали непрацездатними інвалідами [430].

Балканський конфлікт абсолютно виправдано називають одним з найкривавіших після Другої світової війни. Міжетнічний характер мали зіткнення на території Руанди. За сто днів воєнних дій на території держави було вбито, за різними даними, від 500 000 до 1 030 000 осіб. За підрахунками дослідників, швидкість убивств у Руанді у п'ять разів перевищувала швидкість вбивств у фашистських таборах у роки Другої світової війни [496, с. 686].

У ході збройних конфліктів ХХ століття беззахисними залишалися мільйони поранених, жінок, дітей, які зазнали жорстокого поводження. Ці події порушували світовий правопорядок й істотно підривали авторитет міжнародного права, що викликало необхідність створення спеціальних органів, уповноважених на притягнення фізичних осіб до індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом.

Прогресивний розвиток міжнародного права у ХХ столітті, загальна демократизація міжнародних відносин після «холодної війни», розвиток науково-технічного й економічного співробітництва не могли не позначитися на еволюції органів міжнародної кримінальної юстиції.

Як відомо, на початку 90-х років, уперше після Другої світової війни, у центрі Європи – на території Югославської Федерації, що розпадається,

вибухнув широкомасштабний і кровопролитний етнічний конфлікт, який супроводжувався масовими порушеннями прав цивільного населення. Велика територія Югославії стала місцем страждання людей різних національностей.

ООН докладала активних зусиль для відновлення миру. На думку багатьох учених і аналітиків, історія не знає іншого, більш характерного, прикладу безпосереднього втручання ООН у збройний конфлікт в Європі. Ці зусилля, однак, не привели до успіху. У загальному і «взаємокривавому» етнічному чищенні головним засобом були фізичний і психологічний терор, варварські методи, що застосовувалися в хорватських і сербських таборах для військовополонених.

Виразивши стурбованість сформованою ситуацією, Рада Безпеки ООН у резолюціях 764 [463] від 13 липня 1992 року і 771 [464] від 13 серпня 1992 року окреслила індивідуальну відповідальність тих, хто допускає порушення або своїми діями порушує положення міжнародного гуманітарного права.

6 жовтня 1992 року резолюцією 780 Рада Безпеки ООН доручила Генеральному секретареві ООН «у терміновому порядку утворити безсторонню комісію експертів для розгляду і вивчення інформації з метою подання Генеральному секретареві своїх висновків щодо фактів, які підтверджують серйозні порушення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного гуманітарного права, вчинених на території колишньої Югославії» [465]. Для виконання цієї резолюції була утворена Комісія експертів.

У Листі від 9 лютого 1993 року Генеральний секретар ООН подав Голові Ради Безпеки ООН Проміжну доповідь цієї комісії експертів, у якій сформульовано висновок, «що на території колишньої Югославії були скоєні серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Комісія відзначила бажаність заснування спеціального міжнародного трибуналу у зв'язку з цими подіями» [375].

Резолюцією Ради Безпеки ООН 827 (1993) від 25 травня 1993 року було створено Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 року (Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії – МТКЮ). У цьому документі вказується, що «засновуючи трибунал, Рада Безпеки ООН діяла в межах своїх повноважень згідно з Розділом 7 Статуту ООН» [457].

Створення Трибуналу було безпрецедентним кроком з боку Ради Безпеки ООН, а тому цілком очікувано, що в першій же справі МТКЮ Тадіча, було підняте питання щодо правомірності утворення та обсягу юрисдикції цієї структури щодо колишньої Югославії.

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії складався з таких органів: 1) палат або камер, що включають дві Судові палати (камери) і Апеляційну палату (камеру); 2) обвинувача; с) Секретаріату. Палати склалися з 11 незалежних суддів, причому в них не може бути два представники однієї і тієї самої держави. До складу кожної із Судових палат входять три судді, до складу Апеляційної палати – п'ять. Судді Трибуналу обираються Генеральною асамблеєю ООН із представленого Ради Безпеки ООН списку. Судді Трибуналу обирають Голову, що є членом Апеляційної палати і головує під час розглядів. Після консультацій із суддями Трибуналу Голова розподіляє суддів в Апеляційну палату і Судові палати. Кожен суддя працює лише у палаті, до якої розподілений. Судді кожної Судової палати обирають головуючого суддю, що веде увесь розгляд у Судовій палаті загалом [58]. Штаб-квартира Трибуналу розташовувалася у Гаазі [472].

17 вересня 1993 року Генеральна Асамблея ООН зібрала одинадцять суддів Трибуналу, кандидатури яких були висунуті РБ ООН в резолюції 857 (1993) від 20 серпня 1993 року. Судді вступили на посаду на першій сесії трибуналу 17 листопада того ж року. Правила процедури і доказування були прийняті Трибуналом наприкінці його другої сесії у лютому 1994 року [466].

Відповідно до вимог ст. 13 Статуту, суддями Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії могли стати особи з високими моральними якостями, неупередженість і сумлінність яких задовольняють вимоги, що висуваються в їхніх державах для призначення на вищі судові посади, з досвідом роботи в галузі кримінального права і міжнародного права, включно міжнародне гуманітарне право і міжнародне право прав людини.

Судді МТКЮ мали офіційний обов'язок встановлювати вину або невинність обвинувачених і визначати покарання для тих, чия вина встановлена. Будучи представниками різних правових систем, вони вносять у практику міжнародного провадження корисний досвід кожної із них. Палати склалися з шістнадцяти постійних незалежних суддів, причому серед них не могло бути двох громадян однієї і тієї ж держави, і в будь-який період часу максимум дев'яти незалежних суддів *ad litem*. Троє постійних суддів і в будь-який період часу максимум шість суддів *ad litem* входили до складу кожної з Судових палат. Кожна Судова палата, до якої розподіляються судді *ad litem*, може бути поділена на секції по троє суддів і кожній, що складаються як з постійних суддів, так і з суддів *ad litem*. Секція Судової палати має ті самі повноваження й обов'язки, що і Судова палата відповідно до Статуту, і виносить рішення відповідно до тих самих правил (ст. 12).

Кожна Судова палата складалася з трьох постійних Суддів і максимум шести Суддів *ad litem*. Останні призначалися Генеральним Секретарем ООН на прохання Президента Трибуналу, щоб брати участь у розгляді однієї або декількох конкретних справ. Цей порядок уможлилював ефективне використання ресурсів Суду, враховуючи змінний обсяг його роботи.

Стаття 12 Статуту МТКЮ дозволяла призначати до 12 таких спеціальних суддів. Апеляційна палата була спільною для двох Спеціальних трибуналів ООН: Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді [473]. Вона складалася з семи суддів, п'ятеро з яких були постійними суддями МТКЮ, і двоє –

постійними суддями МТР. Президент і Віцепрезидент Трибуналу визначались з числа суддів і самими суддями. Президент обирався більшістю голосів усіх постійних суддів і не міг (так само як і Віцепрезидент) займати свою посаду більше двох термінів. Він головує в Апеляційній палаті, а також відповідає за призначення суддів Апеляційної палати і Судових палат на розгляд тієї чи тієї справи. Крім того, Президент головує на всіх пленарних засіданнях Трибуналу, координує діяльність палат, керує діяльністю Секретаріату, а також вирішує практичні питання, що виникають при проведенні судових розглядів.

Особу, щодо якої винесений підозру, відповідно до наказу або ордера на арешт МТКЮ, «тримають під вартою, негайно інформують про інкриміновані їй обвинувачення і направляють у місце розташування Трибуналу. Судова палата призначає дату судового розгляду. Рішення, вироки і призначення покарання щодо осіб, обвинувачених у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, виносять більшістю суддів Судові палати». Вони оголошуються привселюдно. Воно супроводжується обґрунтованою думкою у письмовій формі, до нього можуть додаватися окремі або особливі думки. Апеляційна палата розглядає апеляції, подані особами, засудженими Судовими палатами, або обвинувачем на таких підставах: «1) у разі помилки у питанні права, у результаті якої рішення втрачає чинність; 2) у разі помилки у питанні факту, що призвела до винесення неправосудного рішення. Враховуючи ці підстави, Апеляційна палата може підтверджувати, скасовувати або переглядати рішення, прийняті Судовими палатами» [68, с. 7].

Обвинувач призначався Радою Безпеки ООН за рекомендацією Генерального секретаря на чотири роки і міг бути призначений повторно. Секретаріат, що складався з секретаря та іншого персоналу, який міг виявитися необхідним, відповідав за виконання адміністративних функцій і обслуговування МТКЮ. Секретар призначався Генеральним секретарем після консультацій з Головою Міжнародного трибуналу на чотири роки і міг

бути призначений повторно. Секретаріат складався з особистої канцелярії секретаря, служби комунікації, інформаційно-пропагандистського відділу, секції допоміжного обслуговування судочинства, секції інтерференційного і лінгвістичного обслуговування, секції у справах потерпілих та свідків, Управління з питань правової допомоги та місць тримання під вартою, Слідчого ізолятора ООН і Адміністративного відділу.

Як зазначається у юридичній літературі [38, с. 65], найбільш новаторська розробка, що стосується права внутрішніх збройних конфліктів, була здійснена Апеляційною палатою МТКЮ у справі Прокурор проти Тадіча, і особливо у тій частині судового рішення стосовно питання про ст. 3 Статуту МТКЮ, де йдеться про «порушення законів і звичаїв війни» [410].

Так, стаття 3 Статуту МТКЮ регламентує, що Міжнародний трибунал «повноважний піддавати судовому переслідуванню осіб, що порушують закони і звичаї війни. Такі порушення передбачають «перераховані нижче, однак цей перелік не є вичерпним: а) застосування отруйних речовин або інших видів зброї, призначених для заподіяння надмірних страждань; б) безглузде руйнування міст, селищ чи сіл або руйнування, не виправдане воєнною необхідністю; с) напад на незахищені міста, села, житло або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів; d) захоплення, руйнування або умисне пошкодження культових, благодійних, освітніх, художніх і наукових закладів, історичних пам'ятників, художніх та наукових творів; е) розграбування суспільної або приватної власності» [434].

Як стверджують окремі юристи-міжнародники, ст. 3 Статуту МТКЮ наводить на думку про те, що наміром її розробників було обмеження положень означеної статті рамками IV Гаазької конвенції 1907 року і додатків до неї. Апеляційна палата Трибуналу у рішенні про встановлення юрисдикції у справі Тадіча вважала, що ст. 3 насправді охоплює усі порушення міжнародного гуманітарного права, інші, ніж серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Тому вона, крім Гаазької конвенції 1907 року, включає у себе ті частини Женевських конвенцій 1949 року, які не

містять положень про серйозні порушення міжнародного гуманітарного права; порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій; а також інші положення звичаєвого права, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, і порушення, що містяться у договорах, які уклали між собою сторони конфлікту [265, с. 101].

Так, у рішенні про встановлення юрисдикції у справі Тадіча захист наполягав на тому, що ст. 3 Статуту Трибуналу застосовується виключно до міжнародних збройних конфліктів. Сторона обвинувачення стверджувала, що «вислів «закони і звичаї війни» розглядався свого часу як термін, що стосується законів і звичаїв, які застосовуються виключно до оголошених воєн. Коли оголошення війни стало рідкісним явищем, цей вислів розглядався як термін, що застосовується до всіх міжнародних збройних конфліктів» [410].

Натомість, судді Трибуналу дійшли висновку, що «дія ст. 3 Статуту поширюється і на значні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні у неміжнародному збройному конфлікті, кваліфікувавши порушення спільної ст. 3 Женевських конвенцій 1949 року та II Додаткового протоколу як «порушення законів та звичаїв війни». До того ж, Трибунал послався на «залишковий характер» ст. 3 свого Статуту.

Убачається, що цей висновок був не таким очевидним і безспірним. Недаремно у значній частині цієї категорії справ, розглянутих МТКЮ, захисники обвинувачених постійно посилялися на неправомірність такого широкого підходу до визначення змісту ст. 3 Статуту. Зокрема, сумніви у правильності такого підходу ґрунтувалися на тому, що ст. 2 Статуту включає порушення «права Женеви», а ст. 3 Статуту присвячена порушенням «права Гааги». Водночас спільна ст. 3 Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II присвячені захисту жертв війни, що становить «право Женеви», а отже, порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені у неміжнародному збройному конфлікті, не підпадають під дію ст. 3 Статуту [383, с. 82].

Проте важливо зазначити, що МТКЮ постійно відхиляв такі аргументи і підтверджував слушність висновків, до яких він дійшов у рішенні по справі Тадіча, а також посилався на «волю» Ради Безпеки ООН. Так, ще при схваленні Резолюції 827 (1993) про заснування Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії [457] постійний представник США в Раді Безпеці ООН М. Олбрайт зазначала, що мається на увазі таке: «закони і звичаї війни», згадані у ст. 3, включають усі зобов'язання, визначені гуманітарними угодами, що були чинними на території колишньої Югославії тоді, коли були вчинені діяння, до них належать і спільна ст. 3 Женевських конвенцій 1949 року, і Додаткові протоколи до них 1977 року [383, с. 82].

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії також звернувся до телеологічного тлумачення ст. 3 Статуту, зазначивши, що «ст. 3 повністю відповідає первісній меті створення Міжнародного трибуналу, яка полягає у тому, щоб не допустити безкарності індивідів, винних у вчиненні будь-якого серйозного правопорушення, незалежно від обставин, за яких воно могло бути вчинене» [386, с. 242].

Отже, юрисдикція Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії поширюється на порушення норм міжнародного гуманітарного права, скоєних як у міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктах.

У параграфі 94 рішення щодо встановлення юрисдикції Апеляційна палата встановила кваліфікаційні ознаки злочину, що підпадає під дію ст. 3 Статуту МТКЮ: «порушення повинно становити посягання на норму міжнародного гуманітарного права; норма повинна бути звичаєвою по суті, або якщо вона є договірною, повинні бути дотримані необхідні умови; порушення має бути «серйозним», тобто воно повинне створити пролом у нормі, що захищає важливі цінності, і цей пролом повинен мати тяжкі наслідки для жертви; порушення норми повинно тягнути за собою, відповідно до звичаєвого чи конвенційного права, особисту кримінальну відповідальність особи, винної у вчиненні протиправного діяння».

З цього випливає, що не має значення, чи сталося «серйозне порушення» у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту, якщо тільки воно відповідає ознакам, викладеним вище [334, с. 193; 307, с. 198].

Незважаючи на те, що Апеляційна палата МТКЮ обрала дуже прогресивний підхід до змісту звичаєвого права, застосовного до неміжнародного збройного конфлікту, вона не стверджувала, що звичаєве право є ідентичним для всіх конфліктів. Так, на думку Апеляційної палати, «поява згаданих загальних норм про внутрішні конфлікти не означає, що внутрішня боротьба регулюється загальним міжнародним правом у всіх своїх аспектах» [409, § 99].

Можна виокремити такі застереження: 1) тільки деяка кількість норм і принципів, що регулюють міжнародні збройні конфлікти, поступово були поширені на застосування до внутрішніх конфліктів; 2) це поширення не відбулося у формі повного і механічного запозичення відповідних норм до внутрішніх конфліктів; радше головна суть таких норм, а не детальні приписи, що містяться в них, стали застосовними до внутрішніх конфліктів.

Апеляційна палата МТКЮ вказала, що такі правила застосовуються до всіх конфліктів незалежно від їх класифікації: норми спільної ст. 3 для чотирьох Женевських конвенцій; принципи, викладені у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2444 [323]; принципи, викладені у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2675 [319].

Крім того, у справі Тадіча Апеляційна палата знову підтвердила звичаєво-правовий статус злочинів проти людяності і той факт, що вони можуть бути вчинені під час неміжнародного збройного конфлікту. Апеляційна палата МТКЮ вважала, що ст. 5 була вужчою, ніж звичаєве міжнародне право, яке не передбачало жодного зв'язку зі збройним конфліктом. Дискримінаційний намір у ст. 5 Статуту МТКЮ має бути тільки щодо певних видів злочинів [410]. Цей останній елемент «широкомасштабності або систематичності» нападу, хоч чітко і не

виражений у ст. 5 Статуту МТКЮ, логічно впливає зі звичаєвого визначення злочинів проти людяності і був заздалегідь розроблений палатами Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.

Перелік злочинів, які вчиняються у рамках нападу на цивільне населення, є вичерпним та ідентичним для статутів Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії і Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді і вміщує: вбивство, винищення, поневолення, депортацію, ув'язнення у тюрму, катування, згвалтування, переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів, інші нелюдські акти.

Загальноприйнятим підходом МТКЮ було прагнення тлумачити термін «цивільне населення», широко включаючи до нього осіб, які були залучені до руху опору, а також колишніх комбатантів, які більше не беруть участі у воєнних діях, натомість був поширений на цивільних осіб або через те, що вони залишили свої підрозділи і більше не носять зброю, або тому, що їм був наданий статус *hors de combat* [304].

Важливо дослідити також просторову, часову, персональну юрисдикцію Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії. Як слушно зауважує Н. В. Дрьоміна-Волок, «просторова юрисдикція Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (*ratione loci*) обмежена територією колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, включаючи її сухопутну територію, повітряний простір і територіальні води (ст. 8 Статуту МТКЮ) [53, с. 79].

Часова юрисдикція (*ratione temporis*) Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії дуже специфічна. Якщо Нюрнберзький і Токійський трибунали мали однозначно ретроспективний характер, а юрисдикція МТР обмежувалася нетривалим і чітко визначеним періодом, то юрисдикція МТКЮ поширювалася на минуле (з 1991) і на невизначене майбутнє.

Незважаючи на врегулювання конфлікту, що став безпосереднім приводом до заснування Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, його повноваження були поширені на нові ситуації [104, с. 75].

Таким чином, повноваження МТКЮ вийшли далеко за межі ситуації, що стала підставою для його заснування.

Резолюцією 1160 від 31 березня 1998 року Рада Безпеки ООН уповноважила Управління обвинувача МТКЮ розпочати збір інформації, «що стосується насильницьких дій у Косово». У цій резолюції відзначається, що влади Союзної Республіки Югославія зобов'язані співпрацювати з Трибуналом [450]. Резолюція 1199 від 23 вересня 1998 року також закликає влади СФРЮ і лідерів громади косовських албанців співробітничати повною мірою з обвинувачем Трибуналу в розслідуванні можливих порушень, що входять до його юрисдикції [452]. Резолюція 1207 від 13 листопада 1998 року [453], підтвердивши всі свої попередні рішення щодо цього, знову закликала СФРЮ вжити необхідних заходів для здійснення положень резолюції 827, що, як відомо, не стосувалася ситуації в Косово.

Для підтвердження Нюрнберзьких принципів Статут МТКЮ проголошує індивідуальну міжнародну кримінальну відповідальність. Так, згідно зі ст. 6 («Персональна юрисдикція») Статуту МТКЮ, «юрисдикція Трибуналу поширюється на фізичних осіб. Аналогічне положення міститься у ст. 5 Статуту МТР. Статути не виділяють категорії «головних воєнних злочинців» і не обмежують поняття суб'єкта міжнародно-правового злочину службовим становищем винної особи. Стаття 7 (1) МТКЮ передбачає, що особа, яка є виконавцем або співучасником злочину, «індивідуально відповідальна за злочин». В основі цього положення лежить загальний принцип кримінального права, відповідно до якого індивід відповідає за власні дії та бездіяльність».

Статут МТКЮ встановлює два види особистої відповідальності. Індивід може бути притягнений до кримінальної відповідальності як за пряму участь у вчиненні злочину (*individual criminal responsibility*), так і тоді, коли злочини вчиняють безпосередньо його підлеглі (*superior criminal responsibility*).

Стратегії завершення роботи трибуналів безпосередньо стосуються їх персональної і часової юрисдикції. З одного боку, обмежується коло осіб, притягнутих трибуналами до відповідальності, з іншого – починаються заходи, спрямовані на скорочення терміну розгляду справ. Необхідно також забезпечити, щоб передача справ у національні суди не відбувалася на шкоду міжнародним стандартам правосуддя.

Як зазначає О. В. Касинюк, «з аналізу документів і практики трибуналів робиться висновок, що провадження складається з шести стадій: розслідування, попереднє судове провадження, судовий розгляд, апеляційне провадження, ревізійне провадження, виконання вироку. Незважаючи на спосіб утворення, трибунали не наділені правом прямого виконання своїх рішень на території держав, тому потребують їх співробітництва. Водночас держави зобов'язані здійснювати таке співробітництво, зокрема провадити попередній арешт підозрюваного на прохання прокурора, виконувати арешт і передачу обвинуваченого трибуналу» [77, с. 16].

Авторка підкреслює, що «істотний вплив на формування процесуальних норм трибуналів мали міжнародні договори з прав людини, які закріпили стандарти правосуддя, арешту, затримання, провадження слідчих дій та ін. У своєму дисертаційному дослідженні авторка акцентує увагу на окремих процесуальних інститутах, зокрема визнанні обвинуваченим своєї вини, угоді про визнання вини між захистом і прокурором». Досліджує правовий статус окремих учасників процесу – свідків, потерпілих.

На думку О. В. Касинюк, «протягом свого існування процесуальні норми трибуналів зазнали значних змін у бік континентальної моделі кримінального процесу. Найпомітнішими з них можна вважати запровадження посади судді попереднього провадження (з функцією підготовки справи для судового розгляду шляхом зведення матеріалів, зібраних сторонами), а також розширення повноважень суддів (зокрема, надання права наказувати сторонам подавати додаткові докази, самостійно

викликати свідків і допитувати їх, контролювати способи й порядок допиту свідків, а також їх кількість та ін.). Таким чином, кримінальні процесуальні норми трибуналів, які на початку були майже повністю запозичені з англо-американської моделі кримінального судочинства, сьогодні є втіленням інтеграції основних концептуальних положень кримінального процесу обох правових систем» [77, с.17].

Видається, що зазначені вище характеристики повною мірою можна віднести й до процесуальних аспектів функціонування Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.

Обвинувач відповідає за розслідування справ і обвинувачення осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, та діє незалежно, як окремий орган Трибуналу. Призначення обвинувача здійснюється Радою Безпеки за рекомендацією Генерального секретаря ООН. У пр. 87(А) Правил процедур та доказування Трибуналу визначено, що вина особи може бути встановлена тільки тоді, коли більшість суддів Судової палати будуть переконані, що вина доведена поза розумними сумнівами. Тому наголошується у вироку у справі Купрескіча, «для засудження підсудного за вчинення злочину обвинувачення має переконати Судову палату (поза розумним сумнівом), що підсудний є винним. Для визначення, що обвинувачення довело вину обвинуваченого поза розумним сумнівом за кожним пунктом обвинувачення, Судова палата повинна встановити, чи є якісь інші розумні тлумачення наявних доказів, окрім тих, які підтверджують вину обвинуваченого. Будь-які сумніви мають тлумачитися на користь обвинуваченого, а за недостатності доказів винуватості обвинуваченого Судова палата повинна його виправдати» [417].

Обвинувач починає розслідування *ex-officio* або на основі інформації, отриманої з будь-якого джерела, передовсім від урядів, органів ООН, міжурядових і неурядових організацій. Обвинувач уповноважений допитувати підозрюваних, жертв і свідків, збирати докази і проводити розслідування на місці. Обвинувач оцінює отриману або відшукану

інформацію і приймає рішення щодо того, чи достатньо підстав для розгляду. При здійсненні цих функцій обвинувач може, за необхідності, звертатися по допомогу до відповідної державної влади. У разі допиту підозрюваний має право користуватися послугами обраного ним адвоката, включаючи право на юридичну допомогу, яка надається йому безкоштовно, в тому випадку, коли він не має достатніх засобів для її оплати. Якщо буде встановлено, що є підстави *prima facie* для судового розслідування, обвинувач складає обвинувальний висновок, в якому коротко викладаються факти і злочин або злочини, у вчиненні яких обвинувачується відповідно до Статуту обвинувачений [498, с. 56].

Обвинувальний акт направляється судді Судової палати, який може затвердити або відхилити його. Суддя може після затвердження обвинувального акту, на прохання обвинувача, віддавати такі накази і видавати такі ордери на арешт, затримання, видачу або передачу осіб і будь-які інші розпорядження, які можуть бути необхідними для проведення судового розгляду. Особа, щодо якої затверджено обвинувальний висновок, відповідно до наказу або ордеру на арешт Міжнародного трибуналу, потрапляє під варту, негайно інформується щодо висунутих їй звинувачень і направляється до місця розташування Міжнародного трибуналу [498, с. 57].

Судовий процес починається тільки тоді, коли обвинувачений особисто постає перед судом. При першій зустрічі з суддями він повинен сказати, визнає себе винним у зазначених в обвинувальному акті злочинах чи ні. У першому випадку суддям залишається тільки винести вирок, у другому – вони призначають дату початку судового процесу. Адвокати передбачені обвинуваченому за рахунок трибуналу, при цьому в ході процесу діє презумпція невинуватості. Обвинувачений має право розраховувати на те, що суд буде проходити без необґрунтованих затримок, підсудний також може вивчати свідчення свідків, допитувати їх, подавати апеляцію.

Слухання мають бути публічними, якщо тільки Судова палата не прийме рішення про проведення закритого розгляду. Міжнародний трибунал

передбачає у своїх правилах процедури і доведення захисту потерпілих і свідків. Такі заходи захисту включають проведення закритих розглядів і збереження у таємниці особистості потерпілого, але не обмежуються ними.

Із часу заснування в 1993 році МТКЮ офіційно пред'явив обвинувачення проти 161 особи (у тому числі більше 90 проти сербів, близько 30 проти хорватів, вісім проти косовських албанців, сім проти боснійських мусульман і два проти македонців). 35 засуджених і зараз відбувають покарання, а троє засуджених померли під час відбування покарання у місцях позбавлення волі. Із загальної кількості засуджених свою вину визнали 20 осіб. Перший вирок трибуналу було винесено 29 листопада 1996 року [361].

У контексті досліджуваної проблематики доцільно, на нашу думку, звернути увагу на таку юридичну категорію, як стандарти доказування. В юридичній літературі справедливо відзначається, що застосування стандартів доказування при доведенні міжнародних злочинів з'явилося після закінчення Другої світової війни, а саме в ході Нюрнберзького і Токійського процесів. Однак витоки його доктрини лежать, найімовірніше, в англійському прецедентному праві. Це не дивно, оскільки, на думку відомого німецького вченого К. Амбоса, міжнародне кримінальне право спочатку було головно американським винаходом [257, с. 661].

На відміну від Нюрнберзького трибуналу і Трибуналу для Далекого Сходу, процес у сучасних установах міжнародної кримінальної юстиції починається з підготовки справи до розгляду в Палаті попереднього провадження, для чого прокурор збирає докази по справі. В рамках Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії [434] обвинувальний висновок пред'являється суду. У випадку, якщо суд *prima facie* приходить до висновку, що прокурор знайшов підстави для судового розгляду, то обвинувальний висновок схвалюється судом, а в іншому разі – відхиляється. Якщо суд схвалив обвинувальний висновок, то прокурор може просити суд віддати розпорядження на видачу ордера на арешт, затримання або передачу

особи, а також інші розпорядження, необхідні для проведення судового розгляду. Таким чином, обвинувачений вступає у процес саме на цій стадії.

Термін «*prima facie*» виник у стародавньому Римі, однак до міжнародного кримінального процесуального права був запроваджений з англосаксонської моделі кримінального процесу, яке справило значний вплив на міжнародне кримінальне процесуальне право. Обставина *prima facie* – це достовірна обставина, доти, доки воно ніким, у жодному вигляді не оскаржена [335, с. 392].

У рамках Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії суддя одноособово вивчає обвинувальний висновок, представлений прокурором, з метою встановити, чи можуть обставини справи і злочин, в якому обвинувачується підозрюваний, бути підтверджені представленими доказами з дотриманням стандарту *prima facie*. Після вивчення матеріалів суддя може, по-перше, схвалити обвинувальний висновок, по-друге, відхилити його, по-третє, запропонувати прокурору подати додаткові докази в обґрунтування своєї позиції, по-четверте, відкласти винесення рішення для коригування прокуратурою обвинувального висновку.

Якщо обвинувальний висновок підтверджується, то підозрюваний стає обвинуваченим і на його ім'я може бути виданий ордер на арешт [448, с. 261]. Отже, для видачі ордера на арешт обвинуваченого потрібні досить переконливі докази. Водночас у науковій літературі зазначається, що пріоритетним для МТКЮ був арешт обвинувачених, після якого починалася основна робота зі збору доказів [140, с. 142].

Суддя Р. Мей у рішенні про перегляд обвинувального висновку від 22 листопада 2001 року по справі Прокурор проти С. Мілошевича прийшов до висновку, що дотримання стандарту *prima facie*, будучи надійним і несуперечливим, буде достатньою підставою, на якій надалі можна буде визнати обвинуваченого винним [423; див. також: 249, с. 149].

Практика МТКЮ відповідає цим стандартам. При схваленні обвинувального акту у справі Прокурор проти Райіча суддя Сідхва зазначив, що для складання обвинувального висновку прокурору не обов'язково двічі

перевіряти всі можливі свідчення або самостійно розслідувати злочин», докази «не обов'язково повинні бути абсолютно переконливими або остаточними» і «досить, щоб вони були адекватними і задовільними для того, щоб гарантувати переконання в тому, що підозрюваний скоїв злочин» [414].

Немає інших підстав вважати, що *prima facie* в МТКЮ визначається інакше, ніж як принцип «розумні підстави вважати». У такому випадку, відповідно до п. В ст. 47 Правил процедури та доведення МТКЮ, допустимим є такий логічний ланцюжок: при дотриманні стандарту *prima facie*, тобто при наявності достатніх доказів, що забезпечують достатні підстави вважати, що підозрюваний скоїв злочин, обставини справи є такими, що заслуговують на довіру і що, зі свого боку, призведе, за відсутності спростування з боку захисту, до висновку суду про винність обвинуваченого вже з дотриманням стандарту «*beyond reasonable doubt*» (поза розумним сумнівом). Подібне пояснення стандарту *prima facie* засвідчує, що він досить високий, і наданих доказів має бути достатньо для винесення остаточного вердикту у відсутності спростування з боку захисту [274, с. 675].

Отже, Міжнародний трибунал щодо колишній Югославії став першим міжнародним судовим органом, створеним ООН, і першим міжнародним судом для розгляду справ про воєнні злочини, злочини проти людяності і геноциду, створеним із часів Нюрнберзького і Токійського трибуналів.

Відповідно до положень Статуту, юрисдикція МТКЮ поширюється тільки на фізичних осіб. Основоположними юридичними документами Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії є Статут і Правила процедури і доведення. На відміну від Статуту, що визначає зокрема обсяг повноважень, види юрисдикції, структуру і порядок формування органів Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, Правила процедури і доказування призначені для проведення досудового етапу розгляду, розгляду і оскарження, прийняття доказів, захисту потерпілих та свідків, а також реалізацію інших процесуальних завдань, що були прийняті самими суддями. Вони ж вносили зміни до цього документу. Зауважимо, що з часу прийняття

Статуту МТКЮ до нього було внесено низку змін. Так, резолюцією 1166 (1998) від 13 травня 1998 року [468] була створена третя Судова палата, що потребувало внесення змін до ст.ст. 11, 12 і 13 Статуту. У 2000 році в результаті внесення поправок до ст.ст. 12, 13 і 14 Статуту був створений резерв суддів *ad litem* і розширено членський склад Апеляційної палати (резолюція 1329 (2000) від 30 листопада 2000 року [469]). Поправка, що стосується визначення громадянства суддів, була внесена в резолюції 1411 (2002) від 17 травня 2002 року [470], а ст.ст. 13 і 14 надалі були змінені в резолюції 1431 (2002) від 14 серпня 2002 року щодо обрання постійних суддів, посадових осіб і членів Трибуналу [471]. 19 травня 2003 року до ст. 13 була внесена поправка в резолюції 1481 (2003) з тим, щоб дозволити суддям *ad litem* виносити судові рішення у ході досудового розгляду не тільки у справах, для розгляду яких вони були призначені, але і в інших справах, якщо в цьому виникне необхідність [362].

Взявши до уваги, що кількість кандидатур на посади суддів Трибуналу не досягає числа, необхідного за Статутом МТКЮ, Рада Безпеки ООН у своїй резолюції 1597 (2005) від 20 квітня 2005 року внесла поправку до ст. 13 Статуту з тим, щоб судді *ad litem*, термін повноважень яких закінчився, могли бути переобрані [454]. За пропозицією Голови Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії Рада Безпеки ООН ухвалила 28 лютого 2006 року резолюцію 166 (2006) [455] стосовно того, що Генеральний секретар може, на прохання Голови Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, відповідно до його Статуту, володіти предметною юрисдикцією щодо чотирьох категорій міжнародних злочинів: серйозні порушення Женевських конвенцій, 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, злочини проти людяності і геноцид.

Стаття 2 Статуту МТКЮ уповноважувала Трибунал здійснювати судове переслідування осіб, які вчинили або віддали наказ про вчинення серйозних порушень Женевських конвенцій (1949), тобто дій, «спрямованих проти осіб або майна, що використовуються для захисту Женевських

конвенцій: 1) умисне вбивство; 2) тортури і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; 3) умисне заподіяння тяжких страждань або нанесення каліцтва або нанесення шкоди здоров'ю; 4) незаконне, довільне руйнування і таке, що проводиться у великому масштабі, і привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю; 5) примус військовополоненого або цивільної особи служити в збройних силах ворожої держави; 6) умисне позбавлення прав військовополоненого або цивільної особи на неупереджене і нормальне судочинство; 7) незаконна депортація, переміщення або арешт цивільної особи; 8) взяття цивільних осіб як заручників».

Експерти відзначають, що автори Статуту замість перетворення цього документа на якийсь самодостатній кримінальний кодекс, наділили Трибунал юрисдикцією щодо низки злочинів, які визначаються лише у дуже загальному вигляді, конкретний зміст яких необхідно шукати в міжнародному звичаєвому праві. Хоча суд визнає можливість норм договірною права, які мають обов'язкову силу, служити підставою для його юрисдикції, на практиці він незмінно відзначав у своїх рішеннях, що відповідні положення договору також є викладенням звичаю. Унаслідок такого підходу в ст.ст. 2, 3, 4 і 5 Статуту злочини, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, описуються у загальній формі [371, с. 290].

У доктрині наголошується, що судова практика МТКЮ значною мірою конкретизувала компоненти закріплених у його Статуті злочинів, такі як поняття серйозних порушень, об'єктивні і суб'єктивні елементи складу злочинів проти людяності, група, що захищається згідно з визначенням геноциду, і визначення конкретних злочинів, включаючи тортури, винищення, поневолення і депортацію [434]. Істотним внеском Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у практику міжнародного кримінального судочинства стала конкретизація елементів особистої кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 7 Статуту МТКЮ індивідуальна кримінальна відповідальність може виникати, коли та чи та особа планувала, підбурювала, наказувала здійснювати злочин або в інший спосіб сприяла або підбурювала до планування, підготовки або вчинення злочину, незалежно від посади обвинуваченого, будь то глава держави або уряду або уповноважена урядова посадова особа. Той факт, що злочин було вчинене підлеглим, не звільняє його начальника від кримінальної відповідальності, якщо він а) мав реальну владу над своїм підлеглим; б) знав або мав знати, що підлеглий або збирається вчинити злочин, або вже завершив його; с) не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання такому злочину.

До числа здійснених судом детальних розробок питання про види відповідальності, зафіксовані у ст. 7, належить також концепція особистої кримінальної відповідальності в рамках спільної злочинної діяльності, відповідно до якої окремі особи несуть персональну відповідальність за скоєння злочину як частини «групи спільників, які діють відповідно до загальної мети, спрямованої на вчинення одного зі злочинів, передбачених у Статуті [426].

Поняття інституту спільної злочинної діяльності вперше виникло в рішенні Апеляційної палати МТКЮ у справі Тадіча. Цей інститут був покликаний допомогти подолати труднощі, що виникають у зв'язку з доведенням внеску в злочинну діяльність окремих її учасників. Палата вказала, що такі злочини у своїй більшості є проявами колективної злочинності, вчиняються групами або особами, що діють відповідно до загальної злочинної моделі поведінки. Палата, посилаючись на прецедентне право, яке встановилося після Другої світової війни, виділила три категорії, або форми, спільної злочинної діяльності:

1) базову, коли співучасники діють у рамках «спільної моделі поведінки» або «спільного заходу» зі спільним «наміром»;

2) системну, що найбільш яскраво проявляється у так званих «Справах про створення концтаборів», коли злочини вчиняються членами воєнних або

адміністративних органів, які керують концтаборами на основі спільного плану («спільної мети»);

3) так звану розширену спільну злочинну діяльність, коли один зі співучасників насправді вчиняє дії, що виходять за рамки спільного плану, але його або її дії, як і раніше, становлять «природну і передбачувану частину» реалізації цього плану [118, с. 96–102].

Об'єктивна сторона цієї форми правопорушення характеризується трьома складовими елементами: множинністю учасників, існуванням спільного плану або мети і співучастю обвинувачених у такій діяльності шляхом будь-якої форми співучасті, або вкладу в досягнення спільної мети. У той час як об'єктивні вимоги однаково застосовні в усіх трьох випадках, суб'єктивні вимоги істотно різняться від категорії до категорії. Спільна злочинна діяльність вимагає, щоб усі співучасники поділяли спільний умисел, щоб підсудному було відомо про систему нелюдського поводження, а також існування у підсудного наміру а) брати участь у досягненні злочинної мети і б) вносити свій вклад у досягнення цієї мети злочинною групою. Відповідальність за злочин, який не був частиною спільної мети, викликає питання, чи було його вчинення передбачуваним і чи підсудний добровільно взяв на себе такий ризик.

З тексту ст. 7 Статуту МТКЮ випливає, що суб'єкт діяльності не значиться серед перерахованих у цій статті форм кримінально караних діянь. Захист у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії відразу ж поставив питання про те, що у трибуналу немає законних підстав для використання теорії спільної злочинної діяльності [413]. Статут МТКЮ не визначає жодну зі встановлених форм кримінальної відповідальності, але практичне правило, прийняте самим Судом, говорить: його трактування повинно бути «добросовісним, відповідним звичаєвому змісту понять документа, з урахуванням контексту у світлі поставлених завдань і цілей [416].

Апеляційна палата також згадує два міжнародні договори, які, як вона вважає, містять положення щодо звинувачення особи в спільній злочинній діяльності. Як Міжнародна конвенція щодо боротьби з бомбовим тероризмом, так і Римський статут Міжнародного кримінального суду, дійсно підтримують кримінальну відповідальність індивіда за злочини, скоєні групою осіб, які діють зі спільною метою. Параграф 3 (d) ст. 25 Римського статуту регламентує наступне: «особа повинна нести кримінальну відповідальність і бути підданою покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію суду, якщо ця особа: у будь-який інший спосіб сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою. Таке сприяння повинно надаватися навмисне і або: з метою підтримки злочинної діяльності або злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність або мета пов'язана з вчиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; або з усвідомленням умислу групи вчинити злочин». Сама Апеляційна палата у справі Тадіча визнавала наявність деяких труднощів у використанні розширеної категорії спільної злочинної діяльності як відповідного засобу для можливості обвинувачувати в скоєнні серйозних злочинів [409].

Отже, можемо резюмувати, що призначення індивідуальної кримінальної відповідальності на підставі участі у спільній злочинній діяльності розширеної категорії не має незаперечних підстав як у практиці післявоєнних трибуналів, так і в звичаєвому міжнародному праві, на яке посилаються чинні трибунали *ad hoc*.

Хоча щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права МТКЮ має з національними судами паралельну юрисдикцію, його право все-таки превалує. Тому він може вимагати від будь-якої держави прийняти до свого розгляду будь-яку відповідну справу на будь-якому етапі, якщо уважатиме, що це відповідає інтересам міжнародного правосуддя. Водночас на свій розсуд Трибунал може передати ті чи ті справи до компетентних національних судів держав колишньої Югославії. І тим, й іншим правом

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії неодноразово користувався на практиці. Про це свідчить і той факт, що в зазначеній вище доповіді Генерального секретаря Ради Безпеки ООН від 3 травня 1993 року стверджувалося, що наказ Судової палати про видачу або передачу осіб Міжнародному трибуналу повинен розглядатися як здійснення примусових заходів на підставі гл. VII Статуту ООН [434].

Зазначимо, що останньою гучною справою МТКЮ став залишений в силі вирок колишньому представнику президента Хорватії в армії боснійських хорватів Слободанові Праляку. Він 28 листопада 2017 року безпосередньо в суді випив ціаністий калій і невдовзі помер у лікарні. Праляка засудили до 20 років позбавлення волі фактично за «загальне керівництво» загонами боснійських хорватів у 1992–1993 роках в Боснії і Герцеговині [126].

Положення, закріплене в ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу про індивідуальну відповідальність за злочини проти миру, військові злочини і злочини проти людяності, відображено в багатьох міжнародних договорах, включаючи угоди з міжнародного гуманітарного права і права прав людини, а також у статутах міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Ця форма кримінальної відповідальності використовувалася для призначення покарання головних військових злочинців у Нюрнберзі. Сфера застосування такої відповідальності була досить значною і охоплювала індивідів, пов'язаних зі злочинними планами або організаціями, а також тих, хто діяв відповідно до загального злочинного задуму.

Більше того, враховуючи фактичну роль статутів як інструментів призначення кримінальних покарань, терміни, що визначені у них, повинні бути об'єктом застосування загального принципу строгого тлумачення кримінального законодавства. Цей загальний принцип є складовою частиною Римського статуту Міжнародного кримінального суду: «Визначення злочину повинно бути точно витлумачено і не повинно застосовуватися за аналогією. У разі двозначності визначення тлумачиться на користь особи, яка перебуває

під слідством, щодо якої ведеться судовий розгляд або яка визнана винною» (параграф 2 ст. 22 Римського статуту).

«Вчинення» зазвичай тлумачать як фізичне виконання злочину або злочинної бездіяльності за фактом порушення кримінального закону. Звичайне значення «планування, підбурювання або віддачі наказів» також є очевидним. Трибунал неодноразово підкреслював, що посібництво і участь у спільній злочинній діяльності є двома різними типами втягнення у злочинну діяльність, яка потім може бути підставою для звинувачення [422]. Наразі участь у спільній злочинній діяльності трактується як форма вчинення злочину, що суперечить як звичаєвому значенню згаданого поняття, так і початковим спробам Апеляційної палати у справі Тадіча показати, що ця форма відповідальності підпадає під дію норм параграфу 1 статті 7, а не є якоюсь особливою категорією.

У справі Тадіча Апеляційна палата керувалася твердженнями, наведеними у доповіді Генерального секретаря ООН, про те, що індивідуальна кримінальна відповідальність виникає для «всіх осіб, які брали участь в плануванні, підготовці або здійсненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права». У доповіді не було вказівок на відповідальність за діяльність зі здійснення спільного злочинного задуму, а наведений вище коментар був зроблений з приводу командної відповідальності, кримінального переслідування глав держав і відповідальності за виконання наказів вищестоящих осіб. Генеральний секретар також зробив зауваження про можливість застосування Статуту лише стосовно фізичних осіб і що такі особи будуть підпадати під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від їх членства у будь-яких групах [410]. Останнє стосується концепції злочинних організацій або співтовариств, явища, відмінного від спільної злочинної діяльності, хоча й такого, що володіє низкою схожих з ним особливостей. З огляду на намір Генерального секретаря в судовому порядку переслідувати «всіх тих, хто був залучений до серйозних порушень міжнародного гуманітарного права», Апеляційна палата

визнала, що «Статут не обмежений здійсненням юрисдикції над тими, хто планував, підбурював, наказував, фізично здійснював злочинну діяльність або допомагав і сприяв її плануванню, підготовці або здійсненню». На її думку, Статут також поширює кримінальну відповідальність на «ті види участі в скоєнні злочину, які мають місце, коли кілька осіб, об'єднаних спільною метою, здійснюють злочинну діяльність, яка згодом може втілюватися в життя як їх об'єднаними зусиллями, так і окремими особами з цієї множини». З метою повної реалізації мети і призначення Статуту, Палата визнала за необхідне розглядати участь у спільній злочинній діяльності з позицій параграфу 1 ст. 7 [416].

Перераховані у тексті параграфу 1 ст. 7 Статуту МТКЮ форми відповідальності складають вичерпний перелік. Дотримання принципу строгого трактування обмежило б кримінальну відповідальність тими способами участі в злочинній діяльності, які перераховані у зазначеній статті. Водночас Апеляційна палата у справі Тадіча досить розмито визначила спільну злочинну діяльність як форму «участі в скоєнні злочинів», однак судові палати, які з'явилися пізніше як її спадкоємиці, вважали за можливе піти далі і розглядати таку діяльність як «вчинення». Винятковим випадком стала відмова Судової палати у справі Стакіча від використання інституту спільної злочинної діяльності у зв'язку з тим, що це занадто істотно відхилилося б від «традиційного» сенсу «здійснення» [424].

Палата воліла звернутися до концепції «співучасті» для того, щоб уникнути «невірного висновку про те, що новий злочин, не передбачений в Статуті цього трибуналу, вводиться з «чорного ходу» [413]. Однак Апеляційна палата не погодилася з такими поясненням і заявила, що впровадження до права трибуналу нових форм відповідальності може призвести якщо не до замішання, то до втрати чіткості розуміння питання щодо визначення права, яке застосовується сторонами по справі перед судом, а також застосування права судовими палатами. Щоб уникнути подібної неясності і дотриматися спадкоємності і єдності застосовуваного права,

Апеляційна палата повинна втрутитися і визначити, чи є форма відповідальності, застосована Судовою палатою, яка відповідає методу трибуналу. Якщо вона буде визнана невідповідною такій практиці, Апеляційна палата зобов'язана визначити, чи можуть факти, встановлені у справі, послужити основою для застосування іншої, належної форми відповідальності, такої як спільна злочинна діяльність. Апеляційна палата встановила, що Судова палата «помилилася у виборі застосовної форми відповідальності, обравши ту, яка не є прийнятною згідно з правом даного трибуналу», і, відповідно, розглянула факти у справі з точки зору інституту спільної злочинної діяльності» [427]. Крім розширювального трактування Статуту, Апеляційна палата у справі Тадіча використовувала звичаєве міжнародне право, щоб підтримати власний висновок про те, що індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві охоплює діяння, здійснені в колективі, що має загальну злочинну мету [409].

Хоча аналіз випадків масового насильства, запропонований Апеляційною палатою, і включає в себе кілька припущень, видається очевидним, що суди підтримали розширювальне трактування поняття спільної мети. І хоча деякі держави дійсно використовували підстави для встановлення кримінальної відповідальності, подібні до спільної злочинної діяльності, висновок про те, що інститут спільної злочинної діяльності можна вважати визнаним у звичаєвому міжнародному праві, виглядає передчасним.

Таким чином, можна дійти висновку, що за більш ніж двадцятирічний період роботи Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії зробив вагомий внесок у теорію і практику міжнародного кримінального права та процесу, міжнародного гуманітарного права, сприяв своєю діяльністю подальшому утвердженню у сфері міжнародної юстиції принципів Нюрнберзького і Токійського трибуналів. Водночас на адресу цього судового органу було висловлено чимало критичних зауважень, що ставлять під сумнів його об'єктивність і справедливість, ефективність у справі запобігання новим злочинам та сприяння примиренню в колишній Югославії.

У практиці МТКЮ знайшли відображення сучасні підходи в галузі міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального процесуального права, які були враховані при створенні інших *ad hoc* міжнародних судів і трибуналів, а також при розробці Римського статуту і Правил процедури та доведення Міжнародного кримінального суду. Правила процедури і доказування, розроблені Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії, можна вважати своєрідним Міжнародним кодексом кримінального процесу.

Якщо говорити про специфіку МТКЮ, то він відрізняється від інших міжнародних судів такими ознаками: був першим міжнародним судовим органом після Нюрнберзького і Токійського трибуналів, який мав встановити кримінальну відповідальність індивідів за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Нюрнберзький і Токійський трибунали склалися з представників держав-переможниць, а Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії формувався на виборній основі. Інший важливий момент: цей Трибунал не був уповноважений розв'язувати питання відповідальності держав, адже призначався для судового переслідування фізичних осіб, причетних до скоєння міжнародних злочинів. Цим Трибунал відрізняється від Міжнародного суду ООН, який розглядає тільки спори, що виникають між державами (і до того ж з їхньої згоди), а при розгляді справи застосовує норми не міжнародного кримінального права, а міжнародного публічного права.

Крім того, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії діяв згідно з принципом компліментарності. Тобто первинна відповідальність за покарання осіб, які вчинили злочини, лягає на органи юстиції тієї держави, громадянами якої вони є, або на органи правосуддя країни, на території якої було скоєно злочини. І тільки якщо держава з яких-небудь причин не в змозі або не бажає карати винних, тоді починає діяти Трибунал [266]. Нарешті, специфіка цього Трибуналу полягає ще і в тому, що питання про притягнення до відповідальності вирішував його прокурор, а не національні юрисдикції.

Видається, що досвід Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії може бути корисний для України. До початку 1990-х років практично не було жодних міжнародних судових інстанцій, які реагували б на вчинені індивідами злочини проти людяності, військові злочини тощо. Фактично вони залишалися безкарними [56, с. 65]. Оскільки ж непокаране зло породжує нове зло, а непокараний злочин – новий злочин, завданням Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії була боротьба з культурою безкарності. Його діяльність проклала шлях до створення Міжнародного кримінального суду, який почав функціонувати в 2002 році в Гаазі, і робота якого ґрунтується на тому самому принципі компліментарності.

16 травня 2012 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків, винесених Міжнародним кримінальним трибуналом щодо колишньої Югославії, від 7 серпня 2007 року [236]. Вона визначає правові засади співпраці України з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії щодо постановлених останнім вироків [1, с. 104].

Ґрунтовно вивчивши це питання, К. П. Задоя стверджує, що «положення Угоди між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків, винесених Міжнародним кримінальним трибуналом щодо колишньої Югославії від 7 серпня 2007 року, не узгоджуються з нормами багатьох вітчизняних нормативно-правових актів, а саме – з нормами кримінального процесуального законодавства про статус іноземців, Закону України «Про застосування амністії в Україні» та Положення про порядок здійснення помилування. При цьому такі неузгодженості здебільшого мають характер «правового вакууму» та можуть бути розв'язані лише за допомогою удосконалення національного законодавства України. Найважливіше те, що положення Угоди суперечать Конституції України, і це фактично унеможлиблює її реалізацію в правовій системі України» [61, с. 105–106].

Таким чином, при дослідженні багатьох міжнародно-правових проблем судова практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії вже не може бути залишена без уваги. Її якісний аналіз і узагальнення дають змогу об'єктивно оцінити його досвід у галузі міжнародного правосуддя, який може виявитися корисним і для вітчизняних вчених-юристів, і для українського законодавця.

22 листопада 2017 року Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії виніс свій останній вирок Ратко Младичу, якого розшукували протягом 15 років [405]. Колишнього військового очільника боснійських сербів засудили до довічного ув'язнення. Судові процеси, які не завершилися, надалі будуть розглядатися національними судами [79].

Як зазначає В. А. Василенко, з покаранням вищих посадових осіб, винних у скоєнні серйозних міжнародних злочинів, Трибунал упорався. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії розглянув 61 справу, в рамках яких звинувачення було пред'явлено, як ми вже зазначали, 161 особі. Вироки винесли 111 особам. Щодо 37 осіб справи були припинені або в зв'язку з виправданням підсудних, або через відкликання звинувачення прокуратурою Трибуналу, або смерть обвинувачених. Вісім справ, у яких фігурували 13 осіб, були передані на розгляд національних судів Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини. На лаві підсудних опинилися президенти, прем'єр-міністри, міністри, генерали, мери міст, багато з яких були засуджені до тривалих термінів ув'язнення.

Судові розгляди тривали 10 800 днів, було опитано майже 4600 свідків. У числі засуджених – колишній політичний лідер боснійських сербів Радован Караджич (40 років в'язниці) [421] і колишній командир армії боснійських сербів Ратко Младич, визнані винними в геноциді.

Що ж стосується примирення, то тут, на думку В. А. Василенка, ситуація складніша. Учений вважає, що повністю ця мета не досягнута, і зараз не можна говорити ні про щире каяття покараних, ні про взаємне прощення, а отже, про примирення. Зі 111 засуджених Трибуналом тільки

20 осіб визнали себе винними, переважна більшість з них – в обмін на скорочення термінів ув'язнення. Частина осіб із засуджених Трибуналом, які відбули покарання, зайняли у своїх країнах високі посади і не демонструють жодних ознак каяття. У відповідних етнічних товариствах до засуджених воєнних злочинців ставляться як до національних героїв [117].

Однією з головних проблем, з якими зіткнувся у своїй роботі МТКЮ, на думку В. А. Василенка, була співпраця з країнами, громадянам яких прокурор пред'явив звинувачення. Передовсім це стосувалося затримання, арешту і видачі осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів. Не всі держави йшли на співпрацю... Але під тиском західних демократій були видані і Готовина, і Караджич, і Младич, і десятки інших. До речі, остання справа, яка розглядалася в палаті першої інстанції, саме і була справою Младича. Крім того, в національних судових інстанціях балканських країн розглядаються справи, фігурантами яких є тисячі підозрюваних [248].

Продовжуючи розкриття теми підрозділу, вважаємо доцільним проаналізувати питання правової регламентації відповідальності за воєнні злочини в Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді.

Як відомо, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді *ad hoc*, аналогічний Трибуналу щодо колишньої Югославії, був заснований у зв'язку з гуманітарною катастрофою в Руанді. У 90-х роках ХХ століття конфлікт між народностями, що населяють Руанду, тутси і хуту, призвів до спалаху найжорстокішого насильства. Півмільйона тутсі були вбиті, понад мільйон втекли до сусідніх країн, в основному до Заїру. Спроби міжнародного співтовариства захистити біженців зазнали провалу через відмову урядів (за винятком Франції) надати свої військові підрозділи чи засоби на допомогу африканським державам [492, с. 332].

30 квітня 1994 року Голова Ради Безпеки ООН у своїй заяві засудив порушення міжнародного гуманітарного права в Руанді й поставив питання про необхідність розслідування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [48, с. 117]. У резолюціях 918 (1994) [458] і

925 (1994) [459] Рада Безпеки ООН знову засудила триваючі масові вбивства на території Руанди. 1 липня 1994 року в резолюції 935 [460] Рада Безпеки ООН встановила, що «геноцид й інші систематичні та широкомасштабні порушення міжнародного гуманітарного права становлять загрозу міжнародному миру і безпеці, у зв'язку з чим виникло питання про заснування кримінального трибуналу з метою стримування конфлікту і покарання винних осіб».

Для виконання цієї резолюції була заснована Комісія експертів, у попередній доповіді якої констатувалися факти грубих порушень міжнародного гуманітарного права в Руанді. Спочатку комісія експертів по Руанді пропонувала розширити юрисдикцію Трибуналу щодо колишньої Югославії, включивши до неї злочини, скоєні в Руанді, однак це викликало побоювання, що в такий спосіб зникне розбіжність між постійним судом і механізмом *ad hoc*. Щоб не створювати прецедент з поширення Радою Безпеки ООН юрисдикції органу *ad hoc* на зовсім нову ситуацію, було прийняте рішення про утворення окремого органу. У вересні 1994 року сторона, що перемогла в конфлікті, погодилася з утворенням міжнародного трибуналу, незважаючи на первісний намір обмежитися національними судами [111].

До Ради Безпеки ООН надійшло прохання від руандійського уряду про заснування трибуналу, з урахуванням якого 8 листопада 1994 року Рада Безпеки резолюцією 955 (1994) [461] заснувала Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид й інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період від 1 січня до 31 грудня 1994 року [303, с. 718]. Таким чином, були утворені два міжнародні судові органи, що мають міжнародну кримінальну юрисдикцію *ad hoc*.

Багато учених визнали, що обраний Радою Безпеки ООН спосіб заснування трибуналів був доцільним і таким, що відповідав політичним реаліям. Водночас він став підставою для гострих політичних і наукових дискусій із приводу легітимності [120, с. 155].

Окремо варто сказати, що метою заснування трибуналів не була заміна національних судів у кримінальному переслідуванні осіб, відповідальних за серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права. Трибунали і національні суди мають конкуруючу юрисдикцію. У статті 9 (1) Статуту Трибуналу щодо колишньої Югославії йдеться про те, що міжнародний трибунал і національні суди мають однакову юрисдикцію щодо судового переслідування осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 року. Однак у пункті 2 тієї самої статті зазначено, що юрисдикція Міжнародного трибуналу має пріоритет стосовно юрисдикції національних судів. На будь-якому етапі судового розгляду Міжнародний трибунал може офіційно просити національні суди передати провадження у справі Міжнародному трибуналу відповідно до даного Статуту і правил процедури і доведення Трибуналу.

Згідно зі статтею 8 Статуту Міжнародного трибуналу щодо Руанди, Трибунал і національні суди також мають рівнозначну «юрисдикцію щодо судового переслідування осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і судового переслідування громадян Руанди за подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року» [461]. І за аналогією зі Статутом Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, у другій частині статті відзначається, що юрисдикція Міжнародного трибуналу по Руанді має пріоритет стосовно «юрисдикції національних судів усіх держав. На будь-якому етапі судового розгляду Трибунал може офіційно просити національні суди передати йому провадження у справі» [461].

Статут Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді до своєї предметної юрисдикції відніс, у тому числі, «серйозні порушення норм,

закріплені в Женевських конвенціях та Додатковому протоколі II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру» [461] (ст. 3 Статуту). До цього переліку, що не є вичерпним, увійшли: «1) посягання на життя, здоров'я і фізичний стан або психічне благополуччя осіб, зокрема вбивство, а також жорстоке поводження, наприклад, тортури, каліцтва або будь-які форми тілесного покарання; 2) колективні покарання; 3) взяття заручників; 4) акти тероризму; 5) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принижувальне поводження, згвалтування, примусова проституція і будь-які форми непристойного нападу; 6) мародерство; 7) засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином заснованим судом, при наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями; 8) загрози вчинення будь-якого з перерахованих вище діянь» [461].

Фактично Статут Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді дублює аналогічний документ Трибуналу щодо колишньої Югославії, за винятком деяких положень. Відповідно до ст.ст. 1–4 Статуту Трибунал компетентний розглядати справи про вчинення геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Стаття 3, яка стосується злочинів проти людяності, виходить із їх загально визнаного розуміння – у ній відсутній як умова зв'язок злочину зі збройним конфліктом, а також міститься важлива кваліфікаційна ознака широкомасштабного і систематичного характеру порушень [303, с. 272].

Територіальна юрисдикція МТР, відповідно до ст Статуту, не обмежується територією країни і «поширюється на територію сусідніх держав стосовно серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених громадянами Руанди» [461].

Ще однією особливістю є наявність у МТР трьох Судових палат. Рішення про утворення третьої Судової палати було прийняте РБ ООН й обумовлене внесенням відповідних поправок до Статуту резолюцією 1165 від

30 квітня 1998 року «з метою прискорення розгляду справ через велику кількість обвинувачених, які місяцями очікували суду» [451].

Виконання вироку передбачається або в Руанді, або в іншій країні, яка увійшла до числа держав, які висловили готовність прийняти засуджених. Окрім позитивних чинників, діяльність МТР не позбавлена певних проблем. Так, критиці було піддано той факт, що у Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді відсутній власний Головний обвинувач [304, с. 679]. Це, на думку багатьох вчених та політиків, спричинило повільність дій Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді.

Насамкінець важливо зазначити, що значення Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді так само, як і Трибунал щодо колишньої Югославії, не можна недооцінювати. Їх Статути, правила процедури і доказування, практика їхньої роботи стали значним поштовхом для розвитку міжнародного права.

Крім того, доцільно звернути увагу на те, що створення Радою Безпеки ООН міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії і Руанді вплинуло на судову активність держав. Як приклад можна назвати такі справи: у 1994 році Р. Сарич – боснійський серб, який перебував на території Данії з метою отримання притулку, за вбивства і тортури полонених в боснійському таборі, був засуджений до восьми років ув'язнення. Суд кваліфікував його дії як серйозні порушення ст.ст. 129 і 130 Женевської конвенції III у сукупності зі ст. 8 (5) Кримінального кодексу Данії [441]. Подібні справи були розглянуті й німецькими судами: у справах «Прокурор проти Соколовича» [419] і «Прокурор проти Йоргіча» [420] (суд Дюссельдорфа) визнав обвинувачених винними у скоєнні геноциду і воєнних злочинів, також ґрунтуючись на Кримінальному кодексі ФРН і положеннях Женевських конвенцій. Проте згодом Верховний Суд Німеччини зняв зі Соколовича всі звинувачення [501, с. 2284].

Проте варто зазначити, що держави далеко не завжди ефективно справляються із завданням покарання фізичних осіб за серйозні порушення

норм міжнародного гуманітарного права. Як зазначив Міжнародний Суд ООН, не існує встановленої практики здійснення державами універсальної юрисдикції, передбаченої Женевськими конвенціями 1949 року [367]. Положення Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I знайшли відображення у ст. 8 Римського статуту МКС «Воєнні злочини», де детально визначені склади злочинів, пов'язані з діями проти осіб або майна, що охороняється згідно з положеннями Женевської конвенції III.

Зазначимо, що на підставі резолюції Ради Безпеки ООН 1966 (2010) від 22 грудня 2010 року [456], діяльність Міжнародних кримінальних трибуналів у справах Руанди та колишньої Югославії припиняється відповідно від 1 липня 2012 року та 1 липня 2013 року, а «їх правонаступником стає Міжнародний залишковий механізм для Кримінальних трибуналів. Усі міжнародні договори, укладені ООН щодо вказаних міжнародних трибуналів, залишаються чинними й щодо цього механізму» [123, с. 102]. Однак фактично Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії припинив свою діяльність 31 грудня 2017 року, по Руанді – у 2015 році.

Отже, після закінчення мандату Трибуналу щодо колишньої Югославії всі незавершені в рамках суду процеси перейшли до Міжнародного залишкового механізму для Кримінальних трибуналів – органу міжнародної кримінальної юстиції, що заснований резолюцією РБ ООН 1966 (2010) від 22 грудня 2010 року для завершення справ, розпочатих Трибуналами щодо колишньої Югославії і Руанди, після закриття цих трибуналів.

У грудні 2012 року Рада Безпеки ООН схвалила для Міжнародного залишкового механізму для Кримінальних трибуналів список з 25 суддів. Означений орган складається з двох відділень, відповідальних за завершення справ Трибуналів щодо колишньої Югославії і Руанди, відповідно. Згідно ч. 4 ст. 1 його Статуту, він уповноважений здійснювати кримінальне переслідування посягань на відправлення правосуддя, включаючи дачу неправдивих свідчень, ним самим, Трибуналу щодо колишньої Югославії або Руанди [456]. Уперше в історії міжнародного кримінального права

юрисдикція міжнародного кримінального трибуналу ad hoc отримала відображення у статутному документі.

З викладеного пересвідчуємося, що на підставі аналізу правової регламентації відповідальності за скоєння воєнних злочинів у статутах міжнародних воєнних та міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc можна дійти таких висновків.

По-перше, порівнюючи Статути міжнародних воєнних трибуналів для суду над головними воєнними злочинцями Другої світової війни, варто відзначити спільні й відмінні риси їх організації. Так, Нюрнберзький трибунал був утворений на підставі міжнародної домовленості чотирьох держав і передбачав проведення судового процесу на паритетних засадах. Статут Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу визначав не обрання, а призначення головуєчого за наказом головнокомандувача армії союзників. Для розслідування справи та підтримання обвинувачення головнокомандувачем призначався єдиний головний обвинувач. Нюрнберзький і Токійський трибунали були «багатонаціональними» – вони представили тільки одну частину міжнародного співтовариства – переможців. Інакше кажучи, у Нюрнберзі кожна з чотирьох держав, що перемогли, мала можливість здійснювати кримінальне переслідування обвинувачуваних самостійно; вони, замість цього, zvolili заснувати об'єднаний трибунал, діючи одночасно від імені всіх. Рівною мірою це стосується і Трибуналу для Далекого Сходу. Сучасні трибунали ad hoc представляють не групу держав, а органи міжнародного співтовариства загалом. Судді Трибуналу, що є громадянами багатьох країн світу, привносять із собою широту світогляду і досвід, необхідний для виконання поставлених перед ними складних завдань. Трибунали не зв'язані національними правилами стосовно процедури або юрисдикції.

По-друге, стосовно Трибуналів щодо колишньої Югославії і Руанди важливо зазначити таке: рішення, які вони ухвалювали, беззаперечно, сприяли розвитку судової практики, що стосується скоєння міжнародних

злочинів фізичними особами. Крім того, зі створенням цих трибуналів було встановлено принцип прямої індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному праві. А це надало можливість Міжнародному кримінальному суду здійснювати судове переслідування фізичних осіб за порушення міжнародного права, навіть якщо такі порушення мали місце в межах однієї держави. Більше того, створення спеціальних трибуналів стало значним «великим поштовхом до створення постійного міжнародного кримінального суду, адже тільки суд, який володітиме загальною міжнародною юрисдикцією щодо притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб та механізмом прийняття справ до свого провадження, зможе реально впливати на сучасні міжнародні відносини» [372, с. 603].

По-третє, обидва Трибунали за правовою природою не можна вважати універсальними органами кримінального правосуддя, які поширюють свою юрисдикцію в часі і просторі на всіх фізичних осіб, які скоїли діяння, що визнаються злочинними згідно з нормами міжнародного права. Ці Трибунали у своїй діяльності «прив'язані» як до кола осіб, так і до території.

По-четверте, виходячи з положень відповідних статутів та інших документів міжнародних органів кримінальної юстиції, а також з урахуванням вивчення практики їх діяльності, можливо вказати на такі характерні ознаки конкретизації та реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини в рамках міжнародної кримінальної юрисдикції: «1) значущість і водночас специфіка ініціювання розслідування і кримінального переслідування у справі про воєнний злочин у рамках міжнародної кримінальної юрисдикції; 2) особлива роль обвинувача (прокурора) в ході попереднього розслідування і загалом під час провадження кримінальних справ у міжнародних органах кримінальної юстиції; 3) особлива значимість співробітництва інститутів міжнародного кримінального правосуддя з державами, національними органами кримінальної юстиції у ході кримінального переслідування і покарання у справах про воєнні злочини. Зазначені ознаки наповнюються конкретним

диференційованим змістом у рамках відповідної моделі міжнародної кримінальної юрисдикції» [152, с. 6].

Узагальнюючи діяльність міжнародних трибуналів, доцільно зазначити, що хоч вони й досягали головної мети – притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів, та все ж не були досконалыми, оскільки не могли запобігти будь-якому іншому міжнародному злочину, вчиненому вже після їх створення. Унаслідок постійної неконтрольованості міжнародних збройних конфліктів та тяжких злочинів під час них з'явилася необхідність у створенні постійно діючого міжнародного судового органу, який би закрив утворену в міжнародному праві прогалину та закріпив у міжнародному праві наявність нового інституту. Таким закономірним етапом стало заснування міжнародним співтовариством у 1998 році Міжнародного кримінального суду в Римі.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У РИМСЬКОМУ СТАТУТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

3.1. Роль і значення Римського статуту Міжнародного кримінального суду в становленні відповідальності за воєнні злочини

Питання створення Міжнародного кримінального суду має складну та довгу історію. Так, у далекому минулому воюючі сторони під час збройних конфліктів практично не знали обмежень у виборі засобів і методів ведення війни. Нормальним явищем було тотальне пограбування окупованої території, руйнування захоплених міст і сіл. Військовополонених і мирне населення перетворювали на рабів або безжалісно винищували. Поступово у процесі міждержавних відносин формуються норми права війни (*jus in bello*), які були покликані обмежити застосування зброї та захистити насамперед мирне цивільне населення і військовополонених, а також тих, хто з причин поранення або хвороби склав зброю.

Як вже зазначалось вище, провідну роль у становленні та утвердженні прогресивних норм міжнародного права відіграли передові мислителі й правознавці. Серед них доцільно назвати відомого нідерландського юриста Гуго Гроція. У книзі «Про право війни і миру» (1625) він обґрунтував неправомірність несправедливих воєн і виступив із осудом злочинів проти осіб, безпосередньо не причетних до воєнних дій. Визначаючи неминучість збройних конфліктів, Г. Гроцій тим не менше закликав до поєднання постулатів моралі і права для захисту жертв війни та покарання осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів [62, с. 18].

Першим кроком у цьому напрямі стало проведення у м. Гаага двох конференцій миру в 1899 та 1907 роках, на яких ставилося питання про закони і звичаї ведення війни. Чітко зафіксувавши певні міжнародно-правові заборони, Гаазькі конвенції створили правове підґрунтя для кваліфікації поведінки, що суперечить цим заборонам, як протиправної. Проте норми цих

конвенцій не передбачали міжнародно-правового механізму для покарання осіб, винних у порушенні законів і звичаїв війни [129, с. 180–181].

Сама ж ідея створення Міжнародного кримінального суду виникає в кінці XIX століття. Так, заснувати світовий кримінальний суд запропонував у 1872 році Гюстав Муаньє, співзасновник Міжнародного Комітету Червоного Хреста [138, с. 188], а в практичну площину ця ідея перейшла тільки після закінчення Першої світової війни.

Як уже йшлося, зокрема ст. ст. 227–230 Версальського мирного договору [485], укладеного 28 червня 1919 року між союзницькими державами і Німеччиною, передбачали створення міжнародного кримінального трибуналу для розслідування і покарання злочинів, вчинених німецькими високопосадовцями та військовими. Після Першої світової війни держави Антанти намагалися притягнути до індивідуальної кримінальної відповідальності кайзера Німеччини Вільгельма II та вищих німецьких офіцерів за порушення ними Гаазьких конвенцій. Однак статті Версальського договору не були практично реалізовані та лише незначна кількість злочинців були засуджені за скоєння воєнних злочинів у судах національної юрисдикції.

Лише жахливі злочини, що мали місце під час Другої світової війни, змусили міжнародне співтовариство серйозно замислитися над створенням міжнародного органу кримінального правосуддя. Перші міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* у Нюрнберзі і Токіо були засновані для суду і покарання головних німецьких та японських воєнних злочинців: Міжнародний воєнний трибунал та Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу. Саме з цих міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* розпочалася епоха юрисдикції міжнародного співтовариства над злочинами проти людяності та воєнними злочинами. Із завершенням роботи цих трибуналів у рамках ООН розпочалась робота, спрямована на створення постійно діючого міжнародного органу, основним завданням якого було б

переслідування осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, зокрема таких, як агресія, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини.

Одним з документів ООН, в якому чи не вперше було порушене це питання, стала резолюція Генеральної асамблеї ООН 260 (III) від 9 грудня 1948 року, яка схвалила Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і рекомендувала Комісії міжнародного права ООН «розглянути питання про бажаність і можливість створення міжнародного юридичного органу, на який покладається розгляд справ осіб, що обвинувачуються у вчиненні злочину геноциду та інших злочинів, які будуть стосуватися компетенції цього органу на підставі міжнародних конвенцій» [322]. Іншим положенням цієї Резолюції передбачалось, що Комісія міжнародного права могла б звернути увагу на можливість створення кримінальної палати Міжнародного Суду ООН.

Упродовж тридцяти років питання про створення міжнародного постійно діючого органу кримінальної юрисдикції у рамках ООН фактично не обговорювалось. Першим практичним кроком у цьому напрямі стало відновлення у 1982 році Комісією міжнародного права ООН роботи над проектом Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. На думку Комісії, у разі прийняття Кодексу його подальше застосування було б неефективним, якщо не буде супроводжуватися створенням органу з міжнародною кримінальною юрисдикцією [381].

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 50/46 від 18 грудня 1995 року [321] був створений Підготовчий комітет для заснування Міжнародного кримінального суду, головним завданням якого визначалася підготовка прийняттого для всіх держав-членів ООН тексту проекту з метою його подальшого подання на розгляд Дипломатичної конференції. Протягом наступних двох років Підготовчий комітет провів низку засідань, успішно завершивши у квітні 1998 року реалізацію свого мандату прийняттям погодженого тексту проекту статуту.

Паралельно з роботою над запровадженням постійно діючого міжнародного кримінального суду міжнародному співтовариству довелося реагувати на серйозні виклики, а саме – серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші міжнародні злочини, скоєні під час збройних конфліктів на території колишньої Югославії та Руанди. Ці два збройні конфлікти були одними з найбільш кровопролитних після Другої світової війни, під час яких мали місце найсерйозніші порушення прав людини, такі як геноцид у Сребрениці та геноцид народності тутсі. Рада Безпеки ООН вирішила відреагувати на порушення, що відбувалися під час цих збройних конфліктів і за допомогою прийняття резолюції 827 [457] у 1993 році заснувала Трибунал щодо колишньої Югославії, а за допомогою прийняття резолюції 955 [461] у 1994 році – Трибунал по Руанді. Обидва ці трибунали були засновані як міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc*, до їхньої юрисдикції входили такі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. Ці два міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* стали важливою віхою у розвитку міжнародного кримінального правосуддя після Другої світової війни і свідченням можливості його здійснення у сучасних умовах.

Дипломатична конференція повноважних представників під егідою ООН з питання створення Міжнародного кримінального суду проходила в Римі 15 червня – 17 липня 1998 року і завершилась прийняттям Римського статуту Міжнародного кримінального суду [217] (за таке рішення проголосували 120 держав). Ця подія, на думку дослідників, «стала важливим кроком не тільки у кодифікації та прогресивному розвитку міжнародного права, але й у створенні першого в історії людства постійно діючого міжнародно-правового механізму, покликаного притягати до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, агресії» [225].

Римський статут Міжнародного кримінального суду було ухвалено 120 голосами під час пленарного засідання. Лише сім держав, а саме: США,

Китай, Ізраїль, Ірак, Лівія, Ємен та Катар, проголосували проти Статуту; 2 – утрималася. Усього через чотири роки, 12 квітня 2002 року, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Камбоджа, Демократична Республіка Конго, Ірландія, Йорданія, Монголія, Нігер, Румунія та Словаччина передали ратифікаційні грамоти депозитарію в Нью-Йорку, тим самим перевищивши необхідну кількість у 60 ратифікацій, передбачену ст. 26 Статуту Міжнародного кримінального суду; внаслідок цього Статут з липня 2002 року набрав чинності [445, с. 218–219].

Заключним актом конференції Підготовча комісія була уповноважена подати Асамблеї держав-учасниць Статуту рекомендації з практичних питань, пов'язаних із заснуванням та діяльністю Суду. Серед іншого вона розробила фінансові правила, а також такі важливі базові документи, як Правила процедури та доказування і Елементи злочинів, відповідно до статті 9 Статуту Міжнародного кримінального суду. Під час першої сесії, що відбулася у вересні 2002 року, Асамблея держав-учасниць затвердила рекомендації Підготовчої комісії. У період з 4 до 22 листопада 2008 року в Гаазі відбулася сьома сесія Асамблеї держав-учасниць, на якій, з-поміж інших питань, розглядалася Доповідь Спеціальної робочої групи щодо визначення злочину агресії та технічні питання фінансування [263].

Від 31 травня до 11 червня 2010 року в м. Кампала (Уганда) відбулася дипломатична конференція, у рамках якої було ухвалені поправки до Римського статуту, що стали відомі як Кампальські поправки, відповідно до яких до Римського статуту було введено ст. 8 bis – злочин агресії [332], що означає «планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй» [217]. У частині 2 згаданої статті міститься пряма відсилка до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» 1974 року [311] та перераховуються аналогічні ознаки агресії, такі як

вторгнення або напад, бомбардування, блокада портів, тощо. У такий спосіб, визначення агресії в міжнародному кримінальному праві отримало значно міцніше підґрунтя, ніж рекомендаційна резолюція Генеральної Асамблеї.

Окремо варто наголосити на важливості того, що МКС заснований саме на основі багатостороннього міжнародного договору, що, з точки зору міжнародного права, є найкращою можливою основою для діяльності постійно діючого органу міжнародного кримінального правосуддя.

Римський статут МКС набув чинності 1 липня 2002 році, коли був ратифікований 60 державами. Без сумніву, можна стверджувати, що 2002 рік увійшов в історію людства як рік завершення довготривалого періоду створення постійно діючої міжнародної кримінальної судової установи, покликаної унеможливити безкарність осіб, винних у вчиненні найсерйозніших міжнародних злочинів.

Незважаючи на широку підтримку з боку держав, яка існує сьогодні, Міжнародний кримінальний суд все ще далекий від статусу універсально визнаного і «всесвітнього», що має авторитет. Досягнення всесвітнього визнання, для якого потрібне приєднання до Статуту, особливо Сполучених Штатів, Китаю, Індії та інших впливових азіатських держав, є ключовим викликом для Суду [269, с. 48].

Безперечно, Сполучені Штати відіграватимуть у цьому процесі ключову роль. Їхня активна участь у заснуванні Нюрнберзького і Токійського трибуналів засвідчує переважно неупереджене ставлення до міжнародного кримінального права. Крім того, Сполучені Штати зробили суттєвий внесок до заснування Трибуналів *ad hoc* щодо колишньої Югославії та Руанди, а також до заснування Спеціального суду із Сьєрра-Леоне. Спочатку США також були серед прихильників постійного міжнародного кримінального суду. Проте делегація США не погодилася із результатами переговорів на Римській конференції. Критичне ставлення Сполучених Штатів до Міжнародного кримінального суду пояснювалося переважно сферою юрисдикції Суду та повноваженнями Прокурора, який має право ініціювати

розслідування з власної ініціативи. Коли на посаду вступив Президент Джордж Буш, ці заперечення набули форми відкритої опозиції. Шляхом безпрецедентного дипломатичного акту «відкликання підпису», поставленого під Статутом Міжнародного кримінального суду, адміністрація Буша відкликала підпис адміністрації Клінтона, датований 3 грудня 2000 року, і згодом робила спроби послабити Суд [502].

В останні роки Сполучені Штати обережно демонстрували зміну ставлення до Міжнародного кримінального суду. У 2005 році, коли Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1593 [462] і передала ситуацію в Дарфурі до Міжнародного кримінального суду, Сполучені Штати, а також Китай та Росія утрималися під час голосування. Зрозуміло, можна вважати позитивним сигналом, що вони утрималися і від використання права вето. На користь суттєвої зміни відносини адміністрації США також свідчить заява Джона Б. Беллінджера, колишнього юридичного радника Державного секретаря США щодо Міжнародного кримінального суду [373].

Стосунки США з Міжнародним кримінальним судом суттєво охолонули за часів президентства Дональда Трампа (2016–2020). Зокрема це проявилось у введенні персональних санкцій проти Прокурору МКС Фату Бенсуда та високопоставленого посадовця Офісу Прокурора МКС Факісо Мочокока. Крім того, державний секретар США Майкл Помпео оголосив про обмеження в отриманні віз Сполучених Штатів для певного неокресленого кола фізичних осіб, пов'язаних з відкритим в 2017 році МКС розслідуванням [349] щодо можливих міжнародних злочинів, скоєних в Афганістані під час перебування там військ міжнародної коаліції на чолі з США [339].

Нове потепління у відносинах США з МКС настало за часів адміністрації президента Джо Байдена. Так, у 2021 році Байден скасував введені Трампом персональні санкції [552]. У листопаді 2022 року двопартійна делегація американських конгресменів відвідала Міжнародний кримінальний суд, причому однією з головних тем для обговорення стало співробітництво США з МКС у розслідуванні воєнних злочинів, скоєних

представниками держави-агресора в Україні [482]. Безпрецедентним кроком стало рішення президента Байдена, ухвалене 26 липня 2023 року, про те, що США мають надавати МКС наявні в них докази щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності в Україні [340].

Попри такі обнадійливі сигнали з боку США, необхідно відзначити, що ця країна продовжує не визнавати юрисдикції МКС щодо злочинів, вчинених представниками держав, що не є учасниками Римського статуту, зокрема самих Сполучених Штатів Америки. Оскільки Російська Федерація не є стороною Римського статуту, дії США зазнають критики як політика подвійних стандартів [449]. У зв'язку з цим у США все голосніше лунають заклики до ратифікації Римського статуту [446].

Окреслимо коротко завдання та принципи діяльності Міжнародного кримінального суду. Статтею 28 його Статуту врегульовані заснування Міжнародного кримінального суду, його склад, порядок управління та фінансування, процесуальні питання діяльності та співробітництва з ним. Статут також перераховує злочини, щодо яких Суд може здійснювати юрисдикцію та містить загальні засади кримінального права.

Міжнародний кримінальний суд – це, по суті, перший постійно діючий міжнародний орган кримінального правосуддя, який переслідує та притягує до відповідальності не державу, а конкретну фізичну особу, конкретного індивіда. Основне завдання Римського статуту – це забезпечення правових засад притягнення до відповідальності фізичних осіб, незалежно від їхнього службового становища, винних у вчиненні найсерйозніших міжнародних злочинів, які викликають занепокоєння всього світового співтовариства. Відповідно до ст. 5 Римського статуту, суд здійснює юрисдикцію щодо таких злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії.

Головним принципом організації та діяльності МКС є принцип компліментарності. Відповідно до нього Міжнародний кримінальний суд доповнює, а не замінює національні органи кримінального правосуддя.

Насправді це означає, що він має юрисдикцію лише тоді, коли відповідні уряди не можуть або не хочуть забезпечити успішне переслідування. При цьому критерії небажання або нездатності держави чітко визначені у п.п. 2 і 3 ст. 17 Римського статуту, яка врегульовує питання прийнятності справи для МКС [154, с. 275].

Якщо розглянути попередній міжнародний досвід зі створення подібних органів, то варто звернути увагу на те, що Міжнародні кримінальні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди мали в основі своєї діяльності паралельну юрисдикцію стосовно судового переслідування осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права на національному рівні (ст. 8 Статуту Трибуналу по Руанді та ст. 9 Статуту Трибуналу щодо колишньої Югославії). При цьому важливим є те, що, «відповідно до зазначених статей, юрисдикція цих двох міжнародних кримінальних трибуналів мала пріоритет по відношенню до юрисдикції національних судів. На будь-якому етапі судового провадження міжнародний трибунал мав право офіційно запитувати національні суди передати йому провадження у справі відповідно до його статуту та правил процедури і доведення».

Стосовно принципу компліментарності як основи діяльності постійно діючого Міжнародного кримінального суду, то згідно з ним першочергова роль у переслідуванні осіб, котрі вчинили злочини і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, належить національним системам кримінальної юрисдикції, а МКС є до цих систем додатковим органом, «який втручається лише тоді, коли держава не може або не бажає розслідувати певну конкретну справу. Отже, вперше в міжнародній практиці створено орган кримінального судочинства, що не замінює автоматично юрисдикцію держави, а доповнює національні системи правосуддя» [173, с. 165–167].

Римський статут МКС містить положення, відповідно до якого суд має юрисдикцію лише стосовно злочинів, вчинених після набуття чинності Римським статутом, тобто в ньому зафіксовано один із загальновизнаних

принципів про відсутність у норми права зворотної сили. Іншими важливими положеннями Римського статуту, які чітко визначають межі юрисдикції МКС та гарантують дотримання загально визнаних прав людини, є підтвердження принципу *non bis in idem* (ст. 20), який полягає у неможливості розгляду справи, якщо відповідна особа вже була засуджена або виправдана з дотриманням належної законної процедури іншим судом, зокрема національним, а також у забороні порушення проваджень щодо справ, які він вважає недостатньо серйозними для виправдання подальших дій зі свого боку або у разі здійснення державою, яка має відповідну юрисдикцію, кримінального переслідування стосовно особи, підозрюваної у вчиненні злочинів, передбачених Римським статутом.

Міжнародний кримінальний суд є незалежним міжнародним органом з окремою міжнародною правосуб'єктністю, відносини якого з ООН встановлюються окремою угодою. Місцем перебування цього суду є м. Гаага, Королівство Нідерланди. Суд складається з (1) Президії, (2) трьох видів Палат, а саме: Палат досудового розгляду (попереднього провадження), Судових палат та Апеляційної палати, (3) Канцелярії (Офісу) прокурора та (4) Секретаріату. Кожний з них забезпечує не тільки досягнення цілей та завдань, передбачених Римським статутом, але і зобов'язаний діяти виключно у межах своїх повноважень з належним дотриманням прав усіх осіб, які підпадають під його юрисдикцію [71].

Держава визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду шляхом або ратифікації Римського статуту, або подання заяви про визнання юрисдикції суду *ad hoc* щодо конкретної ситуації (положення п. 3 ст. 12 Римського статуту). Римським статутом передбачається, що Міжнародний кримінальний суд може здійснювати свою юрисдикцію у трьох основних випадках:

- а) за зверненням держави-учасниці;

б) за зверненням Ради Безпеки ООН, що діє на підставі Глави VII Статуту ООН і передає ситуацію на розгляд Міжнародного кримінального суду;

с) прокурор суду самостійно (*proprio motu*) розпочинає попереднє розслідування (попереднє вивчення) на підставі отриманої інформації про вчинення злочинів, що підпадають під дію Римського статуту та Палаті досудового розгляду надає свої висновки разом з документами на їхню підтримку.

Відповідно до положень Римського статуту, головним органом, покликаним здійснювати загальний нагляд за діяльністю суду, вирішувати організаційно-правові та фінансові питання його діяльності, розглядати будь-які питання, пов'язані з відсутністю співробітництва, є Асамблея держав-учасниць. Важливо також зазначити, що АДУ не має права втручатися у виконання судом його судових функцій.

Римський статут, як уже вище зазначалося, містить своєрідний «кодекс воєнних злочинів» за міжнародним кримінальним правом.

У статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду сформульовано поняття «воєнні злочини», встановлено їх перелік, визначено межі застосування допустимого права, загальні принципи здійснення міжнародної та національної юрисдикції (зокрема і при скоєнні воєнних злочинів), а також принципи міжнародного кримінального права [226]. У цій статті знайшли відображення положення Статутів Нюрнберзького трибуналу, для Далекого Сходу, щодо колишньої Югославії, Руанди, Гаазьких конвенцій 1907 року, чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року, Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року, проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1995 року та багато інших актів міжнародного права. Водночас переважна частина положень Римського статуту присвячена процедурним питанням і питанням судоустрою. Головне

ж полягає у тому, що у цьому документі кінця ХХ століття вперше оформлена цілісна система воєнних злочинів у системі міжнародного права.

Визначення злочинів у Статуті МКС є результатом тривалої і наполегливої роботи, яку проводили багато міжнародних делегацій і їх експерти. Кожне з визначень чітко сформульоване, відображає чинні норми міжнародного права і відповідає вимозі визначеності у кримінальному праві. Судді МКС повинні суворо тлумачити визначення і не застосовувати їх за аналогією. Мета Статуту полягає у встановленні об'єктивних міжнародних стандартів, що не залишають місця для довільних рішень. У спірних випадках ці визначення мають тлумачитися на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Принцип індивідуальної відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів реалізується у вигляді: а) невизнання імунітету як обставини, що перешкоджає кримінальному переслідуванню; б) спеціальної регламентації відповідальності особи за замах на вчинення воєнного злочину і співучасть у його скоєнні; в) неприпустимості посилення на наказ уряду або начальника (наразі є самостійним принципом міжнародного кримінального права).

До воєнних злочинів (ст. 8 Римського статуту) належать серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року й інші, серйозні порушення перераховані у Статуті, скоєні у великих масштабах в ході міжнародного та/або неміжнародного збройного конфлікту.

На сьогоднішній день Статут МКС є центральним документом міжнародного кримінального права. Він заклав правову основу Міжнародного кримінального суду та встановив для нього новий тип процесуального права. Статут Міжнародного кримінального суду також став важливим етапом у розвитку матеріального міжнародного карного права. У статті 5 відображено чотири «ключові» злочини з міжнародного кримінального права – «класичні» Нюрнберзькі ухвали, а також злочин геноциду. Геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії підрозділені у ст.ст. 6, 7, 8 та 8 bis Статуту МКС на більш ніж 70

конкретних складів. Щодо цього цінність Статуту Міжнародного кримінального суду полягає передовсім в узагальненні та консолідації раніше роз'єднаних правових положень.

Найбільш інноваційний вплив Статут МКС поширився на загальні принципи міжнародного кримінального права. У той час як документи, що передували Статуту, містили лише окремі положення, Статут Міжнародного кримінального суду став першим документом, що містить систему правил, які належать до «загальних принципів» міжнародного кримінального права [119, с. 199]. Заснування Міжнародного кримінального суду засвідчило прорив у розвитку міжнародного кримінального права, хоча його формування ще далеке від завершення.

3.2. Сфера застосування норм міжнародного гуманітарного права, порушення яких становить воєнні злочини

Убачається, що з метою ґрунтовного аналізу складу воєнних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду насамперед належить з'ясувати особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права у часі, просторі, за колом осіб, адже його норми мають свою специфіку. Одним із найважливіших питань міжнародного гуманітарного права є питання застосування його норм, а саме – визначення сфери його дії. Міжнародне гуманітарне право є *jus in bello* (правом війни / правом збройних конфліктів), тобто галуззю міжнародного публічного права, що врегульовує питання захисту жертв війни та застосування засобів і методів ведення війни.

Міжнародне гуманітарне право треба відрізнити від «права на війну» / права на застосування сили (*jus ad bellum*). Власне, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) застосовується лише з моменту початку збройного конфлікту. Його головна мета полягає у тому,

щоб регламентувати, в рамках наявного збройного конфлікту, що виник замість стану миру, два види взаємовідносин: між воюючими та між воюючими і невоюючими [221, с. 10].

Для того, щоб визначити, коли й за яких ситуацій має місце збройний конфлікт, необхідно з'ясувати, чому в Женевських конвенціях 1949 року і Додаткових протоколах до них 1977 року вживається термін «збройний конфлікт», а не «війна». З цього приводу в науці міжнародного гуманітарного права існують такі доктринальні підходи: низка авторів пояснюють застосування терміна «збройний конфлікт» наявністю двох груп причин – термінологічних і юридичних [292, с. 407]. Термінологічна причина полягає у тому, що термін «збройний конфлікт» охоплює набагато ширший спектр ситуацій, ніж термін «війна». Річ у тому, що правовий режим війни втратив специфіку й поширився на інші ситуації, хоча чітку відмінність між війною і такими ситуаціями провести неможливо. Наприклад, сьогодні ми часто чуємо про «війну з тероризмом», «інформаційну війну» тощо –терміни, що не є правовими концепціями.

Якщо ж аналізувати юридичну причину вибору терміна «збройний конфлікт», то пропонуємо звернутися до ст. 2, спільної для всіх Женевських конвенцій 1949 року, в якій ідеться про те, що вищевказані конвенції застосовуються у випадку не лише оголошеної війни, але й будь-якого іншого збройного конфлікту. Це підтверджує, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим за поняття «війна» і в цілому виправдовує його перевагу в багатьох міжнародно-правових актах, які регулюють захист жертв збройних конфліктів, а також обмеження чи заборону засобів і методів ведення збройного конфлікту. Варто також зазначити, що Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них не дають визначення «збройного конфлікту», незважаючи на те, що, як відомо, міжнародне гуманітарне право починає працювати саме з початком збройного конфлікту.

Як уже зазначалося вище, своє розуміння сутності збройного конфлікту висловив Трибунал щодо колишньої Югославії при розгляді справи Душко

Тадіча: збройний конфлікт має місце тоді, коли існує застосування збройної сили між державами або тривале застосування збройної сили між урядом та організованими збройними групами або між такими організованими збройними групами всередині держави [409]. Саме це визначення зі справи Душко Тадіча сьогодні вважається основним визначенням збройного конфлікту [19, с. 7].

Отже, проаналізуємо особливості матеріальної сфери застосування норм міжнародного гуманітарного права (*ratione materiae*).

Перше питання, яке має бути чітко розглянуте, стосується застосування норм міжнародного гуманітарного права до певної обставини. Хоча стандарти міжнародного гуманітарного права є законними, вони застосовуються лише у випадках збройного конфлікту. Кілька винятків становлять стандарти, встановлені для використання в мирний час і спрямовані на навчання урядів використанню всього корпусу норм міжнародного гуманітарного права. [131, с. 18].

Матеріальна сфера застосування міжнародного гуманітарного права повністю залежить від існування збройного конфлікту – міжнародного або неміжнародного збройного. Історично право збройних конфліктів було складовою міжнародного права, яке застосовувалося виключно до конфліктів між суб'єктами міжнародного права, тобто державами. Виняток становили рідкісні випадки під час громадянських війн, у яких сторони погоджувалися дотримуватися всіх або частини законів і традицій війни (наприклад, громадянська війна в Іспанії 1936–1939 рр.). Із включенням до I–IV Женевських конвенцій спільної ст. 3 міжнародне гуманітарне право поширило свою дію також на не міжнародний збройний конфлікт, хоча обсяг їхнього нормативного регулювання був і залишається значно меншим, ніж регулювання міжнародного збройного конфлікту.

Міжнародні договори з міжнародного гуманітарного права не містять узагальненої дефініції поняття «збройний конфлікт», зосереджуючись на визначенні міжнародного збройного конфлікту та неміжнародного збройного

конфлікту, кожен з яких передбачає застосування особливого правового режиму. У випадку міжнародного збройного конфлікту матеріальна сфера застосування міжнародного гуманітарного права визначається відповідно до спільної ст. 2 I–IV Женевських конвенцій, та ст. 1 Додаткового протоколу I. У спільній ст. 2 йдеться про три різні за характером ситуації, кожна з яких розглядається як міжнародний збройний конфлікт, що дає підстави для застосування усього корпусу договірних та звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (окрім тих, що спеціально розраховані на неміжнародний збройний конфлікт).

По-перше, в об'єднаній ст. 2 згадуються «випадки оголошення війни між двома або більше державами». Згідно з міжнародним правом, таке оголошення є станом війни з іншою державою, і міжнародне гуманітарне право застосовується незалежно від того, чи ведуться активні бойові дії". Так склався сценарій, коли різні країни Латинської Америки оголосили війну нацистській Німеччині. Принципи міжнародного гуманітарного права, призначені для контролю за військовими діями, не можуть застосовуватися за відсутності бойових дій, але будуть застосовуватися принципи, що стосуються захисту іноземців, які є громадянами супротивної держави. Випадки офіційного оголошення війни, до яких III Гаазька конвенція від 1907 року, з іншого боку, є надзвичайно рідкісними. Навіть коли політичні діячі роблять заяви про те, що їхня держава перебуває у стані війни, вони недостатньо чіткі та недвозначні, щоб призвести до правових наслідків (наприклад, заява президента Пакистану про стан війни з Індією у 1965 року, заяви керівництвом КНДР про стан війни з Республікою Корея та США у 2013 р.) [131, с. 19].

По-друге, міжнародне гуманітарне право застосовується у разі фактичного збройного конфлікту між двома чи більше державами, навіть якщо жодна з них не визнає стану війни. Включення цього положення до I–IV Женевських конвенцій вирішило одну з найбільших проблем міжнародного гуманітарного права, оскільки зникла необхідність доводити

наявність формального стану війни для можливості застосування норм цієї галузі. Крім того, поріг для застосування цього критерію у випадку міжнародного збройного конфлікту дуже низький. Як зазначається у дослідженні Української Гельсінської спілки з прав людини, «міжнародне гуманітарне право регулює найменші збройні сутички між державами, не встановлюючи жодних вимог щодо їхньої інтенсивності» [132, с. 35].

По-третє, навіть за відсутності активних бойових дій, стандарти міжнародного гуманітарного права, що регулюють міжнародні збройні конфлікти, завжди застосовуються у разі окупації всієї чи частини території держави.

По-четверте, у п. 4 ст. 1 Додаткового протоколу I додано ситуацію, в якій застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, призначені для регулювання ВПО, - «збройні конфлікти, під час яких народи борються проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів, щоб реалізувати своє право на самовизначення, закріплене в Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва». Цей пункт, включений до Додаткового протоколу I у відповідь на наполягання нових незалежних урядів, що виникли в результаті деколонізації, був відхилений кількома західними державами. У зв'язку з фактичним завершенням процесу деколонізації, помітного значення цей пункт не має [132, с. 35].

У продовження попередніх міркувань зазначимо таке: кількість договірних норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, є значно меншою, ніж у випадку міжнародного збройного конфлікту. Основа договірно-правового регулювання не міжнародного збройного конфлікту – це спільна ст. 3 I–IV Женевських конвенцій, а також Додаткового протоколу II. При цьому спільна ст. 3 та ст. 1 Додаткового протоколу II «встановлюють різні пороги своєї застосовності, у результаті чого спільна ст. 3 застосовується практично

до всіх неміжнародних збройних конфліктів, а Додатковий протокол II – до значно вужчого кола ситуацій» [131, с. 20].

Спільні ст. 3 I–IV Женевських конвенцій містять основну гуманітарну норму, яка, як зазначив Міжнародний суд ООН, повинна дотримуватися в усіх ситуаціях збройного кофнлікту [387, 21]. Згідно зі статтею, воно «застосовується у разі виникнення на території держави збройного конфлікту неміжнародного характеру». Насправді було розроблено два кумулятивні критерії застосування спільної ст. 3 Женевської конвенції 1949 року.

По-перше, недержавні збройні організації повинні мати мінімальний рівень організованості, який включає підзвітність, дотримання військової дисципліни та здатність дотримуватись принципів міжнародного гуманітарного права. [395].

По-друге, збройне протистояння має досягти достатньої інтенсивності. Важко чітко встановити необхідний мінімум у цьому відношенні, але в якості орієнтирів використовуються різні критерії, наприклад: якщо боротися зі збройними заворушеннями тільки силами поліції неможливо, а необхідно залучати збройні сили держави, то вважається, що достатній рівень інтенсивності для застосування спільної ст. 3 досягнуто [394].

Застосування Додаткового протоколу II, норми якого доповнюють і розвивають вимоги спільної ст. 3, залежить від виконання низки суворих критеріїв, викладених у п. 1 його статті. 1. У ньому зазначено, що Додатковий протокол II застосовується до всіх неміжнародних збройних конфліктів, які: 1) відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони (тобто держави-учасниці цього Протоколу); 2) виникають між її збройними силами чи іншими організованими збройними групами, які, 3) перебувають під відповідальним командуванням, 4) контролюють частину її території, 5) здатні вести безперервні та узгоджені бойові дії, і 6) застосовують Додатковий протокол II. Отже, порівняно зі спільною ст. 3, сфера застосування Додаткового протоколу II є звуженою у двох основних аспектах. По-перше, йдеться лише про неміжнародний збройний конфлікт,

однією зі сторін якого виступають урядові збройні сили (спільна ст. 3 може застосовуватися і до неміжнародних збройних конфліктів між недержавними збройними групами). По-друге, йдеться тільки про ті неміжнародні збройні конфлікти, у яких антиурядові сили контролюють певну частину території держави.

Зауважимо, що звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, які стосуються неміжнародних збройних конфліктів, застосовуються при дотриманні критеріїв, необхідних для послуговування спільною ст. 3. Крім того, ст. 8 Римського статуту підтримала визначення неміжнародного збройного конфлікту, вироблене у практиці міжнародних кримінальних трибуналів [409, § 70]: «тривалий збройний конфлікт між урядовими збройними силами та організованими збройними групами або між такими збройними групами». Варто зазначити, що п. 2 ст. 1 Додаткового протоколу II вимагає відмежовувати неміжнародний збройний конфлікт від ситуацій, у яких міжнародне гуманітарне право взагалі не застосовується, а саме: випадки порушення внутрішнього порядку та виникнення ситуації внутрішньої напруженості, наприклад, заворушення, індивідуальні та спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами [131, с. 9].

У контексті досліджуваної проблематики доцільно проаналізувати особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права в часі (*ratione temporis*).

Застосування міжнародного гуманітарного права в часі істотно визначається початком і завершенням збройного конфлікту, а також наявністю стану оголошеної війни та військової окупації. Положення міжнародного гуманітарного права починають виконуватися, коли під час збройного конфлікту вчинено першу ворожу дію, наслідки якої зумовлюють необхідність застосування норм міжнародного гуманітарного права. Як наслідок, міжнародне гуманітарне право починає діяти, коли: перша особа вимагає захисту стандартів міжнародного гуманітарного права, вчиняється

перший збройний напад, оголошується війна або здійснюється вторгнення на іноземну територію, тощо [385, с. 165].

Момент, коли на практиці припиняється застосування міжнародного гуманітарного права, встановити набагато важче, оскільки сучасні збройні конфлікти рідко закінчуються справжнім миром – набагато частіше трапляються нестійкі перемир'я, коли конфлікт тимчасово затихає, щоб поновитися через деякий час. Крім того, принципи міжнародного гуманітарного права продовжують виконуватися навіть після закінчення збройного конфлікту, доки не будуть усунені всі пов'язані з цим гуманітарні проблеми. Хоча міжнародні договори у сфері міжнародного гуманітарного права не містять чіткого та очевидного правила про те, коли воно припиняє застосовуватися, вони визначають ряд елементів, з якими воно пов'язане:

1) загальне припинення воєнних дій (п. 2 ст. 6 IV Женевської конвенції, п. «b» ст. 3 Додаткового протоколу I) – цей критерій відповідає і звичаєвому міжнародному гуманітарному праву та означає, що дія його норм, які регулюють ведення воєнних дій, припиняється із їхнім фактичним завершенням (формальне укладення мирного договору при цьому не є обов'язковим);

2) звільнення з полону та припинення затримання (п. 1 ст. 5 III Женевської конвенції) – критерій, що стосується норм міжнародного гуманітарного права про військовополонених та інших осіб під захистом, утримуваних стороною збройного конфлікту (може наставати значно пізніше від припинення воєнних дій);

3) припинення воєнної окупації. Щодо останнього критерію договірне міжнародного гуманітарного права є заплутаним. Так, Гаазьке положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року – перший міжнародний документ, що врегулював основні аспекти воєнної окупації, не містило положень про часові обмеження його застосування, допоки територія залишається окупованою. У Женевській угоді, навпаки, у п. 3 ст. 6 IV, що застосування угоди на окупованій території має закінчитися через рік після

загального припинення бойових дій. Незважаючи на довгий перелік статей IV Женевської конвенції, яких окупаційна влада повинна дотримуватися, доки окупація триває, це положення можна розглядати як спірне та зумовлене конкретними політичними міркуваннями (зокрема, фактом окупації Німеччини та Японії). Як наслідок, п. «б» ст. 3 Додаткового протоколу I відновлено нормальне життя – дія Женевських конвенцій I–IV і Додаткового протоколу I припиняється з припиненням збройної окупації. Така ж позиція характерна для звичаєвого міжнародного гуманітарного права [331].

Продовжимо нашу аргументацію розглядом особливостей застосування норм міжнародного гуманітарного права колом осіб (*ratione personae*), яких можна поділити на дві категорії: суб'єкти, які мають зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, та особи, які захищені ним. Основним предметом міжнародного права є держава, яка має обов'язки згідно з міжнародним гуманітарним правом. Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та гарантувати відповідність цій Конвенції за будь-яких обставин відповідно до спільної статті 1 I–IV Женевських конвенцій.

Насамперед держава відповідає за дотримання міжнародного гуманітарного права збройними силами і окремими військовослужбовцями. Крім того, «вона зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для того, щоб його виконувалися будь-якими особами, які фактично можуть брати участь у збройному конфлікті» [132, с. 36]. Це стосується не тільки комбатантів, але й цивільних осіб, які своїми діями потенційно можуть порушувати постулати міжнародного гуманітарного права та навіть вчинити воєнний злочин. Обов'язки за міжнародного гуманітарного права «мають також міжнародні міждержавні організації, під керівництвом яких збройні сили беруть участь у збройних конфліктах» [277, с. 4].

Так, у 1999 році Генеральний секретар ООН у своєму бюлетені під назвою Дотримання міжнародного гуманітарного права силами ООН [396]

визнав, що «Організація зобов'язана дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, як і утворення, що не є суб'єктами міжнародного права, але фактично беруть участь у бойових діях, зокрема різноманітні недержавні організовані збройні групи. Вони можуть шляхом односторонніх декларацій підтверджувати обов'язковість для себе норм міжнародного гуманітарного права та/або його конкретних договірних джерел. Навіть за відсутності подібних заяв згідно із загальним звичаєвим міжнародним правом вони зобов'язані дотримуватися міжнародного гуманітарного права. Це підкреслюється зокрема у резолюції Застосування міжнародного гуманітарного права та основоположних прав у збройних конфліктах, у яких беруть участь недержавні утворення, прийнятій у 1999 році Інститутом міжнародного права [369]. У цьому документі зазначено, що всі сторони таких збройних конфліктів, незалежно від свого правового статусу, мають зобов'язання дотримуватися міжнародного гуманітарного права (ст. 2), і кожна держава та кожне недержавне утворення юридично зобов'язані один перед одним, а також перед усіма членами міжнародного співтовариства дотримуватися міжнародного гуманітарного права за всіх обставин» (ст. 5).

Як відомо, у доктрині міжнародного гуманітарного права використовуються різні терміни для визначення осіб, які беруть участь у збройних конфліктах. Найбільш поширеним є поділ таких осіб на комбатантів та некомбатантів. Основною умовою для визнання особи комбатантом є її участь у воєнних діях від імені та на користь держави у складі регулярних і нерегулярних сил.

Вітчизняний юрист-міжнародник В. М. Репецький також вважає, що «саме особи, які входять до складу збройних сил супротивної сторони, є комбатантами (тобто вони мають право безпосередньо брати участь у бойових діях)» [213, с. 135] і за ними визнається право застосовувати воєнне насильство.

Отже, одна із основоположних категорій – «комбатант», який є законним учасником війни, має право брати безпосередню участь у воєнних діях, і відповідно є правомірним об'єктом нападу.

З точки зору з'ясування юридичної природи цього терміна важливим є розгляд його нормативного закріплення у відповідних міжнародно-правових актах. Наразі основними міжнародно-правовими документами, які надають статус військовополоненого категоріям осіб в умовах саме міжнародного збройного конфлікту, є IV Гаазька «Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни» від 18 жовтня 1907 року та «Положення про закони і звичаї сухопутної війни», що є додатком до названої конвенції, III Женевська «Конвенція про поводження з військовополоненими» 1949 року [97], Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року.

Так, у IV Гаазькій конвенції 1907 року не вживаються терміни «комбатант» і «некомбатант», натомість йдеться про тих, хто воюють («воюючі») і тих, що не воюють («невоюючі») (ст. III Додатка до конвенції). До «воюючих» конвенція відносить армію, ополчення, добровольчі загони і, за певних умов, населення незайнятої території, яке при наближенні противника добровільно береться за зброю. Також звертається увага на те, що також зауважити, що термін «комбатант» не вживається і в Женевській конвенції 1949 року [21, с. 5].

У новітніх міжнародних нормативних актах під цим терміном розуміється особа, яка має право брати безпосередню участь у воєнних діях: резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2674 [324] від 9 грудня 1970 року, 2852 [325] від 20 грудня 1971 року, 3103 [320] від 12 грудня 1973 року та інші.

Натомість у Додатковому протоколі I зазначається, що «особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який йдеться у ст. 33 III Женевської

конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях» (п. 2 ст. 43).

У перекладі з французької мови «комбатантом (фр. *combatant*) є той, «хто веде бій, боєць, це особа, яка входить до складу збройних сил сторони, що перебуває у збройному конфлікті, крім медичного персоналу, військових юристів, інтендантів, служителів культу» [43, с. 23], вони мають юридичне і моральне право брати безпосередню участь у легітимній збройній боротьбі. Видається слушною думка про формулювання додаткової умови щодо визначення терміна «комбатант»: якщо вони мають на руках відповідні документи, які посвідчують цю належність, то можуть згодом претендувати на статус військовополоненого, якщо потрапляють до рук противника.

Отже, суб'єктами, яким норми міжнародного гуманітарного права надають захист, є (міжнародний збройний конфлікт):

«1) комбатанти, що беруть участь у збройному конфлікті. Їх не відносять до категорії «захищені особи», оскільки напад на них може бути правомірним. При цьому міжнародне гуманітарне право містить норми, що захищають комбатантів від засобів та методів війни, які спричиняють їм надмірні ушкодження або завдають їм зайвих страждань;

2) комбатанти *hors de combat* – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, положення про захист яких передбачені у I та II Женевських конвенціях;

3) військовополонені – комбатанти, які потрапили у полон та перебувають під владою супротивника; головним інструментом, що присвячений їхньому захисту, є III Женевська конвенція;

4) цивільні особи під владою супротивника, основним документом про захист яких є IV Женевська конвенція» [131].

Одним з основоположних принципів МГП є принцип розрізнення між комбатантами та цивільними особами. Останні мають право на захист від нападу, доки не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Комбатанти вправі брати безпосередню участь у воєнних діях. Слід мати на увазі, що

«поняття комбатанта та військовослужбовця не є тотожними, оскільки збройні сили сторони конфлікту складаються як з комбатантів, так і з некомбатантів» [105, с. 20].

Комбатанти – це військовослужбовці збройних сил, які мають право брати безпосередню участь у бойових діях, тобто їх основною роллю є застосування зброї або систем зброї (ст. 3 Гаазького положення 1907 року, п. 2 ст. 43 Додаткового протоколу I). Інший військовослужбовець класифікується як «некомбатант», і його точний статус визначається національним законодавством на основі викладених міжнародно-правових принципів (наприклад, військові судді, посадові особи, робітники тощо). Міжнародне гуманітарне право також передбачає, що медичний і духовний персонал збройних сил не є комбатантами (п. 2 ст. 43 Додаткового протоколу I), але в разі захоплення вони мають усі права та переваги військовополонених (ст. 33 III Конвенції).

Як було зауважено вище, «комбатанти не несуть відповідальності за сам факт безпосередньої участі у збройній боротьбі, натомість інші особи, які незаконно беруть таку участь, можуть бути притягнені за це до кримінальної відповідальності і, на відміну від комбатантів, не мають права на статус військовополоненого». Їх інколи називають «незаконними» чи «непривілейованими» комбатантами, хоча договірне міжнародне гуманітарне право такою категорією не послуговується. Лише базові гарантії прав таких осіб, зокрема права на гуманне поводження та належну судову процедуру, передбачені ст. 75 Додаткового Протоколу I. До подібних «незаконних» комбатантів відносять шпигунів (ст. 46 цього Протоколу) та найманців (ст. 47 Додаткового Протоколу II) [131, с. 37].

Історично до регулярних комбатантів відносять три категорії осіб:

- 1) членів особового складу збройних сил та включених до них ополчень (за винятком духовного та медичного персоналу);
- 2) цивільних осіб, які беруть участь у *levée en masse* (мешканці некупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб

чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися у регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни);

3) ополчення та рухи опору, які не включені до складу регулярних військ, але відповідають низці вимог. Згідно зі ст. 4 III Женевської конвенції – це: наявність на чолі особи, відповідальної за своїх підлеглих, визначеного та явно помітного здалеку відмітного знаку; відкрите носіння зброї; дотримання законів і звичаїв війни. Значне пом'якшення цих вимог з урахуванням реалій партизанської війни, що було зроблене у ст. 44 Додаткового протоколу I (скасування вимоги щодо відмітного знаку та дотримання міжнародного гуманітарного права; звуження обов'язку відкритого носіння зброї (обов'язкового лише під час будь-якої бойової сутички та коли комбатант перебуває в полі зору ворога під час розгортання в бойовий порядок перед початком атаки, в якій він має брати участь) викликало численні протести та залишається дійсним лише для держав-учасниць протоколу.

Відповідно до ст. 5 III Женевської конвенції, якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до комбатантів (а отже, чи мають вони право на статус військовополоненого), то вони користуються захистом МГП як військовополонені доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Окремої уваги в контексті питання, що розглядається, заслуговує поняття «незаконних комбатантів». Цей термін став загальноновживаним, особливо з моменту воєнних дій в Афганістані [203, с. 95], проте продовжує залишатися малодослідженим. Натомість питання правового статусу так званих «незаконних комбатантів» є одним із ключових у сучасному міжнародному гуманітарному праві.

Так, в юридичній науці під «незаконними комбатантами» розуміються особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, але не мають на це

права. Отже, коли їх страчує ворог, вони не користуються статусом військовополоненого. Ця категорія, насамперед, включає цивільних осіб, які беруть участь у безпосередніх бойових діях, а також членів народних ополчень та інших добровольчих формувань, включаючи організовані рухи опору, які не є частиною регулярних збройних сил, але належать стороні конфлікту, за умови, що вони не відповідають вимогам, встановлених Женевською конвенцією III, ст. 4 А (2) [124, с. 343].

Термін «незаконний комбатант» має місце лише в контексті права, що застосовується до міжнародного збройного конфлікту, як він визначається Женевськими Конвенціями і Додатковим Протоколом I. Збройний конфлікт неміжнародного характеру не передбачає привілеїв комбатанта, тобто права брати участь у воєнних діях і відсутність покарання у зв'язку з законною участю в бойових діях [255, с. 982].

Основним наслідком відмови у праві на статус військовополоненого є те, що, як уже зазначалося, такі особи не користуються привілеями комбатанта і їх можна переслідувати в судовому порядку тільки за участь у бойових діях. Водночас громадяни сторони супротивника, які не мають права на статус військовополоненого і, відповідно, є «захищеними особами» на підставі Женевської конвенції IV, одержують певний захист, якого позбавлені військовополонені, включаючи зокрема заборону їхньої депортації з окупованої території. Виняток значною мірою ґрунтується на тому, що такі особи будуть більш ефективно захищені своїми державами шляхом дипломатичного захисту.

Важливо у цьому контексті мати на увазі той факт, що незаконна участь певної особи у воєнних діях, не є критерієм для її усунення зі сфери застосування Женевської Конвенції IV. Навпаки, її ст. 5 допускає деякий відступ від захисту, що надається цією Конвенцією. При дотриманні цих умов стосовно затриманих шпигунів і диверсантів, а також осіб, підозрюваних у діях, спрямованих проти безпеки держави використовується

термін «захищені особи» [438, с. 109]. Отже, ця стаття може бути застосованою до так званих «незаконних комбатантів».

Так, Е. Розенблад зазначає, що «диверсант, який є незаконним комбатантом, несе покарання відповідно до Женевської Конвенції IV» [438]. Передбачається, що він є «захищеною особою» (ст. 4 Женевської Конвенції IV) і, безумовно, буде користуватися гуманним поведінням (третьою абзац ст. 5 Женевської Конвенції IV). Проте захищена особа може «з міркувань безпеки» бути примусово поселена у певному місці або інтернована (ст. 78 Женевської Конвенції IV). Більше того, держава-окупант може за певних обставин утримувати диверсанта без вироку суду (друга частина ст. 5 Женевської Конвенції IV), а у випадку переслідування в судовому порядку засудити його до страти (друга частина ст. 68 Женевської Конвенції IV) [124, с. 345].

Історія створення Женевської Конвенції IV, схоже, підтверджує точку зору, що «незаконні комбатанти», які відповідають критерію громадянства, зафіксованому у ст. 4 цієї конвенції, перебувають під захистом, який, утім, піддається обмеженням. При цьому деякі делегації дотримувалися думки, що саме ця Конвенція не повинна надавати захист особам, які порушують закони війни, диверсантам і шпигунам, яких треба вважати «незаконними комбатантами», хоча сам термін у тексті Конвенції та Заключного Протоколу не використовується. Комітет прийняв як компроміс проєкт ст. 3А, що став згодом ст. 5 Женевської Конвенції IV. У цьому варіанті особи, які порушують закони війни, диверсанти й шпигуни, розглядалися як «захищені особи», однак у деяких ситуаціях державам дозволялося позбавляти їх деяких видів захисту, наданих згаданою Конвенцією [282]. Це компромісне рішення було в остаточному підсумку схвалено переважною більшістю голосів на Дипломатичній конференції.

Міжнародне прецедентне право також доволі чітко стоїть на відсутності так званої «чорної дірки» в праві стосовно «незаконних комбатантів» [89, с. 343–348]. Так, наприклад, у справі Делаліча

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії дійшов такого висновку: «Якщо особа не має права на захист третьої Конвенції як військовополонений (а також першої чи другої Конвенції), вона неодмінно підпадає під сферу дії четвертої Конвенції, за умови, що дотримуються вимоги ст. 4 цієї Конвенції» [426, § 271].

IV Женевська Конвенція містить загальні правила, що застосовуються як до всіх осіб, що отримують захист міжнародного гуманітарного права (санітарні та безпечні зони, евакуація, медична допомога), так і ті, що стосуються «осіб під захистом» у значенні ст. 4 цієї Конвенції (гарантії гуманного поводження). У IV Женевській Конвенції також «узаконені норми, що стосуються громадян супротивника, які опиняються на території учасниці конфлікту, зокрема щодо їхнього права залишити територію супротивника та їхнього інтернування. Насамкінець, ця конвенція регулює питання захисту цивільних осіб, які перебувають на окупованій території» [131, с. 22–29].

Далі проаналізуємо особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права в просторі (*ratione loci*).

Застосування міжнародного гуманітарного права у просторі також відбувається на основі принципу ефективності, відповідно до якого воно поширюється на всю територію, на якій запроваджено воєнний стан – як унаслідок існування збройного конфлікту в активній фазі, так і внаслідок воєнної окупації.

Отже, міжнародне гуманітарне право застосовується: «1) на території держав, що беруть участь у збройному конфлікті; 2) на будь-якій території, де відбуваються бойові дії або де сторони конфлікту вступають у певні відносини (наприклад, у відкритому морі); 3) на окупованих територіях після завершення активної фази збройного конфлікту [131, с. 29].

Іншим принципом застосування МГП у просторі є принцип єдності державної території, відповідно до якого норми міжнародного гуманітарного права поширюються на всю територію держави, що бере участь у міжнародних збройних конфліктах, або на території якої відбувається

неміжнародний збройний конфлікт. Це не означає, що всі норми міжнародного гуманітарного права повинні застосовуватися на всій території відповідної держави: очевидно, що ті з них, які регулюють засоби і методи ведення війни, використовуються на тих частинах території держави, де відбуваються бойові дії [131, с. 37].

Таким чином, МГП охоплює дві сфери:

- 1) встановлення обмежень щодо способів ведення війни, а саме деяких видів зброї та методів ведення воєнних дій, включаючи воєнну тактику;
- 2) захист осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях.

Ці дві сфери тісно пов'язані між собою, однак вони є порівняно самостійними напрямками міжнародного гуманітарного права й отримали назву «Гаазьке право» і «Женевське право».

Стосовно першої сфери – відповідно до вимог того ж міжнародного гуманітарного права забороняється застосовувати засоби й методи ведення війни, які:

не дає змоги проводити різницю між тими, хто бере безпосередню участь у воєнних діях, та тими, хто такої участі не бере або припинив брати;

призводять до надмірних пошкоджень або зайвих страждань, не виправданих безпосередньою воєнною необхідністю;

спричиняють масштабну, довготривалу й серйозну шкоду навколишньому середовищу.

Уперше принцип обмеження тих, хто воює, у виборі засобів озброєної боротьби було сформульовано в Санкт-Петербурзькій декларації «Про заборону використання вибухових і запалювальних куль» 1868 року [297]. Подальшого розвитку згаданий принцип набув у Додатковому протоколі I, згідно з яким «у випадку збройного конфлікту право сторін, які перебувають у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженими... забороняється застосовувати зброю, снаряди, речовини й методи ведення

воєнних дій, які спричиняють надмірні пошкодження або зайві страждання» (ст. 35).

Таким чином, Гаазьке право можна звести до однієї простої формули: заборонено нападати на кого завгодно, на що завгодно і як завгодно. Це означає наявність трьох обмежень на ведення воєнних дій: *ratione personae*, *ratione materiae* і *ratione conditionis*. Основні принципи, якими сторони мають керуватися у ході ведення воєнних дій, мають як договірну, так і звичаєву природу. Серед них найважливішими є: принцип розрізнення, принцип пропорційності (співмірності) та зобов'язання сторін у конфлікті вжити всіх практично можливих заходів щодо захисту населення від наслідків ведення воєнних дій.

Обмеження *ratione personae* фігурують переважно в Санкт-Петербурзькій декларації 1868 року, Гаазькому положенні 1907 року, Гаазькій конвенції 1954 року і Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій. При цьому існують і конкретні обов'язки сторони, що нападає, та сторони, що обороняється, але ця різниця має чисто фактичний і військовий характер. Його у жодному разі не можна прирівнювати до юридичної відмінності між агресором і жертвою агресії проведеного *jus contra bellum* [479, с. 750].

До обов'язків сторони, яка нападає, відносять такі:

1. Заборона нападати на цивільних осіб. Відповідно до норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права, «цивільні особи – це особи, які не входять до особового складу збройних сил. Цивільне населення складається з усіх осіб, що є цивільними особами». Стаття 50 Додаткового протоколу I визначає цивільну особу методом від протилежного, прирівнюючи її до будь-якого некомбатанта. Пункт 1 ст. 50 Додаткового протоколу I передбачає, що в разі наявності сумнівів щодо статусу особи, особа, якої вони стосуються, вважається цивільною. Пункт 3 ст. 50 Додаткового протоколу I говорить, що наявність окремих комбатантів серед цивільного населення не позбавляє це населення його «цивільного»

характеру. Цивільне населення підлягає захисту на суші, на морі й у повітрі. Дії, які можуть бути здійснені проти цивільних осіб, – «напади», тобто як уточнює п. 1 ст. 49 Додаткового протоколу I «акти насильства по відношенню до супротивника, незалежно від того, здійснюються вони під час наступу чи під час оборони», – заборонені. Однак із цього правила є й виняток: «Цивільні особи перебувають під захистом від нападів, окрім випадків, коли і доки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях». Безпосередня участь цивільної особи у воєнних діях включає будь-яку дію, що зачіпає військовий потенціал супротивника або заподіює смерть, поранення і знищення осіб або майна, що належать супротивній стороні [127, с. 98].

Пункт 2 ст. 41 Додаткового протоколу I визначає особу, що вийшла зі строю, як «будь-яку особу, якщо вона: а) перебуває під владою супротивної сторони; б) ясно виражає намір здатися в полон; с) непритомна чи яким-небудь іншим чином позбавлена боєздатності внаслідок поранення чи хвороби і тому не здатна захищатися, за умови, що в будь-якому разі ця особа утримується від будь-яких ворожих дій і не намагається втекти».

3. Заборона нападати на осіб, які забезпечують медичну, санітарну та духовну допомогу жертвам конфлікту, а також організацію цивільної оборони в їх інтересах.

На сторону, яка обороняється, покладено подвійний обов'язок:

1) сторона конфлікту повинна утримуватися від використання некомпатантів (цивільних осіб, поранених, хворих, представників медичних частин, формувань і установ, а також військовополонених) для оборони воєнних об'єктів і сприяння проведенню воєнних операцій), а також максимально можливою мірою уникати розміщення воєнних цілей у межах або поблизу густонаселених районів;

2) сторона конфлікту повинна максимально можливою мірою перемістити цивільних осіб та цивільні об'єкти, які вона контролює, з

районів, де такі об'єкти розташовані у безпосередній близькості від воєнних цілей.

Існують певні обов'язки і для сторони, що обороняється. У різних категорій об'єктів, що перебувають під захистом, є така спільна риса: їх не можна використовувати у воєнних цілях, інакше вони втрачають, більш-менш безпосередньо і залежно від об'єкта, захист від прямого нападу. Інакше кажучи, не забороняється використовувати у воєнних цілях цивільний об'єкт (за винятком випадків віроломства), наприклад, гідроелектростанцію, але це використання може призвести до перетворення такого об'єкта на воєнну ціль, якщо наявні всі вимоги для такої кваліфікації. Це, зі свого боку, робить можливим піддавати його прямому. Важливо пам'ятати, що у разі сумніву щодо статусу об'єкта, презюмується його цивільний характер.

Обмеження *ratione conditionis* становлять обмеження на використання і заборону деяких видів зброї та заборону окремих методів ведення воєнних дій.

Право збройних конфліктів забороняє або обмежує використання окремих видів зброї або загалом, коли договірна норма забороняє застосовувати ті її види, що мають певні визначені характеристики, або конкретно, коли називаються види зброї, використання яких обмежено або заборонено.

Види зброї, заборона якої обумовлена характером її дії.

За міжнародним гуманітарним правом заборонені такі загальні категорії зброї з огляду на характер її дії:

1) зброя, що завдає надмірних ушкоджень або зайвих страждань (зазвичай це зброя, що робить смерть або отримання серйозної постійної інвалідності неминучою);

2) зброя невибіркової дії.

Заборона використовувати зброю, що робить смерть неминучою, з'явилася в преамбулі Санкт-Петербурзької декларації 1868 року. Вона може здатися наївною і утопічною, проте її положення, ніколи не скасовувалося.

Заборона використовувати зброю, що завдає надмірних ушкоджень або зайвих страждань, має загальний характер. Теоретично вона повинна застосовуватися до будь-якої зброї, з приводу якої можна сказати, що вона завдає надмірних ушкоджень або зайвих страждань. Справді, низка видів зброї на цій підставі стала предметом спеціальної заборони (експансивні кулі (так звані кулі «дум-дум»), хімічна зброя тощо) [262, с. 350].

Будь-яка зброя може застосовуватися наосліп і невибірково, але тільки рідкісні її види неминуче мають невибіркочу дію. Так, наприклад, це стосується біологічної зброї, газів, мін, у тому числі плаваючих, мін-пасток, особливо у вигляді звичайних предметів, вибухонебезпечних залишків війни, деяких способів застосування отрут і запальної зброї, а також ядерної зброї.

Під забороненими конкретними видами зброї розуміються тільки ті, застосування яких було спеціально заборонено договорами або звичаєвим правом. Далі будуть розглянуті такі заборони відповідно до хронологічного порядку прийняття документів, в яких вони сформульовані. Отже, забороненими є такі види зброї:

1) снаряди вагою менше 400 грамів, що мають вибухову властивість або споряджені вибуховим або запалювальним складом. Ця заборона ілюструє заборону зброї, що заподіює надмірні ушкодження або зайві страждання;

2) експансивні кулі (кулі, що легко розгортаються й сплющуються, наприклад, кулі «дум-дум»);

3) задушливі, отруйні та інші подібні гази, а також інша хімічна зброя;

4) отрути і отруєна зброя;

5) підводні міни, що автоматично вибухають від зіткнення, та торпеди;

6) вогнемети;

7) бактеріологічна зброя;

8) ядерна зброя;

9) використання засобів впливу на навколишнє середовище у воєнних цілях;

10) боєприпаси, рештки яких не можуть бути виявлені в людському тілі за допомогою рентгенівських променів;

11) наземні міни та міни-пастки. Застосовуючи наземні міни, важливо дотримуватися особливої обережності з метою мінімізації їхньої невибіркової дії. Сторона конфлікту, що застосовує таку зброю, повинна по можливості реєструвати місця її встановлення. Після припинення активних бойових дій сторони конфлікту, які застосували міни, зобов'язані їх зняти або в інший спосіб зробити безпечними для мирного населення або забезпечити їх розмінування. Міни-пастки, які будь-яким чином інтегровані з предметами або особами, які мають право на особливий захист згідно з міжнародним гуманітарним правом, або з будь-чим, що може представляти інтерес для цивільних осіб, заборонені;

12) запалювальна зброя. Використовуючи його, слід бути особливо обережним, щоб уникнути або звести до мінімуму випадкові загибелі цивільних осіб, поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних речей. Забороняється кидати запальну зброю вздовж лінії прицілювання по солдатах, коли противник не може знищити зброю, що затримує незначні прояви;

13) лазерна зброя. Заборонено застосовувати таку зброю, спеціально призначену для використання у бойових діях виключно чи зокрема для того, щоб заподіяти постійну сліпоту незахищених органів зору людини;

14) касетні боєприпаси і вибухонебезпечні залишки війни;

15) нові види зброї. Хоча право збройних конфліктів не забороняє розробку нових типів зброї, дослідження у цьому напрямі явно суперечать вираженою державами рішучості сприяти роззброєнню і економічному розвитку країн третього світу. Крім того, коли держави створюють або купують зброю нового типу, вони повинні упевнитися, чи не буде її застосування суперечити нормам та принципам права збройних конфліктів, що закріплені у договорах, під якими вони поставили свої підписи [128, с. 65].

Отже, МГП забороняє також застосувати зброю масового ураження (біологічну, хімічну) [88] і засліплювальну лазерну зброю [47].

Деяких особливих коментарів вимагає питання стосовно ядерної зброї. Відомо, що ООН неодноразово в своїх резолюціях наголошувала, що застосування такої зброї не лише є забороненим, але й відносить його до рангу злочинів «проти людяності та цивілізації». За прийняття таких резолюцій проголосували переважно соціалістичні держави та країни «третього світу». Навіть, якщо виходити з того, що заборона пов'язує ті держави, які проголосували за такі резолюції, лише у їхніх взаємовідносинах, все ж варто визнати, що застосування ядерної зброї за своєю суттю є незаконним через характер її дії, адже це спричиняє значні збитки цивільному населенню сторін, що воюють, і навіть населенню третіх країн, які не перебувають у «театрі воєнних дій». Отже, ядерна зброя виступає зброєю невибіркової дії [431, с. 51].

Унаслідок її застосування вмирають всі люди, які перебувають у певному радіусі від місця вибуху, що може дорівнювати від декількох сотень метрів до декількох десятків кілометрів. Люди, які вижили або вмирають у строки, що коливаються від декількох хвилин до декількох років, або приречені страждати від наслідків, які виражаються у незворотних генетичних змінах. Отже, така зброя може бути прирівняна до зброї, що робить смерть неминучою та завдає надмірних страждань. Окрім того, існує окрема думка, що ядерна зброя володіє властивостями, які дають підстави прирівнювати її до отруйної зброї або газів і можуть призвести до геноциду [306, с. 154].

Міжнародний Суд ООН погоджується з такою думкою, однак за умови, що цю зброю використовують із наміром досягти таких наслідків, а встановити це можливо, лише при вивченні обставин у кожному конкретному випадку [374].

Ядерна зброя порушує також недоторканність медичного персоналу. До речі, під час кувейтського конфлікту Міжнародний комітет Червоного

Хреста у своєму зверненні від 17 січня 1991 року у категоричній формі закликав сторони утримуватись від застосування ядерної зброї, несумісної з міжнародним гуманітарним правом. Важливо зазначити, що 7 липня 2017 року міжнародним співтовариством було прийнято Договір про заборону ядерної зброї, а 20 вересня 2017 року його було відкрито для підписання. Договір має вступити в силу після отримання інструментів ратифікації, прийняття, затвердження або приєднання від 50 держав.

На нашу думку, з'ясування особливостей сфери застосування норм міжнародного гуманітарного права має важливе значення у контексті регламентації інституту відповідальності за скоєння воєнних злочинів в міжнародному праві та національному законодавстві.

3.3. Категорії воєнних злочинів за Статутом Міжнародного кримінального суду

Аналіз положень Римського статуту МКС, зокрема ст. 8 «Воєнні злочини», дає підставу дійти висновку, що він охоплює чотири категорії воєнних злочинів:

1) серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (п. «а», ч. 2 ст. 8 Статуту МКС);

2) інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються в міжнародному збройному конфлікті у встановлених рамках міжнародного права (п. «b», ч. 2 ст. 8 Статуту МКС);

3) серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, у випадку неміжнародного збройного конфлікту (п. «с», ч. 2 ст. 8 Статуту МКС);

4) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у неміжнародному збройному конфлікті у встановлених рамках міжнародного права (п. «e», ч. 2 ст. 8 Статуту МКС).

Отже, можна виокремити дві групи воєнних злочинів:

- 1) злочини, які вчиняються у міжнародному збройному конфлікті;
- 2) злочини, які вчиняються у рамках неміжнародного збройного конфлікту.

Визначення міжнародного збройного конфлікту у Статуті МКС відсутнє, проте цю прогалину можна усунути шляхом звернення до системного тлумачення норм міжнародного гуманітарного права. Так, в рамках міжнародного збройного конфлікту прийнято розглядати такі випадки:

- 1) оголошення війни, інші військові конфлікти, що виникають між двома чи більше договірними сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни, а також випадки окупації всієї або частини території договірної сторони, навіть якщо ця окупація не зустрічається збройний опір. Це міждержавні збройні конфлікти;

- 2) збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального владарювання та іноземної окупації, проти расистських режимів у здійсненні свого права на самовизначення.

Зазначимо, що в Посібнику для ратифікації та імплементації Римського статуту [346] зазначається, що міжнародний збройний конфлікт починається, як тільки зіштовхуються між собою збройні сили різних держав. Відповідно у ньому пропонується збройний конфлікт розглядати як міжнародний у таких випадках:

- 1) має міждержавний характер;
- 2) є внутрішнім, але у зв'язку з ним визнаний стан війни, або в його рамках мали місце одна чи декілька іноземних інтервенцій, або в нього втручається ООН;
- 3) є національно-визвольною війною;
- 4) є війною за від'єднання.

Неміжнародний збройний конфлікт в міжнародному гуманітарному праві прийнято поділяти на такі групи:

1) збройні конфлікти неміжнародного характеру у розумінні ст. 3, спільної для чотирьох Женевських Конвенцій;

2) неміжнародні збройні конфлікти у розумінні Додаткового протоколу II [388, с. 30–32].

Статут, а саме ст. 8, не містить опису неміжнародного збройного конфлікту. Пункт «f» частини 2 ст. 8 Хартії містить вказівки щодо застосування положень пункту «e» ч. 2 ст. 8 Статуту, який стосується «інших серйозних порушень», що відбуваються під час неміжнародної збройної операції. конфлікт. Ця інструкція поширюється на збройні конфлікти, які відбуваються на території держави, зокрема, коли існує тривалий збройний конфлікт між правлячою владою та організованими збройними групами або між самими такими групами. Відповідно до змісту ст. 3 Женевських конвенцій, а також преамбули та ст. 1 Додаткового протоколу II, ці положення діють разом і застосовуються у випадку збройного конфлікту, який відбувається не між різними країнами та відбувається на території однієї з країн, які погодилися з цими правилами. Стаття 1, частина 2 Додаткового протоколу II визначає, що вона виключає ситуації, пов'язані з внутрішніми безладами та розвитком внутрішньої напруги, такі як заворушення, окремі акти насильства та подібні дії, оскільки вони не кваліфікуються як збройні конфлікти.

Майже аналогічний припис міститься у п. «d» ч. 2 ст. 8 Статуту, який визначає сферу застосування п. «c» ч. 2 ст. 8 Статуту, та у п. «f» ч. 2 ст. 8 Статуту неміжнародного збройного конфлікту, що визначає сферу застосування п. «e» ч. 2 ст. 8 Статуту: «вказані положення Статуту щодо неміжнародного збройного конфлікту застосовуються до збройних конфліктів неміжнародного характеру і, таким чином, не застосовуються до випадків порушень внутрішнього порядку і виникнення напруги, таких як безпорядки, окремі і спонтанні акти насилля чи інші акти аналогічного характеру» [346].

Отже, з аналізу зазначеного вище, можна дійти висновку, що:

міжнародні договори, які є джерелами міжнародного гуманітарного права, не розглядають як вид неміжнародного збройного конфлікту випадки порушення внутрішнього порядку і виникнення обстановки внутрішньої напруги;

положення Статуту щодо неміжнародного збройного конфлікту застосовуються лише у випадках, визначених у ст. 3 Женевських конвенцій, Додатковому протоколі II та п. «f» ч. 2 ст. 8 Статуту [477, с. 400].

У Додатковому протоколі II уточнюється місце, де має відбуватися такий конфлікт, а саме він «застосовується до усіх збройних конфліктів, що не підпадають під дію ст. 1 Протоколу I, і відбуваються на території будь-якої Договірної Сторони між її збройними силами і антиурядовими збройними силами чи іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дає їм можливість здійснювати безперервні й узгоджені воєнні дії і застосовувати цей Протокол».

В Елементах злочинів Міжнародного кримінального суду [341] щодо кожного з відповідних діянь вказується, що воно має вчинятися у рамках збройного конфлікту і бути з ним пов'язане (п. «b» (11) ч. 2 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду, п. «a» (7) ч. 2 ст. 8 Статуту). Особа, крім того, повинна усвідомлювати деякі фактичні обставини, що свідчать про наявність збройного конфлікту, щоб розрізнити звичайний злочин і воєнний [333, с. 112–115].

Отже, сфера застосування ст. 8 Римського статуту обмежується збройним конфліктом, кваліфікація виду якого має значення для встановлення караності тих чи тих діянь. При цьому коло заборонених діянь у рамках міжнародного збройного конфлікту є ширшим, ніж неміжнародний збройний конфлікт.

Щоб кваліфікувати як військовий злочин, дія має відбуватися в рамках збройного конфлікту та бути з ним безпосередньо пов'язана. Якщо поведінка була вчинена не в контексті збройного конфлікту, вона може розглядатися як

звичайне кримінальне правопорушення, яке не відповідає критеріям воєнних злочинів. Збройний конфлікт є вирішальним фактором у відокремленні військових злочинів від злочинів проти людяності та геноциду [379, с. 850].

Відповідно до ч. 5 ст. 85 Додаткового протоколу I, серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I розглядаються як воєнні злочини, до яких належать злочини, визначені у ст. ст. 50, 51, 130, 147 Женевських конвенцій I, II, III, IV відповідно. Натомість пп. 1, 2 ст. 11, пп. 3, 4 ст. 85 Додаткового протоколу I доповнюють цей список. Водночас коло діянь, заборонених цими документами, є ширшим, що, однак, відповідно до положень Женевських Конвенцій та Додаткового Протоколу, не дає підстав розглядати їх як серйозні порушення, а отже, і кваліфікувати як воєнні злочини (ст. 49 Женевської Конвенції I, ст. 129 Женевської Конвенції III, ст. 146 Женевської конвенції IV). Крім того, у Женевських конвенціях та Додатковому протоколі міститься універсальна норма щодо обов'язку сторін дотримуватися і зобов'язувати дотримуватися положень відповідних договорів (ст. 1 Женевської Конвенції 1949 року та ст. 1 Додаткового протоколу I), з чого можна зробити висновок, що держави зобов'язані криміналізувати й інші порушення Женевських Конвенцій та Додаткового протоколу, у тому числі вчинені під час міжнародного збройного конфлікту (ст. 3 Женевської конвенції). Однак цей припис часто розглядають як такий, що не встановлює прямого обов'язку ввести відповідне національне законодавство, а означає лише можливість для держав здійснювати кримінальне переслідування винних у їх вчиненні осіб [113, с. 154].

Як зазначається в п. «b» ст. 2 Додаткового протоколу I під юридичною конструкцією норми міжнародного права, що застосовуються у період збройних конфліктів, маються на увазі норми, застосовувані в період збройних конфліктів і зафіксовані в міжнародних угодах, учасницями яких є сторони конфлікту, а також загальновизнані принципи і норми міжнародного права, що вживаються до збройних конфліктів.

Для кваліфікації таких протиправних діянь, як воєнні злочини, вони повинні становити «серйозні порушення». Така вимога міститься і Женевських Конвенцій 1949 року та Додатковому Протоколі I та стосується виключно порушень, вчинених під час міжнародного збройного конфлікту. Важливо зауважити, що у Женевських Конвенціях вказується на обов'язок сторін увести в дію законодавство, необхідне для забезпечення ефективних кримінальних покарань лише щодо осіб, які вчинили чи наказали вчинити ті чи ті саме серйозні порушення.

Статут МКС визначив як «серйозні порушення» не лише вказані у Женевських Конвенціях, поширивши свою дію і на інші серйозні порушення, вчинені як у рамках міжнародного збройного конфлікту, так і у рамках неміжнародного збройного конфлікту. «Серйозними порушеннями» визнано ширше коло протиправних діянь. В основі такої широкої кодифікації норм міжнародного гуманітарного права є те, що поряд з Женевськими Конвенціями є й інші договори, які містять «гуманітарні» норми і вказують на значні порушення [24]. Більше того, як «серйозні порушення», з якими пов'язують кримінальну відповідальність осіб, у міжнародному гуманітарному праві розглядають і ті, що за своїм характером є звичаєвими правовими, якщо вони порушують норми, які захищають важливі цінності, і якщо їх порушення тягне значні наслідки для потерпілого [409, § 94].

Вказівка на серйозність порушення з-поміж іншого означає, що відповідні діяння мають бути настільки суспільно небезпечними, щоб бути віднесеними до категорії міжнародних злочинів. Тлумачення цього терміна в Статуті відсутнє, проте в ньому підкреслюється «серйозність» порушень формулювання у ч. 1 ст. 8 Статуту: «...у тому числі, коли вони вчинені у рамках плану, політики чи при широкомасштабному вчиненні таких злочинів», а також загальні положення, викладені у Преамбулі: «...найбільш тяжкі злочини...», «...найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння усїєї міжнародної спільноти...».

Важливо також зазначити, що скоєння воєнних злочинів характеризується такими матеріальними ознаками, які також вказують на їх суспільну небезпеку: «призвели до загибелі людей», «викликають смерть чи серйозно загрожують здоров'ю», «спричинить шкоду... яка буде неспіврозмірна з... воєнною перевагою», «є грубим порушенням Женевських конвенцій» та ін.

Отже, на підставі зазначеного вище можна сформулювати умови, які необхідні для кваліфікації певних діянь як воєнних злочинів:

необхідно, щоб діяння були вчинені під час збройного конфлікту;

існує зв'язок між злочином і збройним конфліктом;

порушення мають бути «серйозними»;

потерпілі повинні підпадати під поняття «охоронюваних осіб» за міжнародним гуманітарним правом, що стосується і матеріальних об'єктів також.

Нижче проаналізуємо склади воєнних злочинів у вигляді серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року, зафіксовані у статті 8 Римського статуту МКС. Як уже вище зазначалося, міжнародна природа збройного конфлікту – головна об'єктивна умова застосування цієї групи норм. Інакше кажучи, серйозні порушення передбачають вчинення індивідом у ході міжнародного збройного конфлікту злочинних навмисних посягань на осіб та майно, захищених чотирма Женевськими конвенціями 1949 року.

Умисне вбивство (пп. «1» п. 2 «а» ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

У всіх міжнародно-правових актах, так чи так пов'язаних зі встановленням законів ведення війни, найбільш тяжким воєнним злочином визнається умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, – військовополонених і цивільного населення [300, с. 352].

У всіх чотирьох Женевських Конвенціях зафіксована заборона вбивства і вважається однією з головних гарантій, що визначаються ст. 75

Додаткового протоколу I. Дійсно, навряд чи можна посперечатися з тим, що саме вбивство є найбільш тяжким воєнним злочином, адже життя людини визнається найціннішим благом, охоронюваним правом у всіх цивілізованих державах і суспільствах. Однак поняття «війна» і «збройний конфлікт» передбачають людські жертви – причому як воєнних, так і неминучих втрат серед мирного населення. Безумовно, що і до тих, і до інших належать й особи, зазначені у Женевських конвенціях та інших міжнародно-правових актах.

Яким має бути вбивство для того, щоб його можна було кваліфікувати як воєнний злочин? По-перше, потерпілими від вбивства можуть бути будь-які особи, що перебувають під владою супротивної сторони, у міжнародному збройному конфлікті. По-друге, у відповідних пунктах Римського статуту і Женевських конвенціях йдеться про вбивство в однині, отже, смерть може бути заподіяна не тільки багатьом, але й одній особі.

По-третє, мова йде про навмисне, передбачуване, спеціальне (в англійському варіанті – willful – навмисне) вбивство, тобто про таке, при здійсненні якого винні усвідомлюють статус потерпілого (потерпілих), але всупереч цій обставині навмисно завдають смерті.

У рішеннях післявоєнних трибуналів здійснено низку спроб тлумачення «умисного вбивства» як воєнного злочину. Так, в одному з документів Міжнародного кримінального трибуналу про Руанді зазначено, що зміст терміна «умисне вбивство» має бути визначено всупереч недолікам в актах договірному і звичаєвого права. До таких вбивств необхідно відносити зокрема вбивства захоплених учасників опозиційних збройних сил і цивільних осіб на окупованій території, за винятком смерті «чесно засуджених», померлих у результаті вимушеного зменшення «військового пайка», а також ув'язнених, які померли через захворювання або придушення хвилювань, що допускаються «законами і використовуваними звичаями війни» [298].

Як навмисне (умисне) вбивство в одному з рішень Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії було кваліфіковано настання смерті одного з потерпілих, якого тривалий час били, а потім залишили без будь-якої допомоги (епізод про заподіяння смерті Сімо Жовановічу у справі «Челебічі») [426, § 842, 845].

Отже, відповідно до Римського статуту умисне вбивство як воєнний злочин передбачає, що дії винного полягали в умисному заподіянні смерті або стали причиною загибелі однієї або багатьох осіб. Тому для розгляду цього воєнного злочину з юридичного боку зовсім не обов'язково доводити факти «широкомасштабних» вбивств.

Розгляд цього злочину (так само як й інших випадків умисного заподіяння шкоди особам та об'єктам), передбачає виключення будь-якої передбаченої обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 31 Римського статуту). Найбільше значення тут мають стан захисту себе або іншої особи або «вимушеної відповідної реакції» на загрозу заподіяння смерті або тяжкої шкоди здоров'ю самого заподіювача. Таким чином, не вважаються воєнними злочинами випадки навмисного заподіяння смерті і тяжкої (істотної) шкоди здоров'ю, вчинені у стані безпосередньої оборони або вимушеної (по суті, крайньої) необхідності.

Катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти (пп. «ii» п. 2 «а» ст. 8).

Потерпілими від зазначених діянь також можуть бути будь-які особи, що перебувають під владою супротивної сторони, у міжнародному збройному конфлікті [437, с. 251].

Відповідно до п. 1 ст. 11 Додаткового протоколу I, фізичному і психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони, або інтернованих, затриманих чи яким-небудь іншим чином позбавлених свободи в результаті ситуації, не повинно завдаватися шкоди шляхом якоїсь невинуватеної дії або бездіяльності.

Визначення катування кореспондує з визначенням, наведеним у ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, відповідно до якого «катування» означає «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, заснованої на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди» [281].

До цього визначення не включаються «біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільних від цих санкцій чи викликаних ними випадково».

В одному з рішень Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії зазначено, що катування – це один із найбільш специфічних злочинів, і в контексті воєнного злочину для визнання особи винною у чиненні тортур необхідно встановити такі «елементи»:

а) катування складається із заподіяння страждань, болю як фізичного, так і духовного;

б) «діяння» повинні бути зловмисними;

в) катування повинне мати на меті отримання від особи будь-якого визнання, або поєднуватися з покаранням, або ставити на меті залякування, образу чи приниження жертви або третіх осіб, а також виражатися у їх дискримінації з будь-якої підстави;

г) катування повинне бути пов'язаним зі збройним конфліктом;

д) однією зі сторін, що бере участь у тортурі, повинен бути офіційний представник або особа, де-факто пов'язана з державою або її авторитетними органами [406, § 162].

Що стосується останнього «елемента» катувань, то залученість до цього процесу державного (офіційного) органу означає не тільки пряму участь його представника у здійсненні катувань, а і його мовчазну згоду (як визначено у рішенні по справі «Челебічі» – «закриття очей») на здійснення тортур, якщо була можливість їм запобігти і (або) переслідувати за національним кримінальним або воєнним законодавством [426, § 474].

Встановлення складу катувань як воєнного злочину завжди залежить від обставин конкретної справи. Таким чином, єдиного розуміння катувань як воєнного злочину досі не вироблено.

Термін «нелюдське поводження» вжито у Римському статуті як діяння, альтернативне катуванням. Однак очевидно, що будь-яке катування є «нелюдським поводженням». Отже, юридично «нелюдське поводження» – більш загальне поняття, ніж катування. Це підтверджується змістом загальної для Женевських конвенцій ст. 3. Як і катування, будь-яке нелюдське поводження повинно бути навмисним (не випадковим) і конститутивно виражатися у серйозному посяганні (*serious attack*) на ментальне або фізичне здоров'я особи (осіб), що перебувають під владою супротивної сторони [426, § 149].

У рішеннях міжнародних трибуналів той чи той акт поведінки (воєнний), як правило, визнається «нелюдським поводженням». Наприклад, таким були кваліфіковані: надмірне переповнення в'язниць, загрозливе для існування ув'язнених, і створення в таких таборах атмосфери терору («страху і жаху»); використання людей як «живого щита» при проведенні бойових операцій; примус батька і сина до взаємного побиття, а також братів до вчинення сексуальних дій щодо один одного; використання електричного шоку до жертви [427, § 713].

У будь-якому випадку катування – найбільш жорстокий вид нелюдського поводження. У рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів терміни «катування» і «нелюдське поводження» частіше вживаються як синоніми для опису одного і того самого злочину [409, § 544].

Ці рішення міжнародних кримінальних трибуналів активно використовуються різними правозахисними організаціями для визначення того чи того акту насильства як воєнного злочину у вигляді нелюдського поводження.

Біологічні експерименти – спеціально обумовлений у Римському статуті вид «нелюдського поводження». Цим актом забороняє нав'язувати будь-які несуттєві медичні процедури на осіб, які знаходяться під контролем протилежної сторони, за умови, що такі процедури не є необхідними для їхнього здоров'я та не відповідають загальноприйнятим медичним стандартам, що застосовуються до громадян у подібних медичних обставини. Особи, відповідальні за виконання цих процедур, жодним чином не звільняються від цього обмеження.

Категорично забороняється призначати особам, які знаходяться під контролем протилежної сторони, піддаватися фізичному каліцтву, навіть якщо вони дають свою згоду. Це включає проведення медичних або наукових експериментів, а також вилучення тканин або органів для трансплантації. Однак існують певні обставини, коли ці дії можуть бути виправдані відповідно до умов, викладених у ст. 11 Додаткового протоколу I, п. 1. Єдиними винятками з цих заборон є введення крові для переливання або шкіри для трансплантації. Однак ці процедури мають бути добровільними, без будь-якої форми примусу чи спонукання та виключно з терапевтичною метою. Крім того, вони повинні відповідати загальновизнаним медичним стандартам і проводитися під наглядом, щоб забезпечити благополуччя як донора, так і реципієнта.

Умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю (пп. «iii» п. 2 «а» ст. 8).

Заборона на вчинення зазначених дій щодо осіб, котрі перебувають під владою супротивної сторони, також вважається основною гарантією, визначеною у ст. 75 Додаткового протоколу I. При цьому, якщо тілесні ушкодження або завдання серйозної шкоди здоров'ю таких осіб були

наслідком тортур або іншого нелюдського поводження, в силу сформованої традиції, скоєне кваліфікується за обома нормами.

Під «заподіянням сильних страждань», безумовно, треба розуміти розвиток в особи, що перебуває під владою супротивної сторони, душевної хвороби, викликаної діями винного. Хоча в декількох рішеннях міжнародних трибуналів підкреслюється, що термін «серйозна шкода» застосовується лише до тілесних ушкоджень [426, § 709]. Однак у справі Бласкіча звинувачення наполягало у тому, що «серйозна шкода» може завдаватися не лише у тілесній, але й у ментальній сфері і, відповідно, кваліфікуватися як воєнний злочин [45, § 176].

В одному із рішень Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді як «серйозна шкода» було розцінене сексуальне насильство, що призвело до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень [406, § 192], хоча сексуальне насильство над особами, що перебувають під владою супротивної сторони, само собою також вважається воєнним злочином.

Незаконне, безглузде і широкомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликане воєнною необхідністю (пп. «iv» п. 2 «а» ст. 8).

Назване вище діяння є найтяжчим зі злочинів, скоєних щодо об'єктів, до числа яких належать майнові та нерухомі об'єкти і комплекси. Його протиправність означає порушення положень ст. 53 IV Женевської конвенції, відповідно до якої «будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій, забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій».

Положення про заборону широкомасштабного і безглузлого знищення або присвоєння майна було розвинене і розширене у Додаткових протоколах до Женевських конвенцій. У них визначені межі «виняткової воєнної необхідності», за наявності якої допускається вилучення певних майнових

об'єктів з поширення на них Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них.

У п. 2 ст. 54 Додаткового протоколу I встановлена заборона «піддавати нападу або знищувати, вивозити або приводити в непридатність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худоба, споруди для постачання питної води та запаси останньої, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити їх використання цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів». На цю заборону можна не зважати, якщо об'єкт, що перебуває під владою супротивної сторони, перестав використовуватися виключно для цілей життєзабезпечення або використовується виключно в цілях оборони стороною на своїй території.

Необхідно відзначити, що найбільш складним є юридичне визначення «широкомасштабних» знищень або присвоєння майна.

Оскільки ані Римський статут, ані Женевські Конвенції 1949 року, ані Додаткові Протоколи I, II до них не містять критеріїв «широкомасштабних» або «серйозних» діянь, то ці ознаки встановлюються кожного разу стосовно конкретної справи, за фактом вчинення такого злочину (case-by-case basis) [425].

У рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів, на додаток до Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, підкреслювалося, що заборона на незаконне привласнення суспільного або приватного майна поширюється як на дії, що здійснюються окремими солдатами з особистих мотивів, так і щодо власності, яка вилучається з метою «систематичної економічної експлуатації» окупованої території [413, § 590]. При цьому стосовно обох зазначених діянь у рішеннях як післявоєнних, так і сучасних міжнародних трибуналів вживається поняття «пограбування» (pillage), тобто вилучення майна у власника всупереч його волевиявленню, поєднане з чиненням прямого тиску, а також вилучення, що здійснюється при

«демонстрації воєнної сили», будь-якої силової позиції, в результаті якої власник відмовляється від майна, але не добровільно, а у зв'язку з «обставинами, що склалися» [426, § 591].

Звичайно, незаконне і широкомасштабне привласнення чужого майна відбувається найчастіше у вигляді прямого вилучення, реквізиції. За цим пунктом були кваліфіковані, наприклад, дії осіб, які грабували гроші, годинники, ювелірні вироби на території колишньої Югославії під час подій 1992 року і вбивали тих осіб, які чинили будь-який опір грабунку [413, § 49].

Як злочинне діяння треба кваліфікувати шахрайське вилучення майна, безпосередньо пов'язане зі збройним конфліктом, і таке, що не підпадає під поняття воєнної необхідності. Саме так були кваліфіковані, наприклад, побори з населення окупованих територій, які в подальшому були використані для оснащення солдатів ворожої сторони [425, § 424].

Примус військовополоненого або іншої особи, що охороняється, до служби в збройних силах ворожої держави (пп. «v» п. 2 «а» ст. 8).

Насамперед необхідно визначитися із правовим статусом військовополоненого у міжнародному гуманітарному праві, що детально розписаний в Женевській Конвенції III, яка доповнюється низкою норм Додаткового протоколу I.

Військовополонені – це особи, які потрапили в полон до супротивника в ситуації збройного конфлікту міжнародного характеру та підпадають під одну із нижче наведених категорій:

комбатанти (члени збройних сил, крім медичного та релігійного персоналу, або учасники *levée en masse*) (Женевська конвенція III, ст. 4(A)(1), (2), (3) та (6); Додатковий протокол I, ст. 44(1));

цивільні особи, яким було надано дозвіл супроводжувати збройні сили, але які фактично не входять до їхнього складу (Женевська конвенція III, ст. 4(A)(4) та (5));

демобілізований військовий персонал на окупованій території (Женевська конвенція III, ст. 4(B)(1));

військовий персонал, інтернований на нейтральній території (Женевська конвенція III, ст. 4(B)(2), Гаазька конвенція V стосовно прав та обов'язків нейтральних країн нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, 18 жовтня 1907 року, ст. 11).

Важливо пам'ятати, що поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, воюючої сторони, які потрапили до рук супротивника, вважають військовополоненими, на яких розповсюджується відповідний правовий режим, разом із режимом поваги та захисту поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії (Женевська конвенція II, ст. 16).

Також важливо наголосити на тому, що міжнародне гуманітарне право встановлює презумпцію статусу військовополоненого [380, с. 43]. Так, особа, яка бере участь у воєнних діях і потрапляє під владу супротивної сторони в ситуації міжнародного збройного конфлікту, вважається військовополоненим, якщо: (1) претендує на статус військовополоненого, (2) видається, що вона має право на такий статус, або (3) ясторона, від якої вона залежить, вимагає для неї такого статусу шляхом повідомлення держави, яка її затримує, або держави-покровительки (Додатковий протокол I, ст. 45(1)).

У разі виникнення сумніву в тому, чи має будь-яка така особа право на статус військовополоненого, вона продовжує зберігати його доти, доки її статус не буде визначений компетентним судовим органом (Женевська конвенція III, ст. 5(2); Додатковий протокол I, ст. 45(1)). Крім того, якщо особі, яка потрапила під владу супротивної сторони, не надано статусу військовополоненого, а вона «підлягає суду цієї сторони за правопорушення, пов'язане з воєнними діями, вона має право на статус військовополоненого перед судовим органом і на винесення рішення з цього питання. У тих випадках, коли це можливо згідно із застосовуваною процедурою, це рішення виноситься до суду за правопорушення» (Додатковий протокол I, ст. 45(2)).

Держава, що затримує, може безстроково інтернувати військовополонених (Женевська конвенція III, ст. 118(1); Звичаєве міжнародне гуманітарне право, норма 128 А). Важливо підкреслити, що таке інтернування є не формою покарання, а засобом запобігання подальшій участі захоплених комбатантів у конфлікті.

Військовополонених не можна притягувати до відповідальності за участь у воєнних діях, оскільки комбатанти (особи зі складу збройних сил сторони міжнародного збройного конфлікту, крім медичного та релігійного персоналу (Додатковий протокол I, ст. 43(2)), або учасники *levée en masse* (Гаазьке положення, Додаток до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї, 18 жовтня 1907 р., ст. 2)) мають на це законне право. Військовополонені несуть відповідальність виключно за скоєні ними порушення міжнародного гуманітарного права (зокрема воєнні злочини) та інші злочини за міжнародним правом.

Проте військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після припинення активних воєнних дій [495, с. 213] (навіть, якщо мирний договір чи домовленість про перемир'я не було укладено) (Женевська конвенція III, ст. 118(1)) або навіть під час воєнних дій, якщо військовополонений серйозно хворий або важко поранений (Женевська конвенція III, ст. 109, 110). Військовополонені, які притягнені до відповідальності за злочини можуть утримуватися до закінчення судового розгляду або до закінчення відбуття ними відповідного покарання (Женевська конвенція III, ст. 119(5)).

Обов'язок утримуючої держави звільнити та репатріювати військовополоненого є абсолютним. Водночас військовополонений не може бути репатрійований проти його волі під час воєнних дій (Женевська конвенція III, ст. 109(3)), військовополонені в принципі не можуть відмовитися від репатріації після закінчення активних воєнних дій (Женевська Конвенція III, ст. 7). Однак все більше практика держав вказує на інший підхід, згідно з яким приймається відмова військовополоненого бути

репатрійованим, якщо вона ґрунтується на посиланні на звичаєвий принцип non-refoulement. Цей принцип передбачає, що особу не можна передавати іншій державі, якщо є причини вважати, що там вона може постраждати від переслідування, тортур чи для її життя існують загрози через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи або політичну думку. Принцип non-refoulement з'явився у контексті права біженців, а також був прописаний у правовому режимі ЖК IV, що регулює питання передачі осіб під захистом (Женевська Конвенція IV, ст. 45(4)). Наразі принцип non-refoulement становить норму звичаєвого міжнародного права і має застосовуватися до кожної передачі особи [366].

Отже, примус військовополоненого або іншої особи, що охороняється, до служби в збройних силах ворожої держави відповідно до пп. «v» п. 2 «а» ст. 8 Римського статуту є злочинним відповідно до ст. 130 III Женевської Конвенції, згідно з якою примус військовополоненої особи до служби в збройних силах ворожої держави є серйозним порушенням означеної конвенції.

Стаття 51 IV Женевської конвенції забороняє окупованій державі примушувати осіб служити в її збройних або допоміжних силах. Більше того, «всякий тиск або пропаганда на користь добровільного вступу в армію забороняється».

Примус як діяння означає застосування фізичного або психічного впливу на зазначених осіб, що впливає на свободу волі особи, з метою домогтися від неї служби в збройних і (або) допоміжних силах держави-противника. Дійсно, в низці рішень американських воєнних трибуналів, що діяли в окупаційній зоні на території Німеччини, вказувалося, що примус військовополоненого до служби у ворожих збройних силах означає вчинення на нього «тиску або насильства» з метою вступу до збройних сил. Саме ж таке діяння названо «незаконним, навмисним» залученням військовополоненого у здійснення планів і заходів з ведення воєнних дій у порушення норм міжнародного права [438, с. 110].

Умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що охороняється, права на справедливе і нормальне судочинство (пп. «ві» п. 2 «а» ст. 8). Цей злочин має комплексний характер і може виражатися у порушенні цілої низки встановлених Женевськими конвенціями прав осіб.

У спільній для Женевських конвенцій ст. 3 задекларовано, що забороняються і завжди та всюди будуть заборонятися засудження й застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який належно створено і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

Проявами цього злочину є зокрема навмисні порушення таких прав осіб:

право будь-якої особи, проти якої буде порушено звинувачення державою-окупантом, на негайне повідомлення про це у письмовій формі, зрозумілою для неї мовою, з докладним викладом висунутих проти неї звинувачень, а також право на максимально швидке розслідування справи (ст. 104 III Женевська конвенція та ч. 2 ст. 71 IV Женевська конвенція);

заборона на будь-які колективні покарання за індивідуальні проступки, всякі тілесні покарання, ув'язнення у приміщення без доступу денного світла, і взагалі будь-які види тортур або прояви жорстокості (ст. 87 III Женевської конвенції і ст. 33 IV Женевської конвенції);

право на те, що військовополонені не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності або визнані винними за дії, які не заборонені законодавством країни, в якій вони утримуються в полоні, або міжнародним правом на момент вчинення дії. Жодного військовополоненого не можна піддавати будь-якій формі морального чи фізичного примусу, щоб змусити його визнати свою провину за передбачувану шкоду, яку він завдав. Крім того, військовополоненого не можна визнати винним, якщо йому не було надано справедливого шансу захистити себе в суді та не було забезпечено підтримку компетентного адвоката. (ст. 99 III Женевської конвенції і ст. 67 IV Женевської конвенції);

право на недопущення повторного кримінального переслідування і покарання за один злочин (жоден військовополонений не може бути покараний більше одного разу за одне й те саме діяння або за одним і тим самим обвинуваченням, в силу принципу *non bis in idem*) (ст. 86 III Женевської конвенції і ч. 3 ст. 117 IV Женевської конвенції);

право бути поінформованим про право на апеляцію (оскарження) вироку і про термін, протягом якого особа може це зробити (ст. 106 III Женевської конвенції і ст. 73 IV Женевської конвенції) [166, с. 192–193].

У пп. vii п. 2 «а» ст. 8 Римського статуту йдеться про незаконну депортацію, переміщення або незаконне позбавлення волі як серйозне порушення Женевської конвенції 1949 року.

Елементами цього складу злочину є: «1. Виконавець депортував або перемістив одну чи кілька осіб до іншої держави або до іншого місця. 2. Така особа або такі особи перебували під захистом однієї чи кількох Женевських конвенцій 1949 року. 3. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про цей захищений статус. 4. Діяння мало місце у контексті міжнародного збройного конфлікту та було пов'язане з ним. 5. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту» [279, с. 920–921].

Стаття 8 (2) (a) (viii) Римського статуту присвячена воєнним злочинам у вигляді взяття заручників. Елементами цього складу злочину є: 1. Виконавець захопив, затримав чи в інший спосіб взяв у заручники одну чи більше осіб. 2. Виконавець погрожував убити, завдати каліцтва або продовжувати затримувати таку особу або таких осіб. 3. Виконавець мав намір змусити будь-яку державу, міжнародну організацію, фізичну чи юридичну особу або групу осіб вчинити дії або утриматися від скоєння дій як явну або певну умову забезпечення безпеки або звільнення такої особи чи таких осіб. 4. Така особа або такі особи перебували під захистом однієї чи кількох Женевських конвенцій 1949 року. 5. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про цей захищений статус. 6. Діяння скоєно

у контексті міжнародного збройного конфлікту. 7. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту [359].

Зазначений вище перелік серйозних порушень був включений до Женевських Конвенцій, головню на підставі злочинів, щодо яких після Другої світової війни здійснювали судові переслідування Міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі та Токіо, а також національні суди. Цей перелік повторюється у Статутах Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії і Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді. Він також зафіксований у законодавстві багатьох держав світу. Ідея про те, що такі порушення є воєнними злочинами, не викликає сумнівів.

До серйозних порушень правил і звичаїв ведення війни, що визначаються у Додаткового протоколу I, належить нанесення шкоди шляхом будь-якої навмисної і невиправданої дії, або бездіяльності, фізичному або психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони або інтернованих, затриманих чи у будь-який інший спосіб позбавлених свободи в результаті збройного конфлікту. Зокрема маються на увазі: нанесення фізичних каліцтв, проведення медичних або наукових експериментів, видалення тканин або органів для пересадки, а також будь-яка інша медична процедура, що не вимагається за станом здоров'я зазначеної особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, застосовуваним при аналогічних з медичної точки зору обставинах до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені волі в будь-якій формі (ст. 11 Додаткового протоколу I).

До серйозних порушень віднесені також дії, що здійснюються навмисно і є причиною смерті або тілесного ушкодження чи нанесення шкоди здоров'ю (п. 3 ст. 85 Додаткового протоколу I), які полягають у: «перетворенні цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; вчиненні нападу невибіркового характеру, що зачіпає цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною

надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; вчиненні нападу на установки або споруди, що містять небезпечні речовини, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; перетворенні необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчиненні нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віроломному використанні розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристалу» [46, ст. 6] або інших захисних знаків.

До серйозних порушень належать також такі дії, якщо вони вчинені умисно і в порушення Женевських Конвенцій 1949 року та п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу I: «переміщення державою-окупантом частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі; невиправдана затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижувальних дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи; перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким надається особливий захист, на об'єкт нападу, в результаті чого вони зазнають великих руйнувань, коли такі об'єкти не розміщені у безпосередній близькості від військових об'єктів і не використовуються іншою стороною для підтримки збройних дій; позбавлення особи, яка користується захистом Женевських конвенцій 1949 року і Додаткового протоколу I, права на неупереджене і належне судочинство».

Ці порушення були предметом судових процесів після Другої світової війни у зв'язку зі скоєнням воєнних злочинів [299, с. 32]. Вони також включені до Статуту Міжнародного кримінального суду і, навіть якщо не відтворюються у такому ж формулюванні, насправді враховані в ньому, як свідчать Елементи злочинів для Міжнародного кримінального суду. Так,

наприклад, воєнний злочин у вигляді «нападу на медичний чи духовний персонал, медичні формування чи санітарно-транспортні засоби» відображає окремі сторони воєнного злочину, що міститься у ст.ст. 8 (2) (b) (ix) та (xxiv) Статуту Міжнародного кримінального суду. Визначення цих порушень як воєнних злочинів у Статуті Міжнародного кримінального суду не спричинило розбіжностей. Напад на осіб, які вибули зі строю, та віроломне використання захисних емблем або знаків внесені до серйозних порушень Додаткового протоколу I. Також існує практика, що розповсюджує сферу дії цих воєнних злочинів на віроломне використання захисних сигналів.

У продовження розкриття теми розглянемо склади злочинів, скоєні у випадку неміжнародного збройного конфлікту і які становлять серйозні порушення спільної ст. 3 Женевських конвенцій 1949 року.

Таким чином, у разі міжнародного збройного конфлікту такі дії, вчинені особами, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовцями, які здали зброю, та особами, звільненими з військової служби через хворобу, поранення, затримання, або з будь-якої іншої причини вважаються протиправними:

спроба позбавити чиєсь життя або завдати шкоди його особистій недоторканності, наприклад вчинення вбивства, каліцтва, жорстоке поводження або катування;

посягання на гідність особи, зокрема шляхом образливої та принизливої поведінки;

взяття осіб у заручники;

винесення та виконання судових рішень без належного судового розгляду, проведеного відповідно до встановлених судових процедур, які забезпечують захист усіх законних прав, які є загально визнаними як істотні.

Інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються під час неміжнародного збройного конфлікту в рамках встановлених норм міжнародного права, включають наступні дії:

навмисні напади на цивільне населення в цілому, а також навмисні напади на окремих цивільних осіб, які безпосередньо не є беруть участь у військових діях;

навмисне націлювання на будівлі, запаси, медичні установи та транспортні засоби, які позначені розпізнавальними символами відповідно до вимог Женевських конвенцій і міжнародного права;

цілеспрямоване націлювання на персонал, об'єкти, запаси, підрозділи чи транспортні засоби, залучені до надання гуманітарної допомоги чи участі в миротворчій місії відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, якщо вони мають право на захист або використовуються цивільними особами. Цивільні об'єкти охороняються міжнародним правом збройних конфліктів. Забороняється навмисно обстрілювати будівлі, які служать релігійним, освітнім, мистецьким, науковим чи благодійним цілям, а також історичні пам'ятки, лікарні та місця, де скупчуються хворі та поранені, якщо вони не є військовими цілями. Крім того, забороняється грабувати місто або поселення, навіть якщо воно захоплене силою;

згвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, як визначено в ст. 7, п. 2(f), примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, що також є грубим порушенням ст. 3 Співтовариства чотирьох Женевських конвенцій;

вербування або вербування дітей віком до п'ятдесяти років до збройних сил чи угруповань, використання їх для активної участі у бойових діях;

видання наказів про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо цього не вимагає безпека відповідального цивільного населення або нагальна необхідність військового характеру;

віроломне вбивство або поранення учасника бойових дій противника;

заява про те, що пощади не буде;

нанесення фізичних каліцтв особам, які перебувають під контролем іншої сторони конфлікту, або проведення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдовуються задоволенням від

медичного, стоматологічного чи іншого лікування відповідної особи та не в його інтересах і які спричиняють смерть, або серйозно загрозувати здоров'ю такої особи або осіб;

знищення або захоплення майна противника, за винятком конфлікту, коли такі дії викликані стихійними конфліктами.

У частині 3 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду вказується, що ніщо в п.п. (с) і (е) не зачіпає відповідальності уряду за підтримання або відновлення правопорядку в державі, або за захист єдності і територіальної цілісності держави всіма законними засобами.

На підставі аналізу Женевських конвенцій, Додаткових протоколів I та II та Статуту МКС суду можна дійти висновку, що останній суттєво розширює перелік порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених під час неміжнародного збройного конфлікту. Йдеться про діяння, перераховані у пп. «b» п. 2 ст. 8 Статуту Суду під назвою «Інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права». Наприклад, до числа таких злочинів відносять: віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії; заяву про те, що пощади не буде; набір або вербування дітей віком до 15 років до складу національних збройних сил або їх використання для активної участі в бойових діях та інші.

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДОЗРЮВАНИХ І ПОТЕРПІЛИХ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ

4.1. Процесуальні аспекти розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у скоєнні воєнних злочинів

Приступаючи до аналізу заявленої у цьому підрозділі проблеми, варто наголосити на способах здійснення МКС юрисдикції, серед інших особливостей його функціонування як першої постійно діючої міжнародної кримінальної судової установи. Прокурор та Канцелярія прокурора, Палата попереднього провадження, Судові палати і, у разі потреби, Апеляційна палата спочатку розглядають, аналізують і оцінюють інформацію про ситуацію, яка склалася на території держав або певної держави, і лише після отримання висновків стосовно наявності у суду всіх видів юрисдикції – *ratione loci*, *ratione materiae*, *ratione personae* та *ratione temporis* – починають розгляд справ конкретних індивідів, які підозрюються у скоєнні воєнних злочинів, в рамках таких ситуацій [213, с. 124]. Відповідно, здійснення судом юрисдикції можливе у випадках передачі ситуації, в контексті якої були скоєні воєнні злочини, щодо яких суд володіє юрисдикцією *ratione materiae*, державою-учасницею Римського статуту, державою, яка не є учасницею Римського статуту, проте шляхом подання відповідної заяви секретарю може визнати юрисдикцію суду щодо певного злочину або злочинів чи Радою Безпеки ООН або ініціювання розслідування таких злочинів прокурором *proprio motu* на основі отриманої про них інформації. Передовсім в останньому випадку на прокурора покладається обов'язок оцінити важливість такої інформації (із можливістю запиту додаткової інформації у держав, органів ООН, міжурядових чи неурядових організацій або інших джерел, які прокурор вважатиме надійними, та отримання відповідних письмових або усних свідчень в місці функціонування суду) і на підставі

відповідного висновку він звертається до Палати попереднього провадження з проханням надати санкцію на проведення розслідування, причому воно має бути підкріпленим попередньо зібраними матеріалами.

Палата попереднього провадження, зі свого боку, аналізує і досліджує таке прохання і документи до нього та надає санкцію на ініціювання розслідування без шкоди для подальших висновків відповідних палат суду стосовно юрисдикції і прийнятності справи, у випадку визнання наявності достатніх підстав для ініціювання розслідування, а також наявності у суду відповідної юрисдикції *prima facie*. Однак варто зауважити, що прокурор може знову подати прохання у контексті тієї самої ситуації на підставі нових свідчень або фактів, навіть у випадку відмови Палати попереднього провадження ініціювати розслідування. Якщо прокурор дійде висновку про те, що надана інформація не містить достатніх підстав для ініціювання розслідування, він шляхом відповідного повідомлення інформує про це ті джерела інформації, які її надали, залишаючи при цьому за собою можливість розгляду подальшої інформації, яка стосується тієї самої ситуації, проте за появи нових свідчень або фактів.

З огляду на надану інформацію стає очевидним, що Правила процедури та доказування МКС від 9 вересня 2002 року [348] наразі регулюють конкретні процесуальні аспекти порушення прокурором розслідування *proprio motu*. Правило 46 передбачає, що прокурор повинен зберігати таємницю наданих матеріалів або свідчень. Правило 47 регулює можливість прокурора, як зазначено в п. 2 ст. 15 Римського статуту, отримати сертифікат, який надає йому право приймати подальшу інформацію. Особливу увагу слід приділити положенням правил 111 та 112, зокрема щодо представлення та подання доказів. Ці правила стосуються доказів, наданих прокурору під час оцінки інформації, отриманої щодо можливих випадків міжнародних злочинів. Важливо зазначити, що ці правила застосовуються з необхідними змінами. До таких положень, зокрема, належать загальні вимоги до форми подання відповідних показань - протоколу допиту будь-якої особи, яка

звертається до суду з офіційними заявами щодо вирішення нею питань про порушення приводу. подальше дослідження певної ситуації з відповідним інформуванням такої особи про її права згідно зі ст. 55 Римського статуту (і про факт таких відомостей має бути зазначено в протоколі допиту), «який повинен бути укладений у письмовій формі із зазначенням дати, часу і місця проведення допиту та підписами особи, яка проводить і укладає допит». протокол допиту, особа, яка допитується, її захисник, прокурор або суддя Міжнародного кримінального суду, якщо він присутній на допиті; можливість особи після повторної дачі показань уточнити інформацію, попередньо замовлену його або додати певну інформацію (при цьому варто зазначити, що всі процесуальні особливості та час закінчення допиту підлягають обов'язковій фіксації та відображенню у відповідному протоколі); показання особи повинні бути оперативно зафіксовані на відповідних засобах, у відео- чи аудіоформаті. Особі, яку опитували, необхідно надати дублікат такого запису. Якщо використовується багато записуючих пристроїв, їй також надається один із оригінальних записів. Оригінал або один із перших протоколів показань надійно зберігається в присутності особи, яка допитується, та її законного представника. Потім його підписують усі залучені сторони, включно з прокурором, якщо вони присутні під час допиту.

Пункт 2 правила 112 Правил процедури і доказування зобов'язує прокурора використовувати всі доступні методи аудіо- чи відеозапису свідчень. Важливо зазначити, що вищезазначене положення дозволяє особі, яку допитують, відмовитися від запису, що вважається винятком у випадках, коли зробити такий запис неможливо. Для допитуваної особи необхідно надати дублікат її письмових показань. Якщо у прокурора є підстави підозрювати, що існує значна ймовірність зіткнутися з подальшими перешкодами в отриманні важливого сертифікату, він може звернутися до Палати попереднього провадження з проханням вжити будь-яких необхідних

заходів для забезпечення ефективності та цілісності процедур Міжнародного кримінального суду.

Правило 49 Правил процедури і доказування конкретизує п. 6 ст. 15 Римського статуту і накладає на прокурора «обов'язок швидкого надання повідомлення про відсутність підстав для ініціювання розслідування на базі отриманої інформації особам, які її надали, із зазначенням причини такого рішення у форматі, спрямованому на запобігання та попередження будь-якої небезпеки для їхнього здоров'я, приватного життя і безпеки загалом. Таке повідомлення має включати у себе подальшу можливість таких осіб надавати інформацію щодо відповідної ситуації у випадку виникнення нових фактів або свідчень».

Окремо варто зауважити, що прокурор МКС є особою, відповідальною за управління, в тому числі адміністративне, Канцелярією прокурора загалом. Таке управління здійснюється шляхом видання прокурором відповідних правил, які регулюють діяльність Канцелярії, тобто *inter alia* Прокурор може консультуватися із секретарем суду стосовно будь-яких питань, які можуть бути у певний спосіб пов'язані або впливати на діяльність Секретаріату Міжнародного кримінального суду, під час підготовки або внесення поправок до таких правил. Окрім вищезазначеного обов'язку прокурора щодо збереження, накопичення й безпеки отриманої інформації або свідчень осіб, отриманих під час проведення розслідування Канцелярією прокурора, він також має право передати свої повноваження у рамках здійснення безпосередніх функцій будь-якому членові Канцелярії [348].

Розглядаючи можливий початок розслідування, важливо зосередити увагу на конкретних правилах, які регулюють процес ухвалення рішення про відкриття чи непорушення розслідування палатою досудового провадження. Згідно з Правилом 50 Правил процедури та доказів безпеки, якщо прокурор вважає, що інформування потерпілих, Департаменту у справах потерпілих і свідків або їхніх законних представників може поставити під загрозу судовий процес або безпеку потерпілих або свідків, вони може вимагати дозволу від

палати. Цей запит має бути поданий у письмовій формі та відповідно до п. 3 ст. 15 Римського статуту [348].

Прокурор може також надати повідомлення групам потерпілих шляхом звичайних загальнодоступних засобів для встановлення зв'язку з такими групами, за винятком випадку, коли він вирішить, що такі дії становитимуть небезпеку для цілісності й ефективного здійснення розслідування або життя чи здоров'я потерпілих і свідків. Прокурор під час здійснення вищевказаних обов'язків може звертатися по допомогу до Відділу з питань потерпілих та свідків.

У цьому контексті варто звернути увагу на надання потерпілим можливості подання своїх заяв у письмовій формі Палаті попереднього провадження, проте з обмеженням часових рамок, зазначених у Правилах. Зі свого боку, Палата у випадку прийняття рішення про доцільність здійснення подальшої судової процедури в рамках суду, зокрема ініціювання розслідування, може звертатися до прокурора чи потерпілих, які подали Палаті відповідні заяви, із проханням надати додаткову інформацію, або, у разі необхідності, призначати проведення слухання.

На Палату покладається обов'язок винесення рішення із належним обґрунтуванням стосовно необхідності ініціювання розслідування згідно з п. 4 ст. 15 Римського статуту стосовно кожної частини попередньо поданого прохання прокурора. При цьому Палата також зобов'язується повідомити про своє рішення потерпілих, які подавали заяви, пов'язані з інформацією, що стала підставою для подання прокурором прохання про ініціювання розслідування та подальшого винесення відповідного рішення Палатою. Та сама процедура має місце у випадку подання прокурором нового прохання щодо ініціювання розслідування на підставі інформації, яка стосується тієї самої ситуації, проте за появи нових свідчень або фактів.

Що стосується передачі положення, яке, як вважається, стосується військових злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС через причетність держави-учасниці Римського статуту, важливо враховувати вимоги,

викладені в ст. 14 Хартії. Вони дозволяють державі звернутися до прокурора з проханням про розслідування конкретної заяви. Це розслідування мало б визначити доцільність і необхідність порушення судових справ проти однієї чи кількох осіб за їх причетність до таких злочинів. Запит буде підкріплено конкретними доказами та перевіреною документацією. Текст користувача – це просто «стан». Вкрай важливо уважно розглянути ст. 12 Римського статуту, яка регулює визнання авторитету – державою, яка не є учасником. Це можна зробити, звернувшись із заявою до секретаря Міжнародного кримінального суду. Водночас держава зобов'язується оперативно співпрацювати з судом відповідно до розділу 9 Римського статуту.

Так, 17 квітня 2014 року положеннями цієї статті, зокрема п. 3, скористалася Україна, звернувшись до прокурора – із заявою про визнання юрисдикції суду щодо можливого скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період від 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014 року [68]. 25 квітня 2014 року тодішня прокурорка – Фату Бенсуда прийняла рішення розпочати попереднє розслідування на території України [357].

4 лютого 2015 року також було прийнято Постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами російської федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» [178]. Верховна Рада України, як виключний законодавчий орган в Україні, визнає повноваження Міжнародного кримінального суду щодо притягнення до відповідальності осіб за злочини проти людяності та військові злочини, вчинені на території України. Це визнання стосується діянь, вчинених вищими посадовими особами російської федерації та

ватажками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР» з 20 лютого 2014 року по теперішній час, уточнив прокурор суду.

Верховна Рада України доручила Кабінету Міністрів України та Генеральній прокуратурі України зібрати необхідні матеріали та докази для подання заяви до Міжнародного кримінального суду. Ця заява ґрунтується на ч. 3 ст. 12 Римського статуту, яка стосується вчинення злочинів проти людяності та військових злочинів вищими посадовими особами російської федерації та ватажками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР». Ці злочини призвели до значних та тяжких наслідків, зокрема до масових вбивств громадян України [25].

2 березня 2022 року Прокурор МКС Карім Хан повідомив про початок розслідування ситуації в Україні стосовно подій, починаючи з 21 листопада 2013 року і в подальший період стосовно можливих воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, скоєних будь-якими особами на території України [352]. Таке його рішення стало можливим завдяки безпрецедентній підтримці звернень України до МКС з боку дружніх держав. Загалом підтримку українській позиції висловили 43 держави [350], що уможливило перейти до етапу розслідування при відсутності ратифікації Римського статуту [228, с. 101].

17 березня 2023 року II палата досудового розслідування винесла постанову щодо президента російської федерації В. В. Путіна та Уповноваженого при президентові рф з прав дитини М. О. Львової-Белової. Обом особам оголошено про підозру у вчиненні військового злочину у незаконній депортації та переміщенні населення, зокрема дітей, з окупованих територій України до російської федерації. Ці дії вважаються злочинами відповідно до положень 8(2)(a)(vii) і 8(2)(b)(viii) Римського статуту. Імовірно, ці злочинні дії відбувалися в українському регіоні, який зараз перебуває під окупацією, після 24 лютого 2022 року. Є дані, які свідчать про те, що підконтрольні діяли як злагоджена одиниця та не здійснювали належного контролю за своїми підлеглими, які відповідальні за злочин, про який

йдеться. Деталі ордерів на арешт зберігаються в таємниці для захисту жертв і свідків. Однак суд визнав за важливе публічне оприлюднення видачі ордерів, оскільки вважав, що це може допомогти стримати злочин, що триває [351].

Прикметний набір звинувачень проти російського лідера. Враховуючи великий обсяг доступної інформації про численні злочини проти людяності та воєнні злочини, такі як масові позасудові вбивства, тортури, напади на цивільних осіб і об'єкти культурної спадщини, а також безглузде знищення цивільних об'єктів, Палата попереднього провадження Міжн. Кримінальний суд (ІСС) вирішив зосередити своє провадження на злочинному діянні насильницького переміщення населення. У ньому окремо наголошується, що це стосується й депортації дітей. Це свідчить про те, що розслідування спрямоване на отримання інформації для виявлення фактів геноциду. Відповідно до пункту е) статті II Конвенції ООН про попередження злочину геноциду та покарання за нього, одним із способів здійснення злочину геноциду є примусове переселення дітей з однієї етнічної чи соціальної групи до іншої [87].

Аналіз положень Римського статуту і Правил процедури та доведення Міжнародного кримінального суду дає можливість визначити, що судочинство в Суді проводиться в особливій правовій формі міжнародного кримінального процесу та в особливому правовому порядку, властивому тільки цьому суду, ґрунтується як на англосаксонських, так і на романо-германських правових традиціях, включає в себе процесуальні дії, схожі з тими, які в українському кримінальному процесі прийнято називати підготовкою до судового засідання і судовим розглядом справи по суті. Так, серед інновацій процесуальних аспектів діяльності – вітчизняні дослідники зазначають появу стадії затвердження обвинувачень щодо згаданих індивідів до початку стадії безпосереднього судового розгляду справи [114, с. 39].

Ця частина дослідження спрямована на вивчення особливостей цих етапів при розслідуванні та притягненні до відповідальності за скоєння воєнних злочинів. Саме такий предмет дослідження повинен надати

можливість проаналізувати не лише загальні питання діяльності Міжнародного кримінального суду, а й особливості притягнення до відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів, що зумовлює важливість дослідження функцій та повноважень органів Міжнародного кримінального суду, які, здійснюють досудове провадження та попередній розгляд, у справах про потенційне скоєння воєнних злочинів, а також визначення процесуальних особливостей означених етапів притягнення особи до відповідальності.

Загалом процес Міжнародного кримінального суду поділяється на чотири етапи:

- 1) розслідування та досудове провадження;
- 2) попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, які можуть завдати шкоди або обмежити основні права громадянина, та затверджувати попередньо пред'явлені обвинувачення;
- 3) провадження в суді першої інстанції;
- 4) перевірка законності і обґрунтованості вироку (апеляція), а іноді і судові вирішення питань, що виникають в ході виконання вироку [436, с. 538].

Функція міжнародного розслідування справ про воєнні злочини не є судовою і спрямована передовсім на встановлення фактичних обставин, пов'язаних із вчиненням злочином. При цьому необхідність проведення міжнародного розслідування у справах про воєнні злочини впливає з того, що Палата попереднього провадження Міжнародного кримінального суду, приймаючи рішення про видачу санкції на порушення розслідування (п. 4 ст. 15 Римського статуту), повинна ґрунтуватися на об'єктивній інформації, що міститься як у поданні прокурора, так і в матеріалах, що її підкріплюють. Так само не веде до прийняття будь-яких судових рішень попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, які можуть ущемити або обмежити основні права

громадянина. Тому перші дві стадії видається можливим, для досягнення мети пропонованого дослідження, об'єднати у стадію попереднього провадження.

Розгляд основних положень процесуального порядку попереднього провадження у Суді неможливий, на нашу думку, без попереднього аналізу процесуального положення однієї з «головних осіб» досудової стадії міжнародного кримінального судочинства – прокурора.

Досліджуючи історичну еволюцію повноважень прокурора міжнародних кримінальних трибуналів, доцільно звернутися до Статуту Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу, відповідно до ст. 15 якого процесуальні права і обов'язки головних обвинувачів полягали (але не обмежувалися) у такому:

- 1) провадження розслідування, збір і надання до або під час судового процесу необхідних доказів;
- 2) провадження попереднього допиту свідків, підозрюваних і обвинувачуваних;
- 3) підготовка обвинувального акту для затвердження його Комітетом;
- 4) підтримання обвинувачення у суді;
- 5) призначення для виконання доручених обов'язків уповноважених осіб;
- 6) провадження слідчих та інших дій, які виявлялися необхідними в цілях підготовки справи і провадження для суду [278].

При розслідуванні і судовому розгляді справ про воєнні злочини в Нюрнберзькому міжнародному воєнному трибуналі кожна з держав-учасниць призначала обвинувача для провадження розслідування і підтримання у суді обвинувачення щодо головних воєнних злочинців. Зважаючи на те, що колективне рішення може бути гарантією об'єктивності його прийняття, головні обвинувачі діяли в складі Комітету з розслідування справ і звинувачення головних воєнних злочинців, в якому відбувалося узгодження планів індивідуальної діяльності кожного головного обвинувача, визначалося

коло осіб, діяння яких підсудні Нюрнберзькому міжнародному воєнному трибуналу, тощо.

На відміну від Статуту Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу. Статут Токійського міжнародного воєнного трибуналу (ст. 8) визначав, що у трибуналу буде один головний обвинувач, який призначається Верховним Головнокомандувачем союзних держав. До кола його обов'язків входило як провадження попереднього слідства, так і підтримання обвинувачення в суді проти воєнних злочинців у межах юрисдикції Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу [22, с. 21].

Визначаючи функції обвинувача, Статут Міжнародного трибуналу для Руанди (ст. 15) і Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (ст. 16), встановлюють, що «обвинувач відповідає за розслідування справ і звинувачення осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії (з 1 січня 1991 року) і Руанди (в період з 1 січня 1994 до 31 грудня 1994 року), а також громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на територіях сусідніх держав у той самий період. При цьому обвинувач Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії є також обвинувачем Міжнародного трибуналу по Руанді».

Завдання обвинувачення у Міжнародному кримінальному суді реалізує Канцелярія прокурора (п. «З» ст. 34 Римського статуту), яка також здійснює свої функції незалежно, як самостійний постійний окремий орган суду [217]. Функції, якими наділений прокурор в міжнародному кримінальному судочинстві, цілком відповідають функціям обвинувача, визначеним Комісією міжнародного права, а саме: «розслідування, збір та подання в суді всіх необхідних доказів, складання обвинувального висновку і виступ в якості обвинувача на судовому процесі».

На відміну від Статутів Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії і Міжнародного трибуналу по Руанді, формально прокурор не визнається Римським статутом органом Міжнародного кримінального суду. Як видається, такі норми Римського статуту спрямовані певним чином на те, щоб підкреслити певну незалежність прокурора. Однак можна зробити висновок, з огляду на його повноваження щодо порушення розслідування і самого розслідування, а також щодо керівництва канцелярією, що він все-таки є органом Міжнародного кримінального суду, хоч і не визнається таким Римським статутом.

Процесуальні функції прокурора в Міжнародному кримінальному суді такі:

1) прокурор має право незалежно порушувати кримінальні справи в МКС (важливо зазначити наявні побоювання щодо можливого зловживання цим правом, які, втім, поки не мають підтвердження);

2) прокурор має право порушувати клопотання перед Палатою попереднього провадження про видачу санкції на проведення попереднього розслідування;

3) прокурор має право відмовитися від направлення клопотання до Палати попереднього провадження, якщо в ході попереднього вивчення прийде до висновку, що представлена інформація не містить «достатніх підстав для розслідування»;

4) прокурор має право отримувати письмові чи усні свідчення від фізичних осіб, офіційних представників або компетентних органів держав, органів ООН, міжурядових або неурядових організацій або з інших надійних джерел, які він вважатиме потрібними, в місці перебування суду [348];

5) прокурор має право подачі, у разі відмови у задоволенні попереднього, нового клопотання на підставі нових фактів або свідчень, що стосуються тієї самої ситуації;

б) прокурор (і його заступники) проводять попереднє розслідування і кримінальне переслідування у справах про воєнні злочини, охоплюючи всі

факти і докази, які стосуються оцінки того, чи настає кримінальна відповідальність відповідно до Римського статуту, і при цьому рівною мірою розслідує обставини, що свідчать як про винність, так і про невинність, вживає належних заходів для забезпечення ефективного розслідування і кримінального переслідування за воєнні злочини, дотримуючись при цьому прав й особистих інтересів свідків і потерпілих, а також прав інших осіб, що впливають з Римського статуту;

7) проводячи попередню перевірку первинно отриманої інформації, прокурор відповідно до положення 27 Регламенту Офісу Прокурора повинен попередньо з'ясувати чи: «а) отримана інформація не стосується питань, які явно виходять за рамки юрисдикції Міжнародного кримінального суду; б) отримана інформація вже досліджується у рамках ситуації, яка перевіряється або розслідується, або лежить в основі обвинувачення і яка повинна бути розглянута в контексті поточної діяльності; в) отримана інформація стосується питань, які не явно виходять за рамки юрисдикції Міжнародного кримінального суду і не мають стосунку до ситуації вже при аналізі та розслідуванні або лежить в основі кримінального обвинувачення, яка, як наслідок, вимагає подальшої перевірки відповідно до правила 48 Правил процедури і доказування Міжнародного кримінального суду» [251, с. 169];

8) прокурор має право клопотати перед Палатою попереднього провадження про видачу ордера на арешт особи підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні воєнного злочину, або наказу про явку такої особи;

9) після закінчення провадження попереднього розслідування прокурор зобов'язаний доставити всі докази по справі в Палату попереднього провадження з метою попереднього слухання за твердженням складеного ним звинувачення (обвинувального висновку);

10) після затвердження обвинувачення Палатою попереднього провадження та до початку судового розгляду справи по суті прокурор вправі

з дозволу Палати попереднього провадження змінити обвинувачення або зняти їх;

11) у ході судового провадження у справах про воєнні злочини прокурор підтримує пред'явлене обвинувачення, забезпечуючи його законність і обґрунтованість;

12) прокурор має право в порядку і на підставах, визначених Римським статутом, відмовитися від здійснення кримінального переслідування (п. 2 ст. 53 Римського статуту) [250, с. 192].

Функції і повноваження Палати попереднього провадження Міжнародного кримінального суду здійснюються суддями в суворій відповідності до Римського статуту (ст. 57) і Правил процедури та доказування [161, с. 168].

Однією з основних функцій і водночас повноваженням Палати попереднього провадження є розгляд клопотання прокурора про проведення попереднього розслідування, зокрема у справах про воєнні злочини, і надання санкції (або ж відмова у такому наданні) на його проведення. З іншого боку, у разі відмови прокурора від проведення попереднього розслідування або кримінального переслідування, Палата попереднього провадження може просити його переглянути рішення (пп. «а», «b» п. 3 ст. 53 Римського статуту) на прохання держави, що передала ситуацію, або за власною ініціативою.

На першій стадії розгляду справи індивіда, який, на думку прокурора відповідної міжнародної кримінальної судової установи та сторони обвинувачення загалом, підозрюється у скоєнні воєнного злочину – стадії ініціювання та початку розгляду справи – відбувається безпосереднє розслідування та складання обвинувального вироку (що мало місце в рамках Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії і Руанді) чи безпосереднє розслідування та/або кримінальне переслідування і складання заяви щодо подальшого видання ордеру на арешт (згідно зі ст. 58 Римського статуту). Головна мета цієї стадії полягає у підготовці стороною

обвинувачення своєї позиції по справі і викладенні її у рамках спеціального формату – обвинувального документа, який, зі свого боку, має на меті забезпечення права індивіда, обвинуваченого у скоєнні міжнародних злочинів, на справедливий суд (*lato sensu*) і бути повідомленим у деталях про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення та мати достатньо засобів для підготовки лінії ефективного захисту (*stricto sensu*) [429, с. 149].

Варто відзначити, що первинні засади спеціальних процесуальних норм, які регулюють становище індивіда в рамках міжнародного кримінального права загалом, пов'язані з фундаментальним та невід'ємним правом людини на справедливий суд, що передбачені в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [136]. Оскільки міжнародні кримінальні судові установи в своїй процесуальній практиці мають справу з найтяжчими порушенням норм міжнародного права індивідами, вищезгадане право насамперед реалізується у розумінні та подальшому тлумаченні обвинувачення, яке пред'являється індивіду, підозрюваному у скоєнні міжнародних злочинів, котрий на пізніших стадіях розгляду відповідної справи отримує статус обвинуваченого.

У цьому контексті важливо наголосити на особливій ролі права обвинуваченого бути повідомленим у деталях про характер і підстави пред'явленого йому обвинувачення та мати достатньо засобів для підготовки ефективної лінії захисту, на підтримку і реалізацію якого з метою забезпечення процесуальної рівності сторін у справі безпосередньо спрямований обвинувальний документ. Це право, яке вперше знайшло відображення в п. 3(а) ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, було також включене до Статутів Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (ст. 21), Міжнародного трибуналу по Руанді (ст. 20), Спеціального суду по Сьєрра-Леоне (ст. 17) [478] та до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 60).

У практичній процесуальній діяльності міжнародних кримінальних судових установ обвинувальний документ вважається первинним

інструментом сторони обвинувачення, в якому мають бути викладені базові аспекти її позиції у відповідній справі із належним рівнем деталізації для розуміння суті викладеної позиції. У зв'язку з тим, що обвинувальний документ сприяє реалізації права обвинуваченого на підготовку ефективної лінії захисту, наявність у ньому чітких формулювань є обов'язковою, оскільки обвинувачений, зі свого боку, має чітко розуміти природу та сутність пред'явлених йому обвинувачень.

Певні складнощі в процесі розвитку цього права обвинуваченого в контексті міжнародного кримінального права виникали із розв'язанням питання про уніфікацію форми пред'явлення відповідного обвинувачення. Серед таких складнощів можна назвати можливість пред'явлення альтернативних обвинувачень у рамках одного обвинувального документа, яку не одразу визнали представники романо-германської правової системи. Своєю чергою, внесок представників цієї правової системи до визначення уніфікованого формату обвинувального документа (який знайшов відображення у Правилі 65ter Правил процедури і доказування у редакції 2001 року), *inter alia*, полягає в необхідності надання доказів на підтримку кожного пункту висунутого обвинувачення та чіткого викладення фактів справи.

Палата дає дозвіл прокурору на проведення попереднього розслідування на території будь-якої держави (відповідно до положень ч. 9 або за власним дозволом, виданим відповідно до пп. «D» п. 3 ст. 57 Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

До компетенції Палати попереднього провадження на всьому етапі досудового провадження входить прийняття всіх необхідних заходів відповідно до вимог ст. 54 («Обов'язки і повноваження прокурора при розслідуванні»), ст. 72 («Захист інформації, що зачіпає національну безпеку») і ст. 93 («Інші форми співробітництва») Римського статуту для захисту інформації і документів, а також з метою захисту потерпілих, свідків, членів

їх сімей та забезпечення їх участі в судовому розгляді (п. 5 ст. 68 Римського статуту).

Якщо прокурор інформує Палату попереднього провадження, що проведення попереднього розслідування надає унікальну можливість для отримання показань або заяв від свідка або для вивчення, збору чи перевірки доказів, які згодом можуть виявитися неприпустимими для цілей використання у ході судового розгляду, то Палата попереднього провадження на його прохання вживає необхідних для забезпечення ефективності та послідовності судового переслідування заходів, зокрема надання рекомендацій і розпоряджень щодо судових процедур, яких треба дотримуватися прокурору і стороні захисту з метою забезпечення та реалізації права на захист, надання вказівок прокурору про порядок ведення протоколів попереднього провадження у кримінальній справі, призначення експерта для надання допомоги, надання дозволу особі, яку було заарештовано або яка з'явилася за наказом захисника, брати участь у розслідуванні, доручення на прохання прокурора одному зі своїх членів або іншому судді здійснювати спостереження і давати рекомендації або розпорядження щодо збору і зберігання доказів, а також допиту осіб, або вжити необхідних заходів за власною ініціативою (п. 3 ст. 56 Римського статуту).

Судді Палати також вирішують клопотання прокурора про видачу ордера на арешт особи підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні воєнного злочину, або наказу про явку такої особи. Водночас Палата попереднього провадження забезпечує, щоб ніхто не утримувався під вартою невинувато до судового розгляду через невинуваті затримки розгляду з боку прокурора (п. 4 ст. 60 Римського статуту). У разі виникнення такої затримки Міжнародний кримінальний суд розглядає питання про звільнення особи з-під варти.

З-поміж інших важливих інновацій процесуальних аспектів діяльності МКС можливо відзначити появу в рамках розгляду справ індивідів, які скоїли

міжнародні злочини, такої стадії, як затвердження обвинувачень щодо таких осіб до початку стадії безпосереднього судового розгляду справи. Базисні засади здійснення цієї стадії зазначені в ст. 61 Римського статуту і накладають на Палату попереднього провадження обов'язок провести слухання з метою вирішення питання про затвердження обвинувачень, на підставі яких прокурор має намір добитися проведення судового розгляду відповідної справи.

Особа, яка підозрюється (обвинувачувана) у скоєнні воєнного злочину, «постає» перед Палатою попереднього провадження у присутності прокурора (якщо стосовно неї був виданий ордер на арешт) або після прибуття у суд (якщо був виданий наказ про явку на підставі ст. 58 Римського статуту). За результатами «першої явки» Палата встановлює дату проведення слухання за твердженням звинувачення. Палата зобов'язана вжити всіх заходів для того, щоб інформація про цю дату, а також про будь-яке її перенесення, піддавалася гласності. Слухання проводиться за обов'язкової участі прокурора, обвинуваченого і його захисника. Слухання може проводитися за клопотанням прокурора або за власною ініціативою Палати без присутності обвинуваченого у випадках, коли обвинувачувана особа відмовилася від свого права бути присутньою на судовому засіданні, переховується або місце її перебування встановити неможливо.

До початку слухання прокурор може продовжувати розслідування, а також змінити або зняти будь-які попередньо пред'явлені обвинувачення. У випадку прийняття прокурором рішення про зняття обвинувачень він має повідомити Палату попереднього провадження про його причини. Обвинувачений, зі свого боку, має бути повідомлений про будь-які зміни або зняття попередньо пред'явлених йому обвинувачень.

Під час слухання прокурор супроводжує та підтримує кожен пункт обвинувачення доказами, які є достатніми для встановлення істотних підстав вважати, що відповідна особа дійсно скоїла злочин, в якому вона обвинувачується. Зокрема, він може посилатися на документальні докази або

резюме доказів і може не викликати свідків, які, як очікується, будуть надавати свідчення в суді. Натомість під час слухання обвинувачений має право заперечувати проти пред'явлених йому обвинувачень, оскаржувати докази, надані Прокурором, та надавати свої докази [443, с. 19–20].

На основі проведеного слухання Палата попереднього провадження визначає факт наявності достатніх доказів для встановлення істотних підстав вважати, що відповідна особа скоїла кожен зі злочинів, щодо яких їй пред'являється обвинувачення. На базі цього визначення Палата може прийняти рішення про (1) затвердження тих попередньо пред'явлених обвинувачень, щодо яких вона визначила наявність достатніх підстав, та передає обвинуваченого Судовій палаті для проведення судового розгляду у зв'язку з затвердженими обвинуваченнями (у цьому контексті необхідно звернути увагу на приклади з практики МКС – зокрема в рішенні щодо затвердження обвинувачень по справі Прокурор проти Томаса Лубанги Дійло Перша Палата попереднього провадження затвердила попередньо пред'явлене прокурором обвинувачення у скоєнні паном Лубанга воєнних злочинів у вигляді набору або вербування дітей віком до 15 років до Патріотичних сил звільнення Конго та їхнього активного використання у бойових діях в рамках збройного конфлікту міжнародного характеру в період з 1 вересня 2002 до 13 серпня 2003 року [418]; у рішенні щодо затвердження обвинувачень по справі Прокурор проти Жермена Катанги та Метью Нгуджоло Чуї та сама Палата затвердила попередньо пред'явлені прокурором обвинувачення у скоєнні вищезазначеними особами злочинів проти людяності у вигляді вбивства, сексуального рабства і гвалтування та воєнних злочинів у вигляді згвалтування, умисного вбивства, активного використання дітей до 15 років в бойових діях, умисних нападів на цивільне населення селища Богоро, розграбування населених пунктів, знищення майна, гвалтування та сексуального рабства [412]; (2) відмову у затвердженні обвинувачень щодо яких вона дійшла висновку про відсутність достатніх доказів (зокрема в рішенні по справі Прокурор проти Жермена Катанги та

Метью Нгуджоло Чуї Перша Палата попереднього провадження відхилила обвинувачення вищевказаних осіб у скоєнні злочину проти людяності у вигляді інших нелюдських актів та воєнних злочинів у вигляді нелюдського поводження та посягання на людську гідність [412], а під час розгляду справи Прокурор проти Калліксте Мбарушимана та сама Палата прийняла рішення про відхилення всіх попередньо пред'явлених прокурором обвинувачень [404] або (3) відкладення слухання із одночасним проханням прокурора розглянути можливість надання додаткових доказів або проведення подальшого розслідування щодо того чи того конкретно пред'явленого обвинувачення або зміни попередньо пред'явленого обвинувачення, оскільки надані прокурором докази, на думку Палати, свідчать про факт скоєння іншого злочину, який, тим не менше, підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. У випадку, якщо Палата попереднього провадження не затверджує попередньо пред'явлене обвинувачення, прокурор зберігає за собою можливість знову звернутися до неї з аналогічним проханням затвердити таке обвинувачення, якщо воно супроводжується та підтримується додатковими доказами.

Після затвердження обвинувачень та до початку здійснення стадії безпосереднього судового розгляду справи Судовою палатою прокурор може, за наявності дозволу Палати попереднього провадження та після повідомлення про таке рішення обвинуваченого, змінити обвинувачення. Якщо прокурор має намір пред'явити додаткові обвинувачення або замінити вже виявлені більш серйозними, то згідно з п. 9 ст. 61 Римського статуту має відбутися слухання щодо їх затвердження. Після початку судового розгляду прокурор може, за наявності дозволу Судової палати, зняти попередньо пред'явлені обвинувачення. При цьому дія будь-якого раніше виданого ордеру припиняється щодо будь-яких обвинувачень, які не були затвержені Палатою попереднього провадження або були зняті прокурором [217]. Після винесення остаточного рішення про затвердження обвинувачень Президія суду утворює Судову палату, яка здійснює безпосередній судовий розгляд

справи та може виконувати будь-яку функцію Палати попереднього провадження, яка має стосунок до такого розгляду і може здійснюватися під час його проведення.

У безпосередньому процесуальному контексті Правила процедури і доказування конкретизували вищезазначені положення ст. 61 Римського статуту. Зокрема правило 121 передбачає, що під час першої появи особи, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, перед Палатою попереднього провадження у присутності прокурора Палата має встановити та повідомити точну дату проведення слухання щодо затвердження обвинувачень, забезпечивши при цьому її публікацію, або прийняття рішення про її перенесення за власною ініціативою, проханням прокурора або інших зацікавлених осіб.

Якщо ж йдеться про загальний обов'язок проведення слухання з метою винесення рішення щодо затвердження обвинувачень, то на відповідну Палату покладаються інші додаткові обов'язки в процесуальному контексті підготовки і проведення такого слухання, до яких зокрема належить обов'язок прийняття рішень щодо розкриття інформації для цілей проведення слухання перед прокурором та особою, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися [217]. При цьому під час такого розкриття означена особа має право користуватися допомогою або бути представленою адвокатами (обраними особисто або призначеними); Палата попереднього провадження має скликати відповідні конференції з метою забезпечення розкриття інформації за належних умов, причому для забезпечення таких умов в кожному конкретному випадку за власною ініціативою Палати або за клопотанням прокурора чи вищевказаної особи має призначатися відповідальний суддя зі складу Палати; і всі відповідні докази, які підлягали розкриттю перед прокурором та такою особою мають бути передані Палаті попереднього провадження для проведення слухання щодо затвердження обвинувачень.

Зі свого боку, прокурор має передати Палаті та особі, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, не пізніше ніж за тридцять днів до дати безпосереднього проведення слухання щодо затвердження обвинувачень, детальний опис попередньо пред'явлених обвинувачень разом з переліком доказів, які він має намір представити безпосередньо на слуханні. У випадку, коли прокурор має намір змінити попередньо пред'явлені обвинувачення згідно з п. 4 ст. 61 Римського статуту, він має повідомити про це Палату попереднього провадження та вищезазначену особу не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до дати проведення слухання щодо розгляду змінених обвинувачень, разом з переліком доказів, які він має намір надати на підтримку змінених обвинувачень безпосередньо на слуханні. Якщо прокурор бажає представити нові докази під час слухання, він має надати Палаті та особі, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, їх перелік не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до дати проведення слухання. Якщо така особа має намір скористатися своїм правом представити докази у відповідь згідно з п. 6 ст. 61 Римського статуту, вона також має надати їх перелік Палаті попереднього провадження не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до дати проведення слухання. Зі свого боку, Палата зобов'язується без затримок передати цей перелік прокурору. Особа, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, також має надати перелік доказів, які вона має намір представити у відповідь на будь-яке змінене обвинувачення або новий перелік доказів, попередньо наданий прокурором. На Палату попереднього провадження також покладається обов'язок не брати до уваги обвинувачення та докази, пред'явлені після вичерпання вищезазначеного часового періоду або його подовження за наявності.

У контексті процесуальних особливостей подання доказів варто також відзначити, що прокурор та особа, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, мають право подавати Палаті попереднього провадження письмові заяви щодо питань фактів або права, включаючи підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, зазначені в п. 1 ст. 31

Римського статуту [217], не пізніше ніж за три дні до дати проведення слухання щодо затвердження обвинувачень. При цьому копія таких заяв має бути негайно передана прокурору або такій особі залежно від обставин.

Продовжуючи попередні міркування, вважаємо за доцільне зауважити, що обов'язок створення та зберігання повних протоколів всіх аспектів здійснення судочинства і відповідних процесуальних дій Палати попереднього провадження, включаючи усі документи, передані в її розпорядження, покладається на Секретаріат МКС. У контексті будь-яких обмежень щодо забезпечення конфіденційності та захисту національної безпеки прокурор, обвинувачений і потерпілі або їхні законні представники мають право вносити до них зауваження.

Як уже зазначалося, слухання щодо затвердження обвинувачень може відбуватися як у присутності на ньому особи, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, так і за її відсутності. Процес проведення слухання у присутності такої особи безпосередньо регулюється правилом 122 Правил процедури і доказування та відбувається у такий спосіб. Головуючий суддя Палати попереднього провадження просить представника Секретаріату, який допомагає Палаті у проведенні слухання, зачитати обвинувачення, попередньо пред'явлені прокурором. При цьому головуєчий суддя має визначити безпосередній процес проведення слухання, зокрема встановити порядок та умови подання доказів і відображення такого подання в протоколі слухання.

У випадку виникнення питання про прийнятність справи судом вже на цій стадії її розгляду (в контексті застосування ст. 17 та ст. 19 Римського статуту) обвинувачений, особа, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, держава, яка володіє юрисдикцією щодо цієї справи і проводить або проводила розслідування чи кримінальне переслідування щодо неї, або держава, яка шляхом подання відповідної заяви секретарю визнала юрисдикцію МКС щодо розгляду конкретної ситуації, можуть подати протест щодо здійснення ним юрисдикції, і в такому випадку прокурор може

просити суд винести постанову щодо питань юрисдикції або прийнятності, надаючи при цьому можливість ініціаторам розгляду справи означеним судом та потерпілим подавати до цього протесту свої зауваження, враховуючи факт, що це можна зробити тільки один раз: до або на самому початку здійснення розгляду справи, за винятком тих особливих випадків, коли суд може дозволити подати протест більше ніж один раз, або після початку розгляду справи [217] він, згідно з правилом 58 Правил процедури і доказування, має подаватися в письмовій формі із зазначенням підстав. У випадку отримання такого протесту або за власною ініціативою Палата попереднього провадження має прийняти рішення щодо процедури його розгляду та вжити відповідних заходів для належного здійснення судочинства в цьому контексті. До таких заходів, *inter alia*, належить рішення про проведення відповідного слухання або рішення про включення розгляду такого протесту безпосередньо чи питання про його наявність до порядку денного слухання щодо затвердження обвинувачення або слухання у рамках стадії безпосереднього судового розгляду справи, якщо воно не потягне за собою невинувачених затримок у розгляді справи, і в разі прийняття рішення про таке включення питання щодо прийнятності справи судом має розглядатися першочергово. При цьому суд має надіслати заяву, отриману згідно з п. 2 ст. 19 Римського статуту від уповноважених на її подання осіб та держав, прокурору та особі, яку передали суду або яка предстала перед ним добровільно чи згідно з наказом, та дозволити їм подати свої письмові зауваження до такої заяви протягом часу, визначеного відповідною Палатою. До сказаного варто додати, що МКС має контролювати будь-яке обвинувачення або питання, пов'язане зі здійсненням ним юрисдикції, та здійснювати їхній розгляд насамперед і лише після розгляду питань, пов'язаних із юрисдикційними аспектами, переходити до розгляду питань та протестів щодо прийнятності справи.

Повертаючись до процесуальних аспектів проведення слухання щодо затвердження обвинувачень у присутності особи, на яку було видано ордер

на арешт або наказ з'явитися, варто звернути увагу на те, що до заслуховування справи по суті головує суддя Палати попереднього провадження має запитати прокурора та вищезазначену особу про наявність у них наміру подавати заперечення або зауваження стосовно питань, пов'язаних з порядком проведення слухання, до його початку. Безпосередньо під час слухання здійснення розгляду таких заперечень або зауважень забороняється. У випадку їхнього надходження у дозволений період головує суддя має запросити осіб, які надали свої заперечення або зауваження, до представлення їхніх аргументів у порядку за їхнім вибором із правом на репліку у відповідь. При цьому Палата попереднього провадження має вирішити питання щодо доцільності об'єднання розгляду питань, пов'язаних з представленням обвинувачень чи доказів, або їхнього окремого розгляду і, залежно від обставин конкретної справи, прийняти рішення стосовно необхідності відстрочення проведення слухання щодо затвердження обвинувачень та винесення рішення стосовно заявлених зауважень або заперечень.

Під час заслуховування справи по суті на стадії затвердження обвинувачень прокурор та особа, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, аргументують свої позиції по справі згідно з п. 5 та 6 ст. 61 Римського статуту – тобто, як зазначалося вище, прокурор пред'являє обвинувачення, супроводжуючи та підкріплюючи їх відповідними доказами, а відповідна особа заперечує проти наданих обвинувачень та доказів, або надає свої докази [217]. Після заслуховування цих позицій Палата попереднього провадження може дозволити сторонам зробити фінальні заяви. При цьому правило 122 Правил процедури і доказування у контексті представлення доказів додатково передбачає застосування положень ст. 69 Римського статуту *mutatis mutandis* до подання доказів під час слухання щодо затвердження обвинувачень. Ця стаття зокрема накладає на свідків обов'язок надання правдивих свідчень особисто (проте суд може дозволити надання усних (*viva voce*) або записаних за допомогою аудіо- або відеотехніки

свідчень свідків, а також надання документів або записів, коли це не суперечить положенням Римського статуту та Правилам процедури і доказування, не завдає шкоди та не суперечить правам обвинуваченого). Сторони також можуть надавати докази, які стосуються справи. Зі свого боку, Міжнародний кримінальний суд має право вимагати надання усіх доказів, які він вважає необхідними для встановлення істини.

Правилами процедури і доказування також передбачено повноваження Суду виносити рішення щодо відношення до справи або прийнятності будь-яких доказів, беручи при цьому до уваги їхню доказову силу, а також шкоду, яку такі докази можуть нанести проведенню справедливого судового розгляду або справедливій оцінці свідчень свідків; повага та дотримання судом привілеїв конфіденційності, передбачених Правилами процедури і доказування, та відсутність безпосереднього обов'язку сторін доводити суду загальновідомі факти, враховуючи водночас передбачену п. 6 ст. 69 Римського статуту можливість взяття судом до відома таких фактів шляхом їхнього надання у судовому порядку. Варто також наголосити, що докази, отримані внаслідок порушення відповідних положень Римського статуту або норм міжнародного права прав людини, не мають визнаватися судом прийнятними у випадках, коли таке порушення дає підстави для виникнення серйозних сумнівів у достовірності доказів або коли прийняття тих чи тих доказів може вважатися несумісним з добросовісним проведенням судового розгляду і наносить йому серйозну шкоду. Зазначимо, що під час вирішення питання щодо прийнятності або приналежності до справи доказів, зібраних державою, суд не має права виносити рішення про застосування національного законодавства такої держави [217].

На нашу думку, доцільно звернути увагу на тенденцію та загальний намір Міжнародного кримінального суду проводити слухання щодо затвердження обвинувачень у присутності особи, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися. Такий намір знайшов часткове відображення у п. 2 ст. 61 Римського статуту, де вказано тільки два випадки можливості

проведення такого слухання за відсутності вищезгаданої особи з одночасним застереженням про можливість прийняття відповідного рішення Палатою попереднього провадження тільки у разі відсутності суперечності інтересам правосуддя [217] та безпосереднє відображення необхідності забезпечення присутності особи на відповідному слуханні в правилі 123 Правил процедури і доказування. Це правило регулює питання вжиття заходів для забезпечення присутності вищеназваної особи на слухання щодо затвердження обвинувачень і безпосередньо зобов'язує Палату попереднього провадження повідомити вищезгадану особу про проведення такого слухання.

Палата також може провести консультації з прокурором на його прохання або за власною ініціативою з метою визначення наявності або відсутності підстав для проведення слухання задля затвердження обвинувачень у випадках, передбачених вищевказаним п. 2 ст. 61 Римського статуту, – (1) випадках відмови відповідної особи від свого права бути присутньою на слуханні своєї справи та (2) її переховування від суду або неможливості встановлення та визначення її місця перебування за умови вжиття всіх розумних засобів для забезпечення її появи перед судом з метою інформування про пред'явлення обвинувачення і намір провести слухання для їхнього затвердження. Якщо така особа має адвоката, чия особистість відома суду, вищезазначені консультації мають проводитися в його присутності, якщо Палата попереднього провадження не вирішить інакше. Палата також зобов'язується забезпечити попереднє видання ордера на арешт відповідної особи та пересвідчитися у такому виданні і, якщо такий ордер не був виконаний протягом розумного періоду часу після видачі, додатково пересвідчитися у тому, що всі розумні заходи щодо встановлення місця перебування такої особи та її подальшого арешту було вжито.

У випадку, якщо суд має доступ до вищезазначеної особи, яка, проте, відмовляється використати своє право бути присутньою на слуханні щодо затвердження попередньо пред'явлених їй обвинувачень, вона має надати відповідне прохання у письмовій формі Палаті попереднього провадження,

яка, зі свого боку, може провести консультації з цього приводу з прокурором і такою особою або її представником. Слухання щодо затвердження обвинувачень, яке Палата попереднього провадження планує проводити згідно з п. 2(а) ст. 61 Римського статуту (тобто у вищезгаданому випадку), вона має пересвідчитися у тому, що відповідна особа повністю розуміє сутність свого права бути присутньою на такому слуханні та наслідки відмови від його використання. Палата також може дозволити та створити умови такій особі для спостереження за ходом слухання поза залом судових засідань за допомогою використання технічних засобів. При цьому правило 124 Правил процедури і доказування передбачає, що відмова від права бути присутнім на слуханні не позбавляє Палату попереднього провадження права отримувати від такої особи письмові зауваження стосовно питань, які розглядаються під час слухання.

У цьому контексті важливо також відзначити положення правила 125 Правил процедури і доказування, які передбачають, що після проведення вищезазначених консультацій за участю прокурора та вищевказаної особи Палата попереднього провадження має вирішити питання про наявність або відсутність підстав для проведення слухання щодо затвердження обвинувачень за відсутності такої особи та, у випадку позитивного рішення, надання їй можливості представляти свої інтереси за допомогою адвоката, призначення дати проведення слухання та її оприлюднення. Таке рішення Палати має бути передане прокурору та, за наявності такої можливості, відповідній особі або її адвокату. У випадку, коли Палата попереднього провадження приймає рішення не проводити слухання щодо затвердження обвинувачень за відсутності особи, на яку було видано ордер на арешт або наказ з'явитися, проте МКС має можливість доступу до такої особи, вона має наказати їй з'явитися на слуханні.

У випадку прийняття Палатою попереднього провадження рішення проводити слухання щодо затвердження обвинувачень за відсутності відповідної особи питання, пов'язані з підготовкою та організацією такого

слухання, регулюються положеннями вищезгаданих правил 121 та 122, які застосовуються *mutatis mutandis*. Якщо Палата вирішить, що позиція та інтереси такої особи мають бути представлені її адвокатом, йому має бути надана можливість користуватися правами, зазначеними в п. 6 ст. 61 Римського статуту [217]. З точки зору процесуальних особливостей стадії затвердження обвинувачень варто звернути окрему увагу на п. 3 правила 126 Правил процедури і доказування. Воно передбачає, що у випадку, коли особа, яка перехувалася від МКС, на момент проведення слухання щодо затвердження пред'явлених їй обвинувачень, що проводилося за її відсутності, пізніше заарештована судом, який підтвердив обвинувачення, на підставі котрих прокурор має намір ініціювати здійснення стадії безпосереднього судового розгляду її справи, вона має бути передана Судовій палаті згідно зі п. 11 ст. 61 Римського статуту. При цьому означена особа має право подати прохання у письмовій формі про передачу Судовою палатою питань, пов'язаних з попередньо пред'явленими обвинуваченнями, Палаті попереднього провадження, якщо це убачається необхідним для подальшого ефективного й справедливого функціонування Судової палати.

Надалі процедура здійснення стадії затвердження обвинувачень реалізується у винесенні Палатою попереднього провадження рішення щодо затвердження всіх, деяких або жодних попередньо пред'явлених прокурором обвинувачень. При цьому варто відзначити, що, згідно з правилом 127 Правил процедури і доказування, яке регламентує процедурні питання у випадку винесення різних рішень на різних стадіях розгляду відповідної справи, якщо Палата попереднього провадження безпосередньо готова затвердити деякі з пред'явлених обвинувачень, проте згідно з п. 7(с) ст. 61 Римського статуту відкладає проведення слухання щодо інших обвинувачень, вона може прийняти рішення, що передача особи, на яку видано ордер на арешт або наказ з'явитися, безпосередньо до Судової палати з метою подальшого розгляду нею тих обвинувачень, які Палата попереднього провадження на етапі розгляду справи готова затвердити, має

бути відкладена до завершення слухання щодо інших попередньо пред'явлених обвинувачень.

При цьому Палата попереднього провадження може встановити обмеження на період, у рамках якого прокурор може скористатися можливістю, передбаченою п. 7(с) ст. 61 Римського статуту, – надати додаткові докази, провести подальше розслідування щодо того чи того конкретного обвинувачення або змінити попередньо пред'явлене обвинувачення. Відповідно Правила процедури і доказування передбачають можливість внесення поправок прокурором до попередньо пред'явлених ним обвинувачень. Зокрема, в правилі 128 зазначається, що у випадку, якщо прокурор має намір внести поправки до обвинувачень, які вже затверджені Палатою попереднього провадження, проте стадія безпосереднього судового розгляду справи ще не почалася, він має звернутися до Палати попереднього провадження із відповідним запитом у письмовій формі, а Палата, зі свого боку, зобов'язана повідомити про це обвинуваченого.

Відповідно Палата розглядає запропоновані прокурором поправки і має право до винесення остаточного рішення щодо їхнього затвердження або відхилення звернутися із запитом до прокурора та обвинуваченого про подання ними письмових заяв стосовно окремих питань факту або права. Якщо Палата попереднього провадження прийме рішення про те, що поправки, запропоновані та подані прокурором, додатковими або більш серйозними обвинуваченнями порівняно з попередньо пред'явленими, матиме місце здійснення процедурою проведення слухання щодо затвердження обвинувачення у присутності або відсутності підозрюваного залежно від обставин конкретної справи.

Стадія затвердження обвинувачень як процесуальна стадія розгляду МКС справ індивідів, які підозрюються у скоєнні міжнародних злочинів, завершується рішенням Палати попереднього провадження щодо підтвердження, часткового підтвердження або відхилення пред'явлених

прокурором обвинувачень та, у перших двох випадках, передачею обвинуваченого до Судової палати.

Про своє рішення щодо затвердження обвинувачень Палата попереднього провадження має повідомляти прокурора, обвинуваченого *lato sensu* та його адвоката, а текст рішення і протокол слухання – направити до Президії Міжнародного кримінального суду. Коли Президія утворює Судову палату, вона передає справу на її безпосередній розгляд разом з рішенням Палати попереднього провадження щодо затвердження обвинувачень та протоколом відповідного слухання. При цьому Президія зберігає за собою право передати справу попередньо утвореній внаслідок винесення рішення щодо затвердження обвинувачень щодо іншої раніше розглянутої судом справи Судовій палаті.

Відповідно до п. 10 правила 121 Правил процедури та доведення Міжнародного кримінального суду, ведення обліку «точних матеріалів всіх розглядів у Палаті попереднього провадження» покладено на Секретаріат, який забезпечує також їх належне зберігання. Право ознайомлення із вищевказаними матеріалами надано прокурору, обвинуваченому (його захиснику), потерпілим (їх представникам), які брали участь у судовому розгляді, за умови, що вони будуть дотримуватися обмежень, які стосуються конфіденційності й охорони інформації, що зачіпає національну безпеку [348].

Отже, констатуємо таке: проведений аналіз положень Римського статуту і Правил процедури та доведення МКС дає підставу визначити, що перші два етапи міжнародного кримінального судочинства, яке переважно має риси англосаксонської правової традиції розслідування і досудове провадження та попередній розгляд справи суддями або іншими посадовими особами, уповноваженими давати згоду на вчинення дій, що можуть завдати шкоди або обмежити основні права громадянина, та затверджувати попередньо пред'явлені обвинувачення, за своєю метою можна об'єднати в одну стадію попереднього провадження. На стадії розслідування і досудового

провадження прокурор має право незалежно порушувати кримінальні справи в Міжнародному кримінальному суді, порушувати клопотання перед Палатою попереднього провадження про видачу санкції на проведення попереднього розслідування та проводити попереднє розслідування і кримінальне переслідування у справах про воєнні злочини. Палата попереднього провадження, здійснюючи судовий контроль над попереднім розслідуванням, наділена правом приймати рішення про затвердження обвинувачень у скоєнні воєнних злочинів до початку розгляду по суті в Судовій палаті Міжнародного кримінального суду. Наявність стадії попереднього провадження наділяє обвинуваченого та прокурора спектром відповідних прав для захисту своєї позиції з метою дотримання процесуальної рівності сторін у справі, і саме така практична необхідність цієї стадії видається основною.

Стадія безпосереднього судового розгляду справи відбувається після розгляду попередньо пред'явлених обвинувачень, вказаних в обвинувальному документі, які, за підсумками здійснення стадії ініціювання та початку розгляду справи, затверджуються у форматі рішення Палати попереднього провадження, винесеного внаслідок здійснення стадії затвердження попередньо пред'явлених обвинувачень.

Безпосередній судовий розгляд справи здійснюється Судовою палатою, яка створюється Президією МКС після винесення рішення щодо затвердження попередньо пред'явлених обвинувачень Палатою попереднього провадження для подальшого розгляду справи.

У рамках Міжнародного кримінального суду стадія безпосереднього судового розгляду справи, як уже зазначалося, здійснюється Судовою палатою, створюваною з такою метою Президією суду. Станом на 2016 року в рамках суду створено дві такі палати. Їх функції та повноваження в означеному вище контексті зазначені у ст. 64 Римського статуту, здійснюються відповідно до Статуту та Правил процедури і доказування МКС.

Насамперед на Судову палату покладається обов'язок забезпечення проведення справедливого та швидкого розгляду справи за умови цілковитого дотримання прав обвинуваченого і належного рівня захисту потерпілих та свідків. Після винесення рішення щодо призначення справи до слухання Палата проводить консультації зі сторонами та приймає рішення про застосування процедур, необхідних для сприяння проведенню справедливого і швидкого розгляду справи з метою виконання вищевказаного обов'язку, визначає мову або мови, які будуть використовуватися, та, з урахуванням відповідних положень Римського статуту, аналізує доцільність розкриття до початку судового розгляду документів або інформації, які до цього не підлягали розкриттю, з метою здійснення належної підготовки до такого розгляду.

Під час здійснення вищевказаних функцій Судова палата, у разі необхідності, має право звертатися до Палати попереднього провадження, яка здійснювала розгляд відповідної справи на більш ранній стадії, або до будь-якого іншого судді Відділу попереднього провадження, з передачею на їхній розгляд попередніх питань з метою сприяння ефективному й справедливому виконанню Судовою палатою своїх функцій.

До повноважень Судової палати в рамках здійснення безпосереднього судового розгляду справи також належить прийняття рішення щодо об'єднання або роз'єднання обвинувачень, пред'явлених більш ніж одному обвинуваченому у відповідних випадках, повідомивши про такий намір сторони у справі. Зокрема рішення щодо роз'єднання попередньо об'єднаної Першою Палатою попереднього провадження справи Прокурор проти Жермена Катанги та Метью Нгуджоло Чуї було прийнято Другою Судовою палатою Міжнародного кримінального суду [412].

Під час реалізації вищевказаних функцій до початку або в ході здійснення безпосереднього судового розгляду справи Судова палата, за необхідності, здійснює будь-які функції Палати попереднього провадження; вимагає явки свідків та надання ними свідчень, а також подання

документальних й інших доказів, при необхідності звертаючись по допомогу до держав; забезпечує нерозголошення конфіденційної інформації; видає розпорядження надати додаткові докази на підтримку доказів, які були зібрані до початку судового розгляду або надавалися сторонами під час такого розгляду; забезпечує захист обвинуваченого, свідків і потерпілих та виносить рішення щодо будь-яких інших питань, які стосуються справи.

Варто також зазначити, що судовий розгляд у рамках міжнародного кримінального суду є відкритим та проводиться у присутності обвинуваченого, за винятком випадків, коли його поведінка порушує хід судового розгляду. Проте Судова палата має право постановити, що виключні обставини окремих справ вимагають проведення закритих засідань з метою захисту потерпілих та свідків або конфіденційної чи чутливої інформації, яка має бути представлена як доказ.

На початку здійснення судового розгляду Судова палата зачитує обвинувачуваному напередодні затверджені Палатою попереднього провадження обвинувачення. При цьому Судова палата має переконатися у тому, що обвинувачуваний розуміє їхню сутність, та повідомити йому про право визнати свою вину або заявити про свою невинуватість. У ході судового розгляду головуючий суддя може надавати вказівки щодо процедури його проведення, в тому числі з метою забезпечення справедливості і неупередженості відповідного розгляду. Дотримуючись будь-яких вказівок головуючого судді, сторони можуть надавати докази згідно з релевантними положеннями Римського статуту. Судова палата, *inter alia*, має право виносити рішення щодо допустимості (прийнятності) або відносності таких доказів та вживати всіх необхідних заходів для підтримання порядку в ході слухань. Судова палата також забезпечує укладення повного протоколу судового розгляду, який детально відображає хід процесу. Ведення та зберігання такого протоколу покладається на секретаря Міжнародного кримінального суду.

Серед особливостей здійснення безпосереднього судового розгляду справи в рамках МКС доцільно також виокремити відповідну регламентацію злочинів проти здійснення судом правосуддя. Зокрема ст. 70 Римського статуту встановлює, що суд має юрисдикцію щодо навмисно скоєних злочинів проти здійснення правосуддя, до яких належать: надання неправдивих свідчень свідками після прийняття ними на себе зобов'язання надавати виключно правдиві свідчення; надання заздалегідь неправдивих або сфальсифікованих доказів; протиправне здійснення впливу на свідка, створення перешкод для присутності свідка на судовому засіданні або надання ним свідчень, вплив на свідка як відплата за надання ним свідчень, знищення доказів, їхня фальсифікація або запобігання їхньому збору; створення перешкод, залякування або протиправний вплив на посадову особу суду з метою примусу або переконання не виконувати або виконувати неналежним чином обов'язки; здійснення впливу на посадову особу суду як відплата за виконання нею своїх обов'язків; здирництво або отримання хабаря посадовою особою суду у зв'язку зі своїми офіційними обов'язками. У випадку визнання факту скоєння такого або таких злочинів суд має право призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше ніж п'ять років або штрафу згідно з релевантними положеннями Правил процедури і доказування, чи обидва види покарання одночасно. У цьому контексті на держав-учасниць Римського статуту покладається обов'язок передбачити названі злочини у національному кримінальному законодавстві та встановити належне покарання за них.

Наступна стадія розгляду справ індивідів, які скоїли воєнні злочини, охоплює винесення рішень Судовими палатами МКС та призначення ними міри покарання за них.

Серед особливостей винесення рішення та призначення міри покарання в рамках МКС насамперед треба звернути увагу на ст. 74 Римського статуту, яка встановлює та регламентує вимоги до прийняття Судовою палатою відповідного рішення. Зокрема вона покладає на всіх суддів Судової палати

обов'язок бути присутніми на кожній стадії судового розгляду та на всіх нарадах, які відбуваються в його рамках. В окремих випадках Президія суду, беручи до уваги наявні можливості, може призначати одного або декількох запасних суддів, які будуть присутні під час здійснення всіх заходів у рамках судового розгляду та заміщати члена Судової палати, якщо він не може бути присутнім.

Рішення Судової палати приймається на основі оцінки нею поданих доказів та всього судочинства по відповідній справі. Таке рішення не має виходити за рамки фактів і обставин, попередньо викладених в обвинувальному документі або будь-яких поправках до нього згідно з правилом 55 Регламенту Міжнародного кримінального суду. До того ж суд має базувати своє рішення виключно на наданих йому доказах, які він досліджував у рамках здійснення судочинства щодо відповідної справи. Судді, як зазначено в п. 3 ст. 74 Римського статуту, прагнуть досягти одностайності в своєму рішенні. За її відсутності рішення приймається більшістю суддів Судової палати. Народи Судової палати щодо вирішення питань, пов'язаних із винесенням рішення по відповідній справі, є конфіденційними і не підлягають розголошенню.

З процесуальної точки зору до особливостей постановлення рішень Міжнародного кримінального суду варто віднести вимоги дотримання письмової форми відповідного рішення та зазначення у ньому повного і вмотивованого викладу загальних висновків Судової палати по справі на підставі попередньо поданих доказів та досягнутих висновків. Таке рішення є єдиним. У випадку недосягнення суддями одностайності рішення Судової палати враховує думки більшості та меншості, що зокрема мало місце у рішенні по справі Прокурор проти Томаса Лубанги Дійло [418]. Відповідне рішення або його резюме проголошується на відкритому засіданні.

Варто зазначити, що до заходів покарання, які можуть призначатися МКС за скоєння міжнародних злочинів, насамперед належать позбавлення волі на певний термін, який обчислюється в рамках кількості років, що не

перевищує максимальний термін у тридцять років, та довічне позбавлення волі в тих випадках, коли призначення такої міри покарання обумовлене виключно тяжким характером скоєного злочину та індивідуальними обставинами особи, яка визнана судом винною у його скоєнні.

Окрім позбавлення волі Міжнародний кримінальний суд, згідно з п. 2 ст. 77 Римського статуту, має право призначити штраф із урахуванням критеріїв, які визначаються Правилами процедури і доказування, *inter alia*, правилом 47. До таких належать фінансовий стан ув'язненого, ступінь особистої фінансової мотивації ув'язненого під час скоєння ним міжнародного злочину та шкода, яка стала його наслідком. Варто звернути окрему увагу на те, що загальна сума штрафу не має перевищувати 75 % активів ув'язненого як ліквідних (у вигляді цінних паперів), так і тих, що підлягають безпосередній реалізації у грошовому вигляді, а також його власності. МКС також має право встановлювати щоденну ставку виплати штрафу. У такому випадку період часу, протягом якого штраф має бути сплаченим, охоплює мінімум тридцять днів та максимум п'ять років. Пункт 2 ст. 77 Римського статуту також уповноважує суд призначати на додачу до покарання у вигляді позбавлення волі конфіскацію доходів, майна й активів, отриманих ув'язненим безпосередньо або побічно внаслідок скоєного злочину, без шкоди для прав *bona fide* третіх осіб.

Своєю чергою, ст. 78 Римського статуту покладає на суд обов'язок брати до уваги під час призначення міри покарання такі фактори, як тяжкість злочину й особистість засудженого. У рамках призначення покарання у вигляді позбавлення волі суд зараховує до такого загального строку строк попереднього утримання особи під вартою за призначенням суду за наявності даного строку, що мало місце в рамках розгляду справи Прокурор проти Томаса Лубанги Дійло і стало однією з підстав для подання апеляції на відповідне рішення Першої Судової палати [418]. У цьому контексті суд також може зарахувати будь-який строк, відбутий відповідною особою під вартою у будь-який інший, проте у зв'язку з діянням, яке лежить в основі

скоєного нею злочину. Якщо особу засуджено за скоєння більше ніж одного міжнародного злочину, суд призначає покарання за кожен злочин та загальне покарання із зазначенням всього терміну позбавлення волі. Цей термін не повинен бути меншим за термін, передбачений найсуворішим окремим покаранням, яке було призначено судом, і не має перевищувати термін у тридцять років позбавлення волі або міри покарання у вигляді довічного ув'язнення.

Станом на сьогодні Статути всіх міжнародних кримінальних судових установ передбачають можливість апеляційного оскарження рішень, винесених Судовими палатами. Їх розгляд віднесено до компетенції Апеляційних палат, які формуються або одночасно із заснуванням міжнародної кримінальної судової установи, що мало місце під час створення Радою Безпеки ООН міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, або після здійснення Судовою палатою стадії безпосереднього судового розгляду справи, яка завершується винесенням рішення та призначенням міри покарання, що має місце в рамках МКС.

Зокрема, ст. 81 Римського статуту уповноважує прокурора подавати апеляцію на підставі процесуальної помилки, помилки у факті або помилки у праві. Особа, визнана Міжнародним кримінальним судом винною у скоєнні воєнних злочинів, або прокурор від імені такої особи також мають право подавати апеляцію, посилаючись на вищевказані підстави, а також на будь-яку іншу підставу, яка впливає на справедливість судового розгляду або рішення чи довіру до такого розгляду або рішення. Вирок Судової палати також може бути оскаржений прокурором або особою, визнаною винною у скоєнні воєнних злочинів, на підставі його вироку скоєному злочину.

Якщо під час розгляду вироку в порядку оскарження МКС суд дійде висновку про наявність підстав, згідно з якими рішення про визнання особи винною може бути повністю або частково скасоване, він може запропонувати прокурору та особі, визнаній Судовою палатою винною, навести вищевказані підстави та винести рішення щодо необхідності проведення апеляційного

розгляду справи. Аналогічна процедура має місце у випадку, коли під час розгляду в порядку оскарження рішення щодо визнання відповідної особи винною суд дійде висновку про наявність підстав для пом'якшення вироку у зв'язку з невідповідністю винесеного вироку скоєному злочину.

До розгляду поданої апеляції особа, визнана винною у скоєнні міжнародних злочинів, перебуває під вартою, якщо відповідна Судова палата не вирішить інакше. Якщо час, протягом якого така особа перебуває під вартою, перевищує термін призначеного їй покарання у вигляді позбавлення волі, вона підлягає звільненню, за винятком випадків подачі апеляції прокурором, що накладає на Судову палату в даному контексті додаткові зобов'язання. Зокрема у випадку винесення рішення щодо виправдання відповідної особи вона підлягає негайному звільненню з урахуванням того факту, що у виключних обставинах, зокрема за наявності конкретної небезпеки втечі, серйозності пред'явленого обвинувачення та вірогідності успішного результату апеляції, Судова палата, на підставі прохання прокурора, може продовжити термін її перебування під вартою до розгляду апеляції. Зі свого боку, таке рішення Судової палати може бути оскаржене згідно з релевантними положеннями Правил процедури і доказування. У рамках вищевказаних випадків виконання рішення або вироку може бути призупинене на час, передбачений для подання апеляції та проведення розгляду в порядку оскарження.

Римський статут також регламентує можливість сторін у справі оскаржити рішення щодо юрисдикції або прийнятності справи до розгляду МКС; рішення, що дозволяє або забороняє звільнення особи, яка перебуває під слідством або щодо якої здійснюється судочинство; рішення Палати попереднього провадження діяти за власною ініціативою або рішення стосовно питання, яке б значною мірою впливало на справедливе та швидке здійснення судового розгляду чи на його результат або у зв'язку з яким негайне прийняття Апеляційною палатою рішення може, на думку Палати попереднього провадження або Судової палати, сприяти істотному

просуванню у здійсненні розгляду справи. Варто відзначити, що рішення Палати попереднього провадження щодо надання прокурору дозволу на вжиття спеціальних заходів у контексті проведення розслідування на території держави-учасниці Римського статуту без отримання з її боку згоди на співробітництво, якщо, максимально врахувавши думку держави з цього приводу, Палата попереднього провадження щодо цього випадку постановила, що вона явно не здатна виконати прохання стосовно співробітництва у зв'язку з відсутністю будь-якого органу або елемента судової системи, уповноваженого на виконання такого прохання, може бути оскаржено зацікавленою державою або прокурором з дозволу Палати попереднього провадження. Така апеляція підлягає розгляду в невідкладному порядку.

Варто також відзначити, що оскарження само собою не передбачає призупинення розгляду справи, якщо Апеляційна палата не винесе відповідної постанови на підставі отриманого згідно з релевантними положеннями Правил процедури і доказування прохання. Засуджений, законний представник потерпілих або *bona fide* власник мають право оскаржувати рішення щодо відшкодування шкоди.

Безпосередній процес здійснення апеляційного судочинства в рамках Міжнародного кримінального суду регламентується ст. 83 Римського статуту. Як і у випадку з обсягом повноважень Судової палати в рамках здійснення безпосереднього судового розгляду справи та співвідношення цього обсягу з обсягом повноважень Палати попереднього провадження на стадії затвердження попередньо пред'явлених обвинувачень, для цілей здійснення судочинства стосовно оскарження рішення щодо виправдання, визнання особи винною та вироку або безпосередньо апеляційного провадження Апеляційна палата володіє всіма повноваженнями Судової палати. Якщо Апеляційна палата доходить висновку, що судовий розгляд, який є предметом оскарження, був настільки несправедливим, що ставить під сумнів довіру до рішення або вироку, або під час рішення, яке оскаржується,

були допущені суттєві помилки у факті або праві чи процесуальні порушення, вона має право відмінити чи змінити рішення або вирок чи видати розпорядження щодо проведення нового судового розгляду іншою Судовою палатою. Відповідно Апеляційна палата може повернути питання, пов'язане з фактичною стороною справи, Судовій палаті, яка здійснювала безпосередній судовий розгляд справи, для прояснення такого питання і подальшого подання Апеляційній палаті відповідного висновку, або вона сама може витребувати докази для такого прояснення. Якщо рішення або вирок оскаржується виключно засудженим або прокурором від його імені, вони не можуть бути змінені зі шкодою для певної особи. Якщо під час оскарження вироку Апеляційна палата доходить висновку, що такий вирок є неадекватним скоєному злочину, вона має право змінити такий вирок згідно з частиною 7 Римського статуту, присвяченою регулюванню мір покарання.

Рішення Апеляційної палати МКС приймається більшістю голосів суддів та проголошується у рамках відкритого засідання. У рішенні зазначаються підстави його винесення. У випадку відсутності одностайності, на досягнення якої спрямована діяльність Міжнародного кримінального суду загалом, у рішенні Апеляційної палати зазначаються думки більшості та меншості, однак кожен суддя має право виступити з особливою або розбіжною думкою щодо питань права. Апеляційна палата може також проголошувати свої рішення за відсутності особи, яку було виправдано або визнано винною.

У цьому контексті варто також проаналізувати положення ст. 84 Римського статуту, що регулюють процедуру перегляду обвинувального вироку або покарання щодо нього. Згідно з ними особа, визнана винною, чи після його або її смерті дружина або чоловік, батьки або будь-яка інша особа, що проживала в момент смерті обвинуваченого і якій обвинуваченим було надано чіткі письмові вказівки з приводу подання відповідного позову, чи прокурор від імені особи, визнаної судом винною, можуть подавати Апеляційній палаті клопотання стосовно перегляду остаточного рішення

щодо винесення обвинувального вироку або покарання за наявності належних підстав. До таких підстав, зокрема, належить поява нових доказів, відсутніх під час здійснення безпосереднього судового розгляду відповідної справи; поява нових фактів, які свідчать про те, що вирішальний доказ, який брався до уваги в ході судового розгляду і від якого залежав обвинувальний вирок, був неправдивим, сфабрикованим або фальсифікованим; та ситуація, коли один або декілька суддів, які брали участь у винесенні обвинувального вироку або у затвердженні попередньо пред'явлених обвинувачень, під час розгляду відповідної справи скоїли серйозний проступок або серйозне порушення своїх обов'язків, що є достатньо тяжкими для визнання їх підставою для відмови такого судді або суддів від посади.

До повноважень Апеляційної палати в цьому аспекті процесуальної діяльності передовсім належить прийняття рішення щодо визнання у вищевказаному клопотанні наявності належних підстав для здійснення подальших процесуальних кроків. У випадку визнання такого клопотання безпідставним Апеляційна палата його відхиляє. Якщо вона визначає, що таке клопотання містить у собі підстави по суті, вона має право знову скликати Судову палату, яка здійснювала безпосередній судовий розгляд відповідної справи, заново сформувати Судову палату або зберегти за собою юрисдикцію щодо цього питання, щоб, після заслуховування сторін, прийняти рішення щодо того, чи підлягає рішення, яке є предметом клопотання, оскарженню.

4.2. Правова регламентація статусу потерпілих та особливості участі законних представників потерпілих у розгляді справ про воєнні злочини в Міжнародному кримінальному суді

Революційним проривом у процесуальному контексті діяльності Міжнародного кримінального суду стала правова регламентація статусу

потерпілих. Зокрема Т. Л. Сироїд звертає увагу на той факт, що, на відміну від національного кримінально-правового законодавства, в рамках якого права, обов'язки й гарантії потерпілих детально регламентовані, установчі документи міжнародних кримінальних судових установ *inter alia*, міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* не передбачали виділення і окремої регламентації правового статусу цієї категорії учасників процесу: про потерпілих або не згадувалося взагалі, або їхній правовий статус не відділявся від правового статусу свідків. Вона вважає, що така відсутність належного рівня правової регламентації пов'язана з тим, що на самому початку існування міжнародне кримінальне право розглядало як «потерпілого» міжнародний правопорядок та, відповідно, світове співтовариство, яке його встановило. Індивідам, які мали перебувати під юрисдикцією відповідного національного порядку, відводилася роль свідків [222, с. 24].

На відміну від підходів до визначення та регламентації правового статусу потерпілих у рамках Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, Суд надав потерпілим право самостійної участі як сторони у розгляді відповідних справ згідно з п. 3 ст. 68 Римського статуту (таке право зокрема реалізується у тому, що на стадіях судового розгляду, які він вважатиме належними, суд дозволяє представляти та розглядати думки і побоювання потерпілих у випадку нанесення шкоди їхнім інтересам, проте цей розгляд має відбуватися у такий спосіб, щоб не наносити шкоди та не суперечити правам обвинуваченого і здійсненню неупередженого судового розгляду, а також дозволяє потерпілим висловлювати свої думки та побоювання через законних представників згідно з Правилами процедури і доказування у випадку, коли такий спосіб представлення думок та побоювань вважатиме виправданим та можливість відшкодування нанесеної їм шкоди (зокрема ст. 75 Римського статуту уповноважує суд встановлювати відповідні принципи, які стосуються відшкодування шкоди потерпілим або стосовно потерпілих, включаючи

реституцію, компенсацію і реабілітацію, на основі яких на підставі відповідного прохання або, за виняткових обставин, за власною ініціативою він має визначити у своєму рішенні масштаби та розмір будь-якої шкоди та збитків, нанесених потерпілим або стосовно потерпілих, вказавши принципи, на основі яких він діє, та винести постанову щодо покладення на засудженого обов'язку відшкодувати шкоду потерпілим або стосовно потерпілих у належній формі, включаючи реституцію, компенсацію та реабілітацію) [217].

Варто зазначити, що нормативно-правова база діяльності МКС у контексті правової регламентації та практичної реалізації особливостей правового статусу потерпілих, як і інші аспекти його процесуальної діяльності, проте меншою мірою, базується на практиці міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. У зв'язку зі сказаним варто наголосити, що самі Судові палати вищевказаного трибуналу звертають увагу на відсутність у рамках його діяльності безпосереднього практичного досвіду, корисного для практичного застосування відповідних положень Римського статуту, та правил, які мають на меті їх імплементацію.

Тут важливо підкреслити, що Римський статут безпосередньо не визначає категорії осіб, які належать до потерпілих. Таке визначення задеклароване у правилі 85 Правил процедури і доказування. Згідно з ним, потерпілими вважаються фізичні особи, яким було нанесено шкоду внаслідок скоєння будь-якого злочину, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду *ratione materiae*, а також організації чи установи, які понесли безпосередню шкоду, завдану будь-якому виду їхнього майна, призначеного для релігійних, освітніх, художніх, наукових чи благодійних цілей, або їхнім історичним пам'яткам, лікарням та іншим місцям та об'єктам гуманітарного призначення.

Правило 86 визначає загальний принцип поведінки відповідної палати стосовно потерпілих, сутність якого полягає у необхідності взяття нею до

уваги потреб всіх потерпілих та свідків (зокрема дітей, осіб похилого віку, інвалідів та жертв сексуального або гендерно обумовленого насильства). У цьому контексті варто звернути увагу на визначення жертв, сформульоване у ст. 1 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 року, де під «жертвами» розуміються «особи, яким індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження чи моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою» [41]. Відповідно на основі Декларації той чи той індивід вважається та має бути визнаним жертвою незалежно від факту встановлення, затримання, арешту, передачі до суду або засудження правопорушення, а також від наявності родинних зв'язків між постраждалим та потерпілим. Згідно з п. 2 ст. 1 вищевказаної Декларації, термін «жертва» у відповідних випадках об'єднує близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано збитків при спробі надати допомогу жертві, що перебуває у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації [224, с. 30].

При цьому, як зазначає Т. Л. Сироїд, у Правилах процедури і доказування Міжнародного кримінального суду міститься вужче визначення поняття «потерпілі» порівняно з Декларацією, відзначаючи при цьому відображення в Правилах основних міжнародних стандартів поведінки стосовно потерпілих. Варто зазначити, що ані Римський статут, ані Правила процедури і доказування не містять такої категорії потерпілих, як «зачеплені спільноти» – групи осіб, які стали жертвами злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Це питання як одне з основних розглядалося на Конференції з розгляду Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка проходила у м. Кампала з 10 травня до 11 червня 2010 року. Зокрема в документах конференції зазначається, що, наприклад, вербування дітей у воєнних цілях може зачепити окремі поселення або цілі групи, і в

такому випадку у нападу є колективний адресат, що, зі свого боку, актуалізує питання про присудження та подальшу виплату колективних репарацій [223, с. 316].

Також Т. Л. Сироїд звертає увагу на те, що Правила процедури і доказування Міжнародного кримінального суду вказують на шкоду як підставу для появи потерпілих внаслідок скоєння міжнародних злочинів. Факт нанесення шкоди необхідно розглядати як юридичний факт, у зв'язку з наявністю якого норма права пов'язує настання чітко визначених правових наслідків. В аспекті визначення поняття «шкода» дослідниця звертає окрему увагу на недостатній ступінь розробленості цього питання в науці кримінально-процесуального права загалом та наводить узагальнене визначення шкоди як «наслідків злочину, під якою більшість авторів, що досліджували його проблематику, розуміють шкідливі зміни в суспільних відносинах або об'єктах, що охороняються законом, що стали результатом такого злочину». За своїм характером такі наслідки є різноманітними і можуть наносити шкоду життю та здоров'ю громадян, політичній, економічній, екологічній стабільності держав [224, с. 32].

Варто відзначити, що в результаті визнання потерпілою особа наділяється юридичними процесуальними правами, реалізація яких забезпечується відповідними гарантіями. Таке визнання зокрема має базуватися на принципі рівності (згідно, наприклад, зі ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 року [60]) та рівного права індивідів на судовий захист незалежно від громадянства, соціального або майнового стану, расової або національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду та характеру занять, місця проживання та інших обставин. Наявність таких факторів не має впливати на визнання або невизнання особи потерпілою. Підставою для наділення потерпілого процесуальними правами має бути виключно факт скоєння проти нього протиправного діяння (у цьому випадку таке діяння має бути скоєне в рамках міжнародного злочину або злочинів) та нанесення йому у результаті цього шкоди.

Рішення про допуск потерпілих до участі у розгляді справи МКС приймається відповідною палатою на основі заяви потерпілого або потерпілих щодо участі у розгляді справи або відшкодування нанесеної їм або стосовно них шкоди. При цьому варто наголосити на відсутності безпосереднього обов'язку такої палати враховувати думку потерпілого при прийнятті рішення щодо ініціювання процесу здійснення судочинства по відповідній справі.

Єдиним обов'язком у цьому контексті є повідомлення палатою потерпілим про винесене нею рішення, враховуючи при цьому положення правила 50 Правил процедури і доказування, згідно з якими з метою забезпечення об'єктивності розслідування або забезпечення безпеки потерпілих вони можуть не бути повідомленими про намір прокурора просити палату попереднього провадження дати санкцію на розслідування.

При цьому палата має право запитувати думки потерпілих або їхніх законних представників, які беруть безпосередню участь у розгляді відповідної справи, щодо будь-яких питань, до яких, *inter alia*, належать перегляд рішення прокурора не починати розслідування або кримінальне переслідування згідно з п. 3(а) ст. 53 Римського статуту; перегляд палатою за власною ініціативою рішення прокурора не вчиняти дій, якщо таке рішення мало місце у випадках, коли навіть з урахуванням тяжкості скоєного злочину та інтересів потерпілих існують вагомні «підстави вважати, що проведення розслідування не відповідатиме інтересам правосуддя, або коли кримінальне переслідування не відповідає інтересам правосуддя з урахуванням всіх обставин, включаючи ступінь тяжкості злочину, інтереси потерпілих та вік або немічність можливого злочинця, а також його роль у можливо скоєному злочині» [217]; прийняття рішення про проведення слухання щодо затвердження обвинувачень за відсутності відповідної особи; санкціонування палатою рішення прокурора щодо зміни попередньо затвердженого обвинувачення до початку безпосереднього судового розгляду; проведення спільних та окремих розглядів справи; винесення рішення щодо визнання

провини; надання гарантій свідкові або експерту, який з'явився перед судом, щодо відсутності переслідування, взяття під варту або будь-якого іншого обмеження волі з боку суду щодо будь-якої дії або упушення, які мали місце до відбуття цієї особи з території держави, якій було надано відповідний запит. Правило 93 Правил процедури і доказування також передбачає можливість палати запитувати думки та інформацію від інших потерпілих за відповідної необхідності.

Для участі у розгляді справи потерпілий має надати заяву, в якій зазначається така інформація: особисті дані; адреса для листування з судом; опис шкоди, нанесеної в результаті скоєння злочину, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; опис інциденту; дані про особу або осіб, яких потерпілий вважає відповідальними за нанесення шкоди; будь-яка допоміжна інформація (у тому числі імена та адреси свідків). Крім того, потерпілий вказує, в якій стадії здійснення судочинства по відповідній справі він має намір взяти участь, та надає інформацію про те, в якому обов'язку він має намір бути представленим своїм законним представником у випадку його наявності (зазначаючи в тому числі імена й адреси можливих законних представників, а також інформацію щодо фінансових засобів) [347].

Станом на сьогодні МКС розроблені стандартні бланки заяв щодо участі у справі потерпілих індивідів і їхніх представників та юридичних осіб. Секретаріат суду вживає заходи щодо сприяння потерпілим у їх заповненні, а також надає додаткову інформацію і повідомлення робочими мовами суду [290, с. 65]. Варто також підкреслити, що вищезгадану заяву може подати особа, яка діє від імені або за згоди потерпілого у випадку, коли потерпілим є дитина або інвалід. За цих обставин така особа разом із заявою має надати докази згоди потерпілого на її подання або докази ситуації, у якій він перебуває. Як правило, зазначені вище докази надаються у письмовій формі. У тих випадках, коли особа, будучи недієздатною або неграмотною, не може скласти у письмовому вигляді клопотання, заяву, коментар або інше

повідомлення для Міжнародного кримінального суду, вона може зробити це в аудіо-, відео- або іншій електронній формі [308, с. 302].

Після отримання судом заяви потерпілий отримує відповідне підтвердження з реєстраційним номером, який буде використовуватися у його подальшій співпраці з судом. При цьому доцільно зауважити, що потерпілі та особи, які бажають взяти участь у судовому та/або в апеляційному розгляді справи МКС, надають, за можливості, свої заяви секретарю до початку тієї стадії розгляду справи, в якій вони мають намір взяти участь.

До прийняття рішення стосовно отриманої заяви відповідна палата, за необхідності, при сприянні секретаря може вимагати додаткову інформацію від держав, прокурора, потерпілих або тих осіб, які діють від імені потерпілих чи за їхньої згоди, враховуючи при цьому такі фактори, як наявність або відсутність законного представника у потерпілого, безпека потерпілого та будь-які строки подання документів до суду. При вчиненні вищеназваних дій Секретаріат повідомляє потерпілих про те, що палата може прийняти або відхилити їхнє прохання на основі зокрема наданої ними інформації і що вони можуть подати нову заяву на наступній стадії розгляду справи, якщо на цій стадії палата відхилить їхні заяви. У випадку отримання такої інформації палата надає відповідному потерпілому або потерпілим можливість надання відповіді на неї.

У разі прийняття судом рішення про допуск потерпілого або потерпілих до участі у розгляді справи воно залишається дійсним протягом всього розгляду справи з урахуванням повноважень відповідної палати [347]. При цьому потерпілий має право відкликати заяву про участь у здійсненні судочинства або відшкодування нанесеної йому або стосовно нього шкоди до передачі такої заяви секретарем суду відповідній палаті. У такому випадку Секретаріат передає палаті зазначену заяву разом із проханням про відкликання та доповіддю з обґрунтуванням причин таких дій. Якщо ж попередньо надана заява потерпілого вже передана палаті, Секретаріат

спрямовує до неї прохання про її відкликання із зазначенням всіх причин, що його обґрунтовують [347].

Варто також додати, що Правила процедури і доказування покладають на МКС обов'язок вжиття відповідних заходів для захисту потерпілих. Зокрема, правило 87 встановлює, що на підставі клопотання прокурора чи представників сторони захисту, запиту свідка, потерпілого чи його законного представника у випадку його наявності або за власною ініціативою після проведення попередніх консультацій з Відділом з питань потерпілих та свідків відповідна палата може видати наказ щодо вжиття заходів для захисту потерпілого, свідка або іншої особи, яка підлягає ризику у зв'язку з поданими свідченнями. В такому випадку палата, за можливості, перед виданням такого наказу має отримати згоду від особи, для захисту якої мають вживатися відповідні заходи. При цьому з процесуальної точки зору варто звернути увагу на те, що вищевказаний запит або клопотання не має бути таким, що подається *ex parte*.

Якщо запит подається потерпілим, про це має бути повідомлено прокурору та представникам сторони захисту із можливістю відповіді на нього; якщо рішення про вжиття захисних засобів приймається палатою за власною ініціативою, вона зобов'язується повідомити про нього прокурора, представників сторони захисту, потерпілих та свідків, яких можуть стосуватися відповідні захисні засоби. У випадку подання клопотання та запит можуть бути скріплені печаткою і, за його наявності, підлягають розкриттю та зняттю печатки, якщо палата не вирішить інакше. Відповідь на них також має бути скріплена печаткою.

До повноважень палати у цьому контексті також належить проведення слухання *in camera* на підставі отриманого нею клопотання чи запиту з метою вирішення питання про доцільність призначення заходів для запобігання публічного розголошення інформації щодо особистості потерпілого або його місця перебування пресі або інформаційним агентствам, до якої, *inter alia*, належать витяги з протоколів слухання, що підлягають публічному

розголошенню, імена потерпілих, свідків або інших осіб, які надають необхідну для розгляду справи судом інформацію, та будь-яка інша інформація, що може привести до ідентифікації особистостей вищевказаних осіб; заборона прокурору, представникам сторони захисту або будь-яким іншим особам, які підлягають ризику у зв'язку з поданими свідченнями, розголошувати інформацію щодо особистостей потерпілих або свідків третім особам; подання доказів шляхом використання електронних або інших особливих заходів, включаючи технічні, які можуть змінювати зображення чи голос, використання аудіовізуальних технологій, зокрема відеоконференцій чи прикладного телебачення, яке не має виходу в ефір, та ексклюзивне використання звукових медіа; надання псевдонімів потерпілим, свідкам або іншим особам, які підлягають ризику у зв'язку з поданими свідченнями; часткове здійснення судочинства палатою *in camera* [347].

Правилом 86 Правил процедури і доказування передбачена можливість вжиття палатою інших спеціальних заходів на підставі клопотання прокурора чи представників сторони захисту, запиту свідка, потерпілого чи його законного представника у випадку його наявності або за власною ініціативою після проведення попередніх консультацій з Відділом з питань потерпілих та свідків. Назване вище правило містить ілюстративний перелік таких засобів, до яких зокрема належать ті, що полегшують отримання свідчень від травмованих потерпілих або свідків, дітей, осіб похилого віку чи жертв злочинів сексуального характеру, причому їх детально не конкретизуються. До вжиття таких засобів палата, за можливості, має отримати згоду від вищезгаданих осіб. Вона також може провести слухання на підставі отримання відповідного клопотання або запиту *in camera* чи *ex parte* (за необхідності) з метою розв'язання питання про вжиття будь-якого спеціального заходу, включаючи до таких заходів, проте не обмежуючись ними, наказ дозволити присутність адвоката, законного представника, психолога або члена родини під час надання свідчення потерпілим або свідком. До клопотання або запиту *inter partes* вищевказані положення

правила 87 застосовуються *mutatis mutandis*. Пункт 5 правила 88 додатково звертає увагу на необхідність взяття до уваги палатою того факту, що порушення конфіденційності інформації щодо потерпілих та свідків може загрожувати їхній безпеці, і, враховуючи вищезазначене, уповноважує її контролювати процес допиту свідка або потерпілого з метою уникнення будь-якого тиску або залякування, особливо щодо жертв злочинів сексуального характеру.

З-поміж інших процесуальних особливостей участі потерпілих у розгляді справ варто відзначити обов'язок Секретаріату суду передати копію заяви потерпілого прокурору та стороні захисту для надання їм можливості відповісти на таку заяву протягом періоду, який встановлюється палатою. До тих стадій розгляду справи, які палата вважатиме прийнятними для участі в них потерпілих, може окремо включатися проголошення вступних або заключних заяв. Як уже зазначалося, до повноважень палати входить можливість відхилення заяви, отриманої від потерпілого, за власною ініціативою або клопотанням Прокурора чи представника сторони захисту, у тих випадках, коли особа не є потерпілим або коли критерії, зазначені в п. 3 ст. 68 Римського статуту (можливість потерпілих транслювати палаті свої думки та побоювання у випадках зачіпання їхніх інтересів виключно у такий спосіб, щоб реалізація цієї можливості не завдавала шкоди і не суперечила правам обвинуваченого, а також проведенню справедливого й неупередженого судового розгляд) [347], задоволені не повністю, що, зі свого боку, не позбавляє потерпілого можливості подати нову заяву на пізніших стадіях розгляду відповідної справи. Варто також відзначити, що у випадку наявності декількох заяв від потерпілих або осіб, які діють від їхнього імені чи за їхньою згодою, палата має аналізувати та тлумачити їх так, щоб якнайкраще за наявних обставин забезпечити ефективність здійснення судочинства по справі, що може у подальшому реалізуватися у винесення одного рішення щодо всіх отриманих заяв.

Окрему увагу в контексті аналізу можливості участі потерпілих у розгляді справ МКС треба зосередити на правовій регламентації участі у такому розгляді законних представників потерпілих. Варто підкреслити, що надання потерпілим такої можливості свідчить про намір творців Суду та його нормативно-правової бази створити всі необхідні умови для практичної реалізації усіх прав потерпілого або особи, що діє від його імені чи за його згодою, в процесі розгляду відповідних справ. Т. Л. Сироїд звертає окрему увагу на те, що участь у розгляді справи законного представника не позбавляє потерпілого наявних у нього прав. І потерпілий, і його законний представник можуть брати участь у розгляді справи одночасно, а за наявності відповідного бажання потерпілого – лише його представник. Наявність у потерпілого законного представника має на меті посилити його позицію та створити додаткові можливості для захисту його законних інтересів [224, с. 34].

Правило 90 Правил процедури і доказування передбачає, що потерпілий має право вільно обирати законного представника. У випадку наявності декількох потерпілих, які мають намір брати участь в розгляді однієї справи, відповідна Палата, з метою забезпечення ефективності здійснення судового розгляду, може надати запит потерпілим або окремим групам потерпілих (у разі необхідності, за допомогою Секретаріату) обрати спільного законного представника або представників. З метою полегшення координації представлення інтересів потерпілих Секретаріат, *inter alia*, може передати потерпілим список адвокатів, складений за його участі та сприяння, або запропонувати одного чи декількох спільних законних представників. На прохання потерпілого Секретар може надати інформацію стосовно адвокатів або помічників адвокатів, включаючи біографію тих, які внесені до вищевказаного списку, та здійснює заходи для забезпечення розуміння потерпілим подібної інформації [347]. Якщо потерпілі не можуть обрати спільного законного представника або представників протягом періоду, встановленому Палатою, вона може звернутися до Секретаріату з

проханням обрати одного чи декількох спільних законних представників, зберігаючи при цьому за потерпілим право звернення до Палати з проханням переглянути вибір Секретаря протягом тридцяти днів з дати повідомлення про його відповідне рішення.

В інтересах правосуддя після консультації з Секретарем Палата може призначити потерпілому законного представника, в тому числі з Бюро суспільних адвокатів, яке забезпечує сприяння і допомогу законному представникові потерпілих та потерпілому, зокрема, проводить правові дослідження, надає рекомендації та може виступати в палаті із висловленням своєї думки з приводу конкретних питань [347].

На відповідну палату та Секретаріат покладається обов'язок вжиття усіх необхідних заходів для забезпечення відсутності конфлікту інтересів та забезпечення всіх окремих інтересів потерпілих згідно з п. 1 ст. 68 Римського статуту, який уповноважує і зобов'язує суд вживати належні заходи для захисту безпеки, фізичного та психічного благополуччя, гідності і недоторканності особистого життя потерпілих. У зв'язку зі сказаним варто звернути увагу на Доповідь щодо різноманітних механізмів юридичної допомоги, яка існує в рамках міжнародних кримінальних юрисдикцій, де зазначається, що, незважаючи на рекомендацію Бюджетно-фінансового комітету МКС, розглядати можливість призначення однієї юридичної групи для потерпілих по кожній справі і на той факт, що суд буде враховувати усі фактори під час розгляду питання про надання юридичної допомоги потерпілим, включаючи призначення однієї юридичної групи в тих випадках, коли обставини справи дозволяють це зробити, на практиці у більшості випадків таке призначення буде неможливим в силу потенційних конфліктів, що можуть виникнути між різними групами потерпілих, які беруть участь у розгляді однієї справи, в результаті чого забезпечення їхнього представництва єдиним законним представником буде неможливим.

Якщо потерпілий або група потерпілих не мають достатніх грошових засобів для оплати послуг спільного законного представника, обраного

судом, то вони можуть скористатися правом на отримання допомоги від Секретаріату, в тому числі фінансової. Така допомога, *inter alia*, може включати виплату винагороди адвокату, його помічникам та співробітникам, покриття витрат у зв'язку зі збиранням доказів, адміністративних витрат, вартості письмового й усного перекладу, витрат на подорожі та добових.

Особливість положень нормативно-правової бази суду в контексті представництва інтересів осіб загалом та потерпілих зокрема полягає, *inter alia*, у наданні переваги послугам професійних юристів. Основним положенням щодо вимог для представників інтересів є правило 22 Правил процедури і доказування, яке, хоч і безпосередньо, регламентує питання призначення та наявності необхідної кваліфікації для представників сторони захисту, проте п. 6 правила 90 Правил процедури і доказування передбачає застосування п. 1 правила 22 під час обрання законного представника потерпілих.

До таких вимог належать визнана компетенція у сфері міжнародного або кримінального права та процесу, необхідний релевантний досвід роботи суддею, прокурором, адвокатом або на іншій посаді в контексті здійснення кримінального судочинства, високий рівень знань або вільне володіння щонайменше однією з робочих мов МКС. Проте варто звернути увагу на вищезазначене положення правила 89, яке передбачає можливість подачі заяви про участь у розгляді судом справи особою, яка діє за згодою потерпілого або від його імені у випадках, коли потерпілим є дитина або інвалід.

З цього, як зазначає Т. Л. Сироїд, можна зробити висновок про наявність у рамках МКС двох видів представництва: (1) представництво за згодою сторін (потерпілого і адвоката) та (2) представництво в силу закону (представництво неповнолітніх або осіб з фізичними або психічними недоліками їхніми батьками, опікунами та піклувальниками), зауважуючи при цьому, що у нормативно-правовій базі суду, зокрема в Правилах

процедури і доказування, термін «законний представник» застосовується стосовно обох видів представництва [222, с. 27].

Варто відзначити, що ані Римський статут, ані Правила процедури і доказування, ані інші акти МКС чітко не встановлюють момент допуску законного представника потерпілих до безпосередньої участі у розгляді справи. Виходячи з того, що заява потерпілого щодо участі у розгляді відповідної справи може бути подана на будь-якій стадії, законний представник має аналогічне право допуску до здійснення такого розгляду. Правило 91 зокрема передбачає, що законний представник потерпілих має право відвідувати та брати участь у розгляді справи у строки, встановлені відповідною палатою, причому варто зазначити, що палата при необхідності має право змінювати положення вищезазначених правил 89 і 90. Це право передбачає безпосередню участь у слуханнях, якщо тільки відповідна палата за наявних обставин не вважатиме, що втручання законного представника потерпілих у розгляд справи має зводитися до письмових досліджень або заяв. При цьому прокурор та представники сторони захисту мають право відповідати на будь-яку заяву законного представника потерпілих в усному або письмовому вигляді. Коли законний представник присутній на слуханні і бере участь у його веденні та має намір допитати свідка, експерта або обвинуваченого, має звернутися із відповідною заявою до палати, яка може вимагати від нього перелік питань у письмовому вигляді для передачі прокурору та, за необхідності, представникам сторони захисту, забезпечивши при цьому можливість вносити до нього свої зауваження протягом періоду, встановленого палатою. Пізніше палата має видати постанову щодо запиту на участь у розгляді справи законного представника потерпілих, беручи до уваги стадію розгляду справи, де він має намір брати участь, права обвинуваченого, інтереси свідків, необхідність забезпечення чесного, неупередженого та швидкого здійснення судочинства і дотримання вищевказаного п. 3 ст. 68 Римського статуту – базової норми, яка регулює

питання, пов'язані з наміром потерпілих висловити суду свої думки та побоювання, і надає можливість залучати до цього законних представників потерпілих. Така постанова може містити вказівки щодо способу та порядку постановки питань та підготовки документів згідно з повноваженнями палати, зазначеними в ст. 64 Римського статуту, до яких, *inter alia*, належать здійснення швидкого і справедливого судочинства за умов цілковитого дотримання прав обвинуваченого, а також належного взяття до уваги необхідності захисту потерпілих та свідків; забезпечення нерозголошення конфіденційної інформації; забезпечення захисту обвинуваченого, свідків і потерпілих; можливість проведення закритих слухань згідно з релевантними положеннями ст. 68 Римського статуту.

У випадку визнання такої необхідності палата також має право допиту свідків, експертів або обвинуваченого від імені законного представника потерпілих. Під час проведення слухань, присвячених виключно розгляду питань відшкодування шкоди потерпілим, проведення необхідного допиту законним представником потерпілих не обмежується письмовими заявами або зауваженнями. У такому випадку, за наявності дозволу палати, яка проводить слухання, законний представник потерпілих може допитувати свідків, експертів та інших осіб, що, на його думку, мають стосунок до справи.

З метою надання потерпілим дозволу брати участь у будь-якій стадії розгляду справ МКС зобов'язаний повідомити їм про своє рішення стосовно проведення слухання щодо затвердження обвинувачень або про рішення прокурора щодо відмови ініціювання розслідування або кримінального переслідування. Таке повідомлення має бути передане безпосередньо потерпілим або їхнім законним представникам, які вже брали участь у розгляді відповідної справи, або, за можливості, тим потерпілим або їхнім законним представникам, які зв'язалися з судом з цього приводу.

Після передачі вищевказаного повідомлення будь-які подальші повідомлення у цьому контексті мають направлятися виключно тим потерпілим або їхнім законним представникам, які, згідно з рішенням відповідної палати, можуть брати участь у розгляді справи. За умови отримання дозволу на участь у здійсненні судочинства щодо відповідної справи потерпілі або їхні законні представники мають отримувати протягом розумного періоду часу повідомлення від секретаря суду про безпосередній процес здійснення судочинства, включаючи дати проведення слухань, будь-які відкладення слухань у разі наявності і дати винесення рішень, та повідомлення про запити, заяви, клопотання, інші документи, які стосуються таких запитів, заяв чи клопотань.

Коли потерпілі або їхні законні представники беруть участь у чітко визначеній стадії розгляду справи, секретар має повідомити їх про рішення суду з приводу практичної реалізації такої стадії. Всі повідомлення мають подаватися у письмовій формі або, коли письмове повідомлення у рамках наявних обставин є неможливим, в будь-якій іншій доцільній формі. Секретаріат має вести перелік таких повідомлень. У випадку необхідності секретар суду може співпрацювати з державами-учасницями Римського статуту згідно зі ст. 93 Статуту, зокрема в аспектах вручення документів, включаючи судові, та виявлення, відслідковування або заморожування чи арешту отриманих засобів, майна і доходів, а також знарядь злочинів з метою подальшої конфіскації без шкоди для прав *bona fide* третіх сторін. На секретаря також покладається обов'язок вжиття необхідних заходів для забезпечення належного рівня гласності здійснення судочинства. У контексті реалізації такого обов'язку секретар може співпрацювати із зацікавленими державами-учасницями Римського статуту та звертатися по допомогу до міжнародних міждержавних організацій.

4.3. Особливості відшкодування шкоди потерпілим від воєнних злочинів

Окремої уваги заслуговує розгляд процесуальних особливостей відшкодування шкоди потерпілим. Окрім загального права потерпілих на таке відшкодування шляхом подання відповідного запиту і загального обов'язку суду встановити принципи, на підставі котрих це право має реалізуватися, які містяться в ст. 75 Римського статуту, детальніша правова регламентація безпосередньої процедури відшкодування шкоди потерпілим зафіксована у Правилах процедури і доказування. Проте з цього приводу варто відзначити, що ані положення Римського статуту, ані положення Правил процедури і доказування та інших актів, якими керується Суд у своїй діяльності, не відображають та не конкретизують розкриття змісту форм відшкодування шкоди: їхній вибір залежить виключно від думок, висновків та рішень суду в кожному конкретному випадку. Також у рамках чинної нормативно-правової бази Міжнародного кримінального суду відсутні конкретні норми, які визначають ступінь завданої шкоди (серйозний, тяжкий, мінімальний) і рівень вразливості (постійний або змінний) та регламентують причиново-наслідковий зв'язок між ступенем завданої шкоди та обсягом необхідного відшкодування. Незважаючи на це, як уже зазначалося, безпосередня процедура дослідження питання про доцільність відшкодування шкоди потерпілим та винесення судом відповідного рішення визначена й регламентована Правилами процедури і доказування на достатньо детальному рівні. Така процедура може здійснюватися на підставі запиту потерпілого або клопотання суду.

Зокрема правило 94 встановлює, що запит потерпілого стосовно відшкодування шкоди, завданої внаслідок скоєння міжнародних злочинів, має скеровуватися секретарю. Він має подаватися у письмовій формі та містити таку інформацію: (1) особисті дані та адресу позивача; (2) опис шкоди, втрат або збитків; (3) дату та місце відповідного інциденту та, за

можливості, ідентифікацію особи або осіб, які, на думку потерпілого, мають нести відповідальність за нанесення шкоди, втрат або збитків; (4) опис активів, майна чи інших матеріальних засобів у випадку прагнення отримання реституції за них; (5) вимоги щодо відшкодування шкоди; (6) вимоги щодо реабілітації та інших засобів правового захисту та (7) будь-яку супровідну документацію, включаючи імена та адреси свідків, при можливості. У випадку, коли потерпілим є організація або установа, такий запит має містити опис безпосередньої шкоди, завданої будь-якому виду її майна, яке призначене для релігійних, художніх, наукових чи благодійних цілей, або її історичним пам'яткам, лікарням та іншим місцям і об'єктам гуманітарного призначення. Для подання потерпілими запитів щодо відшкодування шкоди на секретаря суду покладається обов'язок підготовки стандартного формуляру, який він передає потерпілим, групам потерпілих або міжнародним міжурядовим чи неурядовим організаціям, які можуть сприяти його якнайширшому розповсюдженню. Такий формуляр затверджується Президією та, за можливості, використовується потерпілими під час підготовки відповідних запитів.

Усі отримані запити щодо відшкодування шкоди секретар передає палаті, яка займається здійсненням відповідної стадії розгляду справи. На підставі прохання палати секретар може надати інформацію або рекомендації з приводу таких питань, як визначення видів та форм відшкодування збитків; фактори доцільності присудження такого відшкодування на індивідуальній або колективній основі; виконання постанов щодо виплати сум відшкодування; використання Цільового фонду, що діє в інтересах потерпілих; вжиття примусових заходів та залучення експертів з метою сприяння в оцінці розмірів завданої шкоди.

Під час стадії безпосереднього судового розгляду справи та з огляду на будь-які захисні заходи МКС покладає на секретаря обов'язок повідомити про такий запит особу або осіб, зазначених у ньому або ідентифікованих у рамках попередньо пред'явлених обвинувачень, та, за можливості, будь-яких

зацікавлених осіб або держави. Ті особи або держави, які отримали таке повідомлення, мають надати Секретаріату свої зауваження з цього приводу згідно з п. 3 ст. 75 Римського статуту.

Правило 95 регламентує процедуру відшкодування збитків потерпілим на підставі клопотання суду. Його положення передбачають, що у випадках, коли Суд має намір продовжувати розгляд питання про таке відшкодування за власною ініціативою з метою подальшого винесення рішення, в якому визначатимуться масштаби та розмір будь-якої шкоди та збитків, нанесених потерпілим або стосовно них, як зазначено в п. 1 ст. 75 Римського статуту, він має звернутися до секретаря із проханням повідомити про такий намір особу або осіб, проти яких суд збирається винести рішення, та, за можливості, потерпілих, зацікавлених осіб та зацікавлені держави. Ті особи та держави, які отримали відповідне повідомлення від секретаря, мають надати Секретаріату свої зауваження згідно з п. 3 ст. 75 Римського статуту. Якщо після отримання такого повідомлення потерпілий подає запит щодо відшкодування, він тлумачиться судом як поданий згідно зі вищезазначеним правилом 94. Якщо ж потерпілий подає запит щодо не видання судом наказу про відшкодування шкоди, суд не продовжує розгляд цього питання шляхом видання індивідуального наказу стосовно потерпілого.

Правила процедури і доказування Міжнародного кримінального суду окремо регулюють питання публічності та гласності слухань, присвячених розгляду питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди потерпілим. Зокрема секретар, після отримання запиту від потерпілого або відповідного рішення суду щодо доцільності відшкодування шкоди, має якнайшвидше повідомити потерпілих або їхніх законних представників та інших зацікавлених осіб. При цьому, враховуючи будь-яку інформацію, надану прокурором, секретар має вжити усіх необхідних заходів для забезпечення пропорційного рівня публічності та гласності слухань, присвячених розгляду судом питань щодо відшкодування шкоди потерпілим, за можливості, іншим потерпілим, зацікавленим особам і державам. Під час вжиття таких заходів МКС може

звертатися по допомогу до держав-учасниць Римського статуту та міжурядових організацій з метою забезпечення шляхом вжиття всіх можливих засобів найширшої за обставин, що склалися, гласності та публічності слухань, присвячених розгляду питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди потерпілим, які проводяться у рамках Міжнародного кримінального суду.

Враховуючи масштаб та обсяги будь-якої шкоди, втрати або ушкодження, суд може винести рішення щодо необхідності відшкодування шкоди на індивідуальній чи колективній основі або на обидвох одночасно. Зі свого боку, на підставі запиту потерпілих чи їхніх законних представників, запиту засудженого або за власною ініціативою МКС може призначати експертів для отримання допомоги у визначенні масштабів, обсягів будь-якої шкоди, втрати або ушкодження потерпілих або стосовно них, та пропозицій щодо типів та способів відшкодування шкоди. У випадках, коли він вважатиме доцільним, суд може закликати потерпілих або їхніх законних представників, засудженого, інших зацікавлених осіб і держави до подання ними зауважень до висновків експертів. Важливо звернути увагу на обов'язок МКС поважати права потерпілих та засудженого в усіх випадках.

До викладеного вище варто додати, що ст. 79 Римського статуту передбачає створення Асамблеєю держав-учасниць Цільового фонду, який діє в інтересах потерпілих від скоєння злочинів, які підпадають під юрисдикцію суду *ratione materiae*, та сімей таких потерпілих. Загальні засади створення і функціонування фонду уповноважують Міжнародний кримінальний суд видавати розпорядження про передачу до нього грошових засобів та іншого майна, вилучених шляхом штрафів або конфіскації [217]. Цільовий фонд буде поповнюватися за рахунок добровільних внесків урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших суб'єктів, які відповідають критеріям, прийнятим Асамблеєю; вищевказаних грошових засобів та іншого майна, вилученого шляхом штрафів або конфіскації, засобів, стягнутих у порядку відшкодування шкоди [348] та засобів – за

винятком нарахованих внесків, які Асамблея держав-учасниць може виділити Цільовому фонду.

До вищезгаданих критеріїв, яким мають відповідати добровільні внески урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших суб'єктів для їхнього схвалення Асамблеєю, належать (1) відповідність цілям та діяльності фонду та (2) неприйняття таких внесків у випадках, коли побажання донора щодо їхнього розподілу призведе до явно несправедливого розподілу наявних засобів та майна між різними групами потерпілих [348].

У цьому контексті варто також звернути увагу на Резолюцію Асамблеї держав-учасниць, яка визначає критерії добровільних внесків для фінансування Міжнародного кримінального суду, де міститься безпосереднє прохання суду до урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших сторін, які роблять такі внески, заявляти про те, що вони не призначені для впливу на незалежність МКС [435]. Положення цієї Резолюції покладають на секретаря обов'язок кожного разу переконуватися у тому, що будь-який запропонований вищезгаданими особами внесок не впливатиме на незалежність суду і відповідатиме будь-яким критеріям, які може встановити Асамблея держав-учасниць, та обов'язок повідомляти Асамблею про будь-які запропоновані фонду добровільні внески незалежно від їхнього подальшого прийняття або неприйняття. З метою виконання вищезазначених обов'язків секретар у рамках своїх доповідей надає Асамблеї держав-учасниць інформацію щодо отримання внесків з посиланням на кожне конкретне джерело.

Цільовий фонд, який діє в інтересах потерпілих, було засновано Резолюцією Міжнародного кримінального суду ICC-ASP/1/Res.6 від 9 вересня 2002 року [305], яка уповноважує фонд виконувати життєво важливу роль у процесі здійснення виплат, стягнених Судом у порядку відшкодування шкоди. Положеннями Резолюції засновано Раду правління Цільового фонду, яка відповідає за прийняття та реалізацію рішень стосовно заходів і проєктів, які здійснюються фондом, а також за розподіл майна та

грошових засобів, які перебувають у його розпорядженні, з урахуванням наявних ресурсів та за умов винесення судом відповідних рішень. Варто також відзначити, що до прийняття та реалізації рішень стосовно заходів та проєктів Цільового фонду Рада правління, за можливості, має проводити консультації з потерпілими та їхніми сім'ями або законними представниками, а також з будь-якими компетентними експертами або компетентними організаціями.

З метою забезпечення належного виконання покладених на Раду правління обов'язків до осіб, які претендують на отримання посад у її рамках, пред'являються відповідні вимоги, до яких, *inter alia*, належить наявність у таких них високих моральних якостей, неупередженості, добросовісності та компетенції у питаннях надання допомоги жертвам серйозних злочинів. Станом на сьогодні до обов'язків Ради входить вжиття усіх зусиль для сприяння отриманню внесків від добровольців. Зокрема в рамках своєї щорічної доповіді стосовно заходів та проєктів Цільового фонду, яка подається Асамблеї держав-учасниць, Рада також представляє щорічне звернення із закликом до внесення добровільних внесків до Цільового фонду. За підтримки секретаря Рада встановлює контакт з урядами, міжнародними організаціями, приватними особами, корпораціями та іншими суб'єктами з метою залучення їх до надання добровільних внесків, а також розробляє і приймає керівні принципи щодо шляхів залучення фінансових внесків від приватних установ. З такою самою метою Секретаріат суду планує введення у дію механізму внесення добровільних внесків online на вебсайті Цільового фонду. Варто звернути увагу, що до внесення добровільних внесків до цього фонду закликає держави і Генеральна Асамблея ООН.

Вагомим доповненням до умов прийняття добровільних внесків є затвердження Асамблеєю держав-учасниць в грудні 2007 року поправки до Правил Цільового фонду, яка надає донорам можливість зазначати мету використання їхнього добровільного внеску. Відповідно до цієї поправки

Асамблея поклала на Секретаріат обов'язок забезпечувати реєстрацію добровільних внесків та вести їхній облік стосовно кожного конкретного донора з метою реалізації можливості подальшого доступу до фінансової інформації щодо отриманих засобів та їхнього використання для подання відповідних доповідей донорам, що, зі свого боку, сприятиме підвищенню необхідного рівня транспарентності та підзвітності донорам, які можуть вимагати представлення доповідей щодо використання фондом їхніх добровільних внесків.

Окрему увагу варто звернути на Положення про Цільовий фонд, який діє в інтересах потерпілих [435], – нормативно-правовий акт Міжнародного кримінального суду, присвячений регулюванню питань, пов'язаних зі здійсненням управління фондом, отриманням ним грошових засобів і проведенням відповідних заходів та проєктів у його рамках. Це Положення передбачає що грошові засоби, які перебувають у розпорядженні фонду, використовуються в інтересах категорій потерпілих, зазначених у правилі 85 Правил процедури і доказування, а у випадку, коли потерпілими у відповідній справі є індивіди, можуть також використовуватися в інтересах їхніх сімей, які безпосередньо або побічно постраждали від скоєння міжнародних злочинів.

Резюмуючи вищевикладене, вважаємо за можливе наголосити на тому факті, що Положення, передбачивши можливість відшкодування шкоди близьким родичам потерпілих, доповнюють Правила процедури і доказування, зокрема правило 85, і розширюють коло потерпілих осіб. При цьому можливість визнання близьких родичів безпосередніх потерпілих від скоєння відповідних міжнародних злочинів потерпілими детально не регламентується ані Римським статутом, ані Правилами процедури і доказування. Відповідно, враховуючи при цьому зазначену в Положеннях Цільового фонду можливість використання його інших ресурсів, які не включають у себе ресурси, стягнені в порядку відшкодування шкоди та вилучені шляхом штрафів і конфіскації, для надання допомоги індивідам та

членам їхніх сімей, які постраждали від нанесення фізичної, психологічної та/або матеріальної шкоди, можна, як зазначає Т. Л. Сироїд, можна дійти висновку про наявність унікальної ситуації, коли нормативно-правовий акт доповнює положення установчих документів суду, закріплюючи види (або форми) шкоди – фізичну, матеріальну, психологічну [224, с. 3].

Міжнародний кримінальний суд має право видати розпорядження щодо передачі суми, стягненої із засудженого в порядку відшкодування шкоди, до Цільового фонду за умови, якщо під час винесення відповідної постанови виплата окремих сум у рамках відшкодування шкоди безпосередньо кожному потерпілому є неможливою або недоцільною з практичної точки зору. Відповідно, сума відшкодування шкоди, перерахована до фонду у такий спосіб, зберігається окремо від інших засобів фонду та видається кожному відповідному потерпілому за першої можливості. Суд також має право видати розпорядження щодо проведення через Цільовий фонд суми, стягненої із засудженого в порядку відшкодування шкоди, у випадку, якщо, з урахуванням кількості потерпілих, обсягу, форм та видів відшкодування практична реалізація такого відшкодування на колективній основі є, на його думку, більш доцільною.

Після проведення консультацій із зацікавленими державами та Цільовим фондом суд має право видати розпорядження щодо здійснення відшкодування через фонд міжурядовій, міжнародній або національній організації, схваленій Цільовим фондом. Для практичної реалізації такої можливості Секретаріат суду, у випадку отримання запиту від відповідної палати або Президії та після проведення консультацій з потерпілими або їхніми законними представниками, надає інформацію, отриману безпосередньо від потерпілих або стосовно них, загальні рекомендації та інформацію, яка є конфіденційною, Секретаріату Цільового фонду, який діє в інтересах потерпілих. У тих випадках, коли відповідна палата видає розпорядження щодо виплати відшкодування шкоди через Цільовий фонд, секретар суду, дотримуючись при цьому вимог конфіденційності, надає

Секретаріату фонду таку інформацію, отриману із заяв потерпілих, а також додаткову інформацію та документи, які необхідні для виконання такого розпорядження.

Станом на сьогодні Цільовий фонд, який діє в інтересах потерпілих, не здійснював репарацій на основі рішень Міжнародного кримінального суду у зв'язку з відсутністю таких рішень, проте брав активну участь у наданні допомоги жертвам скоєння міжнародних злочинів в Уганді та Демократичній Республіці Конго. Зокрема реалізовував програми забезпечення надання медичної та психологічної допомоги потерпілим та сприяв поверненню солдат до їхніх общин.

Отже, можна дійти висновку, що в процесуальному аспекті здійснення практичної діяльності Міжнародний кримінальний суд зберіг основні здобутки попередньо чинних міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, проте у зв'язку з особливостями своєї процедурної діяльності як першої в історії міжнародного кримінального права постійно діючої міжнародної кримінальної судової установи, вніс низку процесуальних інновацій, активне застосування яких на практиці свідчить про продовження розвитку міжнародного кримінального права та формування міжнародного кримінального процесуального права як нової галузі сучасного міжнародного права.

РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКУ УКРАЇНИ

5.1. Поняття та механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права

У міжнародному праві для позначення поняття «здійснення» норм міжнародного права широкого поширення набув термін «імплементація норм міжнародного права». Так, у Словнику міжнародно-правових термінів термін «імплементація» (від лат. *implere* – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) в міжнародному праві розуміється як «організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань» [32, с. 184]. Термін «імплементація» буквально означає «втілення в життя відповідно до певної процедури», «забезпечення практичного результату і фактичного виконання конкретними засобами» [243, с. 23].

Цей термін набув широкого поширення у численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та її органів, у багатьох міжнародних конвенціях та інших міжнародно-правових актах. Значного поширення у міжнародно-правовій літературі набули також вирази «механізм імплементації», «імплементаційні статті». При цьому «під механізмом імплементації розуміють передбачену міжнародним договором систему заходів контролю за його виконанням або певні органи, створені з цією метою міжнародним договором, та процедура їх роботи. Поняття «імплементаційні статті» означає ті статті договору, які передбачають систему заходів для його подальшої впровадження» [109, с. 135].

До наукового обігу міцно увійшов і термін «імплементація», що засвідчує широка практика його використання у роботах відомих юристів-

міжнародників. Професор В. Л. Чубарєв під імплементацією розуміє «запровадження норм міжнародно-правового договору у національне законодавство» [245, с. 250].

Як зазначає М.Ю. Черкес, «трансформація – це введення норми міжнародного права у внутрішньодержавну правову систему в результаті здійснення певних процесуальних дій. Інакше цю процедуру ще іменують імплементацією норм міжнародного права, хоча імплементацію слід розуміти ще у широкому значенні як процедуру реалізації норм міжнародного права у внутрішньодержавному праві» [133, с. 34]. На думку авторів підручника «Міжнародне публічне право» А. І. Дмитрієва та В. І. Муравйова, «реалізація (імплементація) норм міжнародного права – це процес, коли відповідні суб'єкти, яким адресована міжнародно-правова норма, діють згідно з її положеннями» [134, с. 184].

Таке визначення видається нам найбільш повним і правильним. Його очевидна перевага полягає у тому, що тут зафіксовано підхід до процесу реалізації міжнародного права як до органічного поєднання правотворчої й організаційної діяльності держав, яка здійснюється ними всередині держави і на міжнародній арені, в тому числі за допомогою і в рамках чинних або новостворюваних інституційних структур. Згідно з цим визначенням імплементація є підготовчою стадією реалізації, необхідною для забезпечення своєчасної, всебічної та повної реалізації норм, тобто вона, по суті, ототожнюється із забезпеченням реалізації.

На нашу думку, цей термін може бути використаний для позначення впливу норм міжнародного права на внутрішньодержавні відносини через внутрішньодержавне право. Його тлумачення може бути більш вузьким у порівнянні з терміном «здійснення» (термін «реалізація» може бути тотожний останньому, але неприпустимим є його розширювальне тлумачення).

У міжнародно-правовій літературі зустрічається також термін «національно-правова імплементація норм міжнародного права». Ці терміни не синонімічні.

Так, на думку деяких вчених, імплементація (виконання, здійснення) – поняття ширше, ніж національно-правова імплементація норм міжнародного права [див. наприклад, 80]. Ухвалення норм національного права, необхідних для виконання норм міжнародного права, ще не означає фактичного виконання міжнародно-правових зобов'язань. Міжнародна практика показує, що іноді держава, видавши необхідні для імплементації міжнародного договору норми національного права, тим не менше, не тільки не виконує своїх зобов'язань за договором, але й порушує норми національного права, прийняті для імплементації такого договору. Тому доцільно зазначити, що імплементація норм міжнародного права не полягає лише у правотворчій діяльності держави-учасниці того чи того міжнародного договору, пов'язаної з відтворенням норм міжнародного права внутрішнім законодавством. Вона передбачає проведення широкого комплексу заходів організаційного характеру, спрямованих на безпосередню реалізацію міжнародно-правових норм [149, с. 311].

Механізм імплементації міжнародно-правових норм охоплює низку правових та інституційних заходів, які забезпечують виконання міжнародно-правових норм як міжнародними, так і національними суб'єктами.

Міжнародна система реалізації включає універсальні, регіональні та локальні міжнародні організації, спеціалізовані установи та їх допоміжні структури, створені міжнародними угодами. З їх допомогою стає можливою консолідація зусиль урядових і міжнародних органів у виконанні домінуючих принципів міжнародного права.

Основними способами інкорпорації міжнародно-правових норм у національну правову систему є: 1) рецепція, яка передбачає безпосереднє включення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статтю нормативно-правового акта; 2) трансформація, при якій

переглядається текст міжнародно-правового акта або окремі його статті і на основі цієї редакції приймається норма внутрішнього права; 3) посилання, що передбачає вказівку у внутрішньодержавному правовому акті на те, що джерелом регулювання зазначених відносин є міжнародне право [75, с. 25].

Національна система впровадження включає органи державної влади та інші уповноважені державні органи, відповідальні за забезпечення дотримання країною міжнародних правових зобов'язань. Норми міжнародного права встановлюють правові відносини між суб'єктами, які регулюються міжнародним правом, а не суб'єктами, які регулюються внутрішнім правом. Ці норми пропонують додаткові внутрішньодержавні механізми для перетворення цілей, окреслених у нормах міжнародного права, у реальні дії, що здійснюються органами державної влади, юридичними особами та громадянами, які перебувають під юрисдикцією держави. У Коментарях до Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них зазначається, що зобов'язання держав із виконання норм міжнародного гуманітарного права мають насамперед односторонній характер і закріплюються радше як низка односторонніх обов'язків, урочисто прийнятих перед особою світового співтовариства, що представляється іншими Договірними Сторонами. Кожна держава бере зобов'язання щодо як самої себе, так й інших держав [360]. На цю саму особливість гуманітарних конвенцій про захист жертв війни звертає увагу Е. Давид, який зазначає, що зобов'язання, прийняті державами, мають односторонній, а не взаємний характер [292, с. 717].

Під механізмом імплементації норм міжнародного гуманітарного права на міжнародному рівні розуміється система засобів як створювана спільними зусиллями держав, так і використовувані індивідуально з метою всебічної, своєчасної й повної реалізації зобов'язань, прийнятих відповідно до міжнародного гуманітарного права. До таких засобів можна віднести: розслідування відповідно до Женевських конвенцій 1949 року; встановлення фактів відповідно до ст. 90 Додаткового протоколу I; вжиття заходів

державами спільно або індивідуально, у співробітництві з ООН і відповідно до Статуту ООН; призначення Держави-покровительки; призначення субститутів Держави-покровительки; організація міжнародного контролю відповідно до Виконавчого регламенту до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року; інституційний механізм, що визначається главою 6 Другого протоколу від 26 березня 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року [210]; дії спільні, через посередництво Міжнародного комітету Червоного Хреста, або індивідуальні, у співробітництві з ЮНЕСКО та ООН і відповідно до Статуту ООН; міжнародні трибунали *ad hoc*; Міжнародний кримінальний суд; окремі аспекти діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста [484].

Національний механізм імплементації принципів міжнародного права в будь-якій державі ефективний лише в межах її власної правової системи, на яку впливають унікальні характеристики внутрішньої правової бази. Тим не менш, є певні відмінні риси, які універсально присутні в побудові кожної держави.

Таким чином, до складу національного механізму реалізації входять такі компоненти: а) правові методи, які використовуються для гарантування дотримання міжнародних зобов'язань у рамках правової системи країни; б) система державних органів, уповноважених виконувати міжнародні зобов'язання; с) практика застосування національного законодавства; d) організаційні методи, що застосовуються на національному рівні для забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права [59, с. 2].

Важливо підкреслити, що словосполучення «реалізація» окремо міститься в законодавстві України, насамперед у підзаконних актах органів виконавчої влади. Таким чином, із вищесказаного можна зробити висновок, що імплементація охоплює не лише розуміння, але й виконання державою відповідальності, прийнятої за міжнародним договором.

Дискусія про імплементацію міжнародно-правових норм можлива лише в тому випадку, якщо держава не тільки ухвалює або змінює необхідні законодавчі акти для інкорпорації норм міжнародного права, але й ефективно втілює їх у життя. Таким чином, інкорпорація міжнародно-правових стандартів у національне законодавство є лише першим кроком до їх фактичного впровадження, оскільки лише воно створює правові рамки для їх виконання. Імплементація норм міжнародного права є прямим наслідком конкретної діяльності.

Кожна нація, яка підписала міжнародні договори, що регулюють захист жертв війни та обмеження або заборони певної тактики та методів збройного конфлікту, відповідно до концепції *pacta sunt servanda*, повинна взяти на себе відповідальність за цих обставин. Водночас ця концепція лише щиро та повно встановлює обов'язки держави відповідно до міжнародних зобов'язань, що випливають із Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та інших договорів, що регулюють взаємодію у цій сфері.

За словами О. Яковенко, який є начальником відділу взаємодії з міжнародними організаціями Департаменту міжнародно-правового співробітництва Міністерства юстиції України, для України важливо виконувати свої зобов'язання за міжнародними договорами шляхом включення норм міжнародне гуманітарне право в своє законодавство. Україна ратифікувала чотири Женевські конвенції про захист жертв війни, які були прийняті 12 серпня 1949 року. До цих конвенцій належать Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Крім того, Україна також ратифікувала Додаткові протоколи до цих конвенцій, які були

створені в 1977 році. Ці договори є основними міжнародними договорами з питань міжнародного гуманітарного права [252].

Відповідно до спільної для усіх чотирьох Женевських конвенцій ст. 1, Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цих конвенцій за будь-яких обставин. Специфікою виконання зобов'язань, що випливають із вищезазначених міжнародних договорів, є також те, що держава повинна забезпечувати виконання деяких норм міжнародного гуманітарного права не лише під час збройних конфліктів, а й у мирний час.

Як відомо з теорії міжнародного права, міжнародно-правова норма, як і внутрішньодержавна, є лише моделлю належної поведінки суб'єктів міжнародного права і без приведення у дію механізму її реалізації залишається лише фразою у тексті міжнародно-правового акту. Оскільки зміст міжнародно-правового регулювання полягає у досягненні певного кінцевого результату, до якого прагнуть учасники міжнародного спілкування, то «здійснення міжнародно-правових норм є, зазвичай, набагато складнішим і відповідальнішим завданням, ніж їх прийняття» [247, с. 182].

Для перетворення цілей, закладених у нормах міжнародного гуманітарного права на реальну дію або бездіяльність суб'єктів міжнародного права, необхідно вживати певних заходів як на міжнародному, так і внутрішньодержавному рівнях. Прийняття цих заходів можливе у межах певної сукупності правових і організаційних засобів, що забезпечують втілення приписів норм міжнародного гуманітарного права, тобто в межах механізму імплементації.

Застосування міжнародного гуманітарного права характеризується різними якостями, однією з яких є невід'ємний соціальний характер відносин, які регулюються цією нормою права. Факторами, що впливають на характер механізму імплементації міжнародного гуманітарного права, є:

- 1) особливості правового статусу обов'язків, що впливають з міжнародного гуманітарного права;
- 2) конкретна галузь права, що регулює ці обов'язки;
- 3) варіації сфери застосування (часово та щодо людей) у матеріальному контексті.

Варто звернути увагу на те, що правовий феномен імплементації відіграє вирішальну роль у процесі входження норм міжнародного права до національного конституційного законодавства. Тобто практично національний вид (механізм) імплементації реалізує увесь комплекс конституційно-правового забезпечення і супроводу норм міжнародного права до їх входження до національного законодавства як сукупність законодавчих актів.

З урахуванням зазначеного вище, зауважимо, що саме тут ми стикаємося з певними труднощами, викликаними передовсім тим, що сам термін «імплементація» в конституційному законодавстві України відсутній. Це об'єктивує й актуалізує, на думку М. О. Баймуратова:

- «1) необхідність розробки відповідного дефінітивного визначення, що буде містити оптимальну критеріальну характеристику цього терміна;
- 2) необхідність розробки його процесуального забезпечення і супроводу для налагодження нормативно-логічної, предметно-логічної і функціонально-результативної комунікацій між міжнародним і національним конституційним масивами та уникнення різночитань;
- 3) включення такого дефінітивного визначення до конституційного законодавства;
- 4) створення відповідного нормативного субінституту конституційного права, який би однозначно й виразно закріплював і демонстрував вплив міжнародного права на конституційний правопорядок держави і реакцію останнього на «вторгнення» у нього норм міжнародного права» [5, с. 77].

На основі цих міркувань можна констатувати, що сам термін «імплементация» знаходить закріплення у законодавстві України, однак тільки на рівні підзаконних актів, а саме наказів органів виконавчої влади. Отже, виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що імплементация – це не тільки сприйняття, а й реалізація зобов'язання, взятого державою на себе в рамках міжнародної угоди [57, с. 55]. Таким чином, до переліку джерел національного законодавства України входить якісно нове джерело – міжнародний договір. Про це свідчить ст. 9 Конституції України 1996 року, що фактично містить регламентацію і конституційну легалізацію механізму національної імплементации. Відповідно до її положень, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства».

На думку М. О. Баймуратова, «після надання такої згоди, що в Україні процедурно реалізується парламентом у формі ратифікації міжнародного договору і видання відповідного закону України, міжнародний договір України стає частиною її національного законодавства, набуваючи форми і юридичної чинності закону (поточного закону)». Визначене положення має значну методологічну спроможність, оскільки охоплює «дорожню карту» для перетворення норм міжнародного права на норми національного конституційного права, зокрема стосовно процесу національної імплементации [5, с. 79–80].

Отже, національна імплементация – це насамперед самодостатній і цілеспрямовано вивірений системний процес, що характеризується нормативно-процесуальними пріоритетами та домінуванням, які активізують систему міжнародно-правових норм і принципів, а також норм національної конституційної бази, що їх включає, і приводить їх у відповідність зі своїм складом, трансформуючи тим самим у норми чинного національного законодавства.

5.2. Особливості імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо відповідальності за скоєння воєнних злочинів у державах-членах Римського статуту Міжнародного кримінального суду

Відповідно до змісту застосованих стандартів чинного міжнародного права та підкріплених правоохоронною практикою, держави несуть основну відповідальність за переслідування та покарання осіб, які вчинили військові злочини. Питання криміналізації серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, що застосовуються під час збройних конфліктів, має важливе значення в національному кримінальному законодавстві. Міжнародно-правовими актами у цій сфері держава-учасниця зобов'язана криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та встановити кримінальну відповідальність за них, враховуючи їх міжнародну та суспільну загрозу.

Таким чином, процедура в основному обертається навколо двох взаємопов'язаних змінних. По-перше, необхідно набути авторитету міжнародного права, яке має сприятливу позицію щодо переслідування діяльності, що становить загрозу миру та безпеці людства.

У спеціальній літературі обґрунтовано зазначається, що «норми внутрішньодержавного права не можуть суперечити міжнародному праву, мало того, повинні забезпечувати реалізацію вимог міжнародно-правових норм, обов'язкових для такої держави» [29, с. 21]. І в такому зв'язку підхід до криміналізації аналізованих діянь і заходів покарання за них повинен відповідати вимогам міжнародного кримінального права.

Крім того, держава сама встановлює критерії тлумачення положень міжнародного кримінального права, враховуючи свою конкретну правову систему, конституційні положення та міжнародно-правові зобов'язання, що впливають з її участі в міжнародних договорах.

Тут важливо враховувати не тільки специфіку континентальних правових традицій і традицій загального права, а й національно-правові особливості, регіональний фактор. Не випадково Міжнародний комітет Червоного Хреста у ході роботи з організації та координації дій держав у рамках виконання ними зобов'язань щодо імплементації міжнародного гуманітарного права (яке, як підкреслюється Міжнародним комітетом Червоного Хреста, загалом має бути універсальним, оскільки його метою є захист жертв збройних конфліктів) запропонував розробляти поряд з іншими документами типові закони, що орієнтовані на прийняття імплементаційних заходів з урахуванням регіональних рамок або подібності правових систем відповідних груп держав [358, с. 184; 116].

Щодо конкретного способу виконання такого зобов'язання, техніки законодавчого опису діянь, що криміналізуються, заходів і видів покарань, то тут держава має вибір [165, с. 150]. Здійснення кримінального переслідування за скоєння злочинів з міжнародного права є ключовим елементом системи міжнародного кримінального правосуддя. Статут Міжнародного кримінального суду прямо визнає ідею децентралізованого провадження правосуддя. Відповідно до статті, Міжнародний кримінальний суд «доповнює національні системи кримінального правосуддя». Міжнародний кримінальний суд не замінює собою, а доповнює зусилля національних систем, спрямованих на притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за скоєння злочинів міжнародним правом. Таким чином, навіть після заснування Міжнародного кримінального суду (опосередковане) застосування міжнародного кримінального права національними судами залишиться основою системи міжнародного кримінального правосуддя.

Зарубіжні вчені, досліджуючи проблеми національно-правової імплементації у зв'язку з участю держав у Статуті МКС, відзначають, що фактично національні системи зберігають автономію свого кримінального права навіть після набуття для них чинності Статуту МКС, оскільки нормативний стандарт, передбачений Статутом, полягає у бажанні й

здатності держави здійснювати кримінальне переслідування (ст. 17 Статуту МКС), та у зв'язку із цим деяка відмінність формулювань складів злочинів у національному праві від відповідних визначень, що задекларованих у Статуті МКС, самі собою не можуть бути перешкодами для здійснення державою кримінального переслідування [342].

Однак Статут МКС не містить зобов'язань щодо інкорпорації матеріального кримінального права у національне право. Щодо цього він відрізняється від більшості міжнародних договорів у сфері кримінального права. Ні положення Статуту, ні принцип комплементарності, покладений в його основу, не зобов'язують держави, що беруть участь у Статуті, ввести в дію кримінальне законодавство або «скопіювати» Статут Міжнародного кримінального суду. Фактично національні системи зберігають автономію свого кримінального права навіть після набуття для них чинності Статуту МКС. Нормативний стандарт, передбачений Статутом, полягає у бажанні та здатності держави здійснювати кримінальне переслідування. Щодо якості національного матеріального права, очевидно, що деяка відмінність формулювань складів злочинів у національному праві від відповідних ухвал, закріплених у Статуті МКС, самі собою не можуть бути перешкодами для здійснення державою кримінального переслідування. Таким чином, Статут допускає певний ступінь «гнучкості», який держави можуть виявляти під час інкорпорації складів злочинів у своє національне право. Однак якщо покарання відповідно до національного права буде неможливим або неадекватним, можлива санкція може полягати у передачі справи до Міжнародного кримінального суду.

Статут Міжнародного кримінального суду, не зобов'язуючи держави вводити в дію національне законодавство, що відповідає приписам Статуту, все-таки заохочує таку поведінку держав. Фактично остаточна мета Статуту не в тому, щоб кримінальне переслідування за скоєння злочинів здійснювалося Міжнародним кримінальним судом, а в тому, щоб його Статут служив джерелом норм і правових стандартів, які надавали б державам

основу для здійснення самостійних ефективних розслідувань і кримінального переслідування за скоєння найбільш серйозних злочинів з міжнародного права. Щодо якості національного кримінального законодавства зі Статуту МКС впливає, що держави повинні мати бажання та здатність (на підставі національного законодавства) здійснювати кримінальне переслідування за скоєння злочину геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів у манері, порівнянної за якістю з Міжнародним кримінальним законодавством.

Держави мають значний ступінь розсуду при вирішенні питання про порядок імплементації матеріального міжнародного кримінального права.

1. Повна інкорпорація.

Принаймні, на перший погляд, рішення, яке найбільше відповідає міжнародному праву, полягає у приведенні національного права у повну відповідність до матеріального права Статуту МКС. Така повна інкорпорація може бути досягнута різними способами: шляхом безпосереднього застосування міжнародного права, шляхом відсилання до Статуту МКС або шляхом дослівного копіювання положень Статуту Міжнародного кримінального суду.

а) безпосереднє застосування.

Визначення злочинів, прийняті у міжнародному праві, можуть застосовуватися у національному праві безпосередньо, якщо, як це нерідко буває у системах загального права, злочинність дії встановлюється виходячи з як писаного, так і неписаного (простого) права. Оскільки злочини, склади яких охоплюються Статутом МКС, визнаються у міжнародному звичайному праві, поведінка, що криміналізується відповідно до ст.ст. 6–8, може бути караною безпосередньо за чинним національним правом, незалежно від того, чи був Статут МКС ратифікований цією державою, за умови, що міжнародне звичаєве право може застосовуватися безпосередньо, без набуття чинності національного імплементаційного законодавства. Навіть незважаючи на це, суди у цих правових системах виявляють виняткову стриманість у застосуванні звичайного права. «Сплячі» визначення злочинів, що виникають

зі звичайного права, «оживають» без участі національного законодавця досить рідко.

б) відсилання.

Повної імплементації міжнародного кримінального права також можна досягти шляхом відсилання до його відповідних положень та принципів. Можна уявити ситуацію, коли національне право відсилає до положень Статуту МКС, при цьому зберігаючи зв'язок із відповідними національними правовими нормами. Відсилання може йти ще далі, наприклад, охоплюючи весь обсяг кримінального права, визнаного відповідно до міжнародного права. Однак посилення неприпустиме в правових системах, в яких конституції вимагають для притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності наявності писаного національного права.

в) копіювання.

У тих випадках, коли загальне відсилання до звичайних норм міжнародного кримінального права та спеціальне відсилання до ухвал злочинів, зафіксованих у Статуті, неможливі, повна інкорпорація може бути здійснена шляхом дослівного включення ухвал злочинів до національного права. У такому разі національне право стає «відбитком» міжнародного кримінального права. Єдині обмеження, які можуть впливати на цю модель на національному рівні, пов'язані із ситуаціями, коли Конституція забороняє сприйняття деяких норм міжнародного кримінального права у незмінному вигляді, наприклад, якщо Конституція містить спеціальні вимоги щодо чіткості формулювань кримінально-правових норм.

2. Утримання від інкорпорації – застосування «звичайного» кримінального права.

Другий підхід полягає в утриманні від інкорпорації міжнародного кримінального права до національного законодавства загалом. Приймаючи таке «нульове рішення», держави з метою встановлення адекватної відповідальності за скоєння злочинів з міжнародного права покладаються на звичайне кримінальне право, наприклад, шляхом застосування норм, які

встановлюють кримінальну відповідальність за умисне вбивство, позбавлення волі тощо. Чи будуть злочини міжнародним правом у такому разі караними, і якою мірою, залежить від зміни кожної правової системи окремо.

Як було зазначено вище, Статут МКС не відкидає цього рішення, оскільки відповідного договірної зобов'язання нема. За відсутність приведення національного кримінального права у відповідність до стандартів Статуту «санкцій» не передбачено. Однак держава, матеріальне кримінальне право якої не містить положень, що встановлюють адекватну міру відповідальності за скоєння злочинів за міжнародним правом, повинна мати на увазі, що за необхідності кримінальні переслідування можуть бути ініційовані Міжнародним кримінальним судом. Це може статися, якщо в національному праві залишаться значні прогалини порівняно із Статутом Міжнародного кримінального суду, результатом чого може стати «нездатність» держави належно здійснювати кримінальне переслідування.

Безперечно, правомірність цього «нульового рішення» відповідно до міжнародного права сприяла ратифікації Статуту МКС, і саме завдяки цій обставині Римська конференція могла обрати такий порівняно «м'який» підхід. Держави, які ратифікують Статут, не зазнають тиску у зв'язку з необхідністю внесення змін до їх матеріального кримінального права; принаймні, на цьому етапі вони можуть зберігати чинні правові положення у незмінному вигляді, не порушуючи договору. Однак утримання від інкорпорації міжнародного кримінального права у національне право не є довгостроковим рішенням, що рекомендується. Щоб повністю реалізувати дух та перспективи Статуту МКС, держави мають привести своє матеріальне кримінальне право у відповідність до нього.

3. Інкорпорація зі змінами.

Третім методом є інкорпорація міжнародного кримінального права шляхом інтеграції його до національної системи кримінального права. У такому разі норми міжнародного права в принципі включаються до

національного права; однак у процесі інкорпорації можуть бути прийняті до уваги риси національної правової культури. Крім того, інкорпорація зі змінами дає змогу оформити певні уявлення держав про сферу застосування та тлумачення міжнародного кримінального права, наприклад, шляхом включення до національного права складів злочинів, що визнаються такими відповідно до міжнародного звичайного права, але не включених до Статуту Міжнародного кримінального суду.

4. Комбіновані способи.

У процесі інкорпорації перелічені вище варіанти нерідко взаємодіють один з одним. Так, можна уявити собі ситуацію, коли держава застосовуватиме звичайне національне кримінальне право до загальних принципів кримінального права та воєнних злочинів (утримання від інкорпорації), дослівно включить у національне законодавство визначення злочину геноциду (повна інкорпорація) та інкорпорує визначення злочинів проти людяності (інкорпорація зі змінами).

Якщо для виконання рішення держави про інкорпорацію міжнародного кримінального права потрібна законодавча дія, виникає питання про те, в яку законодавчу форму ця інкорпорація має бути зодягнена. Наявні можливості зводяться до внесення змін або доповнень до чинних актів законодавства або прийняття окремого закону.

1. Внесення змін чи доповнень до чинних актів законодавства.

Технічно найпростішим способом законодавчої інкорпорації міжнародного кримінального права є включення відповідних положень до чинних кримінальних кодексів. Залежно від сфери застосування та структури норм, які необхідно ввести в дію, діапазон можливих методів може містити варіанти від виборчої адаптації окремих положень до включення до тексту кодексу самостійного розділу.

Внесення обраних змін до чинних законів матиме значення особливо тоді, коли держава ставиться до інкорпорації міжнародного кримінального права з обережністю, але вважає внесення деяких базових змін необхідним.

Далі, з метою заповнення прогалін між міжнародним та національним кримінальним правом, може виникнути потреба включити до чинного права склади окремих злочинів або елементів злочинів з міжнародного права. Федеративна Республіка Німеччина здійснила імплементацію цього договору у 1954 році, включивши злочин геноциду до ст. 220а (Німецького) Кримінального кодексу. Так само до кримінального кодексу можуть бути включені склади злочинів проти людяності.

2. «Самодостатня» кодифікація.

Другою формою імплементаційного законодавства є окрема кодифікація змісту міжнародного кримінального права. Такий акт або кодекс, присвячений питанням міжнародного кримінального права, містить склади всіх відповідних злочинів з міжнародного права і водночас дає змогу включити до законодавства необхідні положення щодо загальних принципів. Як правило, ця процедура використовується у випадках повної інкорпорації матеріального міжнародного права шляхом його дослівного відтворення у національному праві, оскільки окремий законодавчий акт здатний втілити міжнародно-правовий зміст особливо чіткі формальні рамки. Але цей метод може легко застосовуватися навіть при інкорпорації зі змінами, тому що вона сама собою «налаштована» досить «прихильно» до міжнародного права.

До переваг кодифікації належить можливість компактної консолідації і прояснення змісту цієї об'ємної та іноді складної для об'єднання сукупності правових норм. Певний недолік полягає у факті кодифікації поза рамками кримінального кодексу; це може створити враження, що кодекс злочинів з міжнародного права містить не «принципи кримінального права», а норми «субсидіарного кримінального права», і навіть враження, що кодекс злочинів з міжнародного права є політично мотивованим «спеціальним правом». Однак цю небезпеку доцільно розглядати в аспекті символічної цінності «самодостатньої» кодифікації. З погляду міжнародної перспективи, вона має й важливі додаткові переваги: окремий законодавчий акт підвищує ступінь міжнародної доступності норм міжнародного кримінального права, що

включені до національного законодавства, і, отже, збільшує шанси на те, що обрані підходи здобудуть популярність за межами власної правової системи держави. Це також робить внесок у прогресивне уточнення змісту та консолідацію міжнародного кримінального права.

Кримінальний закон держави може містити вказівку на можливість прямого відсилання до норми міжнародного права під час розв'язання кримінально-правових питань, у тому числі у зв'язку з криміналізацією воєнних злочинів. Крім того, приведення норм національного кримінального закону в питаннях злочинності й караності діяння відповідно до вимог міжнародного права за загальним правилом здійснюється за допомогою сприйняття нормами національно-правової системи приписів міжнародно-правової системи.

Як зазначається в юридичній літературі, таке сприйняття може бути проведене трьома способами:

1) текстуального включення норми міжнародного кримінального права до кримінального законодавства на виконання міжнародного договору;

2) внесення норми міжнародного кримінального права до кримінального законодавства, причому припис міжнародного договору не встановлює жорсткої форми сприйняття його приписів у внутрішньодержавному праві;

3) зміни вже наявних норм кримінального законодавства на виконання положень міжнародного кримінального права [164, с. 110].

Взагалі ж, при розв'язанні питання про відповідність Римського статуту Конституції України та іншим законодавчим актам прийнято виходити з того, що він – не відірвана від сучасних правових реалій інституція, а її частина, яку необхідно тлумачити з урахуванням положень міжнародного кримінального права, що розвивається. Традиційна концепція щодо участі чи неучасті держав у міжнародних угодах на основі їх суверенних прав незастосовна до Римського статуту, оскільки його цілі та

об'єкт регулювання склалися під впливом імперативних норм сучасного міжнародного права (*jus cogens*) [242, с. 123].

Як слушно зазначає О. В. Харитонova, «держава не може відмовити у застосуванні норми міжнародного права, посилаючись на особливості свого правопорядку, оскільки норми міжнародного права є продуктом міжнародного співробітництва». Така «вертикальна» модель викликає побоювання у противників ратифікації Римського статуту, які висловлюють застереження, що самостійна правосуб'єктність Міжнародного кримінального суду створює загрозу національному суверенітету і навіть системі колективної безпеки ООН. Убачається, тут варто підкреслити, що Міжнародний кримінальний суд заснований на підставі міжнародного договору, підконтрольний Асамблеї держав-учасниць, здійснює юрисдикцію на основі принципу компліментарності, має незалежного прокурора, заснований на жорсткому професійному відборі суддів, фінансується всіма державами-учасниками. Необхідно пам'ятати, що Римський статут утворює загальну для всіх країн-учасниць модель криміналізації міжнародних діянь, уніфікуючи відповідні частини національних кримінально-правових систем. Але оскільки закріплений у Статуті перелік міжнародних злочинів невичерпний, країни в ході його імплементації можуть додатково включати до законодавства склади злочинів з урахуванням актів міжнародного гуманітарного права. Правова база співробітництва держав із Судом повинна базуватися на розв'язанні таких основних питань: подоланні суперечностей між конституційними нормами та Римським статутом; приведенні у відповідність національного кримінального законодавства до вимог Римського статуту, створенні правової підстави для ефективного співробітництва з Міжнародним кримінальним судом з урахуванням специфіки його процедур [242, с. 124].

Ураховуючи наведене, О. В. Харитонova зазначає, що «виникає питання про те, як держава зі своїм механізмом реалізує положення міжнародних кримінально-правових норм, оскільки міжнародне право проникає всередину

державної правової матерії і захоплює сферу внутрішньоправового регулювання. Перспективними в галузевих правових дослідженнях уявляються питання про те, як співвідносити дану галузь права з тими правовими новелами, обов'язками, які виникли у держави на рівні міжнародного спілкування; наскільки чітко на доктринальному та практичному рівнях вибудована концепція співвідношення міжнародного та національного кримінального права; яким чином встановлюються принципи і обсяг праворегулювання в цій сфері; які принципи криміналізації та кримінального переслідування тут встановлені і яким є санкційне забезпечення такого переслідування» [242, с. 125].

У рамках досліджуваного питання необхідно звернути увагу на особливості імплементації норм Римського статуту МКС до національного законодавства держав-учасниць Статуту.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, на відміну трибуналів щодо Югославії та Руанди, створювався з урахуванням міжнародного договору, і при його складанні враховувалося, які міжнародні звичаї склалися.

Зазначимо, що Римський статут не містить положення, що прямо встановлює обов'язок держав-учасниць криміналізувати склади злочинів, закріплених у ньому, на національному рівні. Коло обов'язків, що покладаються на держави, обмежується здійсненням співробітництва із самим Судом та іншими державами, наданням правової допомоги та введенням у дію національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за воєнні злочини. Водночас Міжнародний кримінальний суд є *ultima ratio* засобом у боротьбі з міжнародними злочинами та приймає справи до розгляду лише у тих випадках, коли держава не бажає або не здатна належно здійснити кримінальне переслідування; отже, тягар кримінального переслідування міжнародних злочинів залишається на державах [242, с. 125]. Тому, ґрунтуючись на додатковому характері компетенції МКС та закріпленої у пп. 4 і 6 преамбули Римського статуту

обов'язки держав здійснювати кримінальне переслідування міжнародних злочинів, багато вчених приходять до висновку, що Римський статут побічно накладає на держави обов'язок криміналізувати закріплені у цьому міжнародному договорі склади злочинів і в національному праві, створюючи такий правовий режим, за якого держави-учасниці будуть змушені криміналізувати ці діяння та переслідувати винних самостійно. Звідси випливає, що за відсутності обов'язку запровадити кримінальну відповідальність за ці діяння, кожна держава-учасниця повинна перевірити, чи достатньо підготовлені її законодавство та правова система для того, щоб відповідати стандартам, які вводяться Римським статутом, або ж держава ще потребує прийняття відповідних нових законів.

Інший аргумент проти використання Римського статуту як орієнтир щодо воєнних злочинів може полягати в тому, що в цьому міжнародному договорі беруть участь далеко не всі держави. Водночас кількість ратифікацій вже досить велика, і при складанні та доповненні тексту Статуту держави виходили з обсягу міжнародних звичаїв і договорів, що вже діяли на той момент. Зрештою, юрисдикція МКС поширюється не лише на громадян держав-учасниць Статуту, а й на діяння, вчинені будь-якими особами на території держав-учасниць, крім того, Рада Безпеки може передати ситуацію на розгляд цього суду. А це означає, що дія Статуту може у деяких випадках поширюватися безпосередньо на індивідів, незалежно від участі у Римському статуті держави, громадянами якої вони є [172, с. 201].

При цьому Статут МКС не можна ідеалізувати: це – міжнародний договір, який може відставати (і вже відстає, принаймні, у частині криміналізації значних порушень міжнародного гуманітарного права, що відбуваються у неміжнародних конфліктах) від розвитку міжнародних звичаїв, крім того, не виключена поява нових міжнародно-правових актів, що містять ширше коло заборон, які підпадають під категорію злочинів за загальним міжнародним правом.

Насамперед варто зазначити, що міжнародне співтовариство активно підтримує існування постійного Міжнародного кримінального суду як важливого засобу боротьби з безкарністю та забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права. Свідченням цього є те, що станом на 10 жовтня 2023 року 124 держави є учасницями Римського статуту, серед яких Франція, Німеччина, Австралія, Великобританія та ін., близько 30 держав – у процесі ратифікації Статуту [354].

Хоча кількість держав, які приєдналися до Римського статуту, виглядає вельми солідно (учасниками Статуту МКС є більшість держав світу), проте аналіз «географічної карти» ратифікації показує наявність на ній відсутніх «білих плям». Ці «прогалини» – більшість країн Азії, Росія, багато країн Африки і США. Наразі в складі МКС немає трьох з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН (США, Росії та Китаю), а також другої за чисельністю країни світу – Індії. Таким чином, на жаль, треба констатувати, що більша частина території нашої планети і її населення перебуває поза юрисдикцією суду. До цього варто додати, що держави, які перебувають у так би мовити «опозиції» (як відкритій, так і завуальованій) до Міжнародного кримінального суду, є ключовими гравцями на світовій політичній арені і багато в чому визначають архітектуру глобальної міжнародної безпеки.

Багато держав, включаючи США, Китай, Індію, Пакистан, Індонезію, Туреччину та інші, відчувши в Статуті МКС загрозу національним інтересам і державному суверенітету, а також суперечність з міжнародним правом та національним законодавством, відмовилися його підписувати.

У Посібнику для ратифікації та імплементації Римського статуту вказується, що достатніми для приведення законодавства країни у відповідність до положень Статуту Міжнародного кримінального суду є такі заходи:

- 1) охоплює визначення, яке точно повторює точне формулювання відповідного пункту Статуту, включаючи пряме цитування на нього;

2) встановить чітку класифікацію правопорушень для кожного з дій, викладених у Статуті. Можливо певною мірою змінити опис відповідного правопорушення, зберігаючи суть, порівнянну зі Статутом, або навіть розширюючи її, щоб запобігти ухиленню злочинців від відповідальності;

3) держави можуть встановити кримінальну відповідальність на основі загального кримінально-правового складу злочинів [346].

Один із підходів полягає у застосуванні правопорушень, визначених у національних законах, які можуть відрізнятися за зовнішнім виглядом, але мати ідентичний зміст злочинам, зазначеним у Статуті. Держави мають повноваження висувати юридичні звинувачення за дії, які кваліфікуються як злочини відповідно до Статуту. Вони можуть використовувати національне кримінальне законодавство, яке є досить суворим, щоб підтвердити заяви про вчинення цих злочинів.

Хоча посібник пропонує таку можливість, також згадується, що справа буде розглядатися Міжнародним кримінальним судом, якщо національні принципи індивідуальної кримінальної відповідальності, підстави для виключення кримінальної відповідальності або застосовні покарання суттєво відрізнятимуться від тих, що викладені у Статуті. Відповідно до нашої резолюції, останнє положення прямо забороняє державним органам використовувати загальні кримінальні звинувачення як виправдання для переслідування осіб за вчинення злочинів, викладених у Статуті.

Важливо підкреслити, що Статут Міжнародного кримінального суду надає державам свободу самостійно вирішувати питання ратифікації та імплементації на основі власних методів. Єдина вимога полягає в тому, щоб держава була здатна виконувати свої зобов'язання за Статутом компетентно та відповідально [345].

Так, наприклад, на думку Р. Крієра існує «три шляхи виконання державами обов'язків з імплементації міжнародного кримінального права. Деякі держави, наприклад, США, Великобританія, Канада, Нідерланди, Швеція і Швейцарія, застосовують імплементуюче законодавство,

передбачаючи злочин у національному праві. Окремі покладаються на пряму застосовність міжнародного права у національній системі права. Інші ж – лише застосовують аналогічні національні злочини» [355].

Крім того, зауважимо, що при визначенні конкретних способів, якими держава, у тому числі й Україна, може скористатися для приведення національного законодавства у відповідність до Статуту Міжнародного кримінального суду, вкрай важливим і корисним є ознайомлення з положеннями деяких міжнародних документів, розроблених міжнародними організаціями, з метою сприяти приєднанню та пришвидшити процес узгодження національних законів держав зі Статутом Міжнародного кримінального суду.

До таких документів зокрема належать: Керівні Принципи для ефективної імплементації Римського статуту [345]; Контрольний список для імплементації Римського статуту [355]; Нездатність держав ефективно імплементувати Римський статут [356]; 14 принципів для ефективного здійснення універсальної юрисдикції [490]; Посібник для імплементації та ратифікації; Керівництво з імплементації та ратифікації Римського Статуту [332]; Довідник з імплементації Римського статуту [346].

З цією ж метою організація «Міжнародна Амністія» склала Перелік кроків, необхідних для ефективного здійснення Статуту Міжнародного кримінального суду і його анотацію. Обидва документи розіслані всім урядам [345].

Отже, проаналізуємо вищезазначені питання, які мають суттєве значення для забезпечення ефективного переслідування воєнних злочинців на національному рівні. Насамперед ідеється про питання регламентації кримінального судочинства в національному законодавстві держав. Матеріальне та процедурне право кожної держави, а також її судова система загалом повинні надавати можливість для судового переслідування осіб, обвинувачених у скоєнні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. У практиці держав зазвичай немає особливої процедури для судового

переслідування осіб, які вчинили злочини відповідно до міжнародного права. Судове переслідування і винесення вироку, як правило, здійснюються відповідно до стандартної процедури, прийнятої в судах – воєнних, цивільних або і тих, й інших.

Наступне питання – це порядок порушення переслідування. Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть вчинятися особами зі складу збройних сил або іншими особами, на національній території або за її межами, в ході міжнародного або неміжнародного конфлікту. Органи влади, які планують здійснити судове переслідування особи, яка обвинувачується у вчиненні таких злочинів, повинні попередньо розглянути низку питань. Насамперед необхідно визначити, чи є діяння, яке інкримінується особі, кримінальним правопорушенням відповідно до національного права і чи компетентні національні суди розглядати такі справи. Питання щодо юрисдикції має особливе значення, якщо йдеться про злочини, вчинені за межами національної території, для розгляду яких у законодавстві має бути передбачена особлива підстава для юрисдикції, включаючи універсальну юрисдикцію. Потім треба визначитися із питанням щодо доцільності порушення кримінального переслідування. Основним фактором при винесенні такого рішення має бути якість зібраних доказів. Якщо обвинувачений є особою зі складу збройних сил, необхідно вирішити, яке право застосовується (щодо воєнних злочинів або загальне кримінальне) і який суд має розглядати справу. Незалежність органу, якому доручається вести судове переслідування, є вкрай важливим чинником для забезпечення ефективності системи припинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. До прикладу, у деяких державах для судового переслідування за такі порушення необхідно отримати схвалення виконавчої влади. Для того щоб подолати можливу бездіяльність з боку уряду, наприклад, з причин політичної доцільності, критерії для порушення кримінального переслідування і (або) відмови в цьому повинні бути чітко

викладені в національному законодавстві. І нарешті важливо, щоб жертви таких порушень мали прямий і безперешкодний доступ до правосуддя.

З приводу викладеного вище доцільно зазначити, що в міжнародному праві немає вказівок щодо вибору компетентного суду. Водночас на національному рівні створення особливих трибуналів, як правило, суперечить вимозі забезпечити неупереджений і належно заснований суд, надання повноважень воєнним або цивільним судам у разі порушень міжнародного гуманітарного права залишається на розсуд кожної держави. Не можна заявити а priori, що, як правило, одне рішення краще від іншого. Для припинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (воєнних злочинів) законодавці на національному рівні повинні пам'ятати про таке: воєнні злочини можуть вчинятися не тільки особами зі складу збройних сил, а й цивільними; судове переслідування може здійснюватися в мирний час, а також під час війни, може знадобитися проведення розслідування за кордоном або міжнародне судове співробітництво у справах, при розгляді яких застосовується принцип універсальної юрисдикції, або якщо виноситься рішення щодо направленою за кордон воєнного контингенту певної держави. Рішення можуть залежати від зв'язку між воєнним і загальним кримінальним правом та між воєнною і цивільною владою у рамках організації держави.

Судові процеси щодо злочинів, вчинених за кордоном, актуалізують особливі проблеми, пов'язані зі збором доказів і правом захисту досліджувати їх. Важливо розглянути ці питання і, в разі необхідності, передивитися положення щодо відповідних процедур, таких як прийняття свідчень, записаних на відео, або виконання судових доручень за кордоном, і використовувати угоди про міжнародне судове співробітництво. Для того, щоб встановити вину обвинуваченого в справах про воєнні злочини, необхідно з-поміж іншого продемонструвати, що діяння мало місце в ході збройного конфлікту або у зв'язку з ним. Тому часто в національному законодавстві вказується, які органи уповноважені кваліфікувати ситуацію

як збройний конфлікт. Крім того, жертвам має бути дозволено брати активну участь у процесі. Вони, якщо виникає така необхідність, повинні користуватися таким самим захистом, як обвинувачені і свідки. Це виправдано в ситуаціях, коли їм може загрозувати помста з будь-якої сторони. І нарешті, в ході кримінального судочинства важливо брати до уваги необхідність забезпечити збереження воєнної таємниці і національної безпеки, але конфіденційність не повинна використовуватися з єдиною метою перешкодити судовому переслідуванню. Якщо необхідно, процес може проходити у закритому засіданні.

Далі проаналізуємо законодавство деяких держав-учасниць Римського статуту в контексті закріплення складів воєнних злочинів у національному законодавстві. У цьому сенсі найбільш цікавим є досвід тих зарубіжних країн, які безпосередньо зіткнулися із вчиненням воєнних злочинів їх громадянами і (або) на їх територіях.

Очевидно, найяскравішим прикладом розвитку національного законодавства щодо воєнних злочинів на основі міжнародного кримінального права є прийняття у ФРН Кодексу міжнародного кримінального права, введеного в дію 26 червня 2002 року (Volkerstrafgesetzbuch – VStGB) [494].

Кодекс міжнародного кримінального права ФРН складається з Загальної та Особливої частин. У Загальній закріплюється принцип універсальної юрисдикції, а також особлива обставина, що виключає винність, – наказ або розпорядження, встановлюються норми щодо командної відповідальності і незастосування строків давності. Особлива частина кодексу встановлює відповідальність за геноцид (ст. 6), злочини проти людяності (ст. 7), воєнні злочини (ст. 8–12) й інші, пов'язані з міжнародними злочини (ст. 13–14) [142, с. 114; див. також: 115].

У статті 8 Кодексу закріплена відповідальність за воєнні злочини щодо фізичних осіб. Стаття 9 Кодексу міжнародного кримінального права ФРН впроваджує кримінальну відповідальність за воєнні злочини проти власності та інших прав. Крім того, ст. 10 означеного акту встановлює кримінальну

відповідальність за воєнні злочини проти гуманітарних операцій і за незаконне використання розпізнавальних емблем Женевських конвенцій, ООН та інших, якщо це спричинило заподіяння смерті або шкоди здоров'ю людини.

Статті 11 і 12 Кодексу міжнародного кримінального права ФРН регламентують відповідальність за воєнні злочини, що пов'язані із використанням заборонених міжнародним правом засобів і методів ведення воєнних дій. Стаття 12 Кодексу міжнародного кримінального права ФРН прямо називає деякі з видів забороненої зброї, за застосування яких настає кримінальна відповідальність. Треба зазначити, що після довгого періоду відсутності практики застосування Кодексу Вищий земельний суд у Штутгарті 28 вересня 2015 року на підставі Кодексу міжнародного кримінального права ФРН 2002 року засудив двох лідерів Демократичних сил звільнення Руанди Ігнаса Мурваначьяку і Стратона Мусон до реальних термінів позбавлення волі за керівництво терористичною організацією і пособництво у вчиненні воєнних злочинів [260].

Іншим прикладом приведення національного законодавства про воєнні злочини у відповідність до міжнародного кримінального права є Хорватія, на території якої мали місце кілька збройних конфліктів, у тому числі міжнародного характеру.

Розвиток національного законодавства про воєнні злочини в цьому випадку був пов'язаний з трьома факторами: по-перше, країна прагнула вступити до Євросоюзу; по-друге, до національних судів Хорватії надійшла низка справ від Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії на підставі правила 11-bis його Правил процедур і доказування [348] (чого б, очевидно, не відбулося у разі невідповідності національного законодавства вимогам сучасного міжнародного кримінального права); по-третє, Хорватія ратифікувала Римський статут МКС, схваливши Закон про ратифікацію Римського статуту.

У Кримінальному кодексі Республіки Хорватія [291] закріплений значний перелік воєнних злочинів проти цивільних осіб, що вчиняються під час війни, збройного конфлікту або окупації (ст. 158–168). Крім того, Кримінальний кодекс Хорватії самостійним складом злочину розглядає «організацію групи або підбурювання до геноциду або воєнних злочинів» (ст. 123), «планування злочинів проти цінностей, що знаходяться під захистом міжнародного права» (ст. 187a) та ін.

Положення Кримінальному кодексі Хорватії про воєнні злочини активно застосовуються на практиці. Справи про воєнні злочини в Республіці Хорватія в першій інстанції розглядаються тільки окружними судами, які розташовані в Загребі, Спліті, Рієці, Осієку. Наразі в різних судах на стадії розгляду є 18 кримінальних справ про воєнні злочини [84, с. 22].

Отже, резюмуємо: з урахуванням наведеного вище аналізу законодавства Німеччини і Хорватії, можна дійти висновку, що ці держави демонструють два технічно різні способи зміни національного законодавства про воєнні злочини з метою виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. Очевидно, що цей зарубіжний досвід може бути вкрай корисним у контексті удосконалення національного законодавства щодо відповідальності за воєнні злочини.

Проаналізувавши законодавство деяких держав-учасниць Римського статуту в контексті імплементації його положень до їх внутрішньодержавного законодавства, дійшли таких висновків.

По-перше, кожна держава-учасниця Статуту МКС є вільною у виборі шляхів імплементації своїх договірних зобов'язань доти, доки вона діє добросовісно, й результат цих дій свідчить про здатність виконати всі зобов'язання за Римським статутом.

По-друге, в процесі імплементації Статуту МКС державам-учасницям доводиться розв'язувати три основні блоки питань: 1) усунення суперечностей між Статутом МКС і конституційними актами держави;

2) приведення національного кримінального законодавства у відповідність до вимог Статуту МКС; 3) створення правової бази взаємодії з Міжнародним кримінальним судом. Як показує вже наявна практика процесу імплементації, кожне із зазначених вище завдань може розв'язуватися різними шляхами, виходячи з правових традицій конкретної держави або навіть простого розсуду законодавця.

По-третє, як було з'ясовано вище, в міжнародній практиці існують різні моделі імплементації Статуту МКС у національні законодавства, проте не можна сказати, що в Україні є можливість вибрати будь-яку з них. Адже суворі принципи вітчизняної правової системи часом залишають єдиний шлях виконання імплементаційних процедур. Зокрема принцип повної кодифікації кримінального законодавства вимагає, щоб зміни кримінально-правового характеру були включені до тексту Кримінального кодексу України (у подальшому – КК України), водночас міжнародно-правові норми треба трансформувати до кримінального й кримінально-процесуального законодавства відповідно до традицій вітчизняної юридичної техніки.

Потребує деяких коментарів ситуація щодо особливостей імплементації положень Римського статуту МКС державами, які не є сторонами Статуту. У цьому контексті насамперед доцільно звернути увагу на відповідні резолюції та рекомендації міжнародних універсальних і регіональних організацій до держав світу щодо необхідності приєднання та ратифікації Римського статуту МКС.

Тому на своїй 60-й сесії 23 листопада 2005 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка закликала ті уряди, які ще не ратифікували Римський статут або не приєдналися до нього, переглянути це питання та вирішити його [313]. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/60/147, ухваленої 16 грудня 2005 року, яка стосується основоположних принципів і настанов щодо права на правовий захист і компенсацію для жертв грубих порушень міжнародних норм прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, Асамблея держав-

учасниць Римського статуту схвалила наступні Основні принципи та керівні принципи: Обов'язок підтримувати та забезпечувати дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, як це визначено застосовними нормами, впливає з: а) договорів, які держава ратифікувала; б) міжнародного звичаєвого права; в) внутрішнього законодавства кожної держави [391, с. 136].

Згідно з міжнародним правом, держави зобов'язані забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним правовим зобов'язанням. Цього можна досягти за допомогою різних засобів:

- а) Включення міжнародних норм, пов'язаних з правами людини та міжнародним гуманітарним правом, до їхнього національного законодавства або тлумачення їх по-різному в рамках їхньої національної правової системи.
- б) Впровадження ефективних законодавчих та адміністративних процедур разом з іншими відповідними заходами для забезпечення швидкого та справедливого доступу до правосуддя.
- в) Надання належних та ефективних засобів правового захисту, включаючи компенсацію збитків.
- г) Забезпечення того, щоб їхнє національне законодавство пропонувало принаймні такий самий рівень захисту жертвам, як цього вимагають їхні міжнародні зобов'язання [325].

Зобов'язання підтримувати та дотримуватися міжнародних норм прав людини включає наступні конкретні зобов'язання: а) впровадження належних законодавчих та адміністративних заходів, а також інших відповідних дій для запобігання порушенням; б) проведення швидкого, ретельного та неупередженого розслідування порушень і, у разі необхідності, вжиття заходів проти ймовірних винних відповідно до національного та міжнародного законодавства; в) забезпечення того, щоб особи, які стверджують, що є жертвами порушень прав людини або гуманітарного права, мали рівний і ефективний доступ до правосуддя, незалежно від кінцевої відповідальності за порушення; г) надання жертвам ефективних

засобів правового захисту, включаючи компенсацію за будь-яку завдану шкоду.

У разі серйозних порушень міжнародних стандартів щодо прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, які вважаються злочинами відповідно до міжнародного права, держави зобов'язані провести розслідування. Якщо є достатні докази, особи, які ймовірно відповідальні за ці порушення, повинні бути піддані судовому розслідуванню. Якщо їх провину буде доведено, вони повинні понести відповідне покарання. Крім того, за таких обставин уряди зобов'язані, згідно з міжнародним правом, співпрацювати один з одним і надавати підтримку компетентним міжнародним судовим органам у розгляді та судовому переслідуванні цих порушень [318]. Крім того, Декларація тисячоліття ООН, яка була схвалена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2000 року [326], закликає всі країни як підписати, так і ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду.

З висловлених вище міркувань можна резюмувати, що норми Статуту МКС містять ознаки самовиконуваних міжнародних норм, до того ж більшість з них є загальновизнаними нормами міжнародного права. Однак основною умовою набуття Статутом чинності щодо конкретної держави є приєднання до нього та, задля забезпечення ефективного виконання покладених на Міжнародний кримінальний суд функцій, приведення національного законодавства у відповідність до Статуту [493, с. 114].

Приєднуватися до Римського статуту Міжнародного кримінального суду закликає держави-члени Ради Європи і Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй резолюції № 1300 [400] від 2002 року. Зокрема вона рекомендує їм вжити усіх необхідних засобів для приєднання або підписання цього міжнародного документа, а також якнайшвидше внести відповідні зміни до національного законодавства.

Так, у Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1408 (1999) [398] міститься заклик до Комітету Міністрів Ради Європи запросити

держави-члени якнайшвидше ратифікувати Римський статут та внести усі необхідні зміни до національних законодавств. У Резолюції Ради Європи «Про боротьбу з тероризмом» від 10 жовтня 2002 року схвалюється участь держав у Римському статуті Міжнародного кримінального суду і закликається до якнайшвидшого приєднання [399]. У спільній позиції Ради Європи щодо Міжнародного кримінального суду від 13 червня 2003 року [289] було визнано, що всезагальне приєднання до Римського статуту є важливим для забезпечення повної ефективності Міжнародного кримінального суду.

До аналогічних дій з боку держав закликають і міжнародні неурядові організації – Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародна Амністія [260], Х'юман Райтс Вотч [378] та чимало інших.

Проте для країн не є обов'язковим розробляти термінологію, яка є повністю еквівалентною. Вкрай важливо створити правову базу, яка б ефективно вирішувала будь-які явні розбіжності між внутрішнім і міжнародним законодавством. Як зазначено в Посібнику з ратифікації та імплементації Статуту, включення національного законодавства є визначальним аспектом глобальної позиції Римського статуту. Національне законодавство встановлює конкретні заходи, які забезпечують повну співпрацю держави з Міжнародним кримінальним судом і судове переслідування таких злочинів, як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності, все в рамках власних правових систем держав.

5.3. Законодавство і практика України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права і положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду

Застосування рф сили проти України, що відбувається з 2014 року дотепер (окупація Кримського півострова, м. Севастополь, керівництво

бойовиками, постачання зброї та «добровольців» в окремі райони Донецької та Луганської областей, бойові дії підрозділів російської армії проти Збройних сил України, повномасштабне вторгнення РФ в Україну тощо), беззаперечно, порушують норми міжнародного права, і їх треба розцінювати виключно як збройну агресію у контексті ухваленої на 29-й сесії Резолюції Генеральної асамблеї ООН «Визначення агресії» 1974 року та змін 2010 року до Римського статуту МКС 1998 року – застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. РФ вчинила практично всі види агресії, що передбачені цими актами, ведучи проти нашої держави агресивну війну. Наразі бойові дії відбуваються у багатьох місцевостях України, у тому числі і на території Донецької та Луганської областей [187]. Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» введено режим воєнного стану на всій території України, цього ж дня згаданий Указ був схвалений Верховною Радою України [177].

Унаслідок згаданих вище подій з 24 лютого 2022 року на території всієї України фактично відбувається повномасштабний збройний конфлікт. Збройні Сили України, інші збройні формування країни дають відсіч збройній агресії РФ і ведуть бойові дії. Їхня діяльність, як і діяльність органів державної влади України нині регулюється Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [193], іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність під час війни.

Агресивна війна РФ проти України за своєю сутністю є викликом усьому міжнародному співтовариству, що спрямований на руйнування міжнародного правопорядку, заснованого на принципах міжнародного права. Це зумовлює нагальну необхідність консолідованих зусиль міжнародного співтовариства для припинення злочину агресії та інших міжнародних злочинів, у тому числі – воєнних; притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності, здійснення реституції порушених прав та міжнародно-правової компенсації Україні, її фізичним та юридичним

особам, завданої шкоди [66]. Йдеться передусім про потребу рішучої відповіді на дії агресора, застосування жорсткіших санкцій [200], які б зробили війну руйнівною для самої рф. Лише відповідальність держави забезпечить від повторення подібних ситуацій у майбутньому [172, с. 577].

Окремо варто зупинитися на міжнародній реакції на повномасштабне вторгнення до України, що розпочалося у лютому 2022 року. Так, 4 березня 2022 року Генеральна асамблея ухвалила резолюцію «Агресія проти України», в якій, зокрема, засуджувалося «оголошення російською федерацією «спеціальної воєнної операції» в Україні та «в найсильніших термінах» засудила «агресію російської федерації проти України в порушення Статті 2(4) Статуту ООН» [317]. Того ж дня прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан заявив про початок розслідування ситуації в Україні за заявами 39 держав [353].

Варто зазначити, що 7 жовтня 2022 року Верховна Рада ухвалила Постанову (реєстр. № 8094), якою закликала ООН, парламенти та уряди її держав-членів, Європейський Союз та Раду Європи створити спеціальний міжнародний трибунал для розгляду злочину агресії проти України. Інститут такого характеру стає вкрай необхідним, оскільки наразі немає бездоганної системи притягнення до відповідальності вищих політичних і військових діячів держави-агресора за вчинення ними злочину агресії проти України. Верховна Рада України закликає: міжнародне співтовариство використати всі інструменти та можливості для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів міжнародних злочинів на території України, ООН, Європейський Парламент, Парламентську Асамблею Ради Європи, Парламентська асамблея НАТО, Парламентська асамблея ОБСЄ, Парламентська асамблея ГУАМ, національні парламенти іноземних держав підтримують створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України, який матиме юрисдикцію щодо розслідування та притягнення до відповідальності за вчинення злочину агресії проти України вищим політичним і військовим керівництвом російської федерації;

визначення визначення злочину агресії, закріпленого в міжнародному звичаєвому праві, у ст. 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду; мають юрисдикцію щодо фізичних осіб, які розуміють ефективний контроль або використання прямих політичних чи військових дій російської федерації; мати повноваження видавати міжнародні ордери на арешт і не бути обмеженими абсолютним або функціональним імунітетом глави держави і уряду та інших посадових осіб російської федерації; мають юрисдикцію щодо всіх подій з лютого 2014 року, коли російська федерація почала здійснювати збройну агресію проти України, ООН, Європейський парламент, Парламентська асамблея Ради Європи, Парламентська асамблея НАТО, Парламентська асамблея ОБСЄ, Парламентській асамблеї ГУАМ, національним парламентам іноземних держав активізувати зусилля щодо надання повної підтримки створенню такого спеціального міжнародного трибуналу шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових актів, а також забезпечення участі в його роботі, повної співпраці з майбутнім спеціальний міжнародний трибунал, виділяючи на його діяльність максимально можливі людські та фінансові ресурси [189].

У цьому контексті органам державної влади України першочергово слід аналізувати питання інкорпорації міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права в законодавство країни. Водночас, при інкорпорації принципів цих двох галузей міжнародного права в існуюче національне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, вкрай важливо встановити, що ключовою вимогою є використання міцних силових структур національних правових систем, які запобігають будь-яким суперечливим положенням і є зрозумілою для вітчизняних правоохоронних органів.

Необхідно дослідити правові та організаційні основи того, як Україна впроваджує норми міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права у своє законодавство.

Правова сила та можливість виконання міжнародних договорів в Україні встановлюються Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» [191]. Згідно зі ст. 9 Конституції України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і є чинними, є основною частиною національного законодавства України [103]. Статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлено, що «міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються відповідно до положень національних законів» [191].

У цьому відношенні важливо з'ясувати деякі фактори. До прийняття Верховною Радою України згоди на міжнародний договір Президент України або Кабінет Міністрів України розглядає пропозиції про згоду на міжнародний договір України і приймає рішення про внесення до Верховної Ради України проекту відповідного акта. для обговорення. Щонайменше 226 парламентарів повинні проголосувати за ратифікаційний статут, щоб він набув чинності. Після голосування «за» Президент України підписує та офіційно видає Закон України про підтвердження окремого міжнародного договору. Крім того, Голова Верховної Ради України підписує лист-підтримку, який засвідчує підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими листами [212].

По-друге, ст. 9 Конституції передбачає, що, якщо міжнародні договори суперечать Конституції України, то необхідно внести відповідні зміни до Конституції України, перш ніж такий міжнародний договір стане обов'язковим. Щодо юридичного верховенства, то після набуття чинності міжнародного договору відповідно до встановленої процедури, його умови мають переважну силу у випадку суперечності чинному національному законодавству. Інакше кажучи, міжнародне право має пріоритет над національним законодавством. Чинні міжнародні договори реєструються у Міністерстві закордонних справ України, яке відповідає за реєстрацію

міжнародних договорів в Секретаріаті ООН. Чинні міжнародні договори також включаються в установленому порядку до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [191, ст. 22].

У юридичній літературі правильно визнається, що на складний процес інкорпорації міжнародного гуманітарного права в державне законодавство впливає кілька внутрішніх і зовнішніх змінних [487, с. 15]. Ці чинники включають: 1) вимогу чітко визначеної правової бази для регулювання впровадження та забезпечення дотримання встановлених норм; 2) наявність численних невідповідностей між національним законодавством і міжнародними стандартами, внаслідок чого виникають колізії; відсутність чіткого визначення того, коли міжнародний акт стає частиною національного законодавства, що призводить до помилок у правозастосуванні; статус міжнародних актів, які не потребують згоди парламенту на обов'язковість [159, с. 18].

Основою для вирішення значної частини цих питань є Конституція України. Як зазначалося раніше, статтею 9 Конституції України встановлено, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Іншими словами, процес імплементації цих міжнародних правових стандартів подібний до того, як імплементуються місцеві правові стандарти. Вирішальним і першочерговим заходом у вирішенні вищезазначених питань є створення необхідних передумов для включення міжнародних стандартів у національне законодавство. Зокрема, це передбачає прийняття чітко визначеної законодавчої бази, яка окреслює процес виконання міжнародних угод і відповідні наслідки за їх невиконання. Ці заходи мають узгоджуватися з унікальними характеристиками національної правової системи, історичним контекстом, культурним та економічним розвитком, а також існуючим рівнем співпраці між Україною та міжнародним співтовариством. При виборі способу реалізації обов'язково слід забезпечити дотримання всіх необхідних умов відповідно до норм національного права, які регулюють ці відносини та

запобігають суперечностям між національним і міжнародним правом [253, с. 87].

Далі проаналізуємо сучасний стан законодавства України в частині імплементації норм міжнародного гуманітарного права, у тому числі щодо воєнних злочинів. Наразі Україна є стороною близько 40 міжнародних угод у сфері міжнародного гуманітарного права. Серед них такі міжнародно-правові акти, як: Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 року [90] (дата підписання Україною: 24.02.1999 року; дата ратифікації Україною: 18 травня 2005 року; дата набрання чинності для України: 27.12.2005 року); Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року [91] (дата підписання Україною: 13 січня 1993 року; дата ратифікації Україною: 16.10.1998 року; дата набрання чинності для України: 16 жовтня 1998 року); Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибірккову дію від 10 жовтня 1980 року [47] (дата підписання Україною: 10 квітня 1981 року; дата набрання чинності для України: 23 червня 1982 року) та п'ять Протоколів до неї тощо.

30 квітня 2020 року Україна приєдналась до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року [51], відповідно до якого культурні цінності особливо великого значення можуть бути поміщені під посилену охорону. Протокол застосовується як до міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.

Важливо також вважати те, що в силу Закону України «Про правонаступництво України» [194] наразі чинними для України залишаються і ті міжнародні договори в сфері міжнародного гуманітарного права, які були підписані та ратифіковані свого часу УРСР / СРСР. У цьому законі немає детальних або незвичних положень щодо правового підходу до основних

питань правонаступництва держави. У ньому містяться дві статті стосовно правонаступництва держави щодо міжнародних договорів. Стаття 6 встановлює, що «Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України». Стаття 7 визначає, що Україна є правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки. Щодо норм міжнародного гуманітарного права, то, видається, не було жодних заяв про те, що певні положення будь-якого міжнародного договору у сфері міжнародного гуманітарного права суперечать Конституції Україні або загрожують інтересам республіки. Отже, міжнародні угоди, підписані та ратифіковані, коли Україна була частиною СРСР, залишаються чинними в Україні і сьогодні.

Законодавство України в сфері імплементації норм міжнародного гуманітарного права складають такі законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти: Кримінальний кодекс України [107], Кодекс цивільного захисту України [83], закони України «Про оборону України» [192], «Про Збройні Сили України» [188], «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [197], «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [182], «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» [196], «Про Товариство Червоного Хреста України» [199], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації третього Додаткового протоколу)» [179], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [184], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [183] та ін.

Порівнюючи об'єктивні аспекти складу «воєнних злочинів» у Статуті Міжнародного кримінального суду та складу злочинів у КК України, стає очевидним, що в Кодексі немає окремої категорії «воєнних злочинів», як у зазначений у ст. 8 Статуту МКС. У КК України словосполучення «воєнні

злочини» використовується лише для позначення ширшого поняття злочинів, викладеного у розділі XIX Особливої частини КК України [106]. Однак важливо пояснити, що відсутність конкретного положення щодо «воєнних злочинів» не означає невідповідності національного законодавства Статуту МКС в цьому аспекті. Відповідно до Посібника з ратифікації та впровадження Статуту, для держав не є обов'язковим включати ті самі злочини у свої національні закони. Держави мають повноваження пред'являти юридичні звинувачення проти злочинців, використовуючи елементи загального кримінального правопорушення, якщо елементи є достатньо значними, щоб відповідати необхідним критеріям.

Дослідження КК України та Статуту показує, що окремі протиправні дії, які кваліфікуються як воєнні злочини за ст. 8 Статуту МКС, повністю та аналогічно описані в положеннях КК України. Різноманітні кричущі порушення міжнародного гуманітарного права підпадають під широку класифікацію злочинів, таких як вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі тощо. Тим не менш, загальні кримінальні злочини не охоплюють усіх серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Крім того, коли серйозні порушення міжнародного гуманітарного права розглядаються як звичайні кримінальні злочини, значення цих порушень як злочинів, що зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, не враховується. Використання цих структур пов'язане з подальшими юридичними наслідками, які не відповідають поняттю міжнародних злочинів, зокрема застосування терміну давності, відсутність універсальної юрисдикції та деякі інші. Відсутність прямого визнання кримінального характеру порушень міжнародного гуманітарного права у національному кримінальному законодавстві може сприяти створенню в суспільстві відчуття безкарності.

Деякі склади злочинів, зокрема викладені у ст. ст. 433, 434, 435, 438, 439, 441, 444, 445 КК України і зафіксовані в розділі XIX, інші – у XX розділі, подібні за формою викладу і змістом до закріплених у ст. 8 Статуту

МКС в силу їх «гуманітарного» характеру [20, с. 98]. Зобов'язання України у сфері міжнародного гуманітарного права з криміналізації деяких діянь знайшли відображення у ст.ст. 432–435, 436–442, 445, 447 КК України [107].

Проте наявність цих статей у Кримінальному кодексі України ще не є достатньою умовою для тверджень про відповідність Кодексу як Статуту МКС у частині воєнних злочинів, так і «праву Женеви», яке в основній своїй частині знайшло відображення у нормах Статуту, чи будь-яким іншим міжнародним нормам такого характеру.

Так, передбачені ст. ст. 5–8 Римського статуту склади злочинів знайшли відображення у КК України, зокрема у Розділі XX його Особливої частини «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Це, зокрема, ст. 442 «Геноцид», ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни». Не вдаючись до детального аналізу цих статей, відзначимо, що ст. 442 КК України, яка криміналізує злочин геноциду, напевно, найбільше відповідає вимогам міжнародного права. Стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни» є дуже загальною і не містить повного конкретного переліку таких порушень (воєнних злочинів), а ст. 437, що криміналізує злочин агресії, стосується лише однієї форми цього злочину (агресивної війни) і не відповідає сучасним уявленням про агресію як про «leadership crime», «елітарний злочин», тобто злочин, за який можна притягнути до відповідальності лише осіб, які здатні фактично здійснювати контроль або керівництво над політичними чи воєнними діями держави [392]. Щодо злочинів проти людяності (ст. 7 Римського статуту), то ця категорія злочинів ще не знайшла відображення в КК України.

Стаття 438 КК України криміналізує певні склади воєнних злочинів в Україні, встановлюючи кримінальну відповідальність за законодавством України за порушення міжнародного гуманітарного права.

Стаття 438 КК України містить як склади окремих злочинів, так і два бланкетні відсилання. У цій статті прямо перелічені такі окремі склади

злочинів: «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням», «вигнання цивільного населення для примусових робіт», «розграбування національних цінностей на окупованій території» та «умисне вбивство». Крім того, ст. 438 містить два бланкетні відсилання до «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом» та «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Формулювання ст. 438 КК України чітко не визначає її обсяг і зміст. Зокрема, бланкетні відсилання до «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом» та «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» прямо не встановлюють конкретні заборонені діяння та відповідні елементи складу цих злочинів.

Аналіз положень ст. 438 КК України з урахуванням характеру та змісту положень міжнародного гуманітарного права дає підставу для такого тлумачення обсягу та змісту ст. 43 КК України:

Сфера дії ст. 438 КК України передбачає кримінальну відповідальність лише за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які є воєнними злочинами, а не за всі порушення міжнародного гуманітарного права. Обмеження сфери дії ст. 438 воєнними злочинами: (1) відповідає сутності положень міжнародного гуманітарного права, оскільки лише найсерйозніші його порушення, тобто воєнні злочини, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Натомість більшість інших положень міжнародного гуманітарного права мають технічний характер та їх порушення не тягне за собою кримінальної відповідальності; та (2) забезпечує доступність і передбачуваність закону відповідно до ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідної практики Європейського суду з прав людини, які безпосередньо застосовуються у національній правовій системі України.

Зміст статті 438 КК України встановлює кримінальну відповідальність за наявні воєнні злочини, вже встановлені та визначені в статутах Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду, зокрема в ст. 2 та 3 Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та у ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду. У відповідних договорах міжнародного гуманітарного права, зазначених у ст. 438, не визначаються елементи (*actus reus* і *mens rea*) складу воєнних злочинів. Класифікація воєнних злочинів та визначення елементів їхнього складу були розроблені на основі статутів та практики міжнародних кримінальних трибуналів, зокрема Міжнародного кримінального суду і Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії. Саме останній відіграв важливу роль в ідентифікації та визначенні наявних воєнних злочинів і вважається, що ці визначення є відображенням міжнародного звичаєвого права. Хоча ст. 8 Статуту МКС не повністю відображає звичаєве право, вона є першим положенням міжнародного права, що містить вичерпний і зведений перелік воєнних злочинів. Її доповнюють Елементи злочинів Римського статуту МКС, які містять визначення кожного воєнного злочину. Правова база та практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду можуть допомогти суддям у визначенні діянь, які є воєнними злочинами, та елементів їхнього складу [11, с. 53].

З урахуванням того, що Україна дотримується дуалістичного підходу, за яким прийняті або ратифіковані міжнародні договори стають частиною національної правової системи без необхідності імплементації їх за допомогою окремих національних законів, можна навести чотири ключові аргументи на підтвердження висновку що статuti та прецедентне право Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду можна розглядати джерелом тлумачення ст. 438, а саме:

1. Статuti Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду можна розглядати як джерело тлумачення статті 438, оскільки вони лише розкрили й уточнили наявні формулювання

воєнних злочинів, які криміналізовано статтею 438 шляхом бланкетних відсилань до положень міжнародного гуманітарного права та міжнародних договорів.

2. Застосування ст. 438 КК Ураїни відповідно до практики Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду має важливе значення для забезпечення дотримання норм Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні кримінальних проваджень у справах про воєнні злочини. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод безпосередньо застосовується у національній правовій системі України.

3. До міжнародних договорів, зазначених у ст. 438 КК України, також можна віднести Конвенцію ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності та Європейську конвенцію про незастосування строку давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Ці конвенції, ратифіковані Україна, містять класифікацію воєнних злочинів, що віддзеркалює положення Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії [240, с. 65].

4. Статут Міжнародного кримінального суду та Елементи злочинів можна вважати такими, що мають безпосереднє значення для застосування статті 438 КК України в силу визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 12(3) Статуту МКС.

Відповідно до статті 438 КК України, будь-яка особа, незалежно від її статусу (цивільна особа чи учасник збройних формувань) або громадянства, може бути притягнута до відповідальності. Проте окремі правопорушення, які стосуються військовослужбовців Збройних Сил України, перелічені також у розділі XIX КК України та доповнені наказом Міністерства оборони № 164 від 23 березня 2017 року [185].

Серед підзаконних нормативно-правових актів особливо треба відзначити Постанову Кабінету Міністрів України «Про утворення

Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні» від 26 квітня 2017 року № 329 [201], яка є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права.

До основних обов'язків Міжвідомчої комісії входить: формування рекомендацій щодо прийняття та застосування норм міжнародного гуманітарного права в Україні; сприяння здійсненню заходів щодо виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права; сприяння координації між органами виконавчої влади щодо застосування та виконання норм міжнародного гуманітарного права в Україні. збір та моніторинг інформації про дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні та випадки їх порушень, а також сприяння розробленому механізму належного фіксування таких порушень, надання пропозицій щодо вжиття заходів реагування на них, проведення аналізу ефективності усунення виявлених порушень; забезпечення взаємодії органів державної влади з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права; поширення норм міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх дотримання (п. 3 Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 329).

Міжвідомча комісія відповідно до покладених на неї завдань: «... вивчає та аналізує законодавство України на предмет його відповідності положенням міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права, учасницею яких є Україна, та готує пропозиції щодо усунення розбіжностей; бере участь у розгляді, проведенні аналізу та розробленні проектів нормативно-правових актів з питань застосування та реалізації норм

міжнародного гуманітарного права, вносить пропозиції щодо їх удосконалення, проводить експертні оцінки, утворює з цією метою підкомісії, робочі групи; бере участь у проведенні наукових досліджень та наданні експертних оцінок щодо відповідності нормативно-правових актів нормам міжнародного гуманітарного права» [201] та ін.

Важливе значення у контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство має Наказ міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23 березня 2017 р. № 164 [185], в якому містяться основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права; окреслені заборонені методи і засоби ведення воєнних дій; особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права у неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та норм права прав людини, що застосовується у ситуаціях порушення внутрішнього порядку і виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та ін. [157].

Зазначимо, що Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» № 164 є основним правовим актом, який зобов'язує українських військовослужбовців застосовувати норми міжнародного гуманітарного права.

Україна також зобов'язується дотримуватися звичаєвого міжнародного гуманітарного права та приймати законодавство, яке відповідає цим вимогам.

Далі коротко проаналізуємо коло суб'єктів імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Основна відповідальність за застосування та дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права в Україні покладається на Збройні Сили України, зокрема Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України.

У структурі Офісу Генерального прокурора функціонує Департамент нагляду за злочинами, вчиненими в умовах збройного конфлікту. Діяльність цього департаменту є вкрай важливою для збирання доказів вчинення воєнних злочинів на тимчасово окупованих територіях України і передачі їх до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду [55].

За даними Генеральної прокуратури, станом на жовтень 2023 року в Україні триває розслідування щодо майже 110 тисяч злочинів, пов'язаних зі збройною агресією рф та вчинених в умовах збройного конфлікту. До 2020 року завершено розслідування та спрямовано до суду більше 6,5 тисячі кримінальних проваджень. Станом на 20 жовтня 2023 року Офіс Генерального прокурора України повідомив про задокументовані злочини, вчинені в період широкомасштабної агресії російської федерації проти України, з них: понад 110 тисяч – воєнні злочини, 16 281 – злочин проти національної безпеки України. Крім того, за офіційними даними ювенальних прокурорів, 1644 дитини постраждали внаслідок агресії рф, з них: 508 дітей загинули, 1136 дітей зазнали поранень [70].

Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб також відіграє важливу роль у питаннях розробки законодавства України в сфері захисту внутрішньо переміщених осіб, розробки законодавства про перехідне правосуддя тощо [див. 72].

Товариство Червоного Хреста України займається поширенням знань з міжнародного гуманітарного права серед населення України, а також наданням у цьому допомоги державним і місцевим органам влади. Воно також бере активну участь у наданні гуманітарної допомоги [198].

Парламент відіграє провідну роль у процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні та забезпеченні їх дотримання. Основними напрямками діяльності парламенту України в цьому контексті треба назвати такі:

1. Забезпечення участі України в усіх міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права. Так, Верховна Рада України може

звернути увагу Уряду на міжнародні договори з міжнародного гуманітарного права, до яких держава ще не приєдналася.

2. Важливе значення у процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права і міжнародного кримінального права має також розробка і схвалення відповідного законодавства на національному рівні [214, с. 105]. Законотворча діяльність, яка включає насамперед підготовку і схвалення законопроектів у контексті ратифікації, приєднання до міжнародно-правових актів у сфері міжнародного гуманітарного права, а також законопроектів, предметом яких є важливі питання впровадження норм міжнародного гуманітарного права до національного законодавства, зокрема щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб, правового режиму окупованих територій, узгодження кримінального та кримінального процесуального законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права в аспекті, наприклад, визначення воєнних злочинів тощо. Крім того, деякі міжнародні договори з міжнародного гуманітарного права вимагають розробити законодавство, що забороняє використання або розроблення певних видів зброї. Загалом національне законодавство має відповідати нормам міжнародного гуманітарного права, що забороняють позбавляти цивільне населення предметів першої необхідності та зобов'язують дозволяти і полегшувати швидкий та безперешкодний доступ до гуманітарної допомоги.

3. Забезпечення належного застосування відповідного національного законодавства. Створення суворого контролю за дотриманням, наприклад, законодавства про захист відмітних емблем, зокрема Червоного Хреста.

4. Поширення знань з міжнародного гуманітарного права. Держава-учасниця відповідальна за забезпечення навчання її збройних сил вимогам міжнародного гуманітарного права, а парламент, своєю чергою, може контролювати ефективність такого навчання.

5. Підтримка Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права.

б. Розуміння діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста і Товариства Червоного Хреста України. Народним депутатам необхідно знати й розуміти мандат і принципи діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста і Товариства Червоного Хреста, щоб підтримувати постійний діалог з ними та сприяти здійсненню їхньої неупередженої гуманітарної місії для добробуту населення, що постраждало внаслідок збройного конфлікту або інших ситуацій насилля [139, с. 27].

Контроль за дотриманням міжнародного гуманітарного права покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Цей механізм покликаний забезпечити постійний парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також дотриманням прав на кожній території України та під її юрисдикцією. Секретаріат Уповноваженого відповідає за активну роботу із захисту прав внутрішньо переміщених осіб та забезпечення дотримання стандартів та умов утримання осіб, які утримуються у зв'язку з конфліктом. Уповноважений докладає зусиль для встановлення ефективних методів притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності. Крім того, Комісар агресивно виступає за якнайшвидше прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду [144].

Налагоджено сталий діалог між Міжнародного комітету Червоного Хреста і Верховною Радою України в контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права, звільнення громадян, які утримуються на тимчасово окупованих територіях, вдосконалення законодавства з питань осіб, зниклих безвісти та інших питань [238].

Важливим заходом є посилення парламентського контролю за дотриманням Україною ратифікованих міжнародних договорів, а також забезпечення виконання відповідними державними органами свого обов'язку щодо публікації текстів чинних міжнародних договорів в офіційних виданнях.

Насамкінець важливо зазначити, що, власне, від злагодженої співпраці всіх гілок державної влади залежить процес належної, всебічної і своєчасної імплементації норм міжнародного гуманітарного права, у тому числі про воєнні злочини, до національного законодавства і практики. Видається, що стосовно ситуації, яка склалась навколо ратифікації Римського статуту МКС, доцільно надати деякі коментарі.

Насамперед доцільно зазначити, що проблема щодо ратифікації Римського статуту МКС не є новою для України. Вона виникла ще в 2000–2001 роках. Варто нагадати, що наша держава брала активну участь у розробці проекту та прийнятті Римського статуту, зокрема українська делегація була учасником Дипломатичної конференції 15 червня – 17 липня 1998 року у Римі, на якій було прийнято Римський статут [31], який був підписаний Україною 20 січня 2000 року, причому якихось застережень з боку України щодо тексту Статуту на момент підписання не виникало. Отже, очікувалось, що процес ратифікації не викличе непорозумінь.

Однак Римський статут не був ратифікований у зв'язку з прийняттям Висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 [16]. Так, на підставі ст. 151 Конституції України Президент України звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати Висновок про відповідність Статуту Конституції України, зокрема з питань:

екстрадиції громадян та позбавлення імунітету посадових осіб у конституційному поданні Президента України;

про те, що Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції (абзац десятий преамбули та ст. 1 Статуту);

визнання державою-учасницею Статуту юрисдикції Міжнародного кримінального суду та здійснення ним функцій і повноважень на території будь-якої держави (ст. 4, п. 1 ст. 12);

уповноваження Асамблеї держав-учасниць визначати Елементи злочинів та вносити до них поправки (п. 1 ст. 9);

правил судочинства (підпункт «а» п. 1 ст. 21, ст. 51);

визначення покарань (положення ст. ст. 23, 77);

фактичного поширення на громадян України дії законів іншої держави під час відбування покарання, що позбавляє їх прав, гарантованих Конституцією України (підпункт «а» п.1 ст. 103);

покладення на прокурора, обраного членами Асамблеї державучасниць, повноважень щодо доведення вини обвинуваченого (п. 4 ст. 42, п. 2 ст. 66 Статуту).

11 липня 2001 року Конституційним Судом України було прийнято Висновок щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (Висновок від 11 липня 2001 року. № 36/2001, справа 1–35/2001) [16], відповідно до якого останній визнаний таким, що не відповідає Конституції України в частині його положень, за якими «Міжнародний кримінальний суд... доповнює національні органи кримінальної юстиції».

У мотивувальній частині Висновку Конституційного Суду України наголосив на тому, що згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ч. 1 ст. 124), до яких належать Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції (ч. 3 ст. 124), а також вказав зокрема на конституційно встановлену заборону делегування функцій судів, привласнення їх іншими органами чи посадовими особами (ч. 1 ст. 124), створення надзвичайних та особливих судів (ч. 5 ст. 125).

Конституційний Суд України також звернув увагу на відмінність Міжнародного кримінального суду, який доповнює систему національної юрисдикції, від міжнародних судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини, які за своєю природою є допоміжними засобами захисту прав і свобод людини та громадянина і до яких громадяни мають право звертатися відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України після використання всіх національних засобів правового захисту.

Визнавши абзац десятий преамбули та ст. 1 Статуту такими, що не відповідають частинам першій, третій ст. 124 Конституції України,

Конституційний Суд України одночасно дійшов висновку про конституційність наведених вище статей Статуту, в яких конкретизується «доповнюючий національну систему правосуддя» характер Міжнародного кримінального суду, що, зокрема, на думку окремих суддів, навряд чи можна назвати логічним з огляду на те, що всі ці положення у сукупності розкривають правовий статус цього органу [146].

Одним із зазначених у конституційному поданні було питання щодо можливості притягнення до відповідальності за вчинення злочинів, передбачених Статутом, посадових осіб держави, яким, згідно з Конституцією України, гарантується недоторканність.

Надаючи висновок з цього питання, Конституційний Суд України виходив з того, що, відповідно до ст. 18 Конституції України, зовнішньополітична діяльність ґрунтується на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, одним з яких є принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який виник у формі міжнародно-правового звичаю «*pacta sunt servanda*» ще на ранніх стадіях розвитку державності, а нині дістав відображення у численних міжнародних договорах.

Конституційний Суд України зазначив, зокрема, що «встановлення відповідальності за вчинення переважної більшості злочинів, передбачених Римським статутом, є міжнародно-правовим зобов'язанням України відповідно до багатьох міжнародно-правових документів, які набули чинності для нашої держави (багато з них – задовго до набрання чинності Конституцією України). Це, зокрема: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року; Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14 травня 1954 року; Міжнародна конвенція про попередження злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року;

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10 грудня 1984 року» [100].

Відповідно до Висновку Конституційного Суду України, положення Конституції України щодо недоторканності окремих посадових осіб стосуються лише національної юрисдикції і не можуть бути перешкодою для здійснення юрисдикції Міжнародним кримінальним судом стосовно тих з них, які вчинили злочини, передбачені Статутом.

Узагальнюючи сказане, можна констатувати, що встановлений Конституцією України для окремих посадових осіб імунітет не є абсолютним. У кожному випадку Конституція України [103] передбачає спеціальні умови притягнення таких посадових осіб до відповідальності у разі наявності відповідних підстав.

Згідно із Висновком Конституційного Суду України, що аналізується, «недоторканність певної категорії посадових осіб – це не їх привілеї; вона пов'язана з виконанням ними важливих державних функцій, а тому, відповідно до Конституції України і міжнародно-правових зобов'язань України, не може розглядатися як гарантія їх безкарності» (п. 5 Висновку).

Крім того, відповідно до ст. 17 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд здійснює юрисдикцію лише у випадках, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває злочинець, не бажає або не здатна належно вести слідство або порушити кримінальне переслідування. За діяння національної юрисдикції щодо осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, Міжнародний кримінальний суд, згідно з покладеним в основу Статуту принципом компліментарності, не здійснюватиме власної юрисдикції (ст. 20 Римського статуту).

Тут доцільно враховувати, що у багатьох випадках при ратифікації державами Статуту виникали проблеми щодо відповідності положень Статуту про передачу державою-учасницею громадян до суду (п. 1 ст. 89

Статуту) нормам національних конституцій, які забороняють екстрадицію громадян.

Водночас треба підкреслити, що Римський статут МКС проводить розмежування понять «передача» та «видача». Так, відповідно до ст. 102 Статуту «передача» означає доставку особи державою до суду у відповідності зі Статутом, а «видача» – доставку особи однією державою до іншої відповідно до положень міжнародного договору, конвенції або національного законодавства [17, с. 58]. На відмінності цих категорій наголосив і Конституційний Суд України при розгляді питання щодо узгодженості вказаної норми Статуту з ч. 2 ст. 25 Конституції України, відповідно до якої громадянин України «не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі». Такої ж думки дотримуються вітчизняні вчені, які вказують на відсутність у Конституції, інших актах законодавства України заборони передачі її громадян повноважному міжнародному судовому органу у зв'язку з можливим вчиненням ними передбачених міжнародними конвенціями злочинів.

Наголосивши на тому, що така заборона стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції, Конституційний Суд України зазначив, що «конституційні положення щодо заборони видачі громадян України (навіть за умови широкого тлумачення поняття «видача») не можна розглядати окремо від міжнародно-правових зобов'язань України». Зокрема Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, стороною якої є Україна, передбачає можливість такої передачі громадян відповідному міжнародному суду. Такими, що не суперечать Конституції України, було визнано і положення Статуту, відповідно до яких:

Міжнародний кримінальний суд, крім Статуту, застосовує Елементи злочинів [341] та свої Правила процедури і доказування [348] (підпункт «а» п.1 ст. 21 Статуту);

Елементи злочинів допомагають Суду в тлумаченні і застосуванні його ст.ст. 6, 7 та 8 і «приймаються більшістю в дві третини голосів членів Асамблеї держав-учасниць» (п. 1 ст. 9 Статуту);

«особа, визнана Міжнародним кримінальним судом винною, може бути покарана тільки відповідно до його положень» (ст. 23 Статуту);

визначаються види покарань особам, визнаним винними у вчиненні злочинів (ст. 77 Статуту).

У мотивувальній частині Висновку Конституційний Суд України послався на частину першу ст. 9 Конституції України, згідно з якою «міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Згода на обов'язковість міжнародного договору (його ратифікація) здійснюється Верховною Радою України у формі закону, який за своєю правовою природою не відрізняється від інших законів України» [218]. Отже, «приєднання України до Статуту не суперечитиме вимогам ст. 75 та пп. 14, 22 частини першої ст. 92 Конституції України, відповідно до яких Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні винятково законами визначає зокрема судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організацію і діяльність прокуратури, органів досудового слідства, органів і установ виконання покарань, діяння, які є злочинами, та відповідальність за них».

Аналізований Висновок Конституційного Суду, як слушно констатується в юридичній літературі, викликав неоднакову реакцію в юридичній доктрині. Ми приєднуємось до тих вітчизняних вчених, які вважають, що визнання Конституційним Судом України Міжнародного кримінального суду наднаціональною інституцією заблокувало процес приєднання України до цієї важливої міжнародної системи захисту прав людини від державного свавілля [242, с. 123].

Як зазначає О. В. Харитонova, висновок про «наднаціональний» характер Міжнародного кримінального суду викликаний не зовсім вірним

тлумаченням принципу компліментарності (додатковості), закладеному у Римський статут, що становить доволі «гнучкий» документ, який дає підстави шукати не суперечності, а шляхи зближення між національними законодавствами та Статутом. Більше того, адекватне відображення у національному законодавстві та правозастосуванні міжнародно-правових норм та принципів уможливить виключити втручання МКС, який виступає гарантом їх дотримання [242, с. 123].

На думку деяких вітчизняних юристів-міжнародників (М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, О. Б. Кучер та ін.), до якої ми також приєднуємось, Конституційний Суд, загалом правильно розглянувши інші аспекти відповідності Римського статуту Конституції України, помилково витлумачив принцип компліментарності, що призвело до надання висновку зазначеного вище змісту [28, с. 102]. Цей хибний підхід частково пояснюється тим, що висновок у справі про Римський статут було надано Конституційним Судом у період, коли не існувало жодної практики застосування принципу компліментарності (власне, Міжнародний кримінальний суд почав функціонувати лише у 2003 році) та його тлумачень Асамблеєю держав-учасниць Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Останні повинні братися до уваги при тлумаченні положень Римського статуту відповідно до п.п. 2 та 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [18], що є частиною національного законодавства України, як наступна практика застосування договору та угода, досягнута щодо договору державами, які беруть у ньому участь.

Як зазначають М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, О. Б. Кучер, «принцип компліментарності, закріплений у Римському статуті, як такий не є новим у міжнародному праві. Його метою є вирішення питання про співвідношення міжнародної та національної кримінальної юрисдикції щодо найтяжчих злочинів проти міжнародного права. Характер цих злочинів, що посягають на найважливіші цінності міжнародного співтовариства загалом,

обумовлює обов'язок всіх держав забезпечити їхнє переслідування на національному рівні, співробітничати між собою та зі спеціалізованими міжнародними судовими установами». Такі зобов'язання передбачені як договірним міжнародним правом, так і загальним звичаєвим міжнародним правом, що поширюється на всі держави світу без винятку, незалежно від їхньої участі у тому чи тому конкретному міжнародному договорі. Відповідні норми належать до числа *jus cogens* (імперативних норм загального міжнародного права), а обов'язки, що з них випливають, мають характер *erga omnes* (тобто не перед конкретними державами, а перед усім міжнародним співтовариством загалом) [28, с. 103]. Таким чином, видається докорінно неправильно тлумачити принцип компліментарності таким, що порушує суверенітет держави. Навпаки, його основною метою є забезпечення повної поваги до суверенітету держави та зокрема її судової влади. Однак суверенітет держави згідно з міжнародним правом не є абсолютним, а його обсяг у кожному конкретному випадку залежить від дотримання державою її міжнародно-правових зобов'язань у відповідній сфері.

На переконання деяких науковців, у випадку Римського статуту йдеться про зобов'язання усіх без винятку держав світу «боротися з найтяжчими злочинами проти міжнародного права, що порушують його основоположні імперативні норми та посягають на цінності, спільні для всього міжнародного співтовариства. Виходячи з максимально поважного ставлення до суверенітету держав, а також з того, що основна відповідальність у справі забезпечення міжнародного правопорядку має покладатися саме на держави, абзац десятий преамбули Римського Статуту наголошує, що Міжнародний кримінальний суд не замінює собою національні судові системи», а лише доповнює їх. Відповідно, принцип компліментарності спрямований на встановлення тонкого балансу між суверенітетом держав і незалежністю міжнародної судової установи та визначає ситуації, коли держава з об'єктивних чи суб'єктивних причин не виконує свої міжнародно-правові зобов'язання із судового переслідування

винних у найтяжчих злочинах проти міжнародного права, і, внаслідок цього, випадки, коли Міжнародний кримінальний суд може взяти до свого провадження ту чи ту конкретну справ [28, с. 110].

Питання визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду з новою силою оприявнилося після ратифікації Україною 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку [237].

Так, відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію, Україна взяла на себе зобов'язання ратифікувати й імплементувати до національного законодавства Римський статут Міжнародного кримінального суду, а також пов'язані з ним документи. ЄС визнає важливість Міжнародного кримінального суду як гарантії дотримання прав та свобод людини, що підтверджується таким фактом: всі держави-члени ЄС визнали юрисдикцію цього суду і ратифікували Римський Договір.

Для виконання зобов'язань за міжнародним правом 02.06.2016 року було прийнято Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [180], відповідно до якого ст. 124 Конституції було доповнено ч. 6: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду». Згідно з висновком Венеційської комісії від 26 жовтня 2015 року. (висновок стосувався проекту цього Закону), таке формулювання статті Конституції отримало позитивний відгук. Однак з незрозумілих та юридично необґрунтованих причин це положення набрало чинності лише через три роки з дня опублікування закону, тобто з 30 червня 2019 року.

Конституційний Суд України 25 січня 2016 року сформулював висновок, що таке положення відповідає Конституції України [102]. Проте вбачається, що аналіз українського законодавства та положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду дає підставу резюмувати, що таке рішення має суто політичний характер.

Однією з причин встановлення трирічного строку для набрання чинності зазначеним положенням, як вважають деякі фахівці, є необхідність гармонізації національного кримінального законодавства з вимогами Міжнародного кримінального суду. Таке твердження вважаємо юридично необґрунтованим, враховуючи положення Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» № 1393-р від 23 листопада 2015 року [186], відповідно до якого розроблення законопроекту щодо внесення змін до КК України з метою гармонізації його з нормами міжнародного гуманітарного права (зокрема щодо визначення воєнних злочинів) мала бути завершена не пізніше IV кварталу 2016 року.

Розслідування виявило недоліки в законі, зокрема щодо визначення воєнних злочинів. Правозахисні організації постійно наголошують на невідповідності глави XX КК України «Злочини проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку» стандартам міжнародного гуманітарного права та Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У цьому розділі відсутні положення про притягнення осіб до відповідальності за злочини проти людяності, а положення щодо агресії, воєнних злочинів і геноциду не повністю відповідають стандартам сучасного міжнародного кримінального права. Це негативно впливає на ефективність розслідування злочинів проти учасників Євромайдану (2013–2014 роки), а також подій, що відбулися в Криму та на Донбасі (2014–2016 роки). Актуальність вирішення цього питання підкреслила Парламентська Асамблея Ради Європи в Резолюції № 2112 (2016) «Гуманітарні проблеми щодо людей, полонених під час війни в Україні». У цій резолюції Парламентська асамблея закликає українську владу привести своє національне законодавство, включаючи Кримінальний кодекс і Кримінальний процесуальний кодекс, у відповідність з принципами міжнародного кримінального права. Зокрема, вони покликані включити положення про правовий статус захоплених осіб та криміналізацію тортур як тяжкого злочину [37].

Хоча Верховна Рада України офіційно не затвердила Римський статут, наразі Україна визнає повноваження Міжнародного кримінального суду щодо розслідування актів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, які сталися в Україні під час конфлікту. Це визнання ґрунтується на двох офіційних заявах Уряду України до Міжнародного кримінального суду.

17 квітня 2014 року Уряд України запропонував Міжнародному кримінальному суду провести розслідування ймовірних порушень, які сталися на Майдані в період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року [65].

8 вересня 2015 року Уряд України подав другий запит до Міжнародного кримінального суду про визнання юрисдикції суду з метою судового переслідування та притягнення до відповідальності злочинців і їх співучасників, що порушили норми міжнародного гуманітарного права на території України в період з 20 лютого 2014 року до теперішнього моменту [178].

У результаті подання зазначених вище заяв та їх обов'язковості щодо юрисдикції Україна має подвійні зобов'язання у плані співпраці з МКС. Стосовно імплементації Римського статуту основні зобов'язання України стосуються принципів співробітництва та компліментарності, що передбачає: «зобов'язання співпрацювати з Міжнародним кримінальним судом відповідно до ч. 9 Римського статуту та приймати відповідні законодавчі акти про співпрацю; принцип компліментарності, який встановлює, що Міжнародний кримінальний суд може здійснювати юрисдикцію лише тоді, коли держави, які повинні були мати юрисдикцію в цій ситуації, дійсно «не бажають або не можуть» проводити розслідування або притягати винних осіб до відповідальності. Україна дійсно має юридичні зобов'язання розслідувати злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС, та притягати до відповідальності за їх скоєння» [104, с. 78; див. також: 384].

Принагідно зауважимо таке: з аналізу Звітів Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду (2016–2020 роки) випливає, що збройний

конфлікт на території України до повномасштабного вторгнення рф кваліфіковано у такий спосіб: 1) територія Криму та м. Севастополь перебуває під ефективним контролем рф з 18 березня 2014 року, коли було оголошено про приєднання Криму та Севастополя до її складу. На території Криму та м. Севастополь має місце міжнародний збройний конфлікт між Україною та рф, який триває від 26 лютого 2014 року; 2) на Сході України з 30 квітня 2014 року триває неміжнародний збройний конфлікт між Україною та неурядовими озброєними угрупованнями (так звані «ДНР» та «ЛНР») [343]. Крім того, на Сході України найпізніше з 14 липня 2014 року відбувається міжнародний збройний конфлікт між Україною та рф і за умови доведення здійснення загального контролю рф над неурядовими озброєними угрупованнями можна буде говорити про наявність на Сході України єдиного міжнародного збройного конфлікту [344].

Аналогічну думку висловлено і в Доповіді Генерального секретаря ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна», яка була підготовлена на виконання схваленої за ініціативи України однойменної резолюції Генеральної Асамблеї ООН 75/192. Доповідь чітко визначає рф як державу-окупанта, а її «органи» на території тимчасово окупованого українського півострова – як «окупаційну владу» [86].

Додамо сюди рішення Європейського суду з прав людини щодо прийнятності у міждержавній справі Україна та Нідерланди проти росії, де в параграфі 652, після тривалого аналізу всіх відомих обставин, ЄСПЛ дійшов висновку про існування «міжнародного збройного конфлікту в Україні починаючи найпізніше з 14 липня 2014 року» [488].

Отже, Україна скористалася можливістю, наданою ч. 3 ст. 12 Римського статуту, державам, які не є учасниками Римського статуту, передавати на розгляд Міжнародного кримінального суду конкретні ситуації.

Як слушно зазначає М. М. Гнатовський, Україна де-факто «стала «асоційованою учасницею» Римського статуту, оскільки надала

Міжнародному кримінальному суду юрисдикцію щодо деяких найсерйозніших злочинів за міжнародним правом, вчинених на її території, але не набула жодного формального статусу перед судом та не може користуватися ні організаційними, ні процесуальними правами, що надаються Римським статутом державам, які його ратифікували. На Україну тепер повною мірою поширюються зобов'язання щодо співпраці держав-учасниць із судом, передбачені Римським статутом, що може включати передачу підозрюваних цій міжнародній установі, але без ратифікації Україна не має національного правового механізму такої передачі» [27].

На сьогодні ратифікувати Римський статут МКС можливо, оскільки положення частини шостої статті 124 Конституції України про те, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду, набрали чинності 30 червня 2019 року [180]. Досі в Україні діяла заборона на ратифікацію Римського статуту як такого, що не відповідає Конституції України в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та ст. 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд [...] доповнює національні органи кримінальної юстиції» (див. п. 1 резолютивної частини Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001) [16].

Суспільно-політичні події останніх років, а саме системні та масові порушення прав людини, що мали місце з боку держави стосовно учасників Революції Гідності, агресія РФ, проведення Антитерористичної операції / Операції Об'єднаних сил, тимчасова окупація окремих територій України і повномасштабне російське вторгнення та визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах Римського статуту, засвідчили невідповідність законодавства України про кримінальну відповідальність положенням міжнародного кримінального права.

Проміжний крок, який можна розглядати як рух у бік ратифікації Римського статуту, було зроблено 3 травня 2022 року, коли Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [181]. Означені зміни [108] торкнулися переважно питань міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях. Зокрема, ним запроваджено можливість затримання особи та тримання її під вартою на запит МКС, компетенції органів державної влади у співробітництві з МКС, порядку виконання запитів про передачу підозрюваних МКС, порядок виконання вироків МКС в Україні, умови роботи в нашій державі представників МКС. Однак, попри всю важливість забезпечення ефективного співробітництва з МКС, новий закон не усунув основної проблеми – імплементації положень щодо злочинів за Римським статутом до кримінального законодавства України.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (к подальшому – КПК України) з'явився новий розділ IX², присвячений особливостям співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. Примітка до нього фіксує обмеження, відповідно до якого «дія цього розділу поширюється виключно на співробітництво з МКС, з метою поширення його юрисдикції на осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства), які на момент вчинення злочину, що підпадає під юрисдикцію МКС, були підпорядковані та/або діяли, з метою здійснення збройної агресії проти України та/або на підставі рішень (наказів, розпоряджень, тощо) посадових осіб, військового командування, або органів державної влади російської федерації або іншої країни, що здійснювала агресію або сприяла її здійсненню проти України».

Схоже, що ця записка є значною перешкодою для співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Якщо Україна не може або не бажає переслідувати осіб, які перебували під владою України та могли вчинити воєнні злочини під час збройного конфлікту, їхня співпраця не буде

забезпечена. Це потенційна загроза невиконання Україною своїх міжнародно-правових обов'язків, які вона взяла на себе, подавши заяву відповідно до ч. 3 ст. 12 Статуту МКС.

Зрештою, положення переходить до загального положення, викладеного в Римському статуті. Згідно зі ст. 617 КПК України, співпраця з МКС передбачає виконання конкретних дій на вимогу Суду, таких як надання допомоги, тимчасовий арешт, арешт і передача осіб, а також виконання інших запитів відповідно до Римського статуту МКС [108, ст. 617].

Відповідно до нещодавно прийнятої ст. 624 КПК України, Прокурор Міжнародного кримінального суду уповноважений здійснювати процесуальні дії в Україні за отриманням запиту від Міжнародного кримінального суду. Тим не менш, для вчинення конкретних процесуальних дій в Україні необхідно отримати дозвіл прокурора або дозвіл слідчого суду чи звичайного суду [108, с. 624]. Як стверджує О. М. Дроздов, О. В. Дроздова, М. О. Карпенко, та В. В. Зуєва, це положення не повністю узгоджується з пунктом d) третього розділу ст. 57 Римського статуту. Цей пункт не потребує отримання спеціального дозволу від держави-учасниці для проведення слідчої діяльності [50, с. 488].

Стаття 636 КПК України регулює виконання рішень Міжнародного кримінального суду в Україні. Таким чином, застосування покарань в Україні відповідає керівним принципам, викладеним у Кримінальному процесуальному кодексі та Римському статуті МКС, згідно з мандатом Міжнародного кримінального суду. Крім того, це виконання здійснюється на умовах, визначених відповідною міжнародною угодою між Україною та Міжнародним кримінальним судом, згода на обов'язковість якої надана Верховною Радою України. Генеральна прокуратура доводить рішення Міжнародного кримінального суду про штрафи та/або конфіскацію за місцем проживання особи, місцем відбування покарання або місцем зберігання майна. Порушення примусового виконання провадиться протягом

тридцятиденного строку, передбаченого ст. 535 КПК України. Міжнародний кримінальний суд отримує власність або доходи, отримані від продажу нерухомості або інших активів, отриманих у результаті виконання судового рішення.

На сьогодні в КК України відсутні норми про притягнення осіб до кримінальної відповідальності за діяння, які кваліфікуються як злочини проти людяності чи воєнні злочини. Ці дії вважаються порушенням звичаєвого міжнародного гуманітарного права, а не договірних угод [211]. Важливо зазначити, що прогалини у вітчизняному кримінальному законодавстві України виникли не тому, що воно не встигало за соціально-політичними змінами. Швидше ці прогалини виникли через те, що положення Кримінального кодексу постійно несумісні з сучасним міжнародним правом і способом його застосування в національних правових системах, зокрема щодо кримінальної відповідальності за злочини, які класифікуються як міжнародні злочини [76, с. 401].

Приведення положень законодавства України щодо кримінальної відповідальності у відповідність до вимог міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права і практикою їх імплементації до національних правових систем вимагає більш масштабних і глибинних змін.

На думку більшості вітчизняних правників, через імплементацію норм міжнародного права та Римського статуту МКС очікується поліпшення розуміння ролі парламентів, яку вони відіграють у процесі узгодження національного законодавства з нормами та стандартами міжнародного права, розширення знань про можливість вдосконалення законодавства, що дасть змогу встановити правосуддя щодо осіб, які скоїли міжнародні злочини [174, с. 24; див. також: 63].

Питання ратифікації Статуту МКС і приведення у відповідність до нього та норм міжнародного гуманітарного, кримінального, кримінального процесуального законодавства, є вкрай важливим з точки зору збройної агресії РФ проти України. Як слушно зазначається у Рекомендаціях

парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України», схвалених Постановою Верховної Ради України від 24 травня 2017 року № 2069-VIII [195], «Протидія збройній агресії РФ проти України, відновлення територіальної цілісності України, захист і відновлення прав громадян України, які постраждали в ході агресії та/або перебувають на тимчасово окупованих територіях, зокрема в окремих районах Донецької і Луганської областей, є ключовим пріоритетом і визначальним завданням Української держави».

Принцип незаконності будь-яких територіальних надбань за результатами агресії знайшов відображення у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року [328], відповідно до якої всі держави та міжнародні організації були закликані не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. 19 грудня 2015 року Генеральна Асамблея закликала державу-окупанта дотримуватися основних прав людини, що грубо порушувалися нею в АРК та Севастополі [316]. 7 грудня 2020 року Генеральна Асамблея ООН схвалила ще одну Резолюцію 75/29 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів» [315], в якій закликає РФ як державу-окупанта «негайно, повністю і без жодних умов вивести свої війська з Криму і невідкладно припинити тимчасову окупацію території України», а також «припинити переміщення озброєнь і військового персоналу на територію України, а також утриматися від протиправної воєнної діяльності в Криму й частинах Чорного і Азовського морів». На відміну від попередніх резолюцій, у процитованій йдеться про незаконне захоплення РФ і встановлення нею контролю над колишніми об'єктами зберігання ядерної зброї в Криму і невпинну мілітаризацію півострова, продовження призову мешканців Криму та м. Севастополь до російських збройних сил, що є порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

2 березня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Агресія проти України», яка засуджує вторгнення росії в Україну й вимагає від рф негайно вивести війська з української території. На спеціальному надзвичайному засіданні, що проходило 23–24 березня 2022 року, Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Гуманітарні наслідки агресії проти України».

Генеральна Асамблея ООН підтвердила відповідальність російської федерації, як зазначено в Статуті ООН, утримуватися від застосування сили або погрози силою проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави. Крім того, він підтвердив зобов'язання підтримувати суверенітет, незалежність, єдність і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів. У резолюції зазначається, що військовий напад російської федерації на суверенну територію України разом із гуманітарним впливом, що зумовлений ним, має безпрецедентний масштаб у Європі, небачений протягом багатьох років. Водночас ООН повторює свою вимогу до російської федерації негайно, повністю та безумовно вивести весь свій військовий персонал з регіону України в межах її міжнародно визнаних кордонів.

Документ підкреслює глибокі гуманітарні наслідки російських військових операцій в Україні, які включають блокади, бомбардування та авіаудари по густонаселених міських районах, зокрема Маріуполю. Крім того, у звіті задокументовано напади на цивільних осіб, у тому числі журналістів, а також напади на цивільну інфраструктуру, таку як школи, навчальні заклади, системи водопостачання, каналізації, медичні установи, а також пов'язані з ними транспортні засоби та обладнання. У звіті також відзначаються викрадення місцевих чиновників, напади на дипломатичні установи та акти агресії проти культурних об'єктів [94].

Резолюція також викликає занепокоєння щодо наслідків війни для глобальної продовольчої безпеки, враховуючи, що Україна займає помітне місце як великий експортер зерна та сільськогосподарських товарів. Отже,

мільйонам людей загрожує голодна смерть. Крім того, наголошується на потенційних гуманітарних наслідках бомбардувань і обстрілів української ядерної інфраструктури, а також наслідків для навколишнього середовища. Генеральна Асамблея ООН одночасно закликає до негайного припинення військових операцій російської федерації проти України, особливо наголошуючи на запобіганні будь-яким нападам на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру. У резолюції підкреслюється необхідність захисту цивільного населення, включно з гуманітарними працівниками, журналістами та особами, які перебувають у вразливих обставинах, таких як жінки та діти.

У документі також наголошується на необхідності захисту медичного та гуманітарного персоналу, його транспортних засобів та обладнання, медичних установ, об'єктів, які мають вирішальне значення для виживання цивільного населення, та цивільної інфраструктури, життєво важливої для надання основних послуг під час збройного конфлікту. Одночасно сторони зобов'язані забезпечити безпечний і безперешкодний в'їзд гуманітарного персоналу разом із транспортними засобами, ресурсами та обладнанням.

Незалежна міжнародна комісія з розслідування в Україні, що була створена на підставі резолюції Ради ООН з прав людини 52/32 від 4 квітня 2023 року [338], у своїй найновішій доповіді від 19 жовтня 2023 року констатувала, що російськими силами в Україні вчинені численні невибіркові напади на цивільних осіб та воєнні злочини катувань, навмисних вбивств, згвалтувань, іншого сексуального насильства і депортації дітей, що також є порушеннями прав людини. Комісія зазначила, що отримала масу інших повідомлень про злочини та що розслідування триває [433]. Прикметно, що Комісія рекомендувала Україні гармонізувати своє законодавство щодо воєнних злочинів з міжнародними стандартами та внести відповідні зміни до свого Кримінального кодексу [433].

Як відомо, нині Україна намагається довести у міжнародних судових інстанціях, зокрема у Міжнародному Суді ООН, наявність критеріїв як

ефективного, так і загального контролю з боку РФ [261], і в цьому контексті важливою є діяльність відповідних правоохоронних органів щодо продовження збирання нових доказів участі РФ у скоєнні міжнародних злочинів. Чинним законодавством України уже частково врегульовані відносини, що виникли у зв'язку з відсутністю контролю над тимчасово окупованими частинами території України.

Так, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [184] визначає статус території України, яка наразі перебуває під тимчасовою окупацією внаслідок збройної агресії російської федерації. Він встановлює єдиний правовий режим цієї території, визначає діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій у межах цього режиму. Закон також наголошує на важливості збереження і захисту прав і свобод фізичних осіб, а також прав і законних інтересів юридичних осіб (ст. 2).

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 20 серпня 2018 року № 2356-VIII Кабінетом Міністрів України створено міжвідомчий координаційний орган для визначення загальної правової позиції держави з різних питань. Захист від збройної агресії Росії та протидія їй та складання єдиного правового позову України проти Росії за її міжнародно-правовими зобов'язаннями щодо збройної агресії проти України [190].

Комплексна методика формування доказової бази для обґрунтування збройної агресії російської федерації проти України, включаючи розрахунок розміру збитків, завданих Україні, збитків, завданих Україні внаслідок цієї агресії, документування воєнних злочинів і злочинів проти людства, вчинених російською федерацією під час збройної агресії, досі не набула розвитку. Кабінет Міністрів України є міжвідомчою робочою групою, утвореною для вирішення питань відшкодування збитків, завданих тимчасовою окупацією частини території України. Він діє як дорадчий орган і створений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014

року № 343 [202]. Враховуючи збройну агресію росії проти України за участю як регулярних збройних сил росії, так і контрольованих і фінансованих росією незаконних збройних формувань, в окремих районах Донецької та Луганської областей з квітня 2014 року СБУ, МВС України та Збройними Силами України проведено антитерористичну операцію/ООС. Ця операція спрямована на забезпечення національної безпеки і оборони, а також на відсіч і стримування збройної агресії росії. Це є проявом невід'ємного права України на самооборону від агресії, як зазначено в ст. 51 Статуту ООН.

Питання удосконалення законодавства про тимчасово окуповані території України нині залишається одним з основних викликів національній правовій системі. Вважаємо, що нині є нагальна необхідність формулювання актуальних й науково обґрунтованих пропозицій у цьому контексті із врахуванням відповідного міжнародного досвіду та європейських стандартів. Доцільно враховувати, що проблема тимчасово окупованих територій, а також їх деокупація та реінтеграція є проблемою комплексного характеру, а саме політичною, соціально-економічною, екологічною, ідеологічною, морально-психологічною, і саме в такому контексті її необхідно розв'язувати насамперед на законодавчому рівні [156, с. 137].

У контексті досліджуваного питання важливо також проаналізувати деякі законодавчі ініціативи, спрямовані на узгодження між собою норм кримінального та кримінального процесуального законодавства в частині відповідальності за воєнні злочини положенням Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Ще у 2014 році у Верховній Раді України було зареєстровано три законопроекти, предметом яких була ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема це проєкт закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (реєстр. № 0072 від 22 лютого 2014 року [207]); проєкт закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього

(реєстр. № 0086 від 22 травня 2014 року [208].); проєкт закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду (реєстр. № 4926 від 22 травня 2014 року [206]). Однак усі вони наразі зняті з розгляду парламенту.

У 2016 році громадськості було презентовано проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення його гармонізації до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [235], розроблений експертами «круглого столу» за ініціативи ГО «Центр громадських свобод». Проте на офіційному сайті Верховної Ради України такий законопроект зареєстрований так і не був.

29 серпня 2019 року було відкликано проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» (реєстр. № 7179 від 05.10.2017 р. [14]), внесений Кабінетом Міністрів України. Метою цього законопроекту було врегулювання порядку співробітництва органів державної влади України з Міжнародним кримінальним судом, прокурором, суддею, секретарем або палатами Міжнародного кримінального суду на підставі прохань Міжнародного кримінального суду про співробітництво, зокрема надання допомоги та арешт і передачу осіб. Так, у своєму Висновку [14] на цей проєкт закону Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зазначило, що більшість його положень спрямовані на закріплення у КПК механізму взаємодії України (в особі уповноважених державних органів – Генеральної прокуратури України і Міністерства юстиції України) з Міжнародним кримінальним судом з метою сприяння у розслідуванні цим судом злочинів, що підпадають під його юрисдикцію, а також кримінального переслідування за них. Однак поза увагою законопроекту залишився той факт, що законодавчому врегулюванню такого міжнародного співробітництва має передувати ратифікація Україною

Римського статуту, як того вимагає частина друга ст. 125 вказаного Статуту [154, с. 274].

6 червня 2019 року схвалено у першому читанні проєкт закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» (реєстр. № 9438 від 20 грудня 2018 року) [205], поданий Кабінетом Міністрів України [15].

Метою законопроєкту, як це зазначено у пояснювальній записці до нього, є «забезпечення криміналізації так званих основних злочинів за міжнародним правом (геноцид, агресія, злочини проти людяності та воєнні злочини); забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання безкарності зазначених злочинів; удосконалення правового режиму кримінальної відповідальності за катування у максимальній відповідності з вимогами сучасного міжнародного права. Пропонований закон пропонує вжити заходів, у тому числі встановити чітку кримінальну відповідальність за правопорушення проти основоположних принципів міжнародного права (глава XX Особливої частини Кримінального кодексу України в проєкті)» [15].

У п. 19 Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України наголошується, що необхідний комплексний підхід до узгодження складу воєнних злочинів, пов'язаних з майном (ст. 438² КК України), воєнні злочини, пов'язані з проведенням гуманітарних операцій та використанням символіки (ст. 438³ КК України), воєнні злочини із застосуванням заборонених методів ведення війни (ст. 438⁴ КК України), а також воєнні злочини проти рухомого та нерухоме майно, будівлі та центри, що охороняються міжнародним гуманітарним правом (ст. 438⁶ КК України). Важливо зазначити, що 4 лютого 2020 року Верховна Рада України ухвалила рішення зняти запропонований законопроєкт з подальшого обговорення.

Стосовно теми дослідження актуальним є розгляд Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів країни щодо імплементації

міжнародного кримінального права та гуманітарного права» [176]. Цей закон було подано на затвердження Президенту України 7 червня 2021 року, але станом на жовтень 2023 року він ще не підписаний.

Метою Закону є гарантування повного дотримання міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо переслідування міжнародних злочинів, таких як геноцид, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини. Крім того, вона спрямована на виконання міжнародних зобов'язань з метою запобігання як правової, так і практичної безкарності за вчинення таких злочинів [73]. Для досягнення зазначеної мети Законом пропонується: 1) доповнити ст. 8 КК України новою ч. 2, яка «реалізує принцип універсальної юрисдикції щодо агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів; 2) передбачити особливості кримінальної відповідальності військових керівників, інших осіб, які фактично виконувати обов'язки військових та інших керівників відповідних міжнародних злочинів» (нова ст. 311 КК України); 3) внести зміни до ст. 44 («Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності»), ст. 49 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності»), ст. 68 («Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений з співучасті»), ст. 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом»), ст. 74 («Звільнення від покарання та його відбування»), с. 80 («Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку») Кримінального кодексу України з метою встановлення норм щодо особливостей кримінальної відповідальності за агресію, геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини; 4) виключити з КК України ст. 432 («Мародерство»), ст. 433 («Насильство над населенням у районі бойових дій»), ст. 435 («Незаконне використання та зловживання символікою Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала»); 5) передбачити особливості кримінальної відповідальності за злочини проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку (розділ XX Особливої

частини КК України в проектній редакції); б) викласти в новій редакції окремі положення КПК України, зокрема ч. 2 ст. 216 ч. 2 ст. 297¹, пункти 20–1 розділу XI «Перехідні положення», а також ч. 2 ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [158].

Таким чином, проект пропонує суттєві зміни не лише до розділів КК України, які стосуються відповідальності за воєнні злочини та злочини проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку, а й до Загальної частини КК України, яка встановлює головні положення щодо покарання діяння, тимчасової дії кримінального закону, сфери дії осіб, накладення покарань тощо.

Як справедливо зазначається у Зауваженнях Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, «законопроектом вводиться нова категорія – «воєнні злочини». Поняття «воєнні злочини» за наявності в кримінальному праві терміна «воєнні злочини», потребує, додаткового розмежування як окремий вид злочинних дій. Водночас, варто зазначити, що в правовому полі вживаються обидва ці терміни, що іноді обумовлено різними перекладами міжнародно-правових актів і, потенційно може нести ризики правової невизначеності» [64].

Видається, що викладені у названому проекті закону пропозиції мають право на існування, однак їх недостатньо для того, аби повністю описати всі склади злочинів, що вчиняють окупанти на українській землі. Тут важливо говорити про необхідність введення до Кримінального кодексу України ще щонайменше двох складів кримінальних правопорушень – захоплення заручників та примусової паспортизації населення окупованої території.

Якщо йдеться про захоплення заручників, то такий склад воєнного злочину передбачений статтями 8(2)(а)(viii) та 8(2)(с)(iii) відповідно для захоплення заручників у міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах. Захоплення заручників також криміналізоване ст. 147 КК України, згідно із якою кримінальним правопорушенням є «захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого,

державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника». Частиною 2 тієї самої статті передбачено відповідальність за такі дії, якщо вони «були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або спричинили тяжкі наслідки».

Переконані, що в цьому формулюванні відсутня така важлива кваліфікуюча ознака злочину, як захоплення заручників з числа цивільного населення однієї сторони збройного конфлікту іншою стороною. Більше того, сам собою злочин захоплення заручників в чинному КК України входить до розділу III – кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи. Однак відповідний склад злочину відсутній в Розділі XX КК України – кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Це означає, що в Україні злочин захоплення заручників не може розглядатися як військовий. Це не відповідає Римському статуту, що розглядає захоплення заручників саме як військовий злочин. Відповідно, саме Розділ XX КК України має бути доповнений складом кримінального правопорушення, що включав би в себе захоплення заручників з числа цивільного населення однієї сторони збройного конфлікту іншою стороною.

Що стосується нав'язування громадянства держави-агресора (примусової паспортизації) населення окупованих територій, такий злочин Римським статутом безпосередньо не передбачений. Водночас таке діяння можна розглядати як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права. Так, відповідно до ст. 45 Гаазької конвенції про закони та звичаї війни на суходолі, «забороняється примушувати жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику [98]. Таким чином, примус до отримання громадянства можна розглядати як «інше серйозне порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах», як це встановлено п. в ст. 8 Римського статуту.

Важливо врахувати, що примус до отримання російського паспорта відбувається шляхом шантажу, залякування, катувань та погроз позбавити тих, хто відмовляється від отримання громадянства держави-агресора, гуманітарної та медичної допомоги, позбавлення батьківських прав, обмеження пересування та депортації [13]. Крім того, треба зважати на те, що громадяни України, яких примусили до отримання російського громадянства, можуть бути насильно призвані до лав російської армії. У цих діях окупантів неважко побачити такі склади воєнних злочинів, передбачених ст. 8 Римського статуту, як катування або нелюдське поводження (ст. 8(2)(a)(ii)), примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави (ст. 8(2)(a)(v)), примушення громадян ворожої держави до участі у воєнних діях проти власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни (ст. 8(2)(b)(xv)), посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поводження (ст. 8(2)(b)(xxi)).

Таким чином, видається, що введення до Кримінального кодексу України такого складу злочину, як примус до відмови від громадянства України та отримання громадянства держави-окупанта на тимчасово окупованих територіях України, допомогло б повніше імплементувати Римський статут до законодавства України. Доцільним убачається також розглянути можливість внесення змін до самого Римського статуту новим складом воєнного злочину – примус населення окупованої території до отримання громадянства держави-окупанта.

У зв'язку з наведеним, доцільним уявляється доповнення КК України ст. 436³, гіпотезу та диспозицію якої можна сформулювати наступним чином: «Примус громадянина України до відмови від громадянства України на окупованій території з подальшим примусом до набуття громадянства держави-агресора або без такого». Також доцільним уявляється передбачити другою частиною відповідної статті більш тяжку кримінальну санкцію в разі

настання тяжких наслідків через діяння, передбачене частиною першою відповідної статті.

Якщо держава бажає переслідувати осіб, визнаних винними, і розслідувати злочини в межах своєї юрисдикції, а не на міжнародному рівні, наприклад, у Міжнародному кримінальному суді, вона повинна встановити національне законодавство та процедури, які відповідають визначенню злочинів Міжнародним кримінальним судом. Сюди входять положення про територіальну юрисдикцію, злочини та принципи кримінальної відповідальності. Преамбула до Римського статуту містить цей фундаментальний принцип міжнародного права, підтверджуючи обов'язок кожної держави переслідувати тих, хто вчинив злочини, що підпадають під сферу дії Римського статуту. Це зобов'язання випливає з основних принципів міжнародного права.

Відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду всі держави мають юрисдикцію у кримінальному провадженні щодо діянь, скоєних на їх території або їхніми громадянами. Як уже зазначалося вище, юрисдикція Міжнародного кримінального суду жодним чином не обмежує національну юрисдикцію держави, а навпаки, є її продовженням. Механізм Міжнародного кримінального суду починає діяти лише за умови передачі справи до свого провадження самою державою або виявлення небажання чи неспроможності держави порушити кримінальне переслідування.

Крім того, досліджуючи методи судового переслідування за скоєні злочини, особливо використовуючи як приклади Міжнародні кримінальні трибунали для колишньої Югославії та Руанди, важливо зазначити, що це початкове намагання точно окреслити, наскільки це можливо, порушення міжнародних гуманітарних законів, які кваліфікуються як злочинні дії. Відповідні положення зафіксовані в багатьох міжнародних договорах, у тому числі ратифікованих Україною. Водночас вони досить різні і не мають системного характеру.

Отже, важливо визнати, що згідно з Римським статутом основний механізм судового переслідування осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів, лежить у національній системі кримінального правосуддя. Міжнародний кримінальний суд, з іншого боку, призначений для втручання лише тоді, коли національна система нездатна або не бажає здійснювати таке судове переслідування. Таким чином, для забезпечення притягнення осіб, винних у вчиненні зазначених злочинів, до відповідальності на національному рівні, необхідно забезпечити відповідність положень Кримінального кодексу України вимогам Римського статуту».

У продовження сказано вище необхідно констатувати, що нині в Україні немає єдності думок щодо необхідності ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду. Така ситуація, на нашу думку, не сприяє однозначному усвідомленню необхідності приведення чинного кримінального, кримінального процесуального законодавства у відповідність до норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Вбачається, що такі зміни повинні відбуватися без прив'язки до прийняття рішення про ратифікацію Статуту Міжнародного кримінального суду.

Лише ратифікувавши Римський статут, на наш погляд, Україна може налагодити всеосяжні зв'язки з Міжнародним кримінальним судом і стати частиною системи міжнародного кримінального правосуддя. Важливо враховувати, що встановлення відносин із Міжнародним кримінальним судом із пошуком тимчасових вигод та уникнення повної відданості цій шановній інституції може призвести до небезпечного встановлення подвійних стандартів у переслідуванні міжнародних злочинів, у тому числі воєнних.

Водночас важливо зазначити, що схвалення Статуту Міжнародного кримінального суду вимагає реалізації ретельної стратегії та має супроводжуватися відповідними змінами в кримінальному, кримінальному процесуальному законодавстві та інших аспектах національного законодавства. Для приведення положень законодавства України про

кримінальну відповідальність у відповідність із стандартами міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права, а також способів їх інкорпорації в національну правову систему, необхідні суттєві та глибокі зміни, що вимагає співпраці та об'єднання всіх гілок державної влади в Україні [152, с. 6].

Враховуючи наведену інформацію, можна стверджувати, що найважливішим обов'язком Верховної Ради України є якнайшвидше затвердження Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Ця угода зобов'язує український уряд повною мірою співпрацювати з Міжнародним кримінальним судом і прийняти відповідне законодавство. Міжнародний кримінальний суд насамперед залежить від співпраці з національними установами та офіційними особами для виконання важливих функцій, у тому числі збору доказів, допиту свідків, захисту жертв, а також затримання та передачі обвинувачених. Крім того, основним обов'язком органів державної влади в Україні, зокрема Верховної Ради, є розробка та швидке прийняття законодавства, яке, зокрема, зосереджується на створенні рамок для співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Це слід робити, навіть якщо вже існують законодавчі положення, які стосуються співпраці з певних питань.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** дисертаційного дослідження викладено найсуттєвіші результати роботи та наведено авторське розв'язання наукової проблеми щодо регламентації інституту воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві. Найважливішими висновками роботи є такі положення:

1. Обґрунтовано доводиться, що кримінально-правові норми про відповідальність за воєнні злочини формувалися протягом тривалого часу. У цьому періоді можна виділити кілька етапів, що характеризуються особливими рисами. Так, перший період: з найдавніших часів до кінця XIX століття позначений появою обмежень на засоби та методи ведення війни, поступове закріплення у внутрішньодержавному праві дедалі більшої кількості складів воєнних злочинів, скоєних у воєнний час проти цивільного населення, а також відсутністю міждержавних механізмів притягнення винних до відповідальності та міжнародно-правових норм про воєнні злочини. Другий період – з кінця XIX століття до 1941 року – характеризується бурхливим розвитком міжнародного гуманітарного права, ухваленням комплексу міжнародно-правових норм, спробами організації міжнародного судового переслідування осіб, винних у воєнних злочинах на національному рівні. Цьому періоду також властивий подальший розвиток воєнного кримінального законодавства окремих держав, у тому числі розвиток норм про відповідальність за воєнні злочини. Третій період – з 1945 до 1991 року – можна охарактеризувати як подальший розвиток міжнародного гуманітарного права, суттєве розширення його сфери, осмислення результатів Нюрнберзького та Токійського міжнародних воєнних трибуналів, підтвердження принципів, що були ними сформульовані. Четвертий, сучасний період – з 1991 року до сьогодні, визначається розвитком різноманітних органів міжнародної кримінальної юстиції, практики правозастосування, уточнення міжнародних кримінально-правових категорій та ознак складів злочинів, у тому числі й воєнних. Це пов'язано з розвалом

двополярної системи міжнародних відносин та переходом до багатопольярного світу, в якому стала можливою згода більшості держав, зокрема п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН щодо необхідності створення спеціальних міжнародних органів кримінальної юстиції. Крім того, особливістю сучасного періоду є неоднозначність думок про міжнародне кримінальне право загалом та про правозастосовну практику щодо воєнних злочинів зокрема. Тим не менш, у цих неоднозначних обставинах багатьма державами вживаються заходи щодо імплементації міжнародно-правових норм, які, поряд з криміналізацією відповідних діянь, закликають до міждержавного співробітництва з органами міжнародної кримінальної юстиції.

2. Еволюція законів і звичаїв війни була тривалим процесом, що розтягнувся щонайменше на пів тисячоліття від перших спроб засудження діянь, що посягали на тодішні уявлення про гуманність до судових процесів ХХ століття та ухвалення конвенцій, що врегулювали порядок ведення бойових дій та наклали на них певні обмеження. У сучасному міжнародному праві практично зникло розмежування між застосуванням норм міжнародного гуманітарного права як до міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів: сьогодні не лише «право Женеви», але і «право Гааги» поширюються на будь-які збройні конфлікти, незалежно від їхнього характеру. Розповсюдження міжнародно-правової відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності, які скоюються у період збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, – сучасна концепція міжнародного гуманітарного права.

3. Специфіка індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом за воєнні злочини зумовлена специфікою правової природи їх об'єкта та умов їх скоєння. Зазначені злочини: відбуваються в умовах збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру) і є багатооб'єктними, оскільки безпосередньо виражаються у серйозному порушенні встановлених міжнародним гуманітарним правом (правом

збройних конфліктів) правил ведення воєнних дій, причому в механізмі забезпечення дотримання цих правил важливу роль покликані відігравати внутрішньодержавні та міждержавні заходи правового й організаційного характеру, пов'язані із заподіянням шкоди особам та об'єктам, що перебувають під заступництвом міжнародного гуманітарного права; за фактом їх скоєння військовослужбовці також зазіхають на військовий правопорядок (безпека ведення бойових дій у воєнний час); віднесені до злочинів проти миру та безпеки людства; можуть відбуватися у рамках плану, політики, мати широкомасштабний характер, або є результатом ексцесів та злочинної діяльності окремих фізичних осіб. Зазначені особливості, зі свого боку, дають змогу розмежувати воєнні злочини з іншими злочинами проти миру та безпеки людства, зумовлюючи диференціацію моделей конкретизації і реалізацію індивідуальної кримінальної відповідальності за їх скоєння.

4. Подальший розвиток міжнародного кримінального права як галузі сучасного міжнародного права у напрямі, визначеному Статутом та Вироком Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу, істотно вплинули на поняття суверенітету держави, на її обмеження у певних рамках. Основним досягненням Нюрнберзького та Токійського трибуналів треба вважати висновок, що у сучасному міжнародному праві систематичні, достовірно підтверджені грубі порушення прав людини та основних свобод, такі, наприклад, як геноцид, расова дискримінація, злочини проти людяності, не можуть розглядатися як кримінальні діяння, що входять виключно до внутрішньої компетенції держави. Право держави судити у національних судах своїх громадян чи інших осіб, які вчинили злочини на території цієї держави, що не виключає індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб за скоєння міжнародних злочинів за вироками органів міжнародної кримінальної юстиції.

5. Розвиток концепції міжнародних злочинів пов'язаний з діяльністю Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії

(МКТЮ) та Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР). Інновацією стала позиція Апеляційної палати обох трибуналів про те, що поняття воєнного злочину охоплює всі порушення міжнародного гуманітарного права, а не тільки серйозні, зокрема всі порушення Гаазької конвенції 1907 року та всіх Женевських конвенцій. Інша інновація – застосування поняття воєнного злочину до неміжнародних збройних конфліктів. Було підтверджено звичайний характер злочинів проти людяності та те, що вони можуть бути вчинені в неміжнародних збройних конфліктах. Також було зроблено крок вперед у визначенні видів кримінальної відповідальності, що була поділена на індивідуальну та відповідальність начальника за дії своїх підлеглих. Також у діяльності МКТЮ з'являється поняття спільної злочинної діяльності як форми співучасті, що полягає в єдиній моделі злочинної поведінки.

6. Принципи Статуту та Вироку Нюрнберзького трибуналу щодо воєнних злочинів були не тільки сприйняті міжнародними трибуналами *ad hoc*, але більшість з них отримали подальший розвиток у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Основні принципи кримінального судочинства, сформульовані у Статуті та Вироку Нюрнберзького трибуналу, а також у рішеннях Нюрнберзького трибуналу з процедурних питань, можна розбити на такі категорії: права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі; принципи розслідування та кримінального переслідування; принципи подання доказів і доведення; принципи судового розгляду; принципи призначення покарання; принципи оскарження та перегляду вироків суду. На відміну від Статуту Нюрнберзького Трибуналу, Римський статут Міжнародного кримінального суду у розвиток статутів трибуналів *ad hoc* передбачив механізм захисту потерпілих та свідків, передбачивши, що Судова палата забезпечує, щоб розгляд був справедливим і швидким, проводився при повному дотриманні прав обвинуваченого та з належним урахуванням необхідності захисту потерпілих і свідків.

7. Кожний воєнний злочин, по суті, є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Він може бути скоєним лише за

конкретних обставин збройного конфлікту, в якому діє МГП. Тож аби зрозуміти, які саме злочини можуть вважатися воєнними, треба зрозуміти часову та просторову дію міжнародного гуманітарного права. Останнє починає свою дію у момент початку будь-якого збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного та припиняється з його завершенням, за винятком окремих положень, наприклад, щодо обов'язку повернення військовополонених. У просторовому сенсі МГП охоплює всю територію держав, що залучені до міжнародного збройного конфлікту, або будь-які території, яких торкається неміжнародний збройний конфлікт.

8. Воєнний злочин, як визначено міжнародним кримінальним правом, визначається поєднанням об'єктивних і суб'єктивних елементів, викладених у джерелах міжнародного кримінального права, які відрізняють поведінку від воєнного злочину. Через відсутність єдиного кодифікаційного акту в міжнародному кримінальному праві навряд чи можливо здійснити послідовну і обґрунтовану класифікацію воєнних злочинів за традиційними ознаками, прийнятими в теорії кримінального права. Проте з позиції конструкції об'єктивної сторони воєнних злочинів їх можна поділити на:

- 1) формальні норми лише конкретизують дії без опису будь-яких наслідків, таких як напади на цивільних осіб та інші об'єкти, що охороняються;
- 2) матеріальні норми встановлюють обов'язкові наслідки, що настають внаслідок вчиненого діяння, наприклад убивство або поранення учасника бойових дій, який здався в полон або є беззахисним.

Правова природа воєнних злочинів є дуалістичною, оскільки вони охоплюють два види злочинів. По-перше, це злочини, пов'язані з порушенням правил поведінки під час збройних конфліктів, спрямовані проти осіб, які безпосередньо беруть участь у цих конфліктах. По-друге, вони охоплюють порушення міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на захист прав та інтересів осіб, які не беруть безпосередньої участі у збройних конфліктах.

9. Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві може бути конкретизована і реалізована в рамках міжнародної або національної кримінальної юрисдикції, причому національна форма є основною, а міжнародна форма має компліментарний характер і застосовується переважно у тих випадках, коли національний правозастосовник через різноманітні політико-правові фактори (спектр яких досить широкий – від відсутності в національному законі відповідної норми або небажання правозастосовника застосовувати її або міжнародну норму, до припинення самої держави, нездатності органів державної влади здійснювати юрисдикцію в межах території держави, злочинності поведінки владних структур і державної політики, що проводиться) позбавляється такої можливості. Відповідно, виділяються два типи зазначеної відповідальності (у рамках національної та міжнародної кримінальної юрисдикції).

10. Революційною для Міжнародного кримінального суду стала правова регламентація статусу потерпілих. Статути попередніх кримінальних трибуналів не передбачали виділення окремої регламентації прав та обов'язків цієї категорії осіб. МКС надав потерпілим право самостійної участі як сторони в їхніх справах, зокрема транслювати свої думки, позиції, наводити аргументи. При цьому Суд був зобов'язаний брати до уваги особливості окремих категорій осіб, таких як діти, літні люди, жертви сексуального чи гендерно обумовленого насильства тощо. Інакше кажучи, вперше були закріплені гарантії прав потерпілих. Також потерпілим була надана згода самостійно звертатися до МКС із заявами про визнання їхнього статусу як потерпілих. Крім того, з'явилася така категорія як законні представники потерпілих.

11. Міжнародний кримінальний суд уперше встановив правила відшкодування шкоди потерпілим, хоча ці норми залишаються доволі розмитими (наприклад, незрозуміло як саме визначається шкода чи вразливість категорії особи). Однак Правила процедури Суду все ж встановили порядок спрямування запитів щодо відшкодування шкоди. На

таке відшкодування можуть претендувати як фізичні, так і юридичні особи. Правилами процедури і доказування встановлюється порядок слухань справ щодо відшкодування у палатах та регламентації рівня їхньої публічності. Важливим кроком вперед стало створення Асамблеєю держав-учасниць Цільового фонду, який діє в інтересах відшкодування шкоди потерпілим та поповнюється за рахунок добровільних внесків, що робить його незалежним від фактичного стягнення шкоди зі злочинців.

12. Механізм імплементації міжнародного договору дає підстави ввести його до національного законодавства. Міжнародна система імплементації складається зі створених на підставі міжнародних угод універсальних, регіональних і локальних міжнародних організацій, спеціалізованих установ та їхніх допоміжних органів. За їхньою допомогою стає можливим об'єднання зусиль держав і міжнародних організацій у реалізації чинних норм міжнародного права. На національному рівні імплементація норм міжнародного гуманітарного права становить систему засобів, спрямованих на всебічну, своєчасну і повну реалізацію зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом. Національний механізм імплементації у кожній державі має тільки йому властиві особливості. Вони закріплені в національному правопорядку, діють завдяки системі державних органів, уповноважених на реалізацію міжнародно-правових зобов'язань, включають не тільки національне законодавство, але й практику правозастосування. Обов'язок імплементації ґрунтується на принципі *pacta sunt servanda*, відповідно до якого всі міжнародні зобов'язання держави повинні виконуватися нею з доброї волі. Особливості імплементації норм міжнародного гуманітарного права випливають з юридичної природи зобов'язань за МГП, специфічного предмета правового регулювання та особливостей її застосування у часі та щодо кола осіб.

13. Основне зобов'язання з переслідування винних у міжнародних злочинах несе держава. У зв'язку з цим криміналізація на національному рівні відповідних діянь набуває особливого значення. Держави можуть при

цьому піти шляхом повної інкорпорації шляхом безпосереднього застосування, відсилки або копіювання, або шляхом трансформації власного кримінального права так, аби воно відповідало Римському статуту. При цьому, держави мають повну свободу вибору моделі імплементації, а її оцінка може бути проведена лише шляхом оцінки ефективності кримінального переслідування конкретних злочинців, що повинно відповідати критеріям здатності та бажання, встановленим Римським статутом. Аналіз кримінального законодавства деяких зарубіжних держав демонструє цілу низку вдалих прикладів імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство з метою попередження воєнних злочинів. Такі, зокрема, приклади Республіки Хорватія (інкорпорація), Федеративної Республіки Німеччина (кодифікація).

14. Тривалий час, аж до 2014 року, норми кримінального права України щодо воєнних злочинів, так само як і норми про інші міжнародні злочини, не застосовувалися правоохоронними органами України. Водночас унаслідок окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, а також збройної агресії РФ і повномасштабного вторгнення російських військ до нашої держави в 2022 році, кількість воєнних злочинів постійно зростає. Крім того, чинний КК України хоч і передбачає відповідальність за такі злочини, але не повною мірою гармонізований з положеннями міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права щодо відповідальності за них. Це, своєю чергою, спричиняє негативні наслідки щонайменше з двох причин: по-перше, держава Україна не може повноцінно переслідувати кримінально-правовими засобами осіб, які вчинили воєнні злочини згідно з нормами міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, а по-друге, Україна, будучи стороною низки міжнародних договорів про відповідальність за воєнні злочини, повною мірою не виконує своїх зобов'язань стосовно повної криміналізації на національному рівні діянь, що кваліфікуються в міжнародному праві як воєнні злочини. При ратифікації Римського статуту КК України необхідно доповнити новими складами

кримінальних правопорушень, зокрема кримінальним правопорушенням захоплення заручників із числа цивільного населення однієї сторони збройного конфлікту іншою стороною. Інше кримінальне правопорушення, що має бути введене до Кримінального кодексу України, – примус до відмови від громадянства України та отримання громадянства держави-окупанта на тимчасово окупованій території України. Доцільно розглянути можливість введення до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду складу злочину примусу населення окупованої території до отримання громадянства держави-окупанта. Крім того, одним із головних завдань органів державної влади України, насамперед Верховної Ради України, є розробка та своєчасне ухвалення законодавства, спрямованого саме на запровадження режиму співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, навіть якщо вже існують певні нормативно-правові акти, якими запроваджено співробітництво з окремих питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейків І. І. Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2018. 237 с.
2. Андрейченко С. С. Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.11, Одеса, 2010. 21 с.
3. Базов В. П. Загальна характеристика чинного законодавства щодо кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини). *Український часопис міжнародного права. Спеціальний випуск : Міжнародний кримінальний суд*. 2003. № 4. С. 100–104.
4. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ...канд. юр. наук : 12.00.08, Харків, 2009. 21 с.
5. Баймуратов М. О., Аббас А. М. Особливості входження норм міжнародного права в національне конституційне право України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 2. С. 77–78.
6. Безкоровайний С. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 120–127.
7. Буткевич О. В. Історія міжнародного права ; підручник. Київ : Ліра-К, 2019. 416 с.
8. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. Київ : Атіка, 2005. 145 с.
9. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 77–81.
10. Верховна Рада України звертається до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів її держав-членів, Європейського Союзу, Ради Європи стосовно створення спеціального міжнародного трибуналу щодо

злочину агресії проти України. URL:
<https://www.rada.gov.ua/news/razom/228950.html> (дата звернення: 12.05.2023).

11. Верховний суд України. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. URL:
<http://www.nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%B%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).

12. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право в закладах освіти : навчально-методичний посібник / за ред. Т. Р. Короткого. Київ : УГСПЛ, 2019. 143 с.

13. Виклики примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України: круглий стіл в Офісі Омбудсмана. URL:
https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikliki-primusovoyi-pasportizaciyi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-kruglij-stil-v-ofisi-ombudsmana (дата звернення: 18.10.2023).

14. Висновок Головного науково-експертного управління 19.01.2018 р. на проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (реєстр. № 7179 від 05.10.2017). URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62671 (дата звернення: 18.05.2023).

15. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» (реєстр. № 9438 від 20.12.2018). URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266 (дата звернення: 18.05.2023).

16. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v003v710-01> (дата звернення: 18.05.2023).

17. Вихрист С. До визначення екстрадиції. *Український часопис міжнародного права*. 2001. № 1. С. 58–64.

18. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 20.10.2023).

19. Війна і права людини: Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / за ред. А. Коріневича та О. Мартиненко. Київ : КВІЦ, 2015. 42 с.

20. Військові злочини : коментар законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відпов. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : А.С.К., 2003. 272 с.

21. Вовк О. О. Закони та звичаї війни: теоретико-правовий аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 6 (3). С. 1–7.

22. Войтенко О. О., Гнатовський М. М., Короткий Т.Р. та ін. Міжнародне гуманітарне право / за ред. Т. Р. Короткого. Київ; Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с.

23. Войтович П. П. Зовнішня політика як вибір держави і міжнародне право розвитку. *Міжнародне право розвитку: сучасні тенденції та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2015 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2015. С. 130–140.

24. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2023).

25. Генпрокурор та керівники МВС, СБУ і Нацполіції домовились про створення спеціалізованих підрозділів з розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=299644 (дата звернення: 18.05.2023).

26. Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 394–398. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/87.pdf (дата звернення: 19.10.2023).

27. Гнатовський М. Україна та Міжнародний Кримінальний Суд: конституційний аспект. URL: <https://voxukraine.org/uk/ukraine-and-the-international-criminal-court-a-constitutional-matter-ua/> (дата звернення: 18.05.2023).

28. Гнатовський М., Кориневич А., Кучер О. Міжнародний кримінальний суд: ефективність функціонування та переваги для України. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 101–114.

29. Гомонай В. В. Трансформація як форма узгодження міжнародного та внутрішньодержавного права. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 16. С. 20–22.

30. Гороховська О. В., Семенюк І. С. Кодекс Лібера та його значення для розвитку й кодифікації міжнародного гуманітарного права. *Держава та регіони. Серія: «Право»*. 2014. № 2. С. 114–118.

31. Грищенко К. І. Міжнародний кримінальний суд – універсальний механізм міжнародного карного правосуддя. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 4. С. 12–17.

32. Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород : ПП Данило С. І., 2010. 500 с.

33. Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання діяльності приватних військових та охоронних підприємств : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.11, Одеса, 2014. 20 с.

34. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2022. 136 с.
35. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна Республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238.
36. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.
37. Гуманітарні занепокоєння щодо людей, захоплених під час війни в Україні : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 2112 (2016). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/2264_rez_2112.htm (дата звернення: 18.05.2023).
38. Гутник В. В. Збройний конфлікт у колишній Югославії: до проблеми правової кваліфікації. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 23. С. 160–167.
39. Гутник В. Принцип презумпції невинуватості у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 134–139.
40. Данилюк Т. М. Класифікація складів злочинів та її значення для встановлення моменту закінчення злочину. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер.: Юридична*. 2008. Вип. 3. С. 280–286.
41. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Рекомендована для прийняття Конгресом Організації Об'єднаних Націй у запобіганні злочинності та поведженні з правопорушниками, що відбуває в Мілані з 26 серпня по 6 вересня 1985 року, і прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985. URL: <http://khrg.org/index.php?id=1080460475> (дата звернення: 18.05.2023).
42. Дерейко І. І., Коваль М. В. Нюрберзький процес 1945–1946. *Енциклопедія історії України* : Т. 7. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с.
43. Дмитриченко І. В. Термінологічний словник міжнародного права. Миколаїв : НУК, 2009. 38 с.

44. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 18.05.2023).

45. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 18.05.2023).

46. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 08.12.2005. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g74 (дата звернення: 18.05.2023).

47. Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, від 13.10.1995. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/995_894 (дата звернення: 18.05.2023).

48. Доді К. В. Розвиток звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, що стосуються міжнародних збройних конфліктів, трибуналами ad-hoc і Міжнародним кримінальним судом. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2008. № 461. С. 116–122.

49. Доді К. В. Розвиток міжнародно-правових норм, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2011. 246 с.

50. Дроздов О. М., Дроздова О. В., Карпенко М. О., Зуєв О. В. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 484–492. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/110.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

51. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року від 26.03.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 18.05.2023).

52. Др'оміна-Волок Н. В. Розвиток концепції міжнародної кримінальної юрисдикції в період між двома світовими війнами ХХ століття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 3. С. 322–327.

53. Др'оміна-Волок Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Одеса, 2005. 240 с.

54. Дуйловський О. В., Шалгунов С. А. Кримінально-правові ознаки виконання наказу або розпорядження. *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*. 2013. № 3. С. 345–351.

55. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46–56.

56. Дячук С. І. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у вітчизняний кримінально-правовий інститут обставин, що виключають злочинність діяння. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 59–70.

57. Єпур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України : дис. канд. ...юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 195 с.

58. Жаровська І. М. Міжнародні трибунали ad hoc: історико-правова ретроспектива. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 385–389. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34671/1/60_385-389.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

59. Завгородній В. А. Структура механізму імплементації рішень Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. № 1. С. 1–16.

60. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.10.2023).

61. Задоя К. П. Проблеми реалізації у правовій системі України Угоди між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків, винесених міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 104–115.

62. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 16–20.

63. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці: методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ: УГСПЛ, 2020. 48 с.

64. Зауваження Головного юридичного управління 04.02.2021 на проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права (реєстр.№ 2689 від 27.12.2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 18.05.2023).

65. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

66. Збитки України від зруйнованих внаслідок бойових дій будинків та об'єктів інфраструктури наразі становлять близько 600 мільярдів доларів. [https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3472955-zrujnovani-budinki-ta-](https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3472955-zrujnovani-budinki-ta)

infrastruktura-v-ukraini-vze-narahuvali-zbitkiv-na-600-milardiv.html (дата звернення: 18.05.2023).

67. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2007. 39 с.

68. Зелінська Н. А. Міжнародно-правовий механізм інтернаціоналізації кримінального права. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 37. С. 3–9.

69. Зелінська Н. А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 250–258.

70. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф станом на 21 жовтня 2023 р. / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 07.10.2023).

71. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. Публікація Міжнародного кримінального суду Номер ISBN 92-9227-365-5. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).

72. Іляшко О. О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 528–532 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

73. Інформаційне управління Верховної Ради України. Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». URL: <https://www.rada.gov.ua/print/208710.html> (дата звернення: 23.10.2023).

74. Каленіченко Л. І., Слинко Д. В. Співвідношення національного та міжнародного права в розрізі адаптації національної системи законодавства до європейського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 24–27. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/5.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

75. Канєнберг-Сандул О. К. Еволюція створення системи міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 317–319. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/79.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

76. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВД Дакор, 2013. 472 с.

77. Касинюк О. В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.11. Харків, 2005. 20 с.

78. Ківалов С. В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до міжнародного кримінального суду. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 5–18.

79. Кінець трибуналу щодо колишньої Югославії. На черзі Донбас? URL: <https://glavcom.ua/publications/kynec-tribunalu-shchodo-kolishnoji-yugoslaviji-na-cherzi-donbas-460305.html> (Дата звернення: 18.05.2023).

80. Кирик А. Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 287–290. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/74.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

81. Князева Д. О. Становлення ідеї гібридних кримінальних судів. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 115–129.

82. Коваль Д. О. В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту кульпалітурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом: монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 418 с.

83. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Дата звернення: 18.05.2023).

84. Козьменко А., Лебідь В. Крапівін Є. Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. Київ : УГСПЛ, 2023. 130 с.

85. Колотуха І. О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. Одеса, 2010. 17 с.

86. Коментар МЗС України у зв'язку із оприлюдненням третьої Доповіді Генерального секретаря ООН щодо ситуації в Криму. Опубліковано 2 вересня 2021 року. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-u-zvyazku-iz-oprilyudnennyam-tretoy-i-dopovidi-generalnogo-sekretarya-oon-shchodo-situaciyi-v-krimu> (дата звернення: 17.10.2023).

87. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948. URL: <https://holodomorinstitute.org.ua/documents/konvencziya-oon-pro-zapobigannya-zlochynu-genoczydu-i-pokarannya-za-nogo/> (дата звернення: 11.09.2023).

88. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 18.05.2023).

89. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.04.1981. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_266 (дата звернення: 18.05.2023).

90. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (дата звернення: 18.05.2023).

91. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_182 (дата звернення: 18.05.2023).

92. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 29.07.1899. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_765 (дата звернення: 18.05.2023).

93. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.10.2023).

94. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_389 (дата звернення: 18.05.2023).

95. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 18.05.2023).

96. Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 01.03.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_016#Text (дата звернення: 18.05.2023).

97. Конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 18.05.2023).

98. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 18.05.2023).

99. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 18.05.2023).

100. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. 1984 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 18.05.2023).

101. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.

102. Конституційний Суд України ухвалив висновок у справі стосовно правосуддя (22 січня 2016 року) URL: www.ccu.gov.ua/uk/publish/article/299427 (дата звернення: 18.05.2023).

103. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

104. Кориневич А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

105. Короткий Т. Р., Лук'яненко Є. В. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.

106. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, переробл. та доп. / за заг. ред. В. В. Сташиса та В. Я. Тація. Харків : Одіссей, 2007. 1183 с.

107. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.05.2023).

108. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20231106#Text> (дата звернення: 13.09.2023).

109. Крупчан О. Д. До питання взаємозв'язку міжнародного права і законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.) / Ін-т закон-ва Верховної Ради України. Київ, 1998. С. 133–137.

110. Кузьмін Е. Е. До дискусії щодо правової природи інтернаціоналізованих збройних конфліктів неміжнародного характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 122–126.

111. Куренкова О. 25 років після геноциду в Руанді: історія про покарання й примирення. URL: <https://hromadske.ua/posts/25-rokiv-pislya->

genocidu-v-ruandi-istoriya-pro-pokarannya-j-primirennya (дата звернення: 20.10.2023).

112. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний на національні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 247 с.

113. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 313 с.

114. Кучер О. Б. Стадія затвердження попередньо пред'явлених обвинувачень в практичній діяльності Міжнародного кримінального суду. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 379–385.

115. Леган І. М. Інтерпол як центр міжнародного співробітництва держав щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 4. С. 242–246.

116. Лисик В. М. Правовий статус Міжнародного комітету Червоного Хреста у міжнародному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 208 с.

117. Литовченко Л. «Міжнародний трибунал з колишньої Югославії має остаточно припинити свою роботу у 2012 році» – Василенко. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1182944.html> (дата звернення: 20.10.2023).

118. Лукашин Є. В. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. Київ : НМЦВО, 1999. 114 с.

119. Лук'янова Г., Серкевич І. Принципи міжнародного кримінального права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 1. С. 197–203.

120. Луценко О. О. Розвиток концепції справедливого судового розгляду у Міжнародному кримінальному трибуналі по Руанді. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 1. С. 154–156.

121. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» як гарантія захисту основоположних прав людини в міжнародному праві : дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.11. Одеса, 2017. 263 с.

122. Мазуренко В. В. Методологічні підходи П. Є. Казанського до вивчення системи міжнародного права. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квіт. 2019 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2019. С. 117–121.

123. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

124. Манько М. В. Незаконні комбатанти: сучасні реалії. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 343–349.

125. Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст. *Держава та Регіони. Серія: Право*. 2014. № 1. С. 163–168.

126. Мельник О. У Гаазі не дізналися, як хорватський генерал Праляк зміг пронести отруту в суд і вчинити самогубство. URL: <https://babel.ua/news/21275-u-gaazi-ne-diznalisya-yak-horvatskiy-general-pralyak-zmig-pronesti-otrutu-v-sud-i-pokinchiti-z-soboju> (дата звернення: 20.10.2023).

127. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с.

128. Меликов Р. Г. Автономні системи озброєнь: виклик міжнародному праву. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. / НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 65–67.

129. Миколаєнко Я. Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32, Т. 3. С. 179–181.

130. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text (дата звернення: 18.05.2023).

131. Міжнародне гуманітарне право: довідник для журналістів / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.

132. Міжнародне гуманітарне право : посібник для юриста / за ред. Т. Р. Короткого. Київ : УГСПЛ, 2016. 145 с.

133. Міжнародне право : підручник / за ред. М.Ю. Черкеса. Київ : Знання, 2000. 462 с.

134. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. А. Дмитрієва, В. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 405 с.

135. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Міжнародне гуманітарне право: відповідаємо на ваші запитання. 2020. 112 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wpcontent/uploads/sites/98/2021/12/IHL_Answers_to_your_questions_Ukr_web.pdf (дата звернення: 19.10.2023).

136. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.10.2023).

137. Міронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 194 с.

138. Михайленко В. В. Воєнні злочини у міжнародному праві. *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні* : монографія / за ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : РУМЕС, 2017. С. 186–230.

139. МКЧХ. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. 2018. 100 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2018/02/MGPOctoberBook_web.pdf (дата звернення: 23.10.2023).

140. Мохончук С. М. Історико-теоретичні засади визначення системи воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Проблеми законності*. 2011. № 115. С. 133–143.

141. Мохончук С. М. геноциду: історичне визначення та конвенціональне закріплення у міжнародному кримінальному праві. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 356–361.

142. Навроцький Д. М. Наказ у військовій сфері як обставина, що виключає злочинність діяння. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 111–115.

143. Навроцький Д. М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 9–2 (2). С. 75–81.

144. Новини та події: Міжнародне гуманітарне право. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/news/tags/mizhnarodne-gumanitarne-pravo> (дата звернення: 20.10.2023).

145. Нормативно-правові акти з міжнародного гуманітарного права : довідник / В. І. Перепадя, І. М. Волков, Р. О. Кайдалов, О. Г. Бондаренко; Харків : НАНГУ, 2021. 184 с.

146. Окрема думка суддів Конституційного Суду України Іващенко В. І. та Селівона М. Ф. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України о надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду /справа про Римський статут. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 4. С. 45–48.

147. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах : навч. посіб. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.

148. Пашковський М. І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2003. 239 с.

149. Перепьолкін С. М. Інтерпретація терміну «імплементация» у міжнародно-правовій доктрині. *Юридичний електронний науковий журнал*.

2021. № 9. С. 310–313. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/78.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

150. Пилипенко В. П. Відповідальність за вчинення воєнних злочинів на виконання наказу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică National law journal: theory and practice*. 2017. № 4 (Iulie). С. 186–189.

151. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в контексті Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 586–600. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=447 (дата звернення: 18.05.2023).

152. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Право.UA*. 2020. № 2. С. 5–11. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/5-_Pylypenko.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

153. Пилипенко В. П. Воєнні злочини як серйозні порушення Женевських конвенцій, 1949 р. в контексті міжнародного кримінального. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 81–93.

154. Пилипенко В. П. Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 273–279.

155. Пилипенко В. П. До питання про приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду: теоретичні і практичні аспекти. *Наше право*. 2020. № 2. С. 9–18.

156. Пилипенко В. П. До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності російської федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 131–139.

157. Пилипенко В. П. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 317–324.

158. Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 329–332. URL: http://lsej.org.ua/1_2021/84.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

159. Пилипенко В. П. Проблеми імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів в законодавство держав-учасниць. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 16–26.

160. Пилипенко В. П. Роль органів міжнародної кримінальної юстиції у забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права. *Правові системи*. 2018. № 1/2. С. 454–462. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=392 (дата звернення: 18.05.2023).

161. Пилипенко В. П. Роль Палати попереднього провадження Міжнародного кримінального суду під час розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2017. Вип. 3, т. 2. 2017. С. 166–170.

162. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 1. С. 110–116.

163. Пилипенко В. П. Становлення і розвиток системи правової регламентації правил (законів і звичаїв) ведення збройних конфліктів у міжнародному договірному праві *Правові системи*. 2017. № 3/4. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=247 (дата звернення: 18.05.2023).

164. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в системі міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. *Право.UA*. 2021. № 3. С. 102–112. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.3.25

165. Пилипенко В. П. Деякі питання імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у законодавство держав-членів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 147–153.

166. Пилипенко В. П. До питання про юридичну природу та зміст міжнародно-протиправного діяння в сучасному міжнародному праві. *Наше право*. 2022. № 2. С. 190–194.

167. Пилипенко В. П., Слюсарчук Х. Т., Пилипишин П. Б., Бойченко С. В. Порухення прав людини воєнними злочинами: теорія і практика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 4. С. 270–278.

168. Піддубна М. В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 260 с.

169. Піддубна М. В. Об'єкт воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 110–122.

170. Піддубна М. В. Поняття імплементації норм міжнародного кримінального права в кримінальне право України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 193–205.

171. Піддубна М. В. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică National law journal: theory and practice*. 2017. № 6, ч. 2. С. 124–128.

172. Погосян А. А. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського* : матеріали міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2010 р.). Одеса : Фенікс, 2010. С. 200–202.

173. Попко В. В. Принцип компліментарності у міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 164–174.

174. Попович В.П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 322 с.

175. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія / за ред.

О. В. Задорожного ; Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : К. І. С., 2015. 712 с.

176. Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/208710.html> (дата звернення: 18.05.2023).

177. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.05.2023).

178. Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : Постанова Верховної Ради України. URL: www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf (дата звернення: 18.05.2023).

179. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації третього Додаткового протоколу) : Закон України від 06.06.2019 № 2740-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2740-19#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

180. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1401-19> (дзвернення: 18.05.2023).

181. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

182. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

183. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

184. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

185. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ міністра оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 17.10.2023).

186. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679> (Дата звернення: 18.05.2023).

187. Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.01.2017 № 8-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80> (дата звернення: 18.05.2023).

188. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

189. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи,

Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів іноземних держав стосовно створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України : Постанова Верховної Ради України від 07.10.2022 № 2663-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

190. Про комплекс невідкладних заходів щодо практичної реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України : Постанова Верховної Ради України від 20.03.2018 № 2356-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2356-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

191. Про міжнародні договори України : Закон України від 20.06.2004 № 1906-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дзвернення: 18.05.2023).

192. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

193. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

194. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

195. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України» : Постанова Верховної Ради України від 24.05.2017 № 2069-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2069-19#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

196. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 08.07.1999 № 862-XIV.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

197. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

198. Про Товариство Червоного Хреста України / Офіц. веб-сайт Товариства Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/mission/> (дата звернення: 07.10.2023).

199. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 № 330-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

200. Про утворення Комітету з питань застосування санкцій до осіб, що підтримують і фінансують тероризм в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

201. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 329. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF> (дата звернення: 18.05.2023).

202. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

203. Процун С. С. Категорії нетрадиційних учасників збройних конфліктів. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 14. С. 88–100.

204. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом від

05.10.2017 № 7179. URL:
https://ips.ligazakon.net/document/view/oh5jf00a?ed=2017_10_05 (дата
звернення: 18.05.2023).

205. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права № 9438 від 20.12.2018. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266 (дата звернення:
18.05.2023).

206. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 22.05.2014 № 4926. URL:
https://ips.ligazakon.net/document/jg3su00i?ed=2014_05_22 (дата
звернення: 20.10.2023).

207. Проект Закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 22.02.2014 № 0072. URL:
https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49833 (дата звернення:
20.10.2023).

208. Проект Закону про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього від 22.05.2014 № 0086. URL:
https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50983 (дата звернення:
20.10.2023).

209. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства від 01.10.1985. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text (дата
звернення: 18.05.2023).

210. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. URL:
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_722
(дата звернення: 18.05.2023).

211. Рада ухвалила закон про покарання за воєнні злочини. 20.05.2021. URL:
<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3249373-rada-uhvalila-zakon-pro-pokaranna-za-voenni-zlocini.html> (дзвернення: 18.05.2023).

212. Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 330-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 18.05.2023).

213. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.

214. Репецький В. М. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє право України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстиніан, 2006. С. 102–111.

215. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 122–128.

216. Репецький В. М. Значення застережень Мартенса в міжнародному гуманітарному праві. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини* : зб. наук. пр. 2004. Вип. 14. С. 129–134.

217. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 19.10.2023).

218. Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2000 р. № 9-рп / 2000 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської Хартії про мови, 1992 р. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 3. С. 5–9.

219. Ржевська В. С. Ради Безпеки ООН резолюції. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голов.) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. С. 593.

220. Садова Т. П. Ознаки суб'єктивної сторони воєнних злочинів проти довілля за міжнародним кримінальним правом. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257.

221. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : Вид-во «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

222. Сироїд Т. Л. Забезпечення безпеки потерпілих і свідків у діяльності Міжнародного кримінального суду. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 42. С. 23–28.

223. Сироїд Т. Л. Загальна декларація прав людини в умовах розбудови єдиної системи захисту прав жертв злочинів. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 315–320.

224. Сироїд Т. Л. Правові підстави та порядок відшкодування шкоди потерпілим Міжнародним кримінальним судом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2009. № 1 (42). С. 29–35.

225. Сірант М. Міжнародний кримінальний суд як головний орган з протидії агресії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2018. № 889. С. 192–197. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/mar/15679/31.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

226. Славко А. С. Принципи міжнародного кримінального права в діяльності Міжнародного кримінального суду. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2 (11). С. 88–93.

227. Смирнов М. І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Одеса : Фенікс, 2006. 252 с.

228. Смирнов М. І. Перспективи та правові наслідки ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду в контексті військової агресії росії проти України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 98–102.

229. Столярський О. В. Правова універсалізація міжнародних норм у боротьбі зі злочинністю в кінці ХХ століття. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 173–177.

230. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 19.10.2023).

231. Сурілова О. О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.): у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса, 2022. Т. 1. С. 390–391.*

232. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського : монографія / за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.

233. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică National law journal : theory and practice*. 2015. Martie. С. 18–21.

234. У Гаазі закрили Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2017/12/21/746150-mtbyu> (дата звернення: 18.05.2023).

235. У парламенті відбувся «круглий стіл» на тему: «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права та Римського статуту міжнародного кримінального суду до національного законодавства України» (м. Київ, 16 лип. 2016 р.). URL: <https://rada.gov.ua/print/133094.html> (дата звернення: 18.05.2023).

236. Угода між Україною та Організацією Об'єднаних Націй про виконання вироків, винесених Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії від 16.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k51#Text (дата звернення: 18.05.2023).

237. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 18.05.2023).

238. Україна високо цінує зусилля Міжнародного Комітету Червоного Хреста, – Дмитро Разумков. Прес-служба Апарату Верховної Ради України, 02.11.2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/198976.html> (дата звернення: 20.10.2023).

239. Україна втратила в Другій світовій майже 9 мільйонів людей та 40 відсотків свого економічного потенціалу. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/05/09/ukrayina-vtratyla-v-drugij-svitovij-majzhe-9-miljoniv-lyudej-ta-40-vidsotkiv-svogo-ekonomichnogo-potenczialu> (дата звернення: 20.10.2023).

240. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія. Київ : Істина, 2005. 264 с.

241. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 43 с.

242. Харитонova О. Римський Статут і Міжнародний кримінальний суд в контексті сучасних світових та українських кримінально-правових наукових тенденцій. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 120–126.

243. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1994. 194 с.

244. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 2. С. 150–162. URL: http://forumprava.pp.ua/files/150-162-2020-2-FP-Cherviakova_16.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

245. Чубарев В. Л. Парламентський контроль: практика України та міжнародний досвід. *Проблеми державно-правової реформи в Україні* : зб. наук. пр. 1997. Вип. 3. С. 249–254.

246. Чубінідзе О. О., Задорожній О. О. Джерела закріплення універсальної юрисдикції. *European and Comparative Law Journal*. 2017. № 6. С. 43–52.

247. Шелудченкова А. С. Особливості імплементації норм міжнародного гуманітарного права в законодавство України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 181–185.

248. Шурхало Д. Младичу загрожує довічне ув'язнення – екс-суддя Гаазького трибуналу Володимир Василенко. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24206230.html> (дата звернення: 20.10.2023).

249. Яворський Я. Т. Правовий статус Прокурора Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів, 2018. 252 с.

250. Яворський Я. Т. Особливості повноважень Прокурора Міжнародного кримінального суду на стадії попереднього судового провадження. *Наше право*. 2014. № 8. С. 192–201.

251. Яворський Я. Т. Повноваження прокурора міжнародного кримінального суду щодо порушення розслідування. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 167–173.

252. Яковенко О. Робота Міністерства юстиції у напрямку імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13305 (дата звернення: 22.10.2023).

253. Янишин М. Б. Проблема імплементації норм міжнародного права у національне законодавство України та шляхи її вирішення. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті проф. П. Є. Казанського* : матеріали третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листоп. 2012 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, С. 86–87.

254. Agreement Between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone of 16 January 2002. URL: <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-agreement.pdf> (date of access: 18.05.2023).

255. Aldrich G. The Taliban, Al Qaeda, and the determination of illegal combatants. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. P. 892–900.

256. Ambos K. *Treatise on International Criminal Law* (2nd ed.). Oxford : Oxford University Press, 2021. 1262 p.

257. Ambos K. Remarks on the General Part of International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. № 4. P. 661–692.

258. Ambos K. Some Preliminary Reflections on the Mens Rea Requirements of the Crimes of the ICC Statute and of the Elements of Crimes. *Man's Inhumanity to Man. Essays in Honour of Antonio Cassese* / ed. by L.C. Vohrah et al. The Hague, 2003. P. 2–43.

259. Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court Kampala, 10 June 2010. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-10-a&chapter=18&clang=_en (date of access: 20.10.2023).

260. Amnesty International's annual report on human rights in the modern world. 2015–2016. URL: <https://www.amnesty.org/en/pol10-2552-2016-en-2/> (date of access: 18.05.2023).

261. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation). URL: <https://www.icj-cij.org/case/166> (date of access: 20.10.2023).

262. Arakelian M. R., Bekhruz K. N. Yarova L. V. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 (26). P. 349–355.

263. Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court Eighth session The Hague, 18–26 November 2009. Official Records Volume I. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP8/OR/or-asp8-vol.i-eng.part.i.pdf (date of access: 19.10.2023).

264. Assembly of the States-Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court. Resolution ICC-ASP/4/Res.3 Adopted at the 4th plenary meeting

on 3 December 2005, ICC-ASP/4/Res.3 Regulations of the Trust Fund for Victims. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/0CE5967F-EADC-44C9-8CCA-7A7E9AC89C30/140126/ICCASP432Res3_English.pdf (date of access: 20.10.2023).

265. Bantekas I., Nash S. *International Criminal Court*. London ; Sydney, 2001. 298 p.

266. Bartram B. Primacy or Complementarity: Reconciling the Jurisdiction of National Courts and International Criminal Tribunals. *Yale Journal of International Law*. 1998. № 13. P. 383–435.

267. Bassiouni M. Ch. Chronology of Efforts to Establish an International Criminal Court. *Revue Internationale de Droit Penal*. 2015. Vol. 86. P. 1163–1194.

268. Bassiouni M. Ch. *Introduction to International Criminal Law*. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 1260 p.

269. Becker S.W. The Objections of Larger Nations to the International Criminal Court. *Revue internationale de droit penal*. 2010. Vol. 81. P. 47–64.

270. Bergamo M. *State Sovereignty and International Criminal Law*. Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2012. 223 p.

271. Boister N. The Tokyo Trial and its Legacy. URL: <https://cil.nus.edu.sg/blogs/the-tokyo-trial-and-its-legacy/> (date of access: 20.10.2023).

272. Boot M. *Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*. Antwerpen : Intersentia nv, 2002. 708 p.

273. Bothe M. War Crimes / A. Cassese, P. Gaeta and J. Jones (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. 2002. Vol. I. 2002. P. 387–388.

274. Burrow A. J. The standards of proof in pre-trial proceedings. *Principles of Evidence in International Criminal Justice* / ed. by. K. A. A. Khan, C. Buisman, C. Gosnell. New York : Oxford University Press, 2010. P. 674–683.

275. Cassese A. *International Criminal Law*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 414 p.

276. Cassese A., Gaeta P. *Cassese's International Criminal Law*. Third Edition. Oxford : Oxford University Press, 2013. 340 p.

277. Chapman P. F. *Ensuring Respect: United Nations Compliance with International Humanitarian Law*. *Human Rights Brief*. 2009. № 1. P. 3–11.

278. Charter of the Tribunal - Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis («London Agreement»), 8 August 1945. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html> (date of access: 18.05.2023).

279. Chetail V. *Is There any Blood on my Hands? Deportation as a Crime of International Law*. *Leiden Journal of International Law*. 2016. Vol. 29, Iss. 3. P. 917–943.

280. Clark R. S. *Forging a Convention for Crimes Against Humanity*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 417 p.

281. Code of conduct for law enforcement officials. GA Res. 34/169 of 17 December 1979. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/10639> (date of access: 18.05.2023).

282. *Commentary: IV Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War* / ed. Jean S. Pictet. Geneva, 1958. 46 p. URL: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Low/pdf/GC_1949-IV.pdf (date of access: 18.05.2023).

283. *Conférence internationale d'unification du droit pénal*. Varsovie, 1er-5 novembre 1927. URL : <https://catalog.lib.uchicago.edu/vufind/Record/3610078> (date of access: 20.10.2023).

284. Control Council Law No 10. *Punishment of persons guilty of war crimes, crimes against peace and against humanity*. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/ffda62/pdf> (date of access: 19.10.2023).

285. *Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity* 2391 (XXIII) of 26 November 1968. URL:

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf. (date of access: 18.05.2023).

286. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14.05.1954. URL : <https://www.refworld.org/docid/40422c914.html> (date of access: 18.05.2023).

287. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques of 18.07.1977. URL: <https://disarmament.unoda.org/enmod/> (date of access: 18.05.2023).

288. Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction. of 10.04.1972. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.37_conv%20biological%20weapons.pdf (date of access: 18.05.2023).

289. Council Common Position 2003/444/CFSP of 16 June 2003 on the International Criminal Court. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32003E0444> (date of access: 18.05.2023).

290. Courting History: The Landmark International Criminal Court's First Years. P. 64–65. URL: <https://www.hrw.org/report/2008/07/11/courting-history/landmark-international-criminal-courts-first-years> (date of access: 18.05.2023).

291. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: http://www.vsrh.hr/custompages/static/hrv/files/legislation__criminal-code.pdf (дата звернення: 17.10.2023).

292. David E. Principles of the Law of Armed Conflict. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 1207 p.

293. De Baets A. The view of the past in international humanitarian law (1860–2020). *International Review of the Red Cross*. 2022. № 920–921. P. 102–137.

294. Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir ICC-02/05-01/09-3 04 March 2009. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/05-01/09-3> (date of access: 19.10.2023).

295. Declaration of St James's Palace on Punishment for War Crimes, 13 January 1942. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-declaration-of-st-james-s-palace-on-punishment-for-war-crimes> (date of access: 20.10.2023).

296. Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority by Allied Powers, 5 June 1945. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/ger01.asp> (date of access: 18.05.2023).

297. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868> (date of access: 20.10.2023).

298. Doc, Preparatory Commission for the International Criminal Court /1999/WGEC/INF.1. § 12. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/dc889c/pdf> (date of access: 17.10.2023).

299. Dörmann K. Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary. Cambridge University Press, 2003. 509 p.

300. Dörmann K. War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crime. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2003. Vol. 7. P. 341–407.

301. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind with commentaries. Text adopted by the International Law Commission at its forty-eighth session, in 1996, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session, 1996. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf (date of access: 19.10.2023).

302. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. Text adopted by the International Law Commission at its forty-eighth session, in 1996, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session, 1996. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_4_1996.pdf (date of access: 19.10.2023).

303. Dubois O. Rwanda's national criminal courts and the International Tribunal. *International Review of the Red Cross*. 1997. № 321. P. 717–731.

304. Erasmus G., Fourie N. The International Criminal Tribunal for Rwanda? *International Review of the Red Cross*. 1997. № 321. P. 675–683.

305. Establishment of a fund for the benefit of victims of crimes within the jurisdiction of the Court, and of the families of such victims. Resolution ICC-ASP/1/Res.6 of 09.09.2002. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ICC-ASP-ASP1-Res-06-ENG.pdf (date of access: 18.05.2023).

306. Falk R. A. Nuclear Weapons, International Law and the World Court: a Historical Encounter. *American Journal of International Law*. 1997. Vol. 91. P. 98–193.

307. Fenrick W. The development of the law of armed conflict through the jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. *Journal of Armed Conflict Law*. 1998. Vol. 3, № 2. P. 197–232.

308. Freeman L. Digital Evidence and War Crimes Prosecutions: The Impact of Digital Technologies on International Criminal Investigations and Trials. *Fordham International Law Journal*. 2018. № 41 (2). P. 284–336.

309. Gasser H. P. International Humanitarian Law: an Introduction. Humanity for All: the International Red Cross and Red Crescent Movement / H. Haug (ed.). Berne : Paul Haupt Publishers, 1993. 1018 p.

310. General Assembly Resolution 177. Formulation of the principles recognized in the Charter of the Nurnberg Tribunal and in the judgment of the Tribunal. 21 November 1947. URL: <https://documents-dds->

ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/84/PDF/NR003884.pdf?OpenElement (date of access: 19.10.2023).

311. General Assembly Resolution 3314. Definition of Aggression. 14 December 1974. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html> (date of access: 19.10.2023).

312. General Assembly Resolution 44/39. International criminal responsibility of individuals and entities engaged in illicit trafficking in narcotic drugs across national frontiers and other transnational criminal activities: establishment of an international criminal court with jurisdiction over such crimes of 4 December 1989. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00eff33f.html> (date of access: 19.10.2023).

313. General Assembly Resolution 60/29. Report of the International Criminal Court. A/RES/60/29 of 23 November 2003. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/2005/75.pdf> (date of access: 20.10.2023).

314. General Assembly Resolution 95(I). Affirmation of the Principles of International Law Recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal. 11 December 1946. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_95-I/ga_95-I_ph_e.pdf (date of access: 19.10.2023).

315. General Assembly Resolution 73/194 Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov A/RES/73/194 of 7 December 2020. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1656124> (date of access: 18.05.2023).

316. General Assembly Resolution 71/205 Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine) RES/71/205 of 19 December 2016. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/455/74/PDF/N1645574.pdf?OpenElement> (date of access: 18.05.2023).

317. General Assembly Resolution ES-11/1 Aggression against Ukraine, ES-11/1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290> (date of access: 18.10.2023).

318. General Assembly Resolution 60/147 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law A/RES/60/147 of 16 December 2005. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation> (date of access: 20.10.2023).

319. General Assembly Resolution 2675 Basic principles for the protection of civilian populations in armed conflicts, 9 December 1970, A/RES/2675. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1c961.html> (date of access: 18.06.2023).

320. General Assembly Resolution 3103 Basic principles of the legal status of the combatants struggling against colonial and alien domination and racist régimes, 12 December 1973, A/RES/3103. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1c955.html> (date of access: 17.10.2023).

321. General Assembly Resolution 50/46 Establishment of an international criminal court, 18 December 1995, A/RES/50/46. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/257/60/PDF/N9525760.pdf?OpenElement> (date of access: 17.10.2023).

322. General Assembly Resolution 260 Prevention and punishment of the crime of genocide, 9 December 1948, A/RES/260, URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f0873.html> (date of access: 17.10.2023).

323. General Assembly Resolution 2444 Respect for human rights in armed conflicts, 19 December 1968, A/RES/2444. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1d558.html> (date of access: 18.06.2023).

324. General Assembly Resolution 2674 Respect for human rights in armed conflicts, 9 December 1970, A/RES/2674. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f04954.html> (date of access: 17.10.2023).

325. General Assembly Resolution 2852 Respect for human rights in armed conflicts, 20 December 1971, A/RES/2852. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1c010.html> (date of access: 17.10.2023).

326. General Assembly Resolution 55/2 United Nations Millennium Declaration, Resolution Adopted by the General Assembly, 18 September 2000, A/RES/55/2. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f4ea3.html> (date of access: 20.10.2023).

327. General Assembly Resolution 3(I), Extradition and Punishment of War Criminals, 13 February 1946. URL: <https://www.refworld.org/docid/47fdfb350.html> (date of access: 20.10.2023).

328. General Assembly Resolution 68/262. Territorial Integrity of Ukraine. RES/68/262 of 27 March 2014. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf (date of access: 18.10.2023).

329. Graditzky T. Individual criminal responsibility for violations of international humanitarian law committed in non-international armed conflicts. *International Review of the Red Cross*. 1998. № 322. P. 29–56.

330. Greppi E. The evolution of individual criminal responsibility under international law. *International Review of the Red Cross*. 1999. № 835. P. 531–553.

331. Gripon J. The «General Close of Military Operations» and the End of Armed Conflicts. *Articles of War*, 21 September 2022. URL: <https://lieber.westpoint.edu/general-close-military-operations-end-of-armed-conflicts> (date of access: 24.10.2023).

332. Handbook on the Ratification and Implementation of the Kampala Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court. January 2013. URL: <https://lisd.princeton.edu/publications/handbook-ratification-and-implementation-kampala-amendments-rome-statute-international> (date of access: 17.10.2023).

333. Haye E. *War Crimes in Internal Armed Conflicts*. Cambridge University Press, 2008. 320 p.

334. Henckaerts J. M. Study on customary international humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict. *International Review of the Red Cross*. 2005. № 857. P. 175–212.

335. Herlitz G. N. The Meaning of the Term «Prima Facie». *Louisiana Law Review*. 1994. Vol. 55. P. 391–408.

336. Historical Survey of the Question of International Criminal Jurisdiction. Memorandum submitted by the Secretary-General. Document A/CN.4/7/Rev.1. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_7_rev1.pdf (date of access: 21.05.2023).

337. Hongsheng S. The Evolution of Law of War. *The Chinese Journal of International Politics*. 2006. Vol 1. P. 267–301.

338. Human Rights Council Resolution 52/32 Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression of 04 April 2023. A/HRC/RES/52/32. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2FRES%2F52%2F32&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (date of access: 21.10.2023).

339. Human Rights Watch. US Sanctions on the International Criminal Court. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/12/14/us-sanctions-international-criminal-court> (date of access: 20.10.2023).

340. Hunnicutt T., Ali I. Biden orders US to share Russian war crimes evidence with ICC. URL: <https://www.reuters.com/world/biden-orders-us-share-russian-war-crimes-evidence-with-world-court-nyt-2023-07-26> (date of access: 20.10.2023).

341. ICC. Elements of Crimes URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (date of access: 17.10.2023).

342. ICC. Informal expert paper: The principle of complementarity in practice. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/20BB4494->

70F9-4698-8E30-907F631453ED/281984/complementarity.pdf (date of access: 20.10.2023).

343. ICC. Report on Preliminary Examination Activities 2016. Office of the Prosecutor. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf (date of access: 18.10.2023).

344. ICC. Report on Preliminary Examination Activities 2019. Office of the Prosecutor. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf> (date of access: 17.10.2023).

345. ICC. Guidelines for effective implementation of the Rome Statute. Amnesty International (AI Index: IOR 40/013/2004). September 1, 2004. URL: <http://web.amnesty.org/library/print/ENGIOR400132004> (date of access: 18.05.2023).

346. ICC. Manual for the Ratification and Implementation of the Rome Statute. The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy. Third Edition. Vancouver, March 2008. 120 p.

347. ICC. Regulations of the Court. Official documents of the International Criminal Court ICC-BD/01-05-16. URL: <https://www.icc-cpi.int/Publications/Regulations-of-the-Court.pdf> (date of access: 17.10.2023).

348. ICC. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (date of access: 18.05.2023).

349. ICC. Situation in the Islamic Republic of Afghanistan ICC-02/17. URL: <https://www.icc-cpi.int/victims/situation-islamic-republic-afghanistan> (date of access: 20.10.2023).

350. ICC. Situation in Ukraine. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (date of access: 11.09.2023).

351. ICC. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova, March 17,

2023. <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (date of access: 11.09.2023).

352. ICC. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine : Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation, March 2, 2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (date of access: 11.09.2023).

353. ICC. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Additional Referrals from Japan and North Macedonia; Contact portal launched for provision of information. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-additional-referrals-japan-and> (date of access: 18.10.2023).

354. ICC. The States Parties to the Rome Statute. URL: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties> (date of access: 21.10.2023).

355. ICC. Summary Checklist for Effective Implementation. Amnesty International. URL: <http://web.amnesty.org/en/library/info/IOR40/015/2000/en> (date of access: 18.05.2023).

356. ICC. The failure of states to enact effective implementing legislation. International Amnesty (IOR 40/019/2004). September 1, 2004 URL: <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGIOR400192004?open&of=ENG-385> (date of access: 18.05.2023).

357. ICC. The Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, opens a preliminary examination in Ukraine ICC-OTP-20140425-PR999. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-opens-preliminary-examination-ukraine> (date of access: 22.10.2023).

358. ICRC. Implementing international humanitarian law: from law to action. URL: https://www.icrc.org/en/download/file/109574/dp_consult_2_implementing_ihl_web.pdf (date of access: 21.10.2023).

359. ICRC. Practice relating to Rule 96. Hostage-Taking. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule96> (date of access: 20.10.2023).

360. ICRC. The Geneva Conventions and their Commentaries. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949additional-protocols-and-their-commentaries> (date of access: 20.10.2023).

361. ICTY. Key Figures of the Cases. URL: <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases> (Дата звернення: 18.05.2023).

362. ICTY. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Rev. 50, 8 July 2015. URL: <https://www.icty.org/en/documents/rules-procedure-evidence> (date of access: 20.10.2023).

363. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field / Prepared by Francis Lieber, promulgated as General Orders № 100 by President Lincoln, 24 April 1863. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/Instructions-gov-armies.pdf (date of access: 18.05.2023).

364. International Institute of Humanitarian Law. The Manual on the Law of Non-International Armed Conflict with Commentary. Sanremo, 2006. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/ccf497/pdf> (date of access: 19.10.2023)

365. International Military Tribunal for the Far East. Judgment of 4 November 1948. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1948_Tokyo_Judgment.pdf (date of access: 20.10.2023).

366. Jaquemet S. Under What Circumstances Can a Person Who Has Taken an Active Part in the Hostilities of an International or a Non-International Armed Conflict Become an Asylum Seeker? URL: <https://www.refworld.org/pdffd/413c8b444.pdf> (date of access: 20.10.2023).

367. Joint Separate Opinion of Judges Higgins, Kooijmans and Buergenthal. Case Concerning the Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the

Congo v. Belgium). URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-05-EN.pdf> (date of access: 18.05.2023).

368. Josipovic I. Responsibility for war crimes before national courts in Croatia. *International Review of the Red Cross*. 2006. № 861. P. 145–168.

369. Justitia et Pace Institut de Droit International Session of Berlin - 1999 The Application of International Humanitarian Law and Fundamental Human Rights, in Armed Conflicts in which Non-State Entities are Parties. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1999_ber_03_en.pdf (date of access: 18.05.2023).

370. Kittichaisaree K. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2001. 514 p.

371. Konderla J. International Customary Law in the Jurisprudence of the ICTY and the ICTR. *Wroclaw Review of Law Administration & Economics*. 2018. Vol. 8, iss. 2. P. 287–300.

372. Laïty K. Foreword by the President of the International Criminal Tribunal for Rwanda. *International Review of the Red Cross*. 1997. № 321. P. 603–604.

373. Legal Adviser Bellinger's remarks on international tribunals, at George Washington Law School conference (May 11, 2006). URL: <https://2009-2017.state.gov/s/l/2006/98253.htm> (date of access: 20.10.2023).

374. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996. International Court of Justice (ICJ), 8 July 1996. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (date of access: 17.10.2023).

375. Letter dated 9 February 1993 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/197158> (date of access: 20.10.2023).

376. Levy J. S. The Causes of War and the Conditions of Peace. *Annual Review of Political Science*. 1998. Vol. 1. P. 139–165.

377. Loewenstein K. Law and the Legislative Process in Occupied Germany. *The Yale Law Journal*. 1948. Vol. 57. P. 994–1022.

378. Making the International Criminal Court work. A Handbook for Implementing the Rome Statute. *Human Rights Watch*. 2001. Vol. 13, № 4 (G). September. 32 p.

379. Marler K. M. The International Criminal Court: Assessing the Jurisdictional Loopholes in the Rome Statute. *Duke Law Journal*. 1999. Vol. 49, № 3. P. 849–880.

380. Martinez M. G. Defection and Prisoner of War Status: Protection under International Humanitarian Law for Those Who Join the Enemy? *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire canadien de droit international*. 2020. Vol. 57. P. 41–88.

381. McCormack L. H., Simpson G. J. The International Law Commission's Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind: An appraisal of the substantive provisions. *Criminal Law Forum*. 1994. Vol. 5. P. 11–55.

382. Megret F. International Criminal Justice History Writing as Anachronism: The Past that Did Not Lead to the Present. *The New Histories of International Criminal Law: Retrials* / I. Tallgren, T. Skouteris (eds.). Oxford University Press, 2017. P. 72–93.

383. Meron T. War Crimes in Yugoslavia and the Development of International Law. *American Journal of International Law*. 1995. Vol. 88. P. 78–87.

384. Meron T. The Making of International Criminal Justice: A View from the Bench: Selected Speeches. Oxford University Press, 2011. 1370 p.

385. Milanovic M. The end of application of international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*. 2014. № 96 (893). P. 163–188.

386. Milanovic M. The Impact of the ICTY on the Former Yugoslavia: An Anticipatory Postmortem. *The American Journal of International Law*. 2016. Vol. 110. P. 233–259.

387. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America, 1986), ICJ. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (date of access: 18.05.2023).

388. Moir L. *The Law of Internal Armed Conflict*. Cambridge University Press, 2002. 132 p.

389. Moral I. R. *International Criminal Justice as Universal Social Defence – Quintiliano Saldaña (1878–1938)*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3331622 (date of access: 21.05.2023).

390. Moscow Declaration on atrocities, 1 November 1943. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/moscow_declaration_on_atrocities_1_november_1943-en-699fc03f-19a1-47f0-aec0-73220489efcd.html (date of access: 20.10.2023).

391. Mundis D.A. *The Assembly of States Parties and the Institutional Framework of the International Criminal Court*. *The American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97. № 1. P. 132–147.

392. Najdin N. *The Leadership Clause in the Crime of Aggression and Its Customary International Law Status*. URL: <https://www.justsecurity.org/80696/the-leadership-clause-in-the-crime-of-aggression-and-its-customary-international-law-status> (date of access: 18.05.2023).

393. Neier A. *War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice*. Times Books, 1998. 286 p.

394. Nikolic J., Maurice T., Ferraro T. *Aggregated intensity: classifying coalitions of non-State armed groups*. *Humanitarian law and policy*, 7 October 2020. URL: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2020/10/07/aggregated-intensity-classifying-coalitions-non-state-armed-groups> (date of access: 18.05.2023).

395. *Nonstate Armed Groups. The Practical Guide to Humanitarian Law*. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/non-state-armed-groups> (date of access: 18.05.2023).

396. Observance by United Nations forces of international humanitarian law. UN Doc ST/SGB/1999/13. URL: <https://undocs.org/ST/SGB/1999/13> (date of access: 18.05.2023).

397. OSCE. Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity and Genocide in Bosnia and Herzegovina. 2013. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/b/281491.pdf> (date of access: 19.10.2023). 315 p.

398. PACE Recommendation 1408. International Criminal Court of 5 May 1999. URL: <https://pace.coe.int/en/files/16709/html> (date of access: 18.05.2023).

399. PACE Resolution 1271. On Combating Terrorism and Respect for Human Rights of 10 October 2002. URL: <https://pace.coe.int/files/search/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbncveG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0xNjk3OCZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYvWFJlZi1XRC1BVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTE2OTc4> (date of access: 18.05.2023).

400. PACE Resolution 1300. Risks for the integrity of the Statute of the International Criminal Court of 24 September 2002. URL: <https://pace.coe.int/en/files/17045> (date of access: 20.10.2023).

401. Pilypenko V. P. War Crimes in the System of International Humanitarian and International Criminal Law. *Acta Moraviae*. 2020. № 1. S. 80–90. URL: <http://eipe.ucoz.net/journal/Acta.pdf>. (date of access: 18.10.2023).

402. Potsdam Declaration, 26 July 1945. URL: <http://afe.easia.columbia.edu/ps/japan/potsdam.pdf> (date of access: 20.10.2023).

403. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal. Text adopted by the International Law Commission at its second session, in 1950 and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session, 1950. URL:

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_1_1950.pdf (date of access: 20.10.2023).

404. Prosecutor v. Callixte Mbarushimana. Decision on the confirmation of charges ICC-01/04-01/10-465-Red 16 December 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/10-465-red> (date of access: 18.05.2023).

405. Prosecutor v. Ratko Mladic. ICTY IT-09-92, 22 November 2017. URL: <https://www.icty.org/en/case/mladic> (date of access: 18.05.2023).

406. Prosecutor v. Ante Furundzija. Case № IT-95–17/1-T. 10 December 1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf> (date of access: 18.05.2023).

407. Prosecutor v. Biljana Plavsic (Sentencing Judgement), IT-00-39&40/1, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 27 February 2003, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,3e5f717a4.html> (date of access: 24.10.2023).

408. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic (Trial Judgment), IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 22 February 2001. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,3ae6b7560.html> (date of access: 19.10.2023).

409. Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a «Dule». Appeals Chamber, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Case No. IT-94–1-AR72) [International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia]: 2 October 1995. URL: <http://www.un.org/icty/tadic/appeal/decision-e/51002.htm> (date of access: 18.05.2023).

410. Prosecutor v. Tadic, Case No. IT-94–1-A, Appeals Chamber, Judgment, 15.07.1999. URL: <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf> (date of access: 18.05.2023).

411. Prosecutor v. Gaspard Kanyarukiga (Trial Judgment), Case No. ICTR-2002-78-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 1 November

2010. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTR,4d27114b2.html> (date of access: 19.10.2023).

412. Prosecutor v. Germain Katanga. Judgment pursuant to article 74 of the Statute ICC-01/04-01/07-3436-tENG 07 March 2014. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3436-teng> (date of access: 18.05.2023).

413. Prosecutor v. Goran Jelusic. Case № IT-95–1G. 14 December 1999. URL: <https://www.icty.org/x/cases/jelusic/tjug/en/jel-tj991214e.pdf> (дата звернення: 18.05.2023).

414. Prosecutor v. Ivica Rajic, aka Viktor Andric (Sentencing Judgment), IT-95-12-S, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 8 May 2006. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,48ad3d7c2.html> (date of access: 16.10.2023).

415. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Appeal Judgment), ICTR-96-4-A, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 1 June 2001. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTR,4084f42f4.html> (date of access: 19.10.2023).

416. Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Case No. IT-95–14/2-T, Trial Chamber, Judgment, 26.02.2001. URL: http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kor-tj010226e.pdf (date of access: 18.05.2023).

417. Prosecutor v. Kupreskic et al., Case No. IT-95–16-T, Trial Chamber, Judgment, 14.01.2000. URL: <http://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf> (date of access: 18.05.2023).

418. Prosecutor v. Lubanga Dyilo. Judgment pursuant to Article 74 of the Statute ICC-01/04-01/06-2842 05 April 2012. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-2842> (date of access: 18.05.2023).

419. Prosecutor v. Maksim Sokolovic. 3 StR 372/00, 3 StR 244/00. Judgment of 21.02.2001. URL: <https://internationalcrimesdatabase.org/Case/44/Sokolovic/> (date of access: 16.06.2023).

420. Prosecutor v. Nikola Jorgić. 2 BvR 1290/99. Judgment of 12.12.2000. URL: <https://internationalcrimesdatabase.org/Case/1088/Jorgi%C4%87/> (date of access: 16.06.2023).

421. Prosecutor v. Rodovan Karadzic (Decision on Karadzic's Appeal of the Trial Chamber's Decision on Alleged Holbrooke Agreement), IT-95-5/18-AR73.4, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 October 2009, URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4ad59b1f2.html> (date of access: 18.05.2023).

422. Prosecutor v. Sikirica et al., Case No. IT-95–8-I, Trial Chamber, Judgment on Defense Motion to Acquit, 03.09.2001. URL: <http://www.icty.org/x/cases/sikirica/tjug/en/010903r98bis-e.pdf> (date of access: 18.05.2023).

423. Prosecutor v. Slobodan Milosevic (Decision on Motion for Judgement of Acquittal), IT-02-54-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 16 June 2004, URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,47fdfb590.html> (date of access: 18.06.2023).

424. Prosecutor v. Stakic, Case No. IT-97–24-T, Trial Chamber, Judgment, 31.07.2003. URL: <http://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/en/stak-tj030731e.pdf> (date of access: 18.05.2023).

425. Prosecutor v. Tihomir Blaskic. Case № IT-95–14-T. 3 March 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>. (дата звернення: 18.05.2023).

426. Prosecutor v. Zejnil Delalic, Zdravko Mucic, Hazim Delic, Esad Landzo. Case № IT-96–21-T. 16. November 1998. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41482bde4.html>. (date of access: 18.05.2023).

427. Prosecutor v. Zlatko Aleksovsky. ICTY Trial Chamber I. 25 June 1999. URL: <https://www.icty.org/en/case/aleksovski> (date of access: 18.05.2023).

428. Prosecutor v. Delalic et al., IT-96–21-T, 16 November 1998, para. 271. URL: http://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf (date of access: 18.05.2023).

429. Provisional Measures Issued by International Courts and Tribunals. Palombino E., Virzo R, Zarra G. (eds.) / Berlin : Springer Verlag, 2021. 385 p.

430. Pupavac V. Disputes over war casualties in former Yugoslavia. URL: <https://www.radstats.org.uk/no069/article3.htm> (date of access: 20.10.2023).

431. Pylypenko V. F., Pylypyshyn P. B., Radanovych N. M. Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 1. С. 43–52.

432. Ratner S. War Crimes Categories of. Crimes of War: *What the Public Should Know*. Gutman R., Rieff D. (eds.). Los Angeles : W.W. Norton, 1999. 399 p.

433. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/78/540 of 19 October 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf> (date of access: 21.10.2023).

434. Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993) [Contains text of the Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991], 3 May 1993, S/25704, URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6af0110.html> (date of access: 18.05.2023).

435. Resolution ICC-ASP/1/Res.11 Adopted at the 2nd plenary meeting, on 3 September 2002 ICC-ASP/1/Res.11 Relevant criteria for voluntary contributions to the International Criminal Court. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ICC-ASP-ASP1-Res-11-ENG.pdf (date of access: 18.05.2023).

436. Riiben V. The Procedure of the ICC: Status and Functions of the Prosecutor. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2003. № 7. P. 514–552.

437. Romani C. F. International Law of Victims. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2010. Vol. 14. P. 219–272.

438. Rosenblad E. Guerrilla warfare and international law. *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre*. 1973. P. 109–141.

439. Ross J. A. Goring's Trial, Stahmer's Duty: A Lawyer's Defense Strategy at the Nuremberg War Crimes Trial, 1945–1946. URL: <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=mhr> (date of access: 19.10.2023).

440. Sams K. Involvement of the Peace Operation as the Party to the Armed Conflict. Odello M., Piotrowicz R. (eds.). *International Military Missions and International Law*. Martinus Nijhoff Publishers, 2011. P. 62.

441. Saric v. Denmark. App. 31913/96. (dec). 02.02.1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-21998%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-21998%22]}) (date of access: 16.06.2023).

442. Sassoli M., Bouvier A. How Does Law Protect in War? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross : Geneva 1999, 1492 p.

443. Schabas W. A. O Brave New World: The Role of the Prosecutor of the International Criminal Court. *Die Friedens-Warte*. 2008. Vol. 83. P. 11–31.

444. Schabas W. A. An Introduction to the International Criminal Court (2nd ed.). Cambridge University Press, 2020. 811 p.

445. Scharf M. P. Results of the Rome Conference for an International Criminal Court. *American Journal of International Law*. 1998. Vol. 3, iss. 10. P. 217–224.

446. Scheffer D. The United States Should Ratify the Rome Statute. URL: <https://lieber.westpoint.edu/united-states-should-ratify-rome-statute> (date of access: 20.10.2023).

447. Schindler D. The different Types of Armed Conflicts According to the Geneva Conventions and Protocols 1. *RCADI*. 1979. Vol. 163. 459 p.

448. Schmitt M. N., Green L. C. The law of armed conflict into the next millennium. Newpor : Rhode Island, 1998. 930 p.

449. Schwartz E. U.S Policy Toward the International Criminal Court: The Case of Ambivalent Multilateralism. URL: https://www.wilsoncenter.org/event/us-policy-toward-the-international-criminal-court-the-case-ambivalent-multilateralism?gad=1&gclid=CjwKCAjwp8OpBhAFEiwAG7NaEpKbCwvgBC0gEEzE21Gqu2ftAKYAVqQEUUnqAvEo27DeTaHaXoVbXQhoCPCgQAvD_BwE (date of access: 20.10.2023).

450. Security Council Resolution 1160 S/RES/1160 (1998). URL: [https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F1160\(1998\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=S%2FRES%2F1160(1998)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (date of access: 18.05.2023).

451. Security Council resolution 1165 [Rwanda], S/RES/1165 (1998). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f16153.html> (date of access: 20.10.2023).

452. Security Council resolution 1199 [The situation in Kosovo], 23 September 1998, S/RES/1199 (1998). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f14f40.html> (date of access: 18.05.2023).

453. Security Council Resolution 1207 [The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia], S/RES/1207 (1998). URL: <http://unscr.com/en/resolutions/1207> (date of access: 18.05.2023).

454. Security Council resolution 1597 (2005) [on the International Tribunal for the Former Yugoslavia], S/RES/1597 (2005). URL: <https://www.refworld.org/docid/42bc18634.html> (date of access: 20.10.2023).

455. Security Council resolution 1660 (2006) [International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991], S/RES/1660 (2006). URL: <https://www.refworld.org/docid/44168babc.html> (date of access: 20.10.2023).

456. Security Council resolution 1966 (2010) [on the establishment of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals with two branches],

S/RES/1966 (2010). URL: <https://www.refworld.org/docid/4d270e432.html> (date of access: 20.10.2023).

457. Security Council resolution 827 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), S/RES/827 (25 May 1993). URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/827. (date of access: 18.05.2023).

458. Security Council resolution 918 [UN Assistance Mission for Rwanda], S/RES/918 (1994). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2093c.html> (date of access: 18.05.2023).

459. Security Council resolution 925 [UN Assistance Mission for Rwanda], S/RES/925 (1994). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f160c.html> (date of access: 18.05.2023).

460. Security Council resolution 935 [Commission of Experts to examine violations of international humanitarian law committed in Rwanda], S/RES/935 (1994). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f16034.html> (date of access: 19.05.2023).

461. Security Council resolution 955 [Establishment of the International Criminal Tribunal for Rwanda], S/RES/955 (1994). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2742c.html> (date of access: 16.06.2023).

462. Security Council Resolution, Violations of International Humanitarian Law and Human Rights Law in Darfur, Sudan, S/RES/1593 (31 March 2005). URL: <https://www.refworld.org/docid/42bc16434.html> (date of access: 18.05.2023).

463. Security Council Resolution 764 [Bosnia and Herzegovina], 13 July 1992, S/RES/764 (1992). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f16b14.html> (date of access: 17.06.2023).

464. Security Council Resolution 771 [Former Yugoslavia], 13 August 1992, S/RES/771 (1992). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f15663.html> (date of access: 17.06.2023).

465. Security Council Resolution 780 [Former Yugoslavia], S/RES/780 (1992), URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f16620.html> (date of access: 18.06.2023).

466. Security Council Resolution 857 [International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)], S/RES/857 (1993), URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f1563b.html> (date of access: 18.06.2023).

467. Security Council resolution 918 [UN Assistance Mission for Rwanda], S/RES/918 (1994). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2093c.html> (date of access: 18.05.2023).

468. Security Council Resolution 1166 [on the establishment of a 3rd Trial Chamber of the International Tribunal for Yugoslavia] S/RES/1166 (1998). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f15f47.html> (date of access: 21.10.2023).

469. Security Council Resolution [on the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and International Criminal Tribunal for Rwanda] S/RES/1329 (2000). URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f51914.html> (date of access: 21.10.2023).

470. Security Council Resolution 1411 [on International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and International Criminal Tribunal for Rwanda] S/RES/1411 (2002). URL: <https://www.refworld.org/docid/3d528a60e.html> (date of access: 21.10.2023).

471. Security Council Resolution 1431 [on the International Criminal Tribunal for Rwanda] S/RES/1431 (2002). URL: <https://www.refworld.org/docid/3dda0d912.html> (date of access: 21.10.2023).

472. Security Council, Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (as amended on 17 May 2002), 25 May 1993. URL: <https://www.refworld.org/docid/3dda28414.html> (date of access: 18.06.2023).

473. Security Council, Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, 8 November 1994. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3952c.html> (date of access: 18.06.2023).

474. Simpson G. J. War Crimes: A Critical Introduction. *The Law of the War Crimes* / ed. by T.L.H. McCormack, G.J. Simpson. London ; Boston : Kluwer Law International, 1997. 812 p.

475. Smith D. Trends and Causes of Armed Conflicts. *Transforming Ethnopolitical Conflict*. A. Austin, M. Fischer, N. Ropers (eds.). Berlin : The Berhoff Handbook, 2000. P. 111–127.

476. Special proclamation by the Supreme Commander for the Allied Powers at Tokyo January 19, 1946; charter dated January 19, 1946; amended charter dated April 26, 1946 Tribunal established January 19, 1946. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-> (date of access: 18.05.2023).

477. Spieker H. The International Criminal Court and Non-International Armed Conflicts. *Leiden Journal of International Law*. 2000. Vol. 13, iss. 2. P. 395–425.

478. Statute of the Special Court for Sierra Leone of 14 August 2000. URL: <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf> (date of access: 20.10.2023).

479. Steenberghe R. The Law against War or Jus contra Bellum: A New Terminology for a Conservative View of the Use of Force? *Leiden Journal of International Law*. 2011. Vol. 24, iss. 3. P. 747–788.

480. Study by the International Law Commission of the Question of an International Criminal Tribunal. UNGA Res. A/RES/3/260 B of 9 December 1948. URL: <http://www.un-documents.net/a3r260b.htm> (date of access: 18.05.2023).

481. Swinarski C. Institutions of International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*. 1997. № 71. P. 821–858.

482. Tambay E. US Delegation Makes Historic Visit to International Criminal Court. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/11/07/us-delegation-makes-historic-visit-international-criminal-court> (date of access: 20.10.2023).

483. Tavernier P. The experience of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and for Rwanda. *International Review of the Red Cross*. 1997. № 321. P. 605–621.

484. The Domestic Implementation of International Humanitarian Law: A Manual. ICRC. URL: https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/06/Domestic-Implementation-IHL-Manual_compressed.pdf. (date of access: 17.10.2023).

485. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, the Protocol annexed thereto, the Agreement respecting the military occupation of the territories of the Rhine and the Treaty between France and Great Britain respecting Assistance to France in the event of unprovoked aggression by Germany, 28 June 1919. URL: https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/cth10_doc_1919.pdf (date of access: 17.10.2023).

486. Triffterer O. Commentaries on the Rome Statute of International Criminal Court: Observers Notes, Article by Article. Baden-Baden : Nomos, 1999. 1015 p.

487. Triffterer O. Implications of Ratification and Implementation Processes / Kress C., Lattanzi F (eds.). *The Rome Statute and Domestic Legal Orders*. Baden-Baden : Nomos, 2000. Vol. 1. P. 1–45.

488. Ukraine and the Netherlands v. Russia. App. No(s). 8019/16 43800/14 28525/20. Decision on the admissibility. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#_Toc124773697 (date of access: 18.05.2023).

489. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court Rome, 15 June – 17 July 1998 Official Records. URL: <https://legal.un.org/icc/rome/proceedings/contents.htm> (date of access: 19.10.2023).

490. Universal Jurisdiction: The duty of states to enact and implement legislation. Amnesty International (AI Index: IOR 53/002- 018/2001). September, 2001. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/ IOR53/017/2001/en/> (date of access: 18.05.2023).

491. Verdict of the International Military Tribunal, 1 October 1946. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/verdict_of_the_international_military_tribunal_1_octo

ber_1946-en-21b7397c-9afd-411d-9158-f2ffba73fe0c.html (date of access: 19.10.2023).

492. Verpoorten M. The Death Toll of the Rwandan Genocide: A Detailed Analysis for Gikongoro Province. *Population*. 2005. Vol. 60, iss. 4. P. 331–367.

493. Vigorito R. The Evolution and Establishment of the International Criminal Court (ICC): A Selected Annotated Bibliography of Secondary Sources. *International Journal of Legal Information*. 2002. Vol. 30, iss. 1. P. 92–162.

494. Volkerstrafgesetzbuch (VStGB). In der Fassung vom 26. Juni 2002. Fundstelle. *BGB*. 2002. № 1. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/fa8c3f/pdf/> (date of access: 24.10.2023).

495. Weizmann N. The End of Armed Conflict, the End of Participation in Armed Conflict, and the End of Hostilities: Implications for Detention Operations Under the 2001 AUMF. *Columbia Human Rights Review*. 2016. Vol. 43. P. 204–257.

496. Wembou D. The International Criminal Tribunal for Rwanda: Its role in the African context. *International Review of the Red Cross*. 1997. № 19. P. 685–693.

497. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. Oxford University Press, 2014. 676 p.

498. Williams S. Hybrid and Internationalized Criminal Tribunals: Jurisdictional Issues. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r25039.pdf> (дата звернення: 18.05.2023). 288 p.

499. Wyzanski C. E. Nuremberg: A Fair Trial? A Dangerous Precedent. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1946/04/nuremberg-a-fair-trial-a-dangerous-precedent/306492> (date of access: 18.05.2023).

500. Yanev L. A Janus-Faced Concept: Nuremberg's Law on Conspiracy Vis-a-vis the Notion of Joint Criminal Enterprise. *Criminal Law Forum*. 2015. № 26. P. 419–456.

501. Zimmerman A. Bestrafung volkerrechtlicher Verbrechen durch deutsche Gerichte nach In-Kraft-Treten des Volkerstrafgesetzbuchs. *Neue Juristische Woche*. 2002. № 42. S. 3068–3070.

502. Zvobgo K. It's Time for America to Join the International Criminal Court: Holding Putin to Account Will Require Offering the Court More Than Just Intelligence. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/time-america-join-international-criminal-court-vladimir-putin> (date of access: 20.10.2023).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА**за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації****Монографії**

1. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в сучасному міжнародному праві: питання теорії та практики : монографія. Одеса : Юридична література, 2021. 320 с.

Наукові статті у фахових виданнях:

2. Пилипенко В. П. Роль Палати попереднього провадження Міжнародного кримінального суду під час розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки* : зб. наук. пр. Херсон, 2017. Вип. 3, т. 2. С. 166–170. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/330/314>

3. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Вип. 79. С. 110–116. URL: <http://www.apdp.in.ua/v79/17.pdf>

4. Пилипенко В. П. Становлення і розвиток системи правової регламентації правил (законів і звичаїв) ведення збройних конфліктів у міжнародному договірному праві. *Правові системи*. 2017. №3/4. URL: http://legalsystems.net.ua/?pageя_id=247

5. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в контексті Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 586–600. URL: http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07/”ПРАВОВІ-СИСТЕМИ”_2018_3..pdf

6. Пилипенко В. П. Воєнні злочини як серйозні порушення Женевських конвенцій, 1949 р. в контексті міжнародного кримінального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 81–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_6_12

7. Пилипенко В. П. Роль органів міжнародної кримінальної юстиції у забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права. *Правові системи*. 2018. Вип. 1–2. С. 454–462. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=392
8. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Право.UA*. 2020. № 2. С. 5–11. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/5-_Pylypenko.pdf
9. Пилипенко В. П. Деякі питання імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду у законодавство держав-членів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 147–153. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.25>
10. Пилипенко В. П. До питання про приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду: теоретичні і практичні аспекти. *Наше право*. 2020. №2. С. 9–18. URL: <https://doi.org/10.32782/NP.2020.2.2>
11. Пилипенко В. П. Проблеми імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів в законодавство держав-учасниць. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 16–26. URL: <https://doi.org/10.32782/EP.2020.2.3>
12. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в системі міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. *Право.UA*. 2021. № 3. С. 157–165. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.3.25
13. Пилипенко В. П. Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального суду: правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 273–279. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.41>
14. Пилипенко В. П. До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів. *Правові новели*. №13. 2021. С. 131–139. URL: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.19>

15. Пилипенко В. П. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 317–324. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.52>

16. Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 329–332. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/82>

17. Пилипенко В. П., Слюсарчук Х. Т., Пилипишин П. Б., Бойченко С. В. Порухення прав людини воєнними злочинами: теорія і практика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 4. С. 270–278. URL: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.270-278](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.270-278)

18. Pylypenko V. F., Pylypyshyn P. B., Radanovych N. M. Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Вісник Національної академії правових наук*. 2021. Т. 28, № 1. С. 43–52. URL: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.270-278](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.270-278)

19. Пилипенко В. П. До питання про міжнародно-правову кваліфікацію злочинних діянь Російської Федерації під час повномасштабної агресії в Україні. *Право України*. 2022. № 6. С. 69–87. <https://doi.org/10.33498/louu-2022-06-069>

20. Пилипенко В. П. До питання про юридичну природу та зміст міжнародно-протиправного діяння в сучасному міжнародному праві. *Наше право*. 2022. № 2. С. 190–194. <https://doi.org/10.32782/NP.2022.2.27>

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

21. Пилипенко В. П. Відповідальність за вчинення воєнних злочинів на виконання наказу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică National law journal : theory and practice*. (Республіка Молдова). 2017. № 4 (Iulie). С. 186–189. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/42.pdf>

22. Pilypenko V. P. War crimes in the system of International Humanitarian and International Criminal Law. *Acta Moraviae*. 2020. № 1. S. 80–90. URL: <http://eipe.ucoz.net/journal/Acta.pdf>

23. Pylypenko V., Bondarenko S., Kolisnichenko R., Runcheva N., Gorniak Kr., Drobotov S. Information and Analytical Support Threat Monitoring and Means of Overcoming Challenges to National Security. *Trames. Journal of the Humanities and Social Science*. 2022. Vol. 26, iss. 4. P. 373–397. URL: <http://doi.org/10.3176/tr.2022.4.02>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Пилипенко В. П. Особливості імплементації Римського Статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство держав-учасниць. *Актуальні питання реформування правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3–4 лип. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 116–121.

25. Пилипенко В. П. Проблемні питання застосування норм міжнародного гуманітарного права в контексті воєнних злочинів. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 31–36.

26. Пилипенко В. П. До категорії «воєнних злочинів» в системі міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 жовт. 2021 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 28–34.

27. Пилипенко В. П. Геноцид чи націоцид? До питання кваліфікації злочинних діянь росії на території суверенної України. *Наука, освіта, технології та суспільство: нові дослідження та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 лип. 2022 р.). Полтава, 2022. С. 31–33.

Пилипенко В. П. Засудження та покарання російських агресорів за злочини в Україні: проблеми міжнародно-правової юрисдикції. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 берез. 2023 р.) / Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. Ч. 2. С. 64–66.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 5 міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Дніпро, 3–4 лип. 2020 р.) (заочна участь); «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.) (заочна участь); «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 22–23 жовт. 2021 р.) (заочна участь); «Наука, освіта, технології та суспільство: нові дослідження та перспективи» (м. Полтава, 2 лип. 2022 р.) (заочна участь); «Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу» (м. Київ, 24 берез. 2023 р.) (заочна участь).

0000371

**Заклад вищої освіти
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»**

вул. Кульпарківська, 99, Львів 79021, тел. (+38032) 292-87-08, ел. пошта: Bussiness_law@ukr.net
99, Kulparkivska Str., L'viv, 79021, tel. (+38032) 292-87-08, e-mail: Bussiness_law@ukr.net

22.11.2023 № 371

на № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Т.в.о. ректора
доктор економічних наук,
професор**

Ж. В. Семчук

«22» листопада 2023 р.

АКТ № 96/15

22 листопада 2023 р.

м. Львів

Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Пилипенка В. П.
на тему «Воєнні злочини за Римським статутом
Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики»
в навчальний процес ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»

ПІДСТАВА: наказ т.в.о. ректора Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» від 22.11.2023 р. № 20/3.

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

голови: директор навчально-наукового інституту права та соціально-гуманітарних наук, к.ю.н., доцент Новіков В. В.;

секретаря: зав. кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, д.ю.н., доцент Слінько Д. С.;

членів комісії:

професор кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури, д.ю.н., д.т.н., професор, Заслужений винахідник України Сопільник Л. І.

професор кафедри економіко-правових дисциплін, к.е.н., професор Скриньковський Р. М.

У присутності: кандидата юридичних наук, доцента кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» Пилипенка В. П.

Комісія відповідно до наказу по університету від 22.11.2023 р. № 20/3 розглянула й узагальнила матеріали дисертаційного дослідження Пилипенка В. П. «Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики».

На основі проведеного аналізу комісія дійшла до висновку, що подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження для використання:

– у науково-дослідній сфері – як основа для подальших досліджень розв’язання наукової проблеми щодо регламентації інституту воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві;

– у законотворчій роботі – при удосконаленні законодавства України в контексті запровадження режиму співробітництва з Міжнародним кримінальним судом;

– у освітньому (навчальному) процесі – під час підготовки, розробки і виданні навчальних, методичних посібників, рекомендацій та довідників, а також при викладанні навчальних дисциплін, зокрема таких, як “Міжнародне право” та “Міжнародне кримінальне право”.

Голова комісії

 В. В. Новіков

секретар комісії

 Д. С. Слінько

члени комісії:

 Л. І. Сопільник

 Р. М. Скриньковський

**НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА**

від 21 грудня 2023 р. № 84/21

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертації Пилипенка В. П. на тему «Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики».

Фахівці НДІ Львівського університету бізнесу та права проаналізували дисертацію Пилипенка В. П. на тему «Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики» та виявили наступне:

1. Дисертація написана на актуальну тему, на високому науковому рівні, з використанням значної кількості нормативно-правових та наукових джерел, у тому числі іноземних. Одержані Пилипенком В. П. наукові результати, положення та висновки є обґрунтованими, мають елементи новизни, можуть бути використані у правотворчій, правозастосовній діяльності та у правовій освіті, становлять внесок у юридичну науку і практику.

2. Особливо цінними є пропозиції (рекомендації) теоретичного і практичного характеру, що можуть бути використані у роботі НДІ Львівського університету бізнесу та права є окремі положення і основні висновки за результатами дослідження у науково-дослідній сфері – як основа для подальших досліджень розв'язання наукової проблеми щодо регламентації інституту воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві, у освітньому (навчальному) процесі – під час підготовки, розробки і виданні навчальних, методичних посібників, рекомендацій та довідників, а також при викладанні навчальних дисциплін, зокрема таких, як “Міжнародне право” та “Міжнародне кримінальне право”.

**Директор Науково-дослідного інституту
Львівського університету бізнесу та права,
кандидат юридичних наук**

Д. О. Мойсей